

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18-20. században”
Történelem Doktori Program

Havasdi József

Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején
Dél-Dunántúlon
(doktori disszertáció)

Témavezető:

Dr. Majdán János
habil. egyetemi docens

Pécs

2011.

Tartalom

1. Bevezető	4.o.
2. Az 1831. évi kolerajárvány historiográfiája	6.o.
3. A kolera	17.o.
4. A kolera a világban és Magyarországon	18.o.
5. Az 1831. évi kolerajárvány Magyarországon	22.o.
6. A koleraügy központi szabályozása 1830-1831-ben	45.o.
6.1. Az 1770. évi Generale Normativum	46.o.
6.2. A 34092. számú helytartótanácsi rendelet	51.o.
6.3. A 14151. számú helytartótanácsi rendelet	54.o.
6.4. A 18606. számú helytartótanácsi rendelet	67.o.
6.5. Az 1831. július 10-én kiadott helytartótanácsi rendelet	70.o.
7. Az 1831. évi kolerajárvány Baranya megyében	73.o.
7.1. A járvány legfontosabb eseményei	74.o.
7.2. Hatósági intézkedések a járvány alatt, illetve azt megelőzően	79.o.
7.2.1. A járványügyi igazgatás szervei és tisztségviselői	81.o.
7.2.2. Zárvonalak veszteglőintézetek	88.o.
7.2.3. Hadsereg	106.o.
7.2.4. Postaügy, vásárok	111.o.
7.2.5. Gyógykezelés	113.o.
7.2.6. Járványügyi jelentések	115.o.
7.2.7. Mezőgazdasági munkák	116.o.
8. Az 1831. évi kolerajárvány Tolna megyében	118.o.
8.1. A járvány legfontosabb eseményei	118.o.
8.2. Hatósági intézkedések a járvány alatt, illetve azt megelőzően	124.o.
8.2.1. A járványügyi igazgatás szervei és tisztségviselői	124.o.
8.2.2. Zárvonalak veszteglőintézetek	133.o.
8.2.3. Hadsereg	149.o.
8.2.4. Postaügy, vásárok	152.o.
8.2.5. Gyógykezelés	154.o.
8.2.6. Járványügyi jelentések	157.o.
8.2.7. Mezőgazdasági munkák	158.o.
9. A baranyai és a tolnai járvány a helytartótanácsi iratok tükrében	160.o.

10. A koleratügy sikeres szabályozása a dualizmusban	165.o.
10.1. Fertőtlenítés	167.o.
10.2. Személy- és áruforgalommal kapcsolatos ellenőrzés és korlátozások	171.o.
10.3. Köztisztaság, ivóvíz és élelmiszerek	177.o.
10.4. Betegek bejelentése, elkülönítése	180.o.
10.5. Hullák körüli teendők	182.o.
10.6. Bakteriológiai vizsgálatok	182.o.
10.7. Járványügyi jelentések	183.o.
10.8. Védőoltás, gyógyszerek	184.o.
10.9. Összegzés	185.o.
11. Egyes demográfiai és társadalmi tényezők lethálisra gyakorolt hatása az 1831. évi baranyai kolerajárvány idején	187.o.
11.1. Vizsgálat	187.o.
11.1.1 Hipotézisek	188.o.
11.1.2. Függő változó	188.o.
11.1.3. Független változók	189.o.
11.1.4. Felhasznált források	192.o.
11.1.5. Felhasznált módszerek	193.o.
11.2. Eredmények	194.o.
11.2.1. Populációs megoszlás	195.o.
11.2.2. A demográfiai és nemzetiségi független változók lethálisra gyakorolt hatása	199.o.
11.2.3. A betegségben eltöltött napok számának és a lethális arányoknak az összefüggései	203.o.
11.2.4. Többváltozós logisztikus regressziós modell	207.o.
11.2.5. A térbeli független változók és a lethális kapcsolata	209.o.
11.3. Összegzés	212.o.
12. Összefoglalás, következtetések	214.o.
13. Hivatkozott irodalom	222.o.
14. Hivatkozott források	226.o.

1. Bevezető

A történeti kutatásban mindig érdeklődésre tarthat számot az olyan események, eseménysorozatok vizsgálata, melyek során egy rendszer egy számára addig ismeretlen jelenséggel találja szemben magát, így pl. a különböző kultúrák, eltérő haditechnikát és stratégiát alkalmazó seregek első találkozása, összeütközése mindig érdekes témát nyújt egy történész számára. Az orvostörténetben ilyen első találkozás, amikor egy kultúrában egy számára addig ismeretlen betegség üti fel a fejét. Az újkori európai történelem egyik kiemelt eseménye volt e tekintetben az első nagy kolerajárvány, mely az 1830-as évek első felében söpört végig a kontinensen. Az európai orvostudomány, mely alig tudott valamit a koleráról, tehetetlenül állt a járvánnyal szemben. Magyarország, ill. a Habsburg Birodalom alapjait tekintve a megelőző évszázadban kialakult modern közegészségügyi rendszere most először szembesült egy korábban ismeretlen kór pandémiájával.

A hazánkban 1831. júniusában megjelenő betegség igen gyorsan terjedt és rengeteg áldozatot szedett. „Mivel a hatóságok nem rendelkeztek tapasztalatokkal a kolera természetére és terjedésére vonatkozóan, ezért az előző évszázadban a pestis elleni védekezés során kialakított módszereket alkalmazták, melynek fő eleme a vesztegzár, vagy zárvonalt volt.”¹ Azonban annak ellenére, hogy kezdetben az ország határainál, később a még egészséges országrészek védelmére az országban többfelé, több száz kilométeres hosszúságban zárvonaltakat állítottak fel, sőt az egyes törvényhatóságok is elzárták magukat egymástól, ill. a fertőzött településeket ugyancsak vesztegzár alá helyezték, a kolerának nem sikerült útját állni. A járvánnyal foglalkozó kutatók közül többek között Gecsei Lajos foglalja össze igen lényegre törően, hogy miért volt eleve kudarcra ítélve az alapvetően elzárásokra támaszkodó védekezés. Gecsei munkájára az alábbi, historiográfiai fejezetben természetesen még bővebben kitérek, de a legfontosabb megállapítását már itt célszerű megemlíteni. Az 1831. évi kolerajárvány idején a védekezés kudarcának fő okát a következőben látja: „A kellő ismeretek hiánya következtében nem ismerhették fel időben, hogy csak az izolációval nem lehet megállítani, elfojtani a járványt.”²

A zárvonaltak működésére irányuló kutatásom tulajdonképpen e megállapításból indul. Adódik tehát a kérdés: Miért nem tudták a zárvonaltak útját állni a kolera terjedésének, ill. eleve alkalmatlan volt-e az elzárás - mely a pestis elleni védekezésben jól bevált - a kórral szemben? Tilkovszky Lóránt jó képet nyújt a kolerajárvány során felállított országos

¹ Gecsei 1985. 19.

² Gecsei 1985. 20.

jelentőségű kordonok elhelyezkedésére vonatkozóan.³ A nagy, országrészeket elzáró főkordonok vonalvezetését vizsgálva feltűnő, hogy azok túlnyomórészt a jól lezárható természetes határokra, így különösen a folyók vonalára támaszkodtak. Ma már ismert a kolera terjedése és a fertőzött víz közötti szoros kapcsolat, így adódik a feltételezés, hogy a több munkában felvetett és alábbiakban ismertetett okok mellett a zárvonalak folyópartra történő felállítása is szerepet játszhatott az elzárások sikertelenségében. Kapronczay Károly, a víz és a hazai járványos betegségek kapcsolatát elemző munkájában erre vonatkozóan kiemeli, hogy mivel „a kolera gyógyításában nem volt egységes orvosi álláspont, nem volt előttük ismeretes, hogy a kórt a beteg ürülékével és váladékával fertőzött víz, illetve folyóvizek terjesztik, amit ivásra és mosására egyaránt használtak”⁴, ezért a folyók partján felállított kordonok csak a „forgalmat akadályozták meg, viszont a folyóból történő vízkivételt nem.”⁵ A tulajdonképpen minden jelentősebb zárvonalon áttörő 1831. évi nagy kolerajárvány terjedésének e mozzanata talán eddig – feltételezett jelentőségéhez mérten – kisebb teret kapott a vonatkozó kutatásokban. Fontos lehet pedig megvizsgálni, hogy a kolera terjedésében a védelem nagy arányban vízpartra történő támaszkodása mennyiben játszott szerepet.

A kordonok működésének hatékonyságát a Duna mentén fekvő két dél-dunántúli megyében, Baranyában és Tolnában vizsgáltam a fellelhető levéltári források alapján. Az 1831. évi kolerajárvány lefolyásának tanulmányozásával összefüggésben a két megye összehasonlítása az elzárások vonatkozásában, eltérő vízrajzi viszonyaik miatt lehetőséget nyújt arra, hogy ha a kérdésre végleges választ adni nem is tudunk, rávilágítsunk a kolerajárvány terjedésének egy lényeges mozzanatára. Eleve kudarcra volt-e ítélve a zárvonalak, mint intézmény a koleraival szemben, vagy csak a többnyire folyók partján felálló főkordonok látványos sikertelensége miatt látjuk így? A probléma tanulmányozása azért is fontos, mert a zárvonalak általános kudarcra nem helyi jelenség, hanem országszerte, sőt Európában máshol is tapasztalható volt.

Dolgozatomban a járvány leíró jellegű bemutatása mellett, a halandóság néhány egészségszociológiai és területi aspektusát is fontosnak tartottam vizsgálni. Mivel a járványügyi jelentések a megbetegedettek egyes demográfiai és társadalmi jellemzőire is adatokkal szolgáltak, így mód nyílt arra, hogy e tényezők mortalitásra gyakorolt hatását statisztikai módszerekkel mérjem.

³ Tilkovszky 1955. 43.

⁴ Kapronczay 2004. 11.

⁵ Kapronczay 2004. 9.

2. Az 1831. évi kolerajárvány historiográfiája

Az 1831. évi magyarországi kolerajárványról számos mű íródott, ezek legnagyobb része egy-egy helyi, megyei, vagy városi járvány eseményeit dolgozta fel. E fejezetben tehát a járvány szakirodalmának legfontosabb munkáit igyekszem bemutatni, természetesen külön hangsúlyt fektetve arra, hogy a hivatkozott irodalomban a járvány során felállított elzárások szerepe hogyan jelenik meg, mind a járvány megfékezését, mind pedig a lakosság mindennapi életében bekövetkező változásokat illetően.

*Nagy 1876*⁶: Dr. Nagy József a Nyitra vármegyében 1831. és 1874. között lefolyt kolerajárványok történetét mutatja be. Az 1831. évi járvány esetében kronologikus sorrendben veszi végig a megyei közgyűlés és a koleraügyet irányító központi kiküldöttség üléseit, felsorolva a beérkező jelentéseket és a hozott határozatokat, majd értékeli a megyei hatóságok és orvosi kar járványügyben kifejtett tevékenységét. Igen jó képet nyújt arról, hogy a megye orvosai részint a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek miatt, másrészt elkerülendő a rémületkeltést a nép körében, milyen sokáig igyekeztek a mind nagyobb számban jelentkező megbetegedéseket eltitkolni, illetve más kór számlájára írni. A probléma természetesen nem kizárólag Nyitra megyére volt jellemző, azonban itt a helyi hatóságok kirívóan sokáig halogatták a kolera jelenlétének hivatalos beismerését. Az első eseteket július 9-én jelentették, azonban a kivizsgálást végző orvosok – ahogy a hónap folyamán történt összes többi megbetegedésnél – jelentésükben más, enyhébb betegségeknek tulajdonították azokat. Csak augusztus 2-án, amikor a kolera Nyitra városában is megjelent, ekkor szakított a megyei vezetés a korábbi gyakorlattal és jelentette be a kolerajárvány kitörését. Részben ennek tudható be, hogy a kolerajárvány a megyében igen nagy pusztítást okozott és több mint 20 ezer áldozatot szedett.

*Halász 1879*⁷: Halász Gejza 1879-ben kiadott művében az addig lefolyt négy nagy pest-budai kolerajárvány így az 1831-es, az 1854-55-ös, az 1866-os és az 1872-73-as járványok történetét dolgozza fel. Bár a fő hangsúly utóbbira kerül és az első járványra csak néhány oldalban tér ki, néhány hasznos információval azért szolgál a témát illetően. Hivatkozva elsősorban Eckstein Friderik és Pólya József orvosokra, akik 1831-ben személyesen is részt vettek a gyógyításban, közli a megbetegedettek és elhunytak számát, a morbiditás és a mortalitás egyes demográfiai és társadalmi összefüggéseit; mindezekre a pest-budai járvány eseményeit összefoglaló részben bővebben kitérek.

⁶ Nagy 1876.

⁷ Halász 1879.

*Rigler 1911*⁸: Rigler Gusztáv, kolozsvári egyetemi tanár az Orvosi Hetilapban megjelent írásában a magyar orvosok járvány alatt kifejtett tevékenységét méltatja. Az 1831. évi járvány szakirodalmának túlnyomó többségével ellentétben Dr. Rigler nem a hatóságok és az orvosok által megtett intézkedések hiányosságaira helyezi a hangsúlyt, hanem a kolera ragadós voltának felismerésére, mellyel a magyar orvosi vezetés még a bécsi orvosokat is közel fél évvel megelőzte. Lenhossék Mihály országos főorvos a Helytartótanács utasítására már 1830. december 23-án összehívta a pesti egyetem orvoskari tanártestületét és a kolerával kapcsolatos közös véleményt megfogalmazva másnap bemutatta a testület jelentését a Helytartótanács vegyesbizottságának. Ennek legfőbb megállapítása az volt, hogy a kolera fertőző betegség, mely emberi érintkezéssel, a levegővel, állatok és bizonyos tárgyak közvetítésével terjedhet. Ez azért is volt igen újszerű megállapítás a birodalomban, mert a december 12-én a kolera tanulmányozására Galíciába küldött négy bécsi orvos közül csak egy, Dr. Zhuber jutott hasonló következtetésre, így a birodalmi vezetés a másik három orvos, élükön Dr. Köstler véleményét fogadta el, mely szerint a kolera nem ragályos. A bécsi egyetem és az udvar csak 1831. május végén módosította a kór ragályosságával kapcsolatos nézeteit, ami a járvány Galíciai terjedésének volt köszönhető. Rigler megjegyzi, hogy kezdetben a magyar orvosok körében is voltak, akik megkérdőjelezték Lenhossék és az említett testület álláspontját, sőt még az orvoskaron belül is jó néhányan tagadták a kolera fertőző voltát, azonban a járvány júniusi kitörése és igen gyors terjedése hamar elhallgattatta a kételkedőket.⁹

*Szaplonczay 1911*¹⁰: Szaplonczay Manó, a XX. század elejének somogyi tiszti főorvosa 1911-ben gyűjtötte össze és tette közzé az 1831. évi kolerajárvány, a megyei levéltárban fellelhető iratanyagát. Bár a járvány történetének feldolgozása nem történik meg, pusztán szó szerint, kronologikus sorrendben közli az általa fellelt dokumentumok szövegét, ennek ellenére a mű számos hasznos információval szolgál a kolera megyei pusztítását, ill. a hatósági erőfeszítéseket illetően. Így jó képet kapunk a kolera lefolyásáról, a zárvonalak felállításáról és áthelyezéséről, ill. a megye orvosi karáról (lásd bővebben a megyére vonatkozó alfejezetben).

⁸ Rigler 1911.

⁹ Riglernek némiképp ellentmond az alábbiakban ismertetett néhány, 1831-ben az Orvosi Társaságban közölt tanulmány, melyben több neves pesti egyetemi tanár a magyarországi járvány kitörése után is a kolera fertőző volta ellen érvel.

¹⁰ Szaplonczay 1911.

*Bálint Nagy 1928*¹¹: Bálint Nagy István, Csanád vármegye szemszögéből dolgozza fel a járvány történetét, ugyanakkor igen jó képet nyújt az egész országban általánosan felmerülő problémákról. Kiemelt hangsúlyt helyez a járványügyi intézkedések körüli, gyakorta jelentkező fejetlenség bemutatására. Különösen a zárvonalak felállításával kapcsolatos, sokszor egymásnak ellentmondó rendelkezésekre, illetve a gyanús esetekről alkotott diagnózisok körüli bizonytalanságra tér ki nagy részletességgel. Utóbbi okból kifolyólag a kolerában elhunytak számát legalább 20%-al magasabbra teszi, mint a Helytartótanács által készített hivatalos kimutatások, ugyanis – különösen a járvány elején – az orvosok legnagyobb része nem is ismerte a betegséget, így a halál okát sem tudta teljes bizonyossággal eldönteni. Hasonlóan megbízhatatlannak tartja a járvány egy-egy megyében, településen történő kitörésének, különösen a helytartótanácsi kimutatásokban szereplő időpontját is, amit gyakran önkényesen írtak be. A káoszt csak fokozta, hogy a vármegyei hatóságoknak a három helyről (Helytartótanács, nádor, királyi biztos) érkező és napról-napra változó rendeleteket kellett betartatniuk a zúgolódó lakossággal. A nép körében Csanád vármegyében is terjedt a nézet, mely szerint a kolerát az urak „találták ki” a szegények kiirtására. Bálint Nagy szerint ez abból a tapasztalatból eredt, hogy az urakat és a papokat ritkán támadta meg a betegség, ami a jobb életkörülményeik következménye volt, illetve könnyebben el is tudtak menekülni a fertőzött területekről. A nép az orvosokkal szemben is bizalmatlan volt, mivel nem volt megbízható gyógymód a betegségre, sok kuruzsló tett szert nagy népszerűsége körükben, amit az általános orvoshiány csak fokozott. Külön meg kell említeni, hogy a mű pontos leírást nyújt a zárvonalak felállításának módjáról is. Eszerint egy „rendszerinti mérnök” a felmért határok egyes szakaszainak ölben megadott távolsága alapján megállapította, hogy illető szakaszokra hány örrre van szükség, majd erről jelentést küldött a központi kiküldöttségnek, mely ennek alapján intézkedett a kordon felállításáról.

*Valló 1930*¹²: Valló István a Győr városában lefolyt járvány történetét dolgozza fel. A mű részletesen bemutatja a városi vezetés által a kolerajárvány közeledtekor, majd annak kitörését követően tett intézkedéseket. Külön kitér a felállított vesztegzár miatti ellátási problémákra, mely a város lakóit igen nehéz helyzetbe hozta. Valló szerint ennek tulajdonítható, hogy a kolera megjelenésének hivatalos bejelentését is megpróbálta a város elodázní. A július 28-án történt első kolerás halálesetet a városi orvosok nem a kolerának tulajdonították, majd amikor ennek ellenére a megyei főorvos javaslatára a királyi biztos

¹¹ Bálint Nagy 1928.

¹² Valló 1930.

elrendelte a teljes elzárást, a városi közgyűlés ez ellen több ízben tiltakozott. A vesztegzár azonban – ahogy az ország sok más településén – itt sem tudta útját állni a járványnak.

*Deési Daday 1931*¹³: A mű Pest vármegye hatóságainak a kolera betörésének megakadályozására, majd a járvány megfékezésére tett intézkedéseit foglalja össze, illetve röviden bemutatja a kolerajárvány megyei történetét, a betegség terjedésének irányát és ütemét. Bár a helytartótanácsi utasításoknak eleget téve, ahogy a többi törvényhatóság, úgy Pest megye is megpróbálta elzárni magát a fertőzött szomszédjaitól július első felében, azonban a járványnak itt sem sikerült útját állni. Deési Daday András ennek okát elsősorban abban látja, hogy a zárvonalak a megye keleti határán nem biztosítottak tökéletes elzárást, azokon ugyanis több alkalommal bizonyítottan átjutottak a már fertőzött tiszai területekről érkező emberek. Az elzárások ugyan a kolera terjedését nem tudták megakadályozni, azonban – ahogy az országban mindenhol – a megyében is ellátási gondokat okoztak, ill. a mezőgazdasági munkákat is nagyban gátolták. Mindez nemcsak Pest városában, de a vármegyében több helyen lázongáshoz vezetett. A járvány csak október végére szűnt meg, közel négy hónapos fennállása alatt a kimutatások szerint 18459 beteg közül 9278 halt meg.

*Ignáczy 1933*¹⁴: A szerző az 1831. évi debreceni kolerajárvány történetét mutatja be a betegség közeledtekor megtett óvintézkedésektől a járvány megszűnéséig és a vesztegzár teljes feloldásáig. A város vezetése már a kolera környező területeken történt megjelenésekor zárvonalak állított fel a város határaihoz, azonban – ahogy az országban általánosan tapasztalható volt – a kór terjedésének itt sem sikerült útját állni. A kolera július 25. és szeptember 10. között volt jelen Debrecenben, ez idő alatt a kimutatások szerint a város 25037 lakosa közül 2139 ember halt meg a betegségben. Más szerzőkhöz hasonlóan Ignáczy is rámutat a védekezés, ill. a gyógykezelés visszásságaira, így a papíron igen szigorú elzárásokon történt átszökésekre és az ideiglenes kolerakórházakban fennálló rettenetes higiénés viszonyokra. Emellett a járvány súlyos anyagi terhei kapcsán megemlíti egy jelentős költségnövelő tényezőt, mely a többi munkában nem jelenik meg. A zárvonalak, a kórházak, a fertőtlenítő szerek és a szegények ellátásán túl jelentős költségekkel járt a város számára – és a probléma nyilván az országban általános volt – hogy a nagy számú veszteglésre kötelezett személy családjáról a veszteglési idő alatt a városnak kellett gondoskodnia.

*Magyary-Kossa*¹⁵: Magyary-Kossa Gyula az Orvosi Hetilapban megjelent rövid cikkében elsősorban a kolera elleni védekezés körüli fejetlenség bemutatására törekszik. Ezzel

¹³ Deési Daday 1931.

¹⁴ Ignáczy 1933.

¹⁵ Magyary-Kossa 1942.

kapcsolatban idézi Széchenyit, aki Wesselényinek írott levelében arra panaszkodott, hogy „a machina ügyetlen formája mindennap szembetűn, midőn p.o. a kancellária verest, a Helytartótanács kéket parancsol és a viceispán nem tesz semmit.”¹⁶ Ez jól mutatja, hogy az ismeretlen kórral szembeni védekezésre a hatóságok mennyire nem voltak felkészülve, ami fejtelten kapkodáshoz vezetett. A szerencsétlen intézkedések sorából külön kiemeli a bizmutpornak a kutak vizébe történő adagolását, ami a járvány megfékezésére hasztalan volt, azonban a Felvidéken nyílt lázadáshoz vezetett, a nép körében ugyanis elterjedt a nézet, hogy az urak őket akarják megmérgezni. A szerző végül méltatja Kossuth érdemeit a Sátoraljaújhelyet ostromzár alá vevő lázadók leszerelésében.

*Horváth 1943*¹⁷: A tanulmány az 1831. évi pesti koleralázadás fő okait és eseményeit mutatja be. A lázadás előzményének a július 15-én elrendelt elzárás tekinthető, ami sokakat érzékenyen érintett. Elsőként a pesti, a tanév befejeztével elbocsátott egyetemi ifjúság mozdult meg július 17-én, majd miután sikerült kierőszakolniuk a hajóhíd helyreállítását és így céljaikat elérve távozhattak, a zavargásokat mások folytatták. Ugyan a szerző is elismeri, hogy a hatóságok által elrendelt, a hiányos ismeretekből eredően gyakran elhibázott intézkedések sokakat nehéz helyzetbe hoztak, pl. több mesterember és kereskedő is elbocsátotta az alkalmazottainak egy részét az elzárások miatt várható élelmezési nehézségekre felkészülve, azonban a lázadás második szakaszát alapvetően egy a városi lumpen elemek által javarészt ittas állapotban véghezvitt oktalan rombolásnak tekinti. Az események leírásakor a felkelőkre általában a „csöcselék” szót használja, így tehát a lázadás fegyveres leverését is jogosnak tartja, ami által „végre helyreállott a közbiztonság, amire múlhatatlanul szükség is volt”¹⁸ és amelyet követően „a törvényszék ítéletével lesújtott a vádlottakra és megérdemelt büntetésben részesítette őket”.¹⁹

*Tilkovszky 1955*²⁰: A mű az 1831. évi felső-magyarországi parasztfelkelés történetét dolgozza fel. Az események közvetlen kiváltó okát a járvány miatt felállított elzárásokban jelöli meg, amelyek akadályozták az aratási munkákat, az élelmiszer behozatalt és így éhínséggel fenyegettek. Nagy hangsúlyt kap a műben ezen belül a parasztság hosszú ideje fennálló elnyomásának ábrázolása, ami az elkeseredett közhangulat kialakításán keresztül a szerző szerint döntő szerepet játszott abban, hogy a nép körében a hatóságok által eszközölt intézkedésekről a rémhírek futótűzként terjedhettek. Elterjedt közvélekedéssé vált a régióban,

¹⁶ Magyary-Kossa 1942. 2.

¹⁷ Horváth 1943.

¹⁸ Horváth 1943. 226.

¹⁹ Horváth 1943. 232.

²⁰ Tilkovszky 1955.

hogy a járványügyi intézkedések (elzárások, fertőtlenítés, stb.) csak a nép további elnyomóítását, sőt kiirtását célozzák, ezért a felkelés eszközához nyúltak. Tilkovszky Lóránt a felső-magyarországi felkelés mellett röviden kitér az ország más településein előfordult megmozdulásokra is. Ezek során és különösen a pesti koleralázadás eseményeit taglalva, az osztályharcos szemlélet mentén kapunk szöges ellenpontot a fentiekben említett, Horváth Gyula által képviselt konzervatív állásponttal szemben. Ott a „részeg csőcselék” tombolt az utcákon, mely lázongás leverését követően „végre helyreállott a közbiztonság, amire múlhatatlanul szükség is volt”, itt pedig a „pesti munkásság a gyűlölt elnyomó hatalmat a délelőtti események által zavarodottnak és megbomlottak látva, délután erőteljesen fellépett”, amit „az elnyomó hatalom (...) nem nézhetett tétlenül” és a felkelést „kegyetlenül vérbe fojtotta”.²¹ A mű ezen kívül a zárvonalak tanulmányozására vonatkozóan is igen fontos adatokkal szolgál, ugyanis jó képet nyújt a belső, országos kordonokról, azok vonalvezetését és áthelyezésük okait illetően. Ebből megállapítható, hogy a járvány során felállított főkordonokat – ahogy már a bevezetőben is olvasható - túlnyomórészt a folyók partjára állították, tehát a dolgozatban is vizsgált probléma országos jelentőségűnek tekinthető.

*Szállási 1964*²²: Szállási rövid összefoglalót nyújt az Esztergom vármegyében lefolyt kolerajárványról. A cikkből megtudhatjuk, hogy a kórt valószínűleg Pestről, illetve Budáról hurcolták be a megyébe, ezen kívül a szerző áttekinti a járvány megfékezésére a kolera választmány által bevezetett legfontosabb intézkedéseket, így pl. az első veszteglőintézetnek a Buda-Esztergom országút mentén történő felállítását, vagy Esztergom városának 12 kerületre való felosztását.

*B. Lukács 1966*²³: B. Lukács Ágnes a kolerajárvány morbiditására és mortalitására vonatkozóan szolgál igen hasznos adatokkal. A megbetegedettek és meghaltak arányát törvényhatóságok és hadbiztosi kerületek szerint közli, megvizsgálva a járvány súlyosságának területi eltéréseit. Ezekkel összefüggésben felvet néhány, az adatok értékelhetőségével kapcsolatos problémát, amelyek az elemzés során mindenképp figyelembe kell venni. Fő eredményeire az 1831. évi járvány országos mortalitási és morbiditási adatainak tárgyalásakor részletesen kitérek.

*Haug 1981*²⁴: A szerző a Siófokon és a szomszédos Kilitin lezajlott kolerajárvány történetét dolgozza fel. A műben nagy hangsúly kerül a járvány miatt felállított zárvonallal okozta ellátási nehézségek bemutatására, ami miatt a város többször kérte az elzárások

²¹ Tilkovszky 1955. 47.

²² Szállási 1964.

²³ B. Lukács 1966.

²⁴ Haug 1981.

megszüntetését, sőt még Somogy megye főorvosa is a kordon ellen foglalt állást. Haug szerint az elzárások árát leginkább „pórnép, a jobbágyság, a zsellérek” fizették meg, ugyanis a mezőgazdasági munkák elmaradása elsősorban őket érintette hátrányosan. Emellett azért azt is megjegyzi, hogy az élelmezési nehézségeket a tehetősebbek adományaikkal igyekeztek mérsékelni, így pl. az elzárt Siófokon és Kilitin a veszprémi káptalan a betegek részére bort, húst és kenyeret juttatott.

*Gecsei 1985*²⁵: A mű a kolerajárvány gyulai és vári történetét dolgozza fel. A szerző bemutatja, hogy a városi hatóságok milyen óvintézkedéseket hoztak a járvány kitörésének megakadályozására, így részletesen kitér a felállított zárvonalak és veszteglőintézetek elhelyezkedésére, majd a járvány kitörését követően a legfontosabb elrendelt intézkedésekre, így a város orvosi kerületekre történő felosztására, a járványkórház működésére és az elzárások augusztus 11-től kezdődő fokozatos enyhítésére, majd 22-ei végleges megszüntetésére. Kutatásom szempontjából azonban – mint arra már a bevezetőben kitértem - elsősorban nem is a Gyulán és Váriban történt események összefoglalása miatt bír különös jelentőséggel a mű, hanem mert az országos viszonyokra kitérve az egyik legjobb összefoglalását nyújtja annak, hogy miért nem működtek jól az elzárások az országban. A szerző alábbi megállapításai az olyan általános problémákra hívják fel a figyelmet, melyek a folyópartokon, ill. az azoktól távolabb felállított kordonokon egyaránt fennálltak. Az alapprobléma az volt – ahogy Gecsei nagyon lényegre törően megfogalmazza és ahogyan arról már a bevezetőben is szó esett - hogy a járványügyi védelem a pestisjárványok idején szerzett tapasztalatokra épült, ez pedig azon az állásponton alapult, hogy a betegség emberről emberre terjed. Ebből eredően a járvány terjedésének megakadályozását is úgy látták biztosítottnak, ha a már fertőzött területeken élőket elzárják a még egészséges vidékek lakóitól. A zárvonalak ugyanakkor - főleg a kezdeti időkben – nem jelentettek teljes elzárást, mivel azokon a kijelölt átkelő pontoknál bárki szabadon átkelhetett, amennyiben útlevele alapján egészséges helyről érkezett. Így viszont a járvány kezdeti időszakában gyakran előfordulhatott, hogy valaki olyan településen utazott keresztül, ahol a kolera már lappangó stádiumban volt, azonban a hatóságok még nem észlelték a betegség jelenlétét, tehát a település még egészséges helynek minősült. A zárvonalakon való átkelésre vonatkozó fenti szabály miatt ez azt eredményezte, hogy az ilyen utazó a szervezetében már megtelepedett kórral anélkül utazhatott keresztül az országon - minden kordonon szabad átbocsátást nyerve - hogy bárki tisztában lett volna mindennek a járványügyi kockázatával. Gecsei szerint mindezt

²⁵ Gecsei 1985.

még tovább súlyosbították az emberi tényezők. Az illetékes tisztségviselők tudtuk nélkül, de néha tudatosan is hamis igazolást adtak azért, hogy az idegen átutazó ne hogy ott rekedjen és így elkerülhetőek legyenek az ellátásának gondjai. Ugyancsak a kordonok hatékonyságát rombolta az a hatalmas teher amit a fenntartásuk rótt a törvényhatóságokra. A nagyobb kiterjedésű, országrészeket elzáró főkordonoknál ugyan az államhatalom a fontosabb átkelőkhöz katonai őrseget vezényelt ki, azonban a katonaság által őrzött pontokat összekötő vonalak mentén az örök kiállítás az érintett közigazgatási egységek feladata volt. A betakarítási munkák idején pedig nagyon hiányoztak az őrsegre kirendelt emberek a földekről, ami miatt a települések előljárói is csakhamar nehezményezték a terheket. A járvány terjedése miatti gyakori kordonáthelyezések szintén nem növelték azok népszerűségét. Gecsei - mintegy végkövetkeztetésként - a kolera elleni védekezés kudarcának elsődleges okát abban látja, hogy a kellő ismeretek hiányának következtében a hatóságok nem ismerték fel: pusztán az izoláció nem elegendő a járvány megállításához.

*Bodosi 1996*²⁶: Bodosi Mihály tanulmányában röviden összegzi a hat nagy somogyi járvány, így az 1831-es, 1836-os, 1848-49-es, 1855-ös, 1866-os, és az 1872-73-as kolerajárvány eseményeit. Az 1831. évre vonatkozóan elsősorban a hat érintett település fertőzöttségének időtartamáról, ill. a megbetegedettek és elhunytak számáról nyújt információkat, amire a vonatkozó alfejezetben még bővebben kitérek.

*Gáspár 1996*²⁷: Dr. Gáspár János öt nagy kolerajárvány (1831., 1849., 1855., 1866., 1873.) történetét dolgozza fel Nógrád megyében. Nagy hangsúlyt fektet a megyei elzárások, ill. az azok körül tapasztalható hiányosságok bemutatására. Különös eset e tekintetben – és valószínűleg a járvány megyei kitörésében is szerepet játszott – hogy bár július elején a megye hevesi, borsodi és gömöri határaihoz kordont állítottak, melyen kizárólag a veszteglési idő letöltése után engedélyezték az átlépést, ennek ellenére a József Nádor Lovasezred július 9-én a már fertőzött hevesi és gömöri területek irányából akadálytalanul léphetett a megyébe és vonulhatott tovább Pest vármegye felé. Mivel az első megbetegedés az ezred katonáinak körében történt Balassagyarmaton, ezért gyanítható, hogy a kórt a katonaság hurcolta a megyébe. Hasonló zavar az elzárások működésében egyébként később is fellépett Nógrádban. A szerző a kordonok működésének és a járvány lefolyásának bemutatásán túl adatokkal szolgál a megyei mortalitásra vonatkozóan is.

²⁶ Bodosi 1996.

²⁷ Gáspár 1996.

*Kapronczay 2004*²⁸: Kapronczay Károly a nagy mortalitású fertőző betegségek és a víz kapcsolatát mutatja be Magyarországon vonatkozásában a XVI. századtól a XX. század elejéig, így a mű, a dolgozatomban vizsgált problémához is kiemelten fontos szempontokkal szolgál, ahogy arra a bevezetőben már kitértem. A Kárpát-medence középső területein elterülő nagy kiterjedésű vízzel borított területek már a XVI. századtól kezdve a járványos betegségek melegágyaiként szolgáltak. A török időkben a „kis jégkorszak” és a vízi beavatkozások elmaradása tovább fokozta az elmocsarasodást, így sok egyéb terület mellett a Duna középső vidéke is nagyrészt víz alá került. Bár néhányan, pl. Jordán Tamás már a XVI. században javasolták, hogy a poshadt, szabadon folyó vizeket lehetőleg kerüljék el járványos időszakokban, azonban az orvostudomány számára a XIX. század második feléig nem volt nyilvánvaló a víz szerepe a betegségek terjesztésében. A legelterjedtebb álláspont szerint (miazma-elmélet) a levegőbe kerülő bomló anyagokban látták a járványok kiváltó okait. A XVIII. század folyamán a pestisjárványok megfékezésére kiadott rendeletek elsősorban az elzárásoktól remélték a sikert. Kapronczay megjegyzi, hogy határzárakat a folyókra is felállítottak, azonban ezek csak a hajó- és személyforgalmat korlátozták, a folyóból történő vízkivétel nem. E probléma azután az első kolerajárvány idején felállított zárvonalknál ugyancsak, sőt még nagyobb mértékben jelentkezett. Mivel az orvostudomány számára nem volt ismert, hogy a kolerát a betegek ürülékével és váladékával fertőzött víz, illetve a folyóvizek terjesztik - amit ivásra és mosásra egyaránt használtak - ezért természetesen utóbbiak megakadályozására sem fordítottak figyelmet a kordonokon. A szerző e megállapításai nagyon jól rávilágítanak arra a tényre, hogy a folyók partján felállított kordonok pont a legfontosabbat, a parton élő lakosság fertőzött vízzel történő érintkezését nem akadályozta meg, így a mű vizsgálatom egyik legfontosabb alapját képezi.

Végezetül a járvány historiográfiája kapcsán ki kell térni arra is, hogy a kortársak hogyan vélekedtek a koleráról. Erről jó képet kaphatunk, ha áttekintjük az Orvosi Társaság 1831-ben kiadott számait. Az alábbiakban – a folyóirat egy-egy tanulmánya alapján - röviden összefoglalom, hogy a kor négy neves magyar és egy francia orvosa hogyan vélekedett a koleráról, annak okairól és terjedésének módjáról. Mind az öt tanulmányból jól látható – a mai ismeretek tükrében - hogy még a legkiválóbb orvosok sem voltak tisztában a betegség alapvető természetével. Általánosan elterjedt nézet volt körükben is – a korban még elfogadott „miazma elmélet” nyomán – hogy a kolera nem ragályos, hanem egyes vidékeken a

²⁸ Kapronczay 2004.

megromlott levegő váltja ki azok körében, akik nem megfelelő életmódjuk miatt fogékonyá váltak a kórra. (Ez némiképp ellentmond Rigler fentebb már ismertetett megállapításainak.)

*Schuster 1831*²⁹: Schuster János professzor az első kolerajárvány idején a pesti orvosi kar második seniora volt. Dr. Schuster elsősorban angol orvosok, így Sydenham, Tytler és Good álláspontját tette magáévá és közvetítette a magyar szakmai közönség felé. Az Orvosi Társaságban megjelent közleményében a kolerával kapcsolatos nézeteit összegzi, melyekről maga is megjegyzi, hogy azok – korábban ismeretlen betegség lévén – igen bizonytalan alapokon állnak. Először is megkülönböztet „epés cholérát”, ill. „keletindiai cholérát”, abban a tekintetben, hogy a beteg ürít epét a hányás során, vagy sem. Korának járványát a kolera utóbbi típusának tulajdonítja. A keleti kolera eredetét a levegőben levő poshadt anyagok elterjedésében látja – mely felfogás igen gyakori volt még a következő évtizedekben is – azonban ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy ezt egyelőre nehéz bizonyítani. A kórt ugyanakkor ragályosnak tekinti, de elismeri, hogy ebben megosztott az orvostudomány. Ír a kolera folyók mentén történő terjedéséről is, azonban a víz, mint közvetítő közeg szerepéről természetesen még nem esik szó.³⁰ Helyesen ismeri fel viszont – részben angol forrásai nyomán - hogy a kolera pusztításának hasonló íve van, mint a többi nagy járványosan fellépő betegségnek, így a kitörést követően a fertőzöttek száma emelkedik, majd a tetőpontot elérve csökken, míg végül a járvány megszűnik, ugyanakkor a téli hideg enyhülését követően előfordul, hogy újra feléled. A betegség – véleménye szerint – a levegő közvetítésével, ill. érintés útján terjed, bár megjegyzi, hogy erre vonatkozóan még kevés információ áll a tudomány rendelkezésére. A cholérát elsősorban a szegény rosszul táplált emberek betegségének tartja, ezzel kapcsolatban hivatkozik egy oroszországi orvosra, aki szerint száz betegből legfeljebb hat lehet a nem nélkülözők köréből.

*Schordann 1831*³¹: Schordann Zsigmond 1831-ben szintén a pesti egyetem orvosi karának tanára. A járvány alatt Szolnokon és a környező településeken gyógyított, a kolerával kapcsolatos tapasztalatait pedig az Orvosi Társaságban tette közzé. Más orvosokkal szemben meggyőződése, hogy a kolera ugyan járványos, de nem ragályos betegség. Ennek alátámasztására példaként hozza saját magát, mivel annak ellenére, hogy hosszú ideig látogatta és gyógyította a kolerabetegeket, mellőzve mindenféle védőszert, nem kapta meg a kórt. A kolera kiváltó okait két csoportra osztja: külső és belső okok. Előbbi kapcsán kiemeli

²⁹ Schuster 1831.

³⁰ A levegőt még évtizedekkel később is a fertőzés fő terjesztőjének tartották. Korányi Frigyes még 1873-ban is az elsődleges átvívó közegnek a levegőt tartotta, azonban már megjegyezte, hogy a levegő után „a cholera gerj második tovaszállító közege kétségtelenül a víz.” (Korányi 1873. 42.)

³¹ Schordann 1831.

a rossz levegő káros hatását, aminek az eredetét a korban igen elterjedt nézettel összhangban a földben végbemenő kártékony folyamatokban látja, megjegyezve ugyanakkor, hogy itt pusztán hipotézisről van szó. A rossz levegő hatását gyakori szellőztetéssel és a szabad levegőn való tartózkodással ajánlotta mérsékelni. Belső okok közé sorolja a félelmet, a heves indulatokat, a meghűlést, az evésben és ivásban tanúsított mértéktelenséget, az éjszakázást és a megerőltetést.

*Eckstein 1831*³²: Eckstein Friderik, a pesti orvosi kar tagja – akárcsak Schordann – a kolerát nem tekinti ragályos betegségnek, hanem elsősorban a káros külső és belső tényezők szerencsétlen egybeesésének tulajdonítja a megbetegedéseket. A legfőbb külső ok nála is a romlott levegő, mely különösen poshadt mocsarak és folyók környékén fordulhat elő. A kórt tehát nem a szomszédos területekről hurcolják be, hanem a kedvezőtlen légkör miatt helyben fejlődik ki. Ennek bizonyítéka Eckstein szerint a vesztegzárak általános kudarca és a kevés megbetegedett orvos is.³³ Ezzel összefüggésben egyetért Bugát Pál professzorral, aki a galíciai és a magyarországi járvány között nem lát ok-okozati kapcsolatot. A belső okokat tekintve az idegrendszeri problémákat, a „rendetlen” életmódot, az evésben ivásban való mértéktelenséget, a meghűlést, az alultápláltságot, és a betegségtől való félelmet említi, melyek fogékonyabbá teszik az embert a kolerás megbetegedésre.

*Bugát 1831*³⁴: Bugát Pál professzor a Bécs által megfigyelőként Oroszországba kiküldött Spausta Ferenc, az udvari kancelláriának Kijevből küldött jelentésének fordítását közölte az Orvosi Társaságban. A jelentés szerint a kolera ugyancsak nem ragályos, hanem „magától látszék kifejlődni”.³⁵ A járvány elsősorban Kijev Dnyeper parti, alacsonyan fekvő városrészében pusztított és elsősorban a szegény, rosszul táplált, dohos, szűk hajlékokban élő lakosok közül szedte áldozatait. A kór fő forrása e jelentésben is a „levegőnek valamely járványos alkotmánya”.³⁶

*Pinel 1831*³⁷: Az Orvosi Társaság közölte Dr. Pinel Varsóból, 1831. július 6-án írott levelének fő megállapításait, melyben a francia orvos a járvánnyal kapcsolatos észrevételeit összegezi. Pinel véleménye szerint a járványt okozó kór nem is a cholera morbus, hanem egy idegrendszeri betegség, amit ő – a magyar fordítás szerint – „együttérzidegkórnak” nevez el. A kór szerinte sem ragályos, ennek bizonyítására még saját magát is beoltotta egy beteg

³² Eckstein 1831.

³³ Eckstein szerint: „Ragadós nyavalyáknál minden harmadik, vagy negyedik orvosi személy megbetegszik... (a kolerajárvány idején) Lembergben a Szent Magdolna kórházban ötven orvosi személy közül csak négy esett a nyavalyába.” (Eckstein 1831. 156.)

³⁴ Bugát 1831.

³⁵ Bugát 1831. 111.

³⁶ Bugát 1831. 111.

³⁷ Pinel 1831.

vérevel és a beleiből vett nyálkával. Legfontosabbnak ő is a friss, szabad levegőt tartja a betegség megelőzésében.

3. A kolera

A betegség kórokozója a Robert Koch által 1884-ben felfedezett *Vibrio Cholerae* nevű baktérium. A kolera kizárólagosan emberi megbetegedés. Terjedése orális úton történik; leggyakoribb átvivő a víz, ill. a különböző élelmiszerek (különösen a nyersen fogyasztott tengeri eredetű ételek, saláták, stb.); emellett, mivel a kórokozó a széklettel és a hányadékkal nagy mennyiségben ürül, ezért ezen anyagokkal történő érintkezés is fontos szerepet játszik a betegség átvitelében. Mindezek mellett gyakran a szennyezett kéz is átvivő lehet.³⁸

A kórkép lényege az igen heves hasmenés és hányás, ill. a dehidratáció. A hasmenés létrejöttét a *vibrio enterotoxin A* (aktív) komponensének vékonybélben történő megjelenése okozza, melynek során az itt található sejtekben alapvetően megváltoznak az ionáramlás mennyiségi viszonyai és az áramlási irányok. Elsődlegesen a klórion mozgásiránya változik meg, mely magával viszi a nátriumot, ez pedig a vizet. „A nagymértékű só- és folyadékvesztés következtében a vér besűrűsödik, volumene csökken, a keringés lelassul, a vérnyomás leesik, ezáltal a szervek oxigén ellátottsága csökken.”³⁹

A lappangási idő néhány órától legfeljebb három napig tart. Láztalan állapotban a tünetek hányással és hasmenéssel indulnak, a széklet „rizslé” jellegűvé válik. A beteg órák alatt több liter folyadékot is veszíthet. Hamarosan kialakulnak a dehidratáció tünetei, melynek előrehaladtával a végtagok izomzatában fájdalmas görcsök lépnek fel. „A vérnyomás csökken, a pulzus frekvenciája növekedik, könnyen elnyomhatóvá, majd tapinthatatlanná válik. A bőr nyirkos, hideg verejtékkel fedett, a légzés szapora, a hang gyenge.”⁴⁰ A dehidratáció előrehaladtával a vizeletelválasztás és a hasmenés fokozatosan csökken, majd megszűnik. „A kórfolyamat bármely ponton megállhat, ill. megállítható, az esetek 50%-a kezelés nélkül is csak az enyhe fokozatig jut el.”⁴¹

„A kezelés alapvető tényezői: 1. rehidratálás, a már elvesztett só és folyadék mihamarabbi pótlása, illetve 2. a fenntartó kezelés, azaz a további veszteségmérés alapján végzett folyamatos só- és folyadékpótlás.”⁴² „Kolerás, vagy arra gyanús betegek székletét és

³⁸ Buday 1995. 114-115.

³⁹ Buday 1995. 115.

⁴⁰ Buday 1995. 115.

⁴¹ Buday 1995. 116.

⁴² Buday 1995. 116.

hányadékat azonos mennyiségben hozzáadott savanyított klórkészítményekkel fertőtleníteni kell, a csatornahálózatba pedig csak négy óras állás után önthető le.”⁴³

4. A kolera a világban és Magyarországon

A kolera a XIX. század elejéig Európában ismeretlen betegségnek számított. Ázsiában már több mint kétezer éve ismert, súlyos lefolyású kórként tartották számon, de – köszönhetően a közlekedés lassúságának – hosszú ideig nem tudott őshazájából kitörni. A közlekedési viszonyok XIX. századi fejlődése azután döntő szerepet játszott abban, hogy a betegség valamennyi kontinensen elterjedt. A kolera több kontinensre, vagy az egész Földre kiterjedően 1990-ig hét nagy pandémiát idézett elő.⁴⁴ : 1816-23, 1826-35, 1846-61, 1863-75, 1883-95, 1902-26, 1961-71. Az első pandémia kivételével mindegyik nagy járvány érintette Európát, ahova először a Közel-Keletről Oroszországon keresztül tört be a kolera 1830-ban. A kolerajárványok az első négy pandémia időszakában okozták a legnagyobb megbetegedési és halandósági arányt; a betegség kórokozójának 1884-es felfedezése óta fellépett járványok alacsonyabb morbiditást és mortalitást mutattak. A halandóság területileg sem volt egyenletes eloszlású: a kolerajárványok Európa keleti felén általában nagyobb pusztítást végeztek, mint nyugaton.

Magyarországon – ahol 1831-ben jelent meg először a kolera - 1831. és 1916. között 6 nagy és 5 ún. „kis kolerajárvány” zajlott le. Nagy halandósággal járt és az ország egészét, vagy jelentős részét érintette az 1831-32., 1835-36., 1848-49., 1854-55., 1866-67., 1872-73. évi epidémia. Az 1850-es, ill. az 1870-es éveket követő járványok (1886., 1892., 1893., 1910-16.) viszont csak az ország egy-egy pontján bukkantak fel, így demográfiai és epidemiológiai szempontból egyaránt nem hasonlíthatók a „nagy” járványokhoz⁴⁵.

Az 1831-32. évi kolerajárvány

Az első nagy vilá járvány útja⁴⁶ – melynek részét képezte az 1831. évi hazai kolera is - az indiai eredetétől Magyarorszáig jól végigkövethető. A kolerajárvány magja 1817-ben a Gangesz vidékén lobbant fel, majd onnan gyorsan továbbterjedt, így 1819-ben Sziámban, 1820-ban Kínában, 1821-ben Jáván, 1822-ben Perzsiában és Szíriában, 1823-ban pedig már a

⁴³ Buday 1995. 116-117.

⁴⁴ Má dai 1990. 58-59.

⁴⁵ Má dai 1990. 60-61.

⁴⁶ Itt megjegyzendő, hogy Má dai az első magyarországi járványt a második pandémia időszakára teszi, más szerzők (pl. Gecsei, Horváth) viszont a járvány 1817-es indiai indulásától az 1830-as évek első felének európai megjelenéséig tökéletes folytonosságot látnak, így utóbbiakat is az első vilá járvány részének tekintik.

Kaspi-tenger mellékén pusztított. 1824-ben már szórványos eseteket észleltek az Orosz Birodalomhoz tartozó Asztrahánban és Orenburgban, majd a birodalomban az 1828-29. évi orosz-török háborúból hazatérő katonák terjesztették el széles körben.⁴⁷ A kór így a lengyel felkelés leverésére küldött tatár csapatok közvetítésével eljutott az orosz uralom alatt álló lengyel területekre is 1830-ban. Innen terjedt át a kolera Galíciába, majd 1831. nyarán Magyarországra.⁴⁸ Gecsei szerint Galíciából Moldvai közvetítéssel a Kárpátokon keresztülfutó, teljességgel ellenőrizhetetlen hegyi ösvényeken hurcolták be a kolerát Máramarosba, ahonnan igen gyorsan az ország középső területeire is eljutott.⁴⁹

Dr. Magyary-Kossa Gyula szerint⁵⁰ a kolera 1831. június 13-án lépett át Magyarország határain. Valószínűleg a Tiszán lefelé hajózó Máramaros vármegyéből Szolnokra sőt szállító emberek hozták be az országba Galícia felől. A hazánkban korábban kevésbé ismert betegség igen gyorsan terjedt és rengeteg áldozatot szedett, annak ellenére, hogy kezdetben az ország határainál, később a törvényhatóságok között vesztegzárakat vezettek be. A félelem és a vesztegzárak miatti felháborodás több helyütt zavargásokhoz, zendülésekhez vezetett. Felső-Magyarország elsősorban szlovák parasztjai körében szabályos felkelés tört ki, de a pesti lakossággal szemben is fegyvert kellett alkalmaznia a kivezényelt katonaságnak. A belső vesztegzárak szigorú alkalmazása a kereskedők, kézműiparral foglalkozók megélhetését és általában a lakosság létfenntartását nagymértékben veszélyeztette. A járvány csak a következő évben ült el, de közel egy évig tartó pusztítása alatt Magyary-Kossa szerint legalább 240.000 embert ölt meg.⁵¹ A járványról készült kimutatások fentebb említett bizonytalanságai miatt természetesen a halottak számára vonatkozóan különböző adatokat találunk a szakirodalomban, erre alábbiakban még visszatérek. Az első európai kolerajárvány halandósági adatainak vizsgálatából az is kitűnik, hogy a kontinensen a mai magyar országterületen volt a legnagyobb a pusztítás⁵². Természetesen utóbbi tény elsődleges oka az lehetett, hogy a Kárpát-medence középső, alacsonyan fekvő és jelentős arányban vízjárta területei – a már említett okok miatt – nagymértékben megkönnyítették a kolera terjedését.

Az 1835-36. évi kolerajárvány

⁴⁷ Gecsei 1985. 10.

⁴⁸ Horváth 1943. 219.

⁴⁹ Gecsei 1985. 13.

⁵⁰ Magyary-Kossa 1931. 301.

⁵¹ Magyary-Kossa 1931. 301.

⁵² Mádai 1983. 334.

A következő járvány Itália felől érkezett és ismét az ország jelentős részére eljutott. Fennállása alatt Bálint Nagy István közlése szerint⁵³ 23 megyéből és 13 törvényhatósági jogú városból jelentettek megbetegedéseket, összesen pedig a járvány 42983 halálesetet okozott. A halandóság különösen nagy volt a déli országrészben, de Pest-Budán és Nógrádban is magasra emelkedett.

Az 1848-49. évi kolerajárvány

Az 1846-47. évi rossz terméseredmények nyomán jelentkező élelmezési válság Európá-szerre nagymértékben meggyengítette a lakosság ellenálló képességét, így kontinens felé közelítő kolera jó táptalajt talált. Magyarországra a betegség ismét keletről, orosz és moldvai közvetítéssel jutott. A kolerajárvány terjedésében szerepet játszott a hazánkba betörő orosz hadsereg mozgása is, ezen kívül azt is tudjuk, hogy már Jellasics seregét is tizedelte a kór. A halandóságra vonatkozó adatok bizonytalanok, ugyanis a hadműveletek miatt a kolerastatisztikai jelentési rendszer nem működött kielégítően. A két év halandósági többlete 138 ezerre tehető, amelynek nagy része – Máday Lajos szerint – a kolerának tudható be⁵⁴. A halandósági arány – akárcsak az első járványkor – most is nálunk érte el a legmagasabb szintet Európában.⁵⁵

Az 1854-55. évi kolerajárvány

Az újabb járvány gócpontja ismét Oroszország volt, ahonnan a krími háborúban harcoló katonák közvetítésével Franciaországba is gyorsan eljutott a kolera. A halandóságot elemző Weszelowszky Károly 1875-ben 114 ezerre becsülte az áldozatok számát, de Máday szerint ez akár 180 ezerre is tehető⁵⁶. A nyers halálozási arányszám ismét Magyarországon volt a legmagasabb a kontinensen.⁵⁷

Az 1866-67. évi kolerajárvány

A hadseregek vonulása e járvány behurcolásában is kulcsszerepet játszott: most a porosz-osztrák háborúból szabadságra hazatérő katonák hozták be a kórt Csehországból. A betegség főleg az ország északnyugati és középső részén szedte áldozatait, elkerülve a többi

⁵³ Máday 1990. 67.

⁵⁴ Máday 1990. 68-69.

⁵⁵ Máday 1983. 336.

⁵⁶ Máday 1990. 72-75.

⁵⁷ Máday 1983. 336.

ország részt, így a halandóság is az eddigiek alatt maradt: Gortvay György szerint ⁵⁸ 69.628 fő halt meg.

⁵⁸ Gortvay 1953. 240-241.

Az 1872-73. évi kolerajárvány

Az Oroszországból érkező utolsó nagy járvány az egész országot érintette. Bár a belügyminisztérium zárójelentésében 188.611 kolerahalálozást közölt, Máдай szerint⁵⁹ ennél magasabb lehetett. A halandóság ismét Magyarországon volt a legmagasabb a kontinensen⁶⁰.

Máдай becslései szerint⁶¹ a hat nagy kolerajárvány Magyarországon összesen legalább 1,3 millió áldozatot szedett.

A „kis kolerajárványok”

Az V. pandémia folyamán (1883-1895) a korábbi nagy arányokhoz képest alacsony gyakoriságú, de lefolyásukban változatlanul súlyos, helyi járványok még előfordultak Európában. „Magyarországon 1886-ban kitört járvány fő fészke Győr városa volt, ekkor az egész országban 3178 kolerás beteget és 1602 halálozást vettek számba. Az 1892. évben Budapesten és egyes dunántúli megyékben volt ismét járvány, a betegek száma 2463, a halálozásoké 1344 volt.” A következő évben a Tisza és a Maros mentén tört ki járvány: 6753 beteget és 3773 halottat regisztráltak⁶². Végül az 1910-es években kitört utolsó kolerajárvány mortalitása még a megelőző „kis” járványokhoz képest is alacsonynak mondható: az 1910. évi járványban pl. 225⁶³, 1915-ben pedig 67 ember halt meg⁶⁴.

Milyen tényezők befolyásolták a megbetegedések és a halandóság alakulását? Máдай szerint „a kolerahalandóság okai között szerepeltek azok a társadalmi-gazdasági tényezők, melyek differenciálták a tájegységek mortalitását.” A kolera rendkívül nagy elterjedését összefüggésbe hozza a falusi népesség szegénységével, iskolázatlanságával, a tisztaság hiányával, a rossz minőségű ivóvízzel, az általános elmaradottsággal. „A városokban sokkal kedvezőbbek voltak az egészségügyi ellátottsági viszonyok, mint a falvakban.”⁶⁵ Jól támasztja alá mindezt az a tény, hogy pl. az 1872-73. évi járvány alkalmával azokban a megyékben volt a legmagasabb a halandóság, ahol az analfabéták arányszáma a legmagasabb volt az 1869-es népszámlálás alapján.⁶⁶

Az 1880-as éveket megelőző időszakban ugyanakkor a morbiditási és mortalitási statisztikák – mint láttuk – gyakran bizonytalanok. Ez amellet, hogy időnként bizonyos

⁵⁹ Máдай 1990. 83.

⁶⁰ Máдай 1983. 339.

⁶¹ Máдай 1983. 347.

⁶² Máдай 1983. 345.

⁶³ Hahn 1960. 37.

⁶⁴ Kapronczay 2001. 153-154.

⁶⁵ Máдай 1990. 89.

⁶⁶ Máдай 1990. 89.

tényezők – mint pl. a szabadságharc harci tevékenységei - akadályozták a pontos jelentések elkészítését két fő oknak tudható be. Egyrészt 1884-ig halottképek nem kizárólag orvosok lehettek, hanem más, arra betanított személyek is, akik nyilvánvalóan nem minden esetben hozhattak szakmailag megalapozott döntést a halál okát illetően. Másrészt az 1880-as évekig még a szakemberek számára sem volt teljes bizonyossággal eldönthető, hogy valódi kolerával, vagy valamely hasonló betegséggel állnak-e szemben.

Robert Koch 1883-84-ben, egyiptomi kutatásai során fedezte fel a kolera korokozóját, tehát ekkortól vált lehetővé, hogy a koleragyánús megbetegedések, ill. halálozások pontos okát bakteriológiai vizsgálatok segítségével állapítsák meg. (A bakteriológiai vizsgálatok megbízhatósága ugyanakkor még egy évtizeddel később sem volt teljes; erre a vonatkozó alfejezetben még kitérek.) Ezt megelőzően viszont csak a tünetek alapján hozhattak döntést, ami nem minden esetben volt könnyű, ugyanis a kolerához hasonló tüneteket más betegségek is produkáltak. Még az 1880-as évek közepén is kolerának tekintették – bár megnevezésében elkülönítették – az ázsiai kolera mellett a nyári időszakokban gyakori bélhurutos és dizentériás (vérhas) megbetegedéseket; ez utóbbiakat általában „kolera nostras” névvel illették. Ezzel összefüggésben a betegség kiváltó okait sem látták pontosan, így az 1831-ben Lenhossék Mihály főorvos által írott, a kolera elleni legfőbb teendőket összegző munkától ⁶⁷ az 1870-es években kiadott belügyminiszteri utasításokig a lakóhely fontosságának hangsúlyozása mellett kitértek pl. az éretlen gyümölcsök fogyasztásától való tartózkodás jelentőségére is.

5. Az 1831. évi kolerajárvány Magyarországon

A kolera tehát 1831-ben jelent meg az országban. Lévén, hogy a betegséggel az európai orvostudomány és a kontinens közegészségügyi rendszerei korábban nem találkoztak, tapasztalatokkal sem rendelkeztek a járvány kitörésnek meggátlására, illetve a kolerajárvány megfékezésére vonatkozóan, így az igen rövid idő alatt nagy pusztítást végzett Európában és Magyarországon is. A XVIII. században kidolgozott járványügyi védelem, mely a pestisjárványok során szerzett tapasztalatokon alapult és amelynek fő eleme a vesztégzár volt, a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek miatt ejtett hibák következtében nem volt képes lokalizálni az először az északkeleti országrészben kitörő járványt, így a kolera rövid idő alatt az ország minden régiójában megjelent.

⁶⁷ Lóránd 1973. 311.

A járvány ugyanakkor nem érte teljesen váratlanul a birodalmi és hazai közegészségügyi vezetést, ugyanis a járvány rohamos oroszországi terjedéséről már 1830-ban tudtak. Az 1830. évi országgyűlés éppen a következő évre Pestre összehívott gyűlés előkészítésén dolgozott, amikor megérkezett a hír, hogy az ázsiai kolera Oroszországon át Galíciába jutott és félt, hogy azt Magyarországra is behurcolják.⁶⁸ „A rémhír minden más ügyet és érdeket háttérbe szorított.”⁶⁹ Az első óvintézkedések már az év végén megtörténtek. A Helytartótanács 1830. december 21-én 34092. sz. alatt összeállította a részletes utasítást a vidéki hatóságok részére, hogy „a cs. kir. ausztriai tartományoknak határai a cs. orosz birodalomban dühösködő járványos epekörságnak (Cholera morbus) bevonulása előtt bátorságba tétessenek és beronthatása esetében elterjedése meggátoltasson”.⁷⁰ A rendelet legnagyobb hiányossága az volt, hogy a szervezett védekezés konkrét teendőire vonatkozóan csak nagy általánosságokban utalt, így a törvényhatóságok csak töredékeiben tettek eleget a rendelkezéseknek.⁷¹ A betegség betörésének megakadályozására, illetve a későbbiekben esetlegesen kialakuló járvány megfékezésére kiadott központi rendelkezésekre az alábbiakban még bővebben, külön fejezetben térek ki.

A Helytartótanács ugyanaznap, december 21-én vegyes bizottságot alakított a járvány elleni védekezés irányítására. Tagjai a Helytartótanács, a királyi kamara és a főhadparancsnokság küldötteiből állt, így József nádor elnöklete alatt herceg Pálffy Károly királyi kincstárnok, gróf Zichy Károly kamarai elnök, Végh koronaőr, Stipsits kamarai tanácsos, báró Splényi lovassági generális, Jüngling hadi tanácsos, Jelzer ezredes, Lechner sebészfőnök és az udvarral való kapcsolattartás végett báró Revitzky Ádám kancellár kaptak benne helyet, azonban a testület fő tanácsadója és szakmai ügyekben feje Lenhossék Mihály országos főorvos volt.⁷² Lenhossék javaslataira megtették a szükséges intézkedéseket. Újabb, a korábbiaknál még részletesebb utasításokat adtak ki a törvényhatóságoknak, községi előljáróknak, politikai biztosoknak és orvosoknak, melyekben előírták „a tennivalókat részben a megelőzésre és védekezésre, részben pedig a betegség gyógyítására és a járvány leküzdésére.”⁷³

1831. január 28-án elrendelték a fenyegetett határszéleken a veszteglő intézetek felállítását. „József nádor utasításokat adott ki a járvány behurcolásának megakadályozására.

⁶⁸ Jól mutatja a kolerára vonatkozó ismeretek teljes hiányát, hogy a Bécs által ekkor Galíciába küldött megfigyelő, Dr. Köstler az új típusú megbetegedéseket a gabonalisztbe örölt vad magvak mérgeinek tulajdonította. (Szállási 1964. 315.)

⁶⁹ Valló 1930. 4.

⁷⁰ Valló 1930. 4.

⁷¹ Gecsei 1985. 12.

⁷² Rigler 1911. 5-6.

⁷³ Valló 1930. 4.

Elrendelte (...) a (járvány)kórházak felállítását és berendezését, utasítást adott halottas kamrák berendezésére, a koleragyanús betegségben elhaltak megvizsgálására, azok miként való eltemetésére, gyógyszereknek a szegény betegek között való kiosztására, stb.”⁷⁴ Magyarország galíciai és moldvai határát már az előző év december 28-án lezárták, a Trencséntől Brassóig terjedő kordon igazgatására pedig január 3-án két királyi biztost neveztek ki.⁷⁵ Mivel azonban a kolera terjedése megtorpanni látszott, ezenkívül az itáliai forrongások leverésére szükség volt a katonákra, ezért 1831. március 29-én feloldották a határzárát, melynek újbóli felállításáról majd csak a járvány fokozottabb fenyegetésekor, május 29-én döntöttek.⁷⁶

A kolera nyár elejére már közvetlenül a határon jelentkezett, ezért a Helytartótanács által megalakított vegyes bizottság június 19-én ismét összeült és a korábbiaknál szigorúbb katonai kordon felállítását rendelte el az északi vármegyék védelmére. Az országhatáron csak néhány átlépő helyet jelöltek ki, ahol a belépni szándékozókát vesztegzár alá vették, mely tíz, néha húsz napig is eltartott. „Poggyászaikat klórmésszel, füstöléssel fertőtlenítették, az élelmiszereiket, pénzüket ecettel mosták meg és csak azután engedték őket továbbutazni az ország belsejébe. Egyéni fertőtlenítésül bizmutot, kámfort, borsot, hagymát, salétromot, klórt hordtak a nyakukban, melyet parancs tett kötelezővé.”⁷⁷ Június 21-én a Helytartótanács, pótolva a korábbi rendelkezések hiányosságait, 14151. szám alatt rendeletet adott ki, melyben már konkrét utasításokat fogalmaztak meg a törvényhatóságok, az orvosok, községi előljárók, illetve a kirendelendő biztosok részére.⁷⁸

Az intézkedésekkel azonban már elkéstek. A kolera június közepén megjelent az országban, elsőként a Felső-Tisza vidékén, ahova valószínűleg „máramarosi ruszin fuvarosok hozták át a járványt Galícia kolomeai körzetéből.”⁷⁹ Megoszlanak a vélemények abban a tekintetben, hogy a betegség pontosan mikor lépte át a határt, az azonban biztos, hogy június 13-án már jelen volt az országban, ezen a napon Ugocsa vármegyéből jelentették az első megbetegedést. Az első hivatalosan regisztrált áldozat Rakovszki Constantin máramarosi tutajkormányos volt, akinek a holttestét megszemlélve Bugát Pál medicus dirigens Tiszaújlakon megállapította, hogy a halál oka kolera és ezzel kezdetét vette a járvány nyolc hónapig tartó pusztítása.⁸⁰ A betegség a következő hetekben igen gyorsan terjedt: június 15-

⁷⁴ Valló1930. 4.

⁷⁵ B. Lukács 1966. 75.

⁷⁶ Tilkovszky 1955. 43.

⁷⁷ Haug 1981. 4.

⁷⁸ Gecsei 1985. 12-13.

⁷⁹ Tilkovszky 1955. 43.

⁸⁰ Szállási 1964. 315.

én már Zemplén és Borsod vármegyékben, „június 23-án Bereg, Szatmár és Szabolcs megyékben, július 1-én Gömörben, 2-án Heves, Abaúj, Turóc, Ung, sőt Csongrád megyében ütötte fel fejét a kór, ahova a Tiszán hajózók hurcolták el.”⁸¹

A járvány kiterjedésével a védekezés elsősorban arra irányult, hogy – a rendelkezéseknek megfelelően – a kolerát megpróbálják lokalizálni olyan módon, hogy a már fertőzött országrészeket elzárják a még egészséges területektől. Elsőként június második felében a járvány hazai gócpontját, Máramaros, Bereg és Ugocsa vármegyéket vették körül kordonnal, azonban a betegség addigra már megjelent a környező megyékben, így július első napjaiban egy nagyobb kiterjedésű záróvonal felállítása mellett döntött a Helytartótanács. „Ez Erdély határától a Berettyó mentén futott a Tiszához, onnan a Zagyva, majd a Tarna mentén Eger és Miskolc fölött húzódott a Hernádig, majd Kassa és Eperjes fölött haladva Zborónál érte el a galíciai határt.” A kolerajárványt azonban ez a teljes északkeleti országrészt elzáró kordon sem volt képes megállítani ezért a következő napokban újabb záróvonalak elrendelésére került sor.⁸² Egyrészt július 5-én a Helytartótanács 18544. sz. rendeletének értelmében⁸³ az említett kordon kiegészítéseként Hatvannál egy újabb vonalat ágaztattak el Vác, Esztergom és Bars irányába.⁸⁴ A Helytartótanács ugyanakkor úgy látta, hogy a járvány által egyelőre elkerült nyugati és déli országrész védelmére egy, az eddigieknél kiterjedtebb, az egész országot átszelő elzárásra van szükség, ezért július 6-án két kordon felállításáról is rendelkeztek. Az egyik a Nyugat-Felvidék és a Dunántúl védelmére volt hivatott és a rendelet szerint Árva vármegye galíciai határától Liptón és Zólyomon keresztül a Garamig, annak jobb partja mentén Párkányig, onnan pedig a Duna jobb partján egészen Péterváradig kellett mihamarabb felállnia. A második záróvonal Erdély határától a Maros folyása mentén haladt Szegedig, majd onnan tovább a Szegedről Bajára menő út vonalában Bajáig.⁸⁵ Itt meg kell jegyezni, hogy e kettős kordon a gyakorlatban ekkor még nem jött létre, egyes szakaszain (pl. a Dél-Dunántúlon) erre majd csak a hónap második felében került sor. A kolera ugyanakkor a hónap közepén már közvetlenül e legbelső védvonal mentén mutatkozott. A Pesten megjelenő gyanús esetek nagy riadalmat keltettek, ezért július 14-15-én a birodalmi kormányzat úgy döntött, hogy a talán még menthető nyugati tartományok védelmére az Ausztria és Magyarország közötti vámvonallal mentén állít fel katonai kordont.⁸⁶ (lásd 1. térkép)⁸⁷

⁸¹ Valló 1930. 4.

⁸² Tilkovszky 1955. 43.

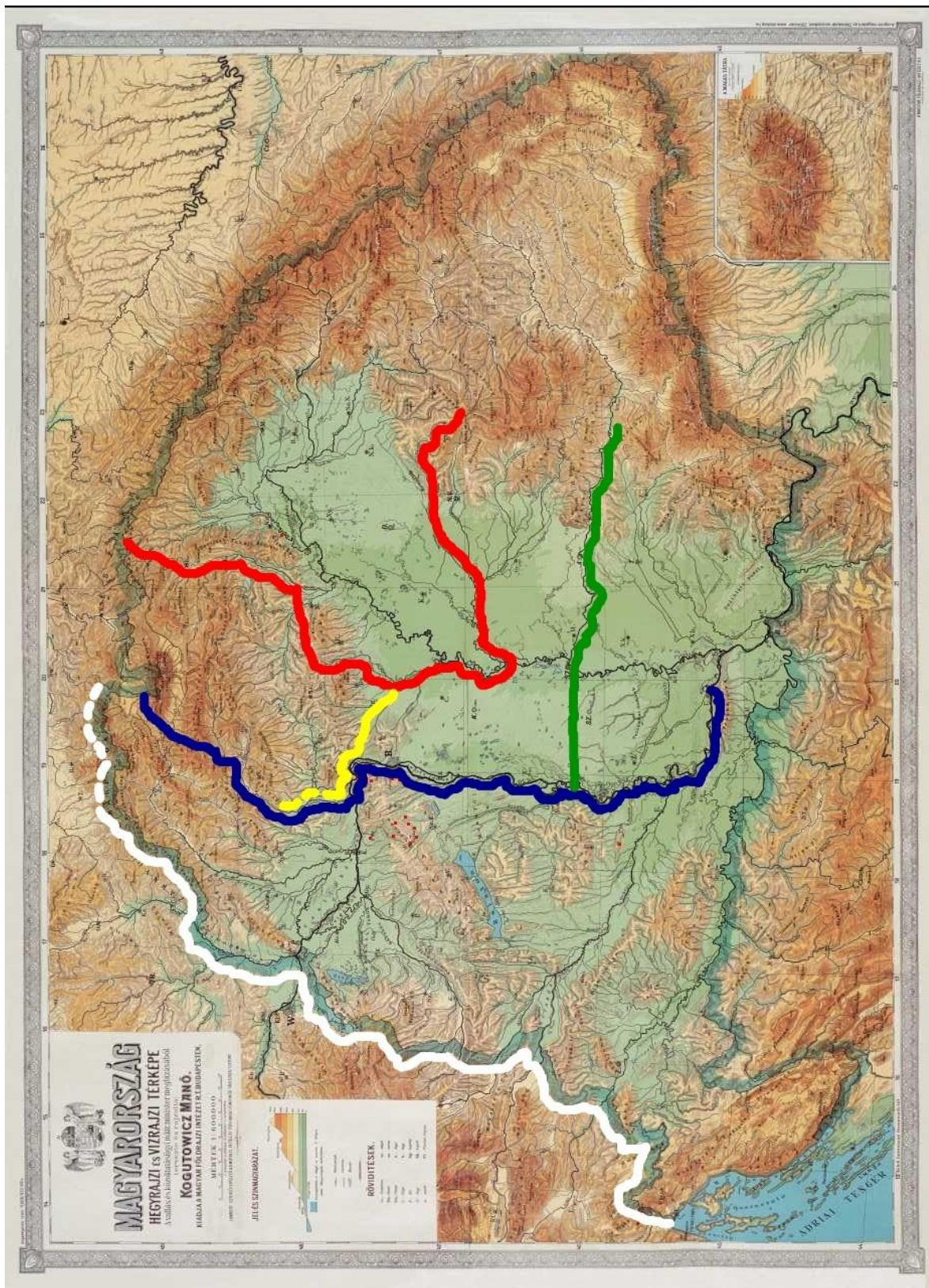
⁸³ Nagy 1876. 24.

⁸⁴ Tilkovszky 1955. 43.

⁸⁵ MOL C 61, F10, p. 237. 18606/1831.

⁸⁶ Tilkovszky 1955. 43.

1. térkép: Főkordonok Magyarországon az 1831. évi kolerajárvány idején

⁸⁷ A felhasznált nyers térkép forrása: Kogutowicz Manó: Magyarország hegyrajzi és vízrajzi térképe. Magyar Földrajzi Intézet, Budapest
A zárvonalak elhelyezkedésére vonatkozó információk: Tilkovszky 1953. 43. ill. a galíciai határtól Péterváradig tartó kordon: MOL C 61, F10, p. 237. 18606/1831.

Jelmagyarázat az 1. térképhez:

piros: július első napjaiban felállított főkordon Erdély határától a galíciai határ mentén fekvő Zboróig

sárga: előbbi kordon július 5-ei leágazása a Hatvan-Vác-Esztergom-Bars vonalon

kék: július 6-án elrendelt főkordon Árva vármegye galíciai határától Péterváradig

zöld: július 6-án elrendelt Maros-Baja főkordon

fehér: július 14-15-én az Ausztria és Magyarország közötti vámvonala mentén felállított főkordon

Az elzárások ellenére a kolera hamarosan a déli és a nyugati országrészben is megjelent, így már a hónap közepén, július 14-én eljutott Bács vármegyébe⁸⁸ és ugyanezen napon már Esztergom vármegye is fertőzött volt. Július 18-án Komáromban, július 21-én Fejér megyében, 28-án pedig már Győrben is jelentkezett a betegség.⁸⁹ A járvány terjedése egyébként nem volt egyenletes. „A folyók és a forgalmasabb útvonalak mentén gyorsan előretört, maga mögött hagyva olyan területeket, amelyeken még hosszú ideig nem mutatkozott gyanús megbetegedés.”⁹⁰ A még járványmentes törvényhatóságok – a már említett országos zárvonalaikon túl – a legszigorúbb elzáró intézkedésekkel igyekeztek megakadályozni a betegség behurcolását. „A megyék olykor 40-60, sőt több kilométeres veszélyeztetett határszakaszokat zártak le tízlépésenként felállított fegyveres őrállók vonalával” és az átkelőhelyeken felállított veszteglőintézetekkel, „de a megyéken belül az egyes helységek is örködtek, nehogy a faluba behurcolják a kolerát” az oda beutazók, sőt még a koleragyanús helyről oda repülő madarakat is lövöldözéssel, vagy más módon el kellett riasztani.⁹¹ Az átkelőknél felállított veszteglőintézeteknél ellenőrizték az utasok útleveléit, melyből kiderült, hogy útjuk során érintettek-e fertőzött területeket. Amennyiben úti papírjaikkal igazolni tudták, hogy csak egészséges településeken utaztak keresztül, továbbutazhattak, ennek hiányában visszafordították őket, vagy a veszteglőintézetben kellett letölteniük a veszteglési időt. Abban az esetben, ha felmerült a gyanú, hogy az utas fertőzött területen járt, ez 20 napot jelentett, amennyiben pedig az erre vonatkozó eshetőség kizárható volt, 10 nap veszteglésre kötelezték. Felvételkor őt magát és minden holmiját fertőtlenítették.

⁸⁸ Bács vármegyébe valószínűleg – hasonlóan a többi Tisza menti esethez – a tiszai hajósok révén jutott el a kolera.

⁸⁹ Valló 1930. 5.

⁹⁰ Tilkovszky 1955. 43.

⁹¹ Tilkovszky 1955. 43-44.

⁹² Az egyes megyékben a kolera ügyében kirendelt permanens deputációk (állandó kiküldöttség, vagy választmány) „gondoskodtak, a Helytartótanács és a megyében illetékes egészségügyi királyi biztos utasításainak figyelembevételével, azonban elsősorban saját elképzeléseik szerint.” ⁹³

A Helytartótanács vegyes bizottsága a járvány leküzdésére és a rendeletek végrehajtására már a július 12-ei tanácsülésén 20 körzetre osztotta az országot, élükön 1-1 királyi biztossal. Az ország egész területére Majláth Antalt nevezték ki királyi biztosnak és ezenkívül egyes területek is kaptak biztost. Így Zichy Ferenc, Pongrácz József, Révay János, Szentkirályi László, Radványi Győri Ferenc, Ürmény Miksa, Bezeredy György, Szegedy Ferenc, Bedekovich Lajos, Vay Miklós, Eötvös Ignác, Szerentsy István, Perényi Zsigmond, Teleky József, Lányi Imre, Orczy Lőrinc, és Gyürky Pál is egy-egy terület királyi biztosa lett. Baranya, Tolna és Somogy vármegyékben Somsich Pongrácot nevezték ki a tisztségre. ⁹⁴

„A kormány intézkedései a kolera behurcolását nem tudták megakadályozni, sem pedig annak gyors továbbterjedését meggátolni.” A sikertelenségnek Valló szerint azon kívül, hogy „a kolerabetegség mibenlétével és annak fertőző voltaival még az intéző körök sem voltak mindig tisztában” volt még egy fő oka, mégpedig „a József nádor és a kancellár közötti ellentét, melynek következtében egymással homlokegyenest ellenkező rendeleteket adtak ki.” ⁹⁵

Egy-egy területnek a hatósági lezárása megbénította a gazdasági életet és természetes, hogy e rendelkezések gyakran elégedetlenséget és elkeseredést szültek. Részben ennek tudható be az is, hogy a kancellária és a Helytartótanács egymással ellenkező rendelkezéseket adott ki (Pl. az egyik hatóság szigorú határzáratot rendelt el valamelyik megyére, ugyanakkor a másik másnap feloldotta azért, nehogy az aratás fennakadást szenvedjen.). ⁹⁶

A legnagyobb elkeseredést a felső-magyarországi vármegyékben váltottak ki a járványügyi intézkedések, mely végül nyílt lázadásban csúcsosodott ki. A kordonok – nyár lévén - mindenhol akadályozták az aratást, azonban az elzáró intézkedések a Felvidéket hozták a legnehezebb helyzetbe, amely normális körülmények között is évenkénti gabonabehozatalra szorult. A közlekedés és az áruforgalom megbénulása azonban ezt, az aratással együtt lehetetlenné tette. Az intézkedések azt a benyomást keltették a népben, „hogy az egész koleraveszély úri kitalálás azért, hogy az elrendelt elzáró intézkedésekkel drágábban

⁹² Haug 1981. 14.

⁹³ Tilkovszky 1955. 43-44.

⁹⁴ Zichy Ferenc két körzetet is igazgatott, Majláth Antal pedig az országos királyi biztosi teendői mellett egy körzetet is kapott (B. Lukács 1966. 135-136.)

⁹⁵ Valló 1930. 5.

⁹⁶ Valló 1930. 6.

adhassák el az urak a gabonájukat.”⁹⁷ További sérelem volt számukra a temetések megszokott ceremoniális rendjének a felfüggesztése. A lakosság felháborítónak találta és „halottgyalázást látott a holttestek vasfogókkal való cipelésében, klórmésszel történő leöntésében és koporsó nélküli elföldelésében.”⁹⁸ A betegség kezelésére használt gyógyszerekkel és az elrendelt fertőtlenítésekkel szemben ugyancsak ellenérzésekkel viszonyult a lakosság. A gyógyszerként használatban levő bizmutpor túladagolása sok halálesetet eredményezett és egyre inkább elterjedt a nép körében a nézet, mely szerint a kolera tulajdonképpen mérgezés. Különösen a kutak urak által történő megmérgezésének elmélete vált igen „népszerűvé” körükben. Az ilyen módon felfokozott közhangulat végül július utolsó napjaiban felkeléshez vezetett. Kisebb területekre kiterjedő megmozdulások máshol is voltak az országban, így az ismertebb felső-magyarországi és pesti események mellett pl. Vácon, Hódmezővásárhelyen és Nagykátán is lázadásra került sor a járványügyi intézkedések miatt.⁹⁹ A pesti kolerajárvány és koleralázadás fő mozzanataira az alábbiakban még bővebben térek ki.

Mivel az elzárások a legtöbb helyen nem jártak eredménnyel, így a járvány július végén már az ország egész területén tombolt. Különösen nagy erővel lépett fel az északi és az északkeleti vármegyékben. „Az év végén kiadott összefoglaló jelentés szerint a legnagyobb pusztítást Nyitra vármegyében okozta a kolera, ahol 22899 áldozata volt. Pozsony megyében 12660, Zemplénben 10755, Trencsénben 8880, Hevesben 7385, Borsodban 6964, Fehéren 6287, Szabolcsban 4564, Debrecenben 3781, Pest városában 1539 volt a kolera áldozatok száma.”¹⁰⁰ A kolerajárvány országos pusztítására vonatkozóan eltérő adatokat találunk a szakirodalomban. Magyary-Kossa csak a halálos áldozatok számának becslésébe bocsátkozik, eszerint a járvány során legalább 240.000 ember halt meg.¹⁰¹ Valló István az 1831. június 13-tól december 27-ig tartó időszakot vizsgálta, ebben az időintervallumban 465479 ember betegedett meg kolerában, ebből 201214 halt meg.¹⁰² Horváth Gyula a járvány végét 1832. február 21-re teszi és az így eltelt nyolc járványos hónapban a megbetegedettek számát Magyarországon 524.718 főben, a halottakét 229.040-ben állapítja meg, Erdélyben pedig 3621 megbetegedésről és 1427 halálesetről tesz említést.¹⁰³ Haug Antal, hivatkozva a hivatalos országos kimutatásokra a megbetegedettek számát 536.517 főben határozza meg,

⁹⁷ Tilkovszky 1955. 45.

⁹⁸ Tilkovszky 1955. 48.

⁹⁹ Tilkovszky 1955. 48-57.

¹⁰⁰ Valló 1930. 6.

¹⁰¹ Magyary-Kossa 1931. 301.

¹⁰² Valló 1930. 6.

¹⁰³ Horváth 1943. 219.

ebből meghalt 237.614 fő. Ő a járvány végét is más időpontra teszi, eszerint az utolsó országos intézkedést kolera ügyében – e járványhoz kapcsolódóan - 1832. február 10-én adta ki a Helytartótanács: ennek értelmében minden eddigi járványra vonatkozó intézkedés érvényét veszítette. Haugnál tehát ez jelentette az első magyarországi kolerajárvány záróakkordját.¹⁰⁴ Megint más adatokat találunk B. Lukács Ágnesnél, aki szerint a kimutatásokban csak a meghaltak számát közölték pontosan (nála 236.032 fő), a megbetegedettek száma bizonytalan, ugyanis ez a gyógyszerrel ellátottak számát jelentette. Körükben ugyanakkor sokan lehettek olyanok, akik közönséges betegségekben (pl. egyszerű bélhurut) szenvedtek, azonban a kolerától rettegő orvosok őket is kolerásként kezelték. Így B. Lukács a járvány országos lethálisát¹⁰⁵ 56%-ra becsülve a megbetegedettek számát 421.486 főre becsli.¹⁰⁶ A megbetegedettek és meghaltak számára vonatkozó adatok bizonytalanságával kapcsolatban általában megjegyzendő, hogy azok elsősorban a korabeli járványügyi kimutatások pontatlanságára vezethetők vissza.

B. Lukács Ágnes a járvány mortalitását és morbiditását országos és regionális szinten is vizsgálta, így kutatására röviden célszerű külön kitérni. Az időbeli tendenciákat vizsgálva augusztusra teszi a járvány országos elterjedését, majd a szeptemberi tetőzés után az október hónap már az enyhülést hozta. November és a következő év márciusa között már jóval alacsonyabb, de még mindig nem jelentéktelen halálozást ír le, ugyanakkor szerinte még ekkor sem szűnt meg teljesen a járvány, ugyanis pl. a pesti I. sz. fiókkórházban még 1832. szeptember-december hónapokban is 26 beteget ápoltak keleti bélgörccs diagnózissal, melyből 14 meghalt.¹⁰⁷ B. Lukács Ágnes tehát a járvány megszűntét is jóval későbbre teszi, mint más szerzők.

A kolerajárvány mortalitását megyénként külön vizsgálva legmagasabb volt a halandóság Abaúj (8,9 %), Nyitra (7,19 %), Zemplén (7,18 %), Sáros (6,59 %), Pozsony (6,12 %) vármegyékben, a legalacsonyabb pedig Vas (0,01%), Somogy (0,08%), Krassó (0,09%), Ugocsa (0,28) megyékben. Az országos mortalitást 2,80%-ra teszi. A kis területi egységeknél elkerülhetetlen esetlegességek kiküszöbölése végett a vármegyéknél jóval nagyobb hadbiztosi kerületek mortalitását is közli, ami alapján egyértelműen megállapítja, hogy a Felvidék így a pozsonyi, kassai és besztercebányai kerületek mortalitása messze a legmagasabb volt az

¹⁰⁴ Haug 1981. 27.

¹⁰⁵ Lethalitás: „egy adott betegség veszélyességét mutatja, a 100 megbetegedett közül elháltak arányával jellemezzük.” (B. Lukács 1966. 101.)

¹⁰⁶ B. Lukács 1966. 104.

¹⁰⁷ B. Lukács 1966. 93.

országban.¹⁰⁸ A magas országos és különösen a felvidéki mortalitás hosszabb távú demográfiai következményekkel is járt, ugyanis a járvány által okozott emberveszteséghez hozzá kell számítani a szülőképes korú női népesség megfogyatkozása nyomán fellépő születéskiesést is.¹⁰⁹

A lethális tág határok között mozgott, a legmagasabb Csanád vármegyében volt, ahol 100 megbetegedetre 73,7 haláleset jutott, a legalacsonyabb pedig Vas megyében (10,9). A lethális adatokat franciaországi megyék, poroszországi tartományok és egyes európai nagyvárosok adataival összevetve B. Lukács megállapítja, hogy „az egykorú adatok sorába jól beleilleszkednek és közepes értéket képviselnek”.¹¹⁰

Bár – ahogy a bevezetőben már említésre került – hatékony gyógykezelés nem állt rendelkezésre a kolera ellenében, azonban természetesen több gyógymód terjedt el az országban, melyektől a betegség leküzdését várták. Ezek között voltak főorvosok, egyéb orvosok és seborvosok által javasolt eljárások, de a népi gyógymód keretein belül is igyekeztek a betegséget kezelni. Lenhossék Mihály országost főorvos pl. a beteg sós, ecetes meleg fürdővel, illetve meleg teával történő izzasztását javasolta.¹¹¹ Az izzasztás azután a legtöbb „gyógymódban” megjelent, ami nagy hiba volt, ugyanis a kolerás halálesetek a heves hasmenés és hányás okozta dehidratáció számlájára írhatók, ezért az izzasztás a folyadékvesztéséget csak tovább fokozza. Talán az első, akinek gyógymódjában az elvesztett folyadék pótlása is megjelent Harszt Bernát dégi orvos volt, aki amellet, hogy szintén az általánosan elfogadott izzasztást javasolta, óránként egy liter tea elfogyasztását írta elő.¹¹² Széles körben elterjedt Morvay János tiszabábolnai plébános gyógymódja, melyet a nádor követendő eljárásaként a törvényhatóságok számára is szétküldetett. A módszer szintén az izzasztáson alapult, melynek elérésére a beteget vastagon betakarták, meleg teát és levest adtak neki, hasát pedig füvekből készült főzettel borogatták. Józsa István, Szabolcs vármegye főorvosa összhangban a Helytartótanács utasításával az érvágást, piócázást, az ópiumot ajánlotta, ezen kívül pedig „bor adassék felnőtteknek, gyermeknek egyaránt”, sőt még az izzasztáshoz használt pokrócot is borba áztatva javasolta a beteg testére helyezni. Továbbá tanácsolta még a főorvos, hogy a beteg érzéketlen, megmerevedett tagjai alá egy csomó erdei hangyát tegyenek, melyek mardosásától remélte az „élet visszatértét.”¹¹³ A gyógyszerek közül hathatóság szempontjából a legtöbb reményt a bizmutporhoz fűzték, ami rengeteg

¹⁰⁸ B. Lukács 1966. 96.

¹⁰⁹ B. Lukács 1966. 108.

¹¹⁰ B. Lukács 1966. 101.

¹¹¹ Haug 1981. 20.

¹¹² Haug 1981. 22.

¹¹³ Haug 1981. 21.

halálesetet eredményezett, ugyanis igen gyakran fordult elő túlادagolás. Tilkovszky szerint Bálint Nagy István helyesen állapította meg, hogy „aki az első cholerajárvány alatt nem pusztult el a járványtól, belehalt a gyógyszerek mérgező adagjaiba”.¹¹⁴

Az 1831. évi járvány szakirodalmának jelentős részét azon monográfiák képezik, melyek a kolera egy-egy vármegyében, vagy településen történő megjelenésének és lefolyásának történetét írják le. A kolerajárvány megjelenésének és országos elterjedésének általános áttekintését követően az alábbiakban e monográfiák közül néhányra támaszkodva kívánom - a témát mint egy történelmi alulnézetből vizsgálva – a járvány kitörésének és lefolyásának körülményeit ismertetni egy-egy megyére, vagy településre koncentrálva. Ez azért is fontos, mert e művekből képet kapunk arról, hogy az alsófokú hatóságok milyen intézkedésekkel próbálták elejét venni a kolera betörésének helyi szinten, majd annak megjelenése után hogyan próbálták a járványt visszaszorítani, illetve milyen nehézségekkel szembesültek az intézkedések végrehajtása során.

A pest- budai kolerajárvány és a hozzá kapcsolódó megmozdulások

Az előkészületek Pest-Budán is megtörténtek már a járvány közeledtekor. A Helytartótanács a két város élére Mednyánszky Alajost nevezte ki királyi biztosi jogkörrel felruházva. Három kolerakórházat is felállítottak, felkészülve a betegek ápolására, Pólya József, Grünhut Károly és Riedmiller bécsi orvos vezetésével.¹¹⁵ Pesten az első koleraágyas esetek július 14-én jelentkeztek az akkori Két nyúl utcában, ahol az ott lakó Magyary fiskális kocsisa, aki Tiszaróffról ment titokban Pestre, állítólag a kolerahoz hasonló tünetek között meghalt. Az esetet kivizsgálva a hatóságok másnap, július 15-én ideiglenesen megtiltották a szabad ki és beutazást, sőt 16-án a dunai hajóhíd pesti részét is szétbontották. Nagy hiba volt, hogy a járványveszély miatt az egyetemi ifjúságot korábban eresztették szélnek, ugyanakkor a diákok a közben elrendelt zárlat miatt már nem tudtak hazautazni. Július 17-én reggel – a helyzet megoldását követelve - megjelentek a városházánál, majd az életveszélyesen megfenyegetett Stahly orvosprofesszorral, a város nemrég kinevezett egészségügyi igazgatójával kijelentették, hogy nincs kolera a városban. Ezután a hajóhídhöz mentek, majd az útjukat álló katonákkal történt dulakodást követően kieroszakolták a híd helyreállítását és az átkelést. Az egyetemi ifjúság ezzel – elérve céljait – elvonult, azonban eddigre már mások is csatlakoztak hozzájuk, akik a diákok szétoszlása után folytatták a zavargásokat.¹¹⁶

¹¹⁴ Tilkovszky 1955. 52-53.

¹¹⁵ Halász 1879. 56.

¹¹⁶ Horváth 1943. 220-221.

A felkelők útjuk során jelentős pusztítást végeztek, így először a hídfőnél álló két vámházban a diákok által sértetlenül hagyott ablakokat, valamint a szobákban talált bútorokat törték össze, majd megrohamozták a városházát, a Két nyúl utcában található vesztegzár alá vont házat, több vendéglőt és kocsmát, útjuk során sok ablakot és lámpát összetörve.¹¹⁷ „A lázadás elfojtása és a rend helyreállítása a teljhatalommal felruházott báró Vernhardt Pál tábornokra hárult.”¹¹⁸ A július 17. délutánján lezajlott két összecsapásban a mai Nagyvárad térnél és a Széna térnél szétverték a felkelőket, melynek során nyolc lázadó vesztette életét, többen megsebesültek és sokakat elfogtak.¹¹⁹

Halász Gejza szerint a járvány Pest-Budán szeptember 22-én szűnt meg, több mint két hónapos fennállása során 2277 embert betegítve meg, melyből 1527 halt meg. Természetesen az adatokhoz Halász is hozzáteszi, hogy valószínűleg nem minden beteget jelentettek be. Emellett megjegyyez néhány morbiditást és mortalitást befolyásoló demográfiai és társadalmi tényezőt is. A megbetegedettek társadalmi helyzetét tekintve a legtöbben a napszámosok és szolgák közül kerültek ki, valamivel kevesebben az iparosok köréből és legkevesebben a polgári és úri rétegekből. A nők nagyobb gyakorisággal betegedtek és haltak meg, mint a férfiak. A kormegoszlásra vonatkozóan megjegyzi, hogy míg a megbetegedésnek a középkorúak voltak leginkább kitéve, addig a megbetegedettek körében az idősek haltak meg legnagyobb gyakorisággal. A járvány területi eloszlását tekintve sem volt egyenletes: a legtöbb megbetegedést Teréz- és Józsefvárosban jegyezték fel, ennél kevesebb történt Ferencvárosban és a kolera leginkább a Bel- és Lipótvárost kímélte meg. Emellett Halász megjegyzi, hogy gyakran képződtek góccok, ahol egyetlen házban akár 10-20 ember is meghalt. A betegséget ő is igen gyors lefolyásúként írja le, gyakran 2-3 óra alatt beállt a halál.

120

A kolera Pest vármegyében

A megyében elsőként a június 30-án tartott vármegyei kisgyűlés rendelkezett koleraügyben. A Heves vármegyéből érkező riasztó hírek hatására az első törekvések arra irányultak, hogy a kolera betörést meggátolják. Ennek érdekében a vármegyébe keletről vezető fontosabb utakat elzárták, így a váci, abonyi, törteli, nagykőrösi és alpári utakon csak az egészséges helyről érkezőket engedték tovább, a többieket visszafordították, ill. veszteglésre kötelezték. A vármegye keleti határához őröket rendeltek, akik a belépni

¹¹⁷ Horváth 1943. 222-223.

¹¹⁸ Horváth 1943. 224.

¹¹⁹ Horváth 1943. 225-226.

¹²⁰ Halász 1879. 57-58.

szándékozók, az említett átkelő pontok valamelyikéhez irányították. Ezenkívül a kisgyűlés megalakította a megyei koleraválasztmányt.¹²¹

A kolera július első napjaiban a Tisza vidékén, közel a vármegye határaihoz több településen is felütötte fejét, így július 5-re a teljes keleti határszakasz őrzését megszigorították. Emellett, elkerülendő, hogy bárki a zárlatot megkerülve délről, Bács megye irányából Baján keresztül a megyébe lépjen, ezért Bajától Császártöltésig úgyszintén kordont állítottak. A vármegye keleti határai mellett – bár a Dunántúl még koleramentes volt – a Dunán való átkelést is megszigorították: csak a visegrádi, pesti, ráckevei, pentelei, dunaegyházai és dunaföldvári réveket hagyták szabadon, mely átkelőkhöz biztosokat rendeltek az utasok papírjainak vizsgálatára.¹²²

A kolera azonban eddigre már átjutott a vonalakon. A megyei koleraválasztmány július 6-ai ülésén értesült arról, hogy egy Szolnok megyéből, Fokora pusztáról disznókat hajtó kanász július 4-én Újszászon kolerában megbetegedett, majd miután kocsin visszavitték Fokorára, másnap meghalt. Semmilyen eljárás nem indult annak kivizsgálására, hogy említett személy hogy juthatott át a kordonon, azonban Újszász és Rékás helységeket vesztegzár alá vették. Ez volt az első regisztrált megbetegedés a megyében.¹²³

Deési Daday András szerint ezenkívül még két, a feljegyzésekből rekonstruálható útja lehetett a kolera behurcolásának. Az egyik a kőteleki sófuvarosok esete volt. A szintén Szolnok megyei és ekkor már fertőzött Kőtelekről néhány fuvaros ugyancsak átjutott a zárvonalon, és az egész vármegyén keresztülvonulva Pest határáig jutott, ahol vesztegzár alá helyezték őket. Egyikük megbetegedett, akit egy társa megszöktetett és hazavitt Kőtelekre, ahol – a jelentés szerint – kolerában meghalt. A járvány terjedésének Deési Daday által feltételezett harmadik közvetítője pedig a Szolnokról Abonyba menő posta volt. Szolnok mezővárosában ugyanis közben kitört a kolera, azonban a postakocsi még napokig bejárt a Pest megyei Abonyba, így a kór itt is átjuthatott a zárvonalakon.¹²⁴

Július 10-től a kecskeméti járásban egyre több településről jelentettek megbetegedéseket, majd július 18. után a megyében máshol, így pl. Dömsödön, Budaórsön és Óbudán is észleltek kolerás eseteket. Július 25-re már a solti, pilisi, pesti és kecskeméti járásokban egyaránt áldozatait szedte a kolera, egyedül a váci járás volt egyelőre egészséges, azonban megjelenése itt is csak július 30-ig váratott magára, amikor Vácon és Verőcén

¹²¹ Deési Daday 1931. 3-5.

¹²² Deési Daday 1931. 14.

¹²³ Deési Daday 1931. 29.

¹²⁴ Deési Daday 1931. 31-32.

egyidejűleg ütötte fel fejét a kór. ¹²⁵ A járvány augusztusban tetőzött és az enyhülést csak szeptember első napjai hozták el, szeptember 20. után pedig már csak néhány községben fordultak elő megbetegedések. A járvány miatt felvett orvosokat elbocsátották, az ideiglenes kórházakat felszámolták. Október végére teljesen megszűnt a járvány, fennállása alatt a 18459 betegből 9278 halt meg. ¹²⁶

A kolera Esztergom vármegyében

A kolerajárvány a július 14-én történt pesti esetek után egy hét múlva már a szomszédos Esztergom vármegyében is felütötte a fejét. ¹²⁷ Első áldozata egy Budáról Esztergomba ment férfi volt. A megyei koleraválasztmány Ürményi Miksa elnöklete alatt, Kamenszky István megyei főorvos szakmai közreműködésével megkezdte a járványügyi védelem szervezését. „Első teendőjük a vármegye határán felállítandó veszteglőház kijelölése volt a Budáról Esztergom felé vezető országút mentén.” ¹²⁸ A választmány Esztergomot 12 kerületre osztotta, mindegyik élére egy-egy albiztost neveztek ki. „Feladatuk volt ügyelni az utcák és a lakások tisztaságára, ellenőrizték az utazókat és csavargókat figyelő strázsák munkáját. Kamenszky főorvos lajstromba vette az összes mozgósítható orvosokat és seborvosokat, akiket azután az esztergomi kerületek, valamint a környező falvak ellátására szétosztott.” ¹²⁹ A kolerajárvány a megyében augusztus végén, szeptember elején tetőzött, majd a járványgörbe leszálló ága a hidegebb napok beálltával egyre meredekebben kezdett zuhanni, bár még november közepén is előfordultak halálesetek. „Esztergom vármegye Rigler adatai szerint a kevésbé érintett megyék közé tartozott. Az első járvány idején kolerában összesen 5053 ember betegedett meg a megyében, a halálesetek száma 2202 volt.” ¹³⁰

A kolera Gyulán

Békésben a kolera július elején jelent meg. „Gyula járvány elleni védelme a kolera Szarvason, július 9-én történt megjelenése utáni napokban kiadott rendelkezések végrehajtásával – elsősorban a külső elzárások megszervezésével – kezdődött.” ¹³¹ Kezdetben ez annyit jelentett, hogy a városba vezető közlekedési utakon létrehozott ellenőrző

¹²⁵ Deési Daday 1931. 67

¹²⁶ Deési Daday 1931. 100-103.

¹²⁷ Itt megjegyzendő, hogy Valló, Szállásival ellentétben a kolera esztergomi megjelenését az első pesti esetekkel egy napra, tehát július 14-ére teszi.

¹²⁸ Szállási 1964. 316.

¹²⁹ Szállási 1964. 316.

¹³⁰ Szállási 1964. 316.

¹³¹ Gecsei 1985. 17.

állomásokon a Gyulára igyekvő idegeneket megállították, akiknek útlevelük bejegyzéseivel kellett igazolniuk, hogy utazásaik során fertőzött helyet nem érintettek.

Miután a járvány Csabán is megjelent, az illetékes járványügyi bizottság július 31-én szigorította az ellenőrzést: növelte az ellenőrző pontok és az őrség számát, illetve az útlezárásokat már a város határaitól távolabb felállították. A külső elzárások ilyen módon történő megszigorítása egyúttal azt is jelentette, hogy az előírt veszteglési idő letöltése nélkül senki sem léphetett a város területére. Sőt, e veszteglési idő letöltésének kötelezettségét azokra a városi lakosokra is kiterjesztették, akik - külön engedéllyel – kimehettek a határba munkájukat elvégezni; visszatérésük előtt nekik is kötelező volt a veszteglési idő letöltése.¹³²

A betegség betörését ugyanakkor a kordon ellenére sem sikerült megakadályozni: augusztus 5-én a városban több olyan megbetegedés is történt amelynek kapcsán a következő napon kiderült, az ázsiai kolera megjelent Gyulán. A szigorú elzárások hatástalanságának bebizonyosodását követően augusztus 11-én enyhítettek a kordonon: „feloldották a helybeliekre vonatkozó veszteglési rendelkezést, szabaddá tették a város és a határrészek közötti közlekedést.”¹³³

Az elzárásokat, ekkortól a fertőzött házak esetében alkalmazták, ami a járvány elharapódzásával egyre lehetetlenebbé vált, ugyanis augusztus 18-ára a már több mint száz ház őrzése – házanként 2-4 fős őrséggel számolva – meghaladta a helyi hatóságok kapacitásait. A kérdést végül a nádor augusztus 17-én kiadott leirata oldotta meg, melyben a kordonok teljes feloldását írta elő, mivel azok a járvány terjedésében amúgy is hasztalannak bizonyultak, ugyanakkor a szabad forgalom korlátozása már a lakosság létfenntartását veszélyeztette. A városon belüli elzárások rendjét úgy módosították, hogy amennyiben és ameddig szükséges, az elzárásokat házanként, utcánként kellett eszközölni.¹³⁴

A kezdeti szórvány esetek után a járvány terjedése a második héten meggyorsult: augusztus 12-e és 20-a között kilencven megbetegedést regisztráltak, melyből ez idő alatt ötvenöten haltak meg. „A kritikusnak mondható időszak augusztus 21-től szeptember 9-ig tartott. E három hét alatt addig elképzelhetetlen mértékben növekedett mind a betegek, mind a halottak száma. A kimutatásokra 606 beteg neve került,” ebből 428 meghalt.¹³⁵ Szeptember közepétől a járvány enyhülni kezdett, szeptember 19-étől a hónap végéig már csak húsz új kolerás beteget találtak. A várva várt megnyugvást az október hozta meg. További megbetegedéseket alig tapasztaltak, 23-áig – mely napon eltemették a kolera utolsó két

¹³² Gecsei 1985. 17-18.

¹³³ Gecsei 1985. 21.

¹³⁴ Gecsei 1985. 22.

¹³⁵ Gecsei 1985. 27.

áldozatát – csak tizenháromat; ebből pedig hat halt meg. A vármegye főorvosa Dr. Tormássi Lajos október 25-én írhatta le: a kolera „tökéletesen megszűnt”.¹³⁶

A kolera Győrben

A győri közgyűlés először az 1831. július 8-ai ülésén foglalkozott a kolerajárvánnyal: ekkor – a Helytartótanács rendelkezéseinek értelmében – megalakították a helyi egészségre ügyelő bizottságot, mely egy-két választott tagból és néhány orvostól állt. Az első intézkedés itt is az volt – hasonlóan a többi településhez - hogy a városba vezető utakhoz őroket állítottak, akik minden beutazni szándékozó útlevelét megvizsgálták és csak azt engedték be, aki igazolni tudta, nem kolerafertőzött területről érkezik.¹³⁷

A városi közgyűlés július 20-án a várost több szekcióra osztotta, melyekbe „felvigyázó személyeket” neveztek ki. Az ő feladatuk volt a városi köztisztaság biztosítása (mocsarak betöltése, vágóhidak kihelyezése), a csavargók és szegényebb sorsú vidékiek kiutasítása. Mivel a betegség már a környező megyékben is megjelent, az egészségre ügyelő bizottság július 21-ei határozatai alapján utasították a főjegyzőt, hogy a brünni és pesti minta alapján készítsen egy tájékoztatót a lakosság számára a kolera betörése esetén szükséges tennivalókra vonatkozóan. Intézkedtek arról is, hogy a szegények számára legyen elegendő élelmiszer készletben. A város körüli zárvonalat megerősítették, ennek érdekében elrendelték, hogy a kordonon a város polgárai is kötelesek őrt állni, vagy pedig annak megváltására váltságot fizetni. Ezen kívül a város maga is állított őroket. A bizottság munkájának megosztására két albizottságot is létrehoztak: egy közegészségügyit Karpff Antal főorvos elnöklétével és egy politikai rendtartásra ügyelőt Steffanits kapitány vezetésével. Az elzárások miatti élelmiszerhiányra és az ennek következtében kibontakozó esetleges zavargásokra felkészülve intézkedtek arról, hogy legalább a szegények számára szükséges élelemről előre gondoskodjanak.¹³⁸

Az első koleragyanús megbetegedés július 28-án történt. Az esetet kivizsgáló városi orvosok a boncolásról felvett jegyzőkönyvben megállapították, hogy a kolera „nyomait feltalálni nem lehetett”.¹³⁹ Ezt követően Balogh József vármegyei főorvos, gróf Zichy Ferenc főispánnak és egyben kinevezett királyi biztosnak tett jelentésében mégis úgy nyilatkozott, hogy a városban „valóságos és ragadós kolera dühösködik”, aki ezután – a város többszöri tiltakozása ellenére - elrendelte a teljes zárlatot és az úti levelek kiadásának beszüntetését. A

¹³⁶ Gecsei 1985. 27.

¹³⁷ Valló 1930. 8-9.

¹³⁸ Valló 1930. 9-10.

¹³⁹ Valló 1930. 12-13.

temetőben felállítottak egy hullaházat a kolerahullák temetés idejéig történő elkülönítésére. Azon szegény sorsú betegek számára, akiknek az elkülönítésére otthonukban nem volt lehetőség kijelöltek egy ideiglenes kolerakórházat, majd később még további kettőt. A szegények számára felállítottak egy gyógyszertárat, ahol számukra ingyen szolgáltatott ki ecetet, székifüvet, fodormentát és más teákhoz való füveket.¹⁴⁰

A járvány egész augusztus folyamán nagy pusztítást végzett, különösen az újbátori szegények körében, majd augusztus 29. után kezdett csak enyhülni.¹⁴¹ A szigorú elzárás a városban – ahogy arra előzetesen számítottak is – nagy ellátási nehézségeket okozott, ezért a városi közgyűlés hivatkozva arra, hogy a járvány már gyakorlatilag megszűnt, kérte a kordon feloszlatását. Rába István főbíró a kérést tolmácsolta is a Helytartótanácsnak a határozatok megszüntetésére azonban ekkor még nem került sor. Az egészségre ügyelő bizottság csak szeptember 17-én állapította meg, hogy a kolerajárványnak vége; ezzel pedig a működését beszüntette.¹⁴² A hatályos rendeletek alapján a Helytartótanácsnak elküldött zárójelentés szerint a járvány fennállása alatt a 15894 fős lakosságból összesen 1501 ember betegedett meg kolerában, melyből 640 halt meg. Ez 42,5%-os lethális.¹⁴³ „A betegségen és a halálozásokon kívül azonban rendkívül súlyos kísérője volt a kolerajárványnak az a gazdasági romlás is, amelybe a lakosságot döntötte azzal, hogy a város vesztegzár alá került.” Győr iparos polgárai egész észak Dunántúl számára dolgoztak, termény- és állatkereskedői pedig messze délvidékre jártak üzletet kötni, így a kordon a megélhetésüket veszélyeztette a város pénztárát pedig kimerítették a védekezés rendkívüli költségei.¹⁴⁴

A kolera Siófokon

A járványügyi védelemben itt két megye is illetékes volt, ugyanis a korszakban Veszprém és Somogy vármegyék határa pont a Sió húzódott. Konkrétabb intézkedésekre 1831. július 10-én, a kolera közeledtekor került sor, ekkor Siófoknál, a Sió bal partján veszteglőintézet és őrség felállítását határozta el a Veszprém megyei koleraválasztmány, mely azonban csak július 24-re készült el. Ezt az indokolta, hogy Siófok a Sió-híddal a rajta átvezető Buda-Szemes postaútvonal révén igen fontos közlekedési csomópontot jelentett. A túlsó oldalon Somogy megye is őrséget és veszteglőintézetet állított fel, utóbbit Kilitinél, azonban a híd és vele együtt a Tolna megye határáig húzódó Sió-szakasz teljes ellenőrzésére

¹⁴⁰ Valló 1930. 14-15.

¹⁴¹ Valló 1930. 17.

¹⁴² Valló 1930. 19.

¹⁴³ Valló 1930. 21.

¹⁴⁴ Valló 1930. 41.

majd csak augusztus 2-án, tehát a siófoki járvány július 29-ei kitörését követően került sor.¹⁴⁵ A veszteglőintézetek túlzásfoltóságát több beszámoló is említette, de az is előfordult, hogy egyesek hamis útlevelekkel igyekeztek mentesülni a veszteglési idő alól.¹⁴⁶ A kordonok, ahogy sok helyen az országban, itt is súlyos élelmezési nehézségeket okoztak. Kezdetben a marhahús ellátás akadozott, később a szegény nép fő tápláléka, a búza, rozs és az árpaliszt is fogyóban volt, különösen a kiliti malom elzárása után. Egyre inkább a szűkölködő nép erőszakos cselekedeteitől lehetett tartani, ezért a malom elzárását végül feloldották, olyan módon, hogy az érintkezésre vonatkozó szabályok betartására egy kirendelt biztos ügyelt. Az ellátási nehézségek miatt Siófok többször kérte az elzárás feloldását, amire azonban csak a járvány elülését követően került sor.¹⁴⁷

A védekezést Somogy megye részéről - a megyei választmánnyal együtt - Csorba József megyei főorvos irányította. Az országos vásárokat és búcsúkat betiltották, a kocsmákat és a templomokat bezárták. A Balatonon megtiltották a halászatot, illetve a hal és a gyümölcs árusítását is felfüggesztették.¹⁴⁸

A kolerajárvány tehát Siófokon július 29-én kezdődött és szeptember 18-áig az 1177 lakosú településen a 129 megbetegedettből 79 halt meg, ami 61,2 %-os lethalitást jelent.¹⁴⁹ A kolera végleges megszűntét Siófokon és Kilitin csak október 30-án mondta ki Metzger doktor.¹⁵⁰

A kolera Somogy vármegyében

Somogy vármegye járványügyi védelmét 1831-ben – Baranyához és Tolnához hasonlóan – Somsics Pongrác királyi biztos irányította. A megyei orvosi kar élén Csorba József állt, aki személyesen irányította a megye négy északi járását, a három délen fekvő járást pedig a járvány közeledtekor a Segesden lakó Hamrák József másodfőorvos gondjaira bízta. A megyében a járvány idején összesen 29 orvos dolgozott, közülük külön ki kell emelni Metzger Frigyes nevét, aki a Tabi járás orvosaként - ahol egy kivételével az összes érintett település feküdt – a legnagyobb erőfeszítéseket tette a járvány megfékezésének érdekében.¹⁵¹

Somogy megye központi kiküldöttsége már július 14-én megtette a szükséges előkészületeket, így utasították a főszolgabírókat, hogy a megye határainak a járásukra eső

¹⁴⁵ Haug 1981. 6.

¹⁴⁶ Haug 1981. 14.

¹⁴⁷ Haug 1981. 15.

¹⁴⁸ Haug 1981. 12.

¹⁴⁹ Haug 1981. 17.

¹⁵⁰ Haug 1981. 27.

¹⁵¹ Bodosi 1996. 116.

szakaszán a fontosabb átkelőkhöz biztosokat rendeljenek ki, akik a belépni szándékozók útleveléit ellenőrizték és az egészséges, ill. fertőzött helyekről érkezők számára előírt 10, ill. 20 napos veszteglési idő betartását felügyelték. Mindezen helyeken egyszersmind veszteglőintézetek felállítását is elrendelték.¹⁵² A Sió mentén az átkelőknél fel is állt az őrség, azonban összefüggő zárvonat felállítását majd csak a kolera július 29-ei első, siófoki áldozatának hírére rendelték el augusztus 2-án. A siói őrséget megerősítették, folyamatos zárvonatot hozva ezáltal létre a siófoki hídtól a tolnai határig, melyre 50 lépésenként egy őrt rendeltek. Továbbá utasították az illető járásokat, hogy amennyiben Tolna, Baranya, Zala megyékben, vagy a Dráván túl megjelenne a kór, az érintett határszakaszt haladéktalanul zárják le hasonló kordonnal.¹⁵³ Erre augusztus 8-án került sor, amikor a tolnai és baranyai megbetegedések hírére a zárvonatot a Dráváig meghosszabbították. Az új kordonra 3000 őrt és 3 polgári biztost rendeltek: Siófoktól Törökkoppányig Siklósi József, Törökkoppánytól Németlukafáig Herman Antal, Németlukafától a Dráváig Tallián János igazgatta az elzárást.¹⁵⁴ A most már Somogy megye teljes keleti határán végigfutó zárvonalon három helyen engedélyezték az átkelést: Veszprémből Siófoknál, Tolnából Kaposulánál és Baranyából Szigetvárnál. Egyúttal a már fennálló siófoki veszteglőintézet mellé Kaposulánál és Szigetvárnál ugyancsak veszteglőt hoztak létre.

A járványt mindezen intézkedések ellenére sem sikerült Siófokra lokalizálni, így a kolera igen hamar a környező településekre is áttért. Kilitin már augusztus 1-én, Göllén augusztus 2-án¹⁵⁵, Hídvégen augusztus 12-én, Siójuton augusztus 17-én, Ádándon pedig augusztus 28-án jelentették az első megbetegedéseket.¹⁵⁶ A kolera siófoki és kiliti elterjedése miatt a kordont augusztus 14-én hátrébb vonták olyan módon, hogy a két érintett települést elzárják a megye többi részétől, a siófoki veszteglőt és a füstölőházat pedig áthelyezték Szántódra. Szeptember 2-án ugyan nagy riadalmat keltett egy Kaposváron történt koleragyanús megbetegedés – mely miatt a kiküldöttség egy rövid ideig még a székhelyét is áttette Ladra – azonban az esetet szerencsére nem követték továbbiak, így szeptember hónapban a járvány újabb településeken már nem jelent meg. A Balaton északi partján kiütő kolera miatt szeptember 23-án ugyan a kiküldöttség még lezáratta a boglári, öszödi és fonyódi révátkelőket¹⁵⁷, azonban a hónap második fele már a járvány enyhülésének jegyében telt.

¹⁵² Szaplonczay 1911. 9-11.

¹⁵³ Szaplonczay 1911. 12-13.

¹⁵⁴ Szaplonczay 1911. 17.

¹⁵⁵ Gölle az egyetlen járvány által érintett település a megyében, mely a kolera siófoki fészketől távolabb, az Igali járásban feküdt.

¹⁵⁶ Bodosi 1996. 118.

¹⁵⁷ Szaplonczay 1911. 69.

Bodosi Mihály kimutatása szerint a járvány Somogy vármegyében szeptember 30-án szűnt meg, két hónapos fennállása alatt a Siófokkal együtt ¹⁵⁸ hat érintett településen összesen 521 ember betegedett meg, melyből 225 meghalt. Ez 43,1 %-os lethalitást jelent. ¹⁵⁹

A kolera Csanád vármegyében

Csanád vármegye közgyűlése július 2-án alakította meg az Egészségre ügyelő állandó kiküldöttséget, és ugyanaznap számos egészségügyi óvintézkedést léptettek életbe. A vármegye határait minden oldalról kordonnal zárták el. A kordonokon minden ötödik gyalogos ór után egy lovast állítottak, aki az üzeneteket továbbította. A főutakon az útlevelek ellenőrzése mellett – már említett feltételekkel - engedélyezték az átlépést, a többi mellékes dűlőutat lezárták és elárkolták. A hajózást a Maroson megtiltották. ¹⁶⁰ A Helytartótanács július 12-én nevezte ki a járványügyet koordináló királyi biztosokat, Csanád, Csongrád, Arad vármegyék és Szeged szabad királyi város élére Orczy Lőrinc aradi főispán került. Orczy azonban ezután mindössze egyszer járt személyesen Csanád vármegyében, a július 20-án tartott terepszemlét követően Arad városából küldött rendeletekkel próbálta a védekezést irányítani, amit a megyei tisztségviselők igen nehezményeztek. A lakosság lázongott a napról-napra változó szigorú intézkedések miatt, a nép körében itt is megjelent a nézet, mely szerint a kolerát az urak „találták ki” a szegények kiirtására. ¹⁶¹

Az első gyanús megbetegedés július 27-én történt, azonban a megyei főorvos illetve Arad vármegye ide rendelt orvosa – mivel nem ismerték a kolerát – nem tudtak egyértelmű diagnózist felállítani. ¹⁶² Az első, az orvosi vélemény szerint is kétséget kizáróan kolerás haláleset augusztus 3-án következett be. A Helytartótanács ennek ellenére később augusztus 10-ére tette a járvány megyei kitörését, így Bálint Nagy szerint „amilyen nagyobbára önkényes jelentésekből adódóik össze az elhaltak száma, olyan önkényes és csak a szigorú utasítás iránti engedelmesség szülte ezeket az adatokat is” ¹⁶³ A lakosságban ezután nagy félelem lett úrrá, utcák gyakorlatilag kihaltak, a fertőzött utcákban a fenyőgally füstje és a klórgáz terjengett. A kordonok felosztatásáról szóló felsőbb utasítások ugyancsak

¹⁵⁸ Siófok ugyan ekkor Veszprém megyéhez tartozott, azonban a járvány idejére a somogyi hatóságok igazgatása alá rendelték.

¹⁵⁹ Bodosi 1996. 118.

¹⁶⁰ Bálint Nagy 1928. 19-22.

¹⁶¹ Bálint Nagy 1928. 34.

¹⁶² Bálint Nagy 1928. 37-38.

¹⁶³ Bálint Nagy 1928. 41-42.

zavarodottságot keltettek mind a lakosságban, mind a vármegyei tisztségviselőkben, akiket addig folyamatosan a szigorú elzárások betartására figyelmeztettek.¹⁶⁴

A járvány megszűntét október 1-én mondták ki a megyében és ezzel a kirendelt orvosokat is felmentették hivatalukból. A Helytartótanács kimutatásai szerint a megyében 3237 megbetegedettből 2384 halt meg, azonban ahogy Bálint Nagy István megjegyzi: „Természetesen ezek csak odavetett számok, legalább 20%-al többre kell becsülnünk az elhaltak számát.”¹⁶⁵

A kolera Nyitra vármegyében

Nyitra vármegyében július elején indultak az előkészületek. A július 4-én tartott közgyűlésen döntöttek arról, hogy a már fertőzött Turóc megyét kordonnal zárják el Nyitrától. Emellett az Uzsovits János alispán elnöklete alatt már korábban megalakult központi járványbizottságnak alárendelve járási bizottságokat alakítottak.¹⁶⁶ Az első megbetegedések július 9-én Sopornyan és Felső-Jatón történtek, azonban a kiküldött orvosok – tartva az esetleges pániktól, amit a járvány kitörésének bejelentése kelthetett volna – az eseteket nem kolerának, hanem „forró hideglelésnek” nyilvánították.¹⁶⁷ A megye orvosi kara később is ezt a gyakorlatot követte, Biacsovszky János megyei főorvost is beleértve, aki még a július 21-ei érsekújvári megbetegedéseket sem tartotta kolerának. Július végén már a megye három járásában, az Alsó-Nyitrai, Felső-Nyitrai és Vágújhelyi járásokban összesen 41 településen dühöngött a kór, azonban ennek hivatalos elismerése még mindig nem történt meg. Igen ellentmondásos intézkedést hozott ennek nyomán az augusztus 2-ai bizottsági ülés, mely szerint egyrészt utasították a földesurakat, hogy a népben tudatosítsák, nincs kolera a megyében, ugyanakkor a lelkészeket felszólították: intsék a népet a templomok csoportos látogatásának és a betegekkel való érintkezés elkerülésére, továbbá a fertőzött és az egészséges helységek lakosainak érintkezését is megtiltották.¹⁶⁸

Csak a kolera augusztus 2-ai, Nyitra városában történt megjelenésének hatására jelentette be a megyei vezetés: a kolera jelen van a megyében, azonban egyes orvosok ezt még hetekig tagadták.¹⁶⁹ A hónap folyamán a járvány rohamosan terjedt, így végül szeptember 5-én a zárvonalak és veszteglőintézetek megszüntetése mellett döntött a megyei

¹⁶⁴ Bálint Nagy 1928. 62-63.

¹⁶⁵ Bálint Nagy 1928. 73.

¹⁶⁶ Nagy 1876. 14-15.

¹⁶⁷ Nagy 1876. 20-21.

¹⁶⁸ Nagy 1876. 27-28.

¹⁶⁹ Nagy 1876. 29.

járványbizottság.¹⁷⁰ A járvány Nyitra megyében szeptember végén kezdett enyhülni, de csak december második felében szűnt meg végleg. Nagy József szerint a 326.231 lakosú megye 402 érintett településén 45.278-an betegedtek meg, ebből 22.316 fő meghalt. A megyében mindössze 53 helységet került el a kolera. Ezt az országos átlaghoz mérten is kirívóan nagy pusztítást Nagy a „kapkodás, habozás, zavar”, a járvány hosszú időn keresztül történő eltitkolásának számlájára írja.¹⁷¹

A kolera Nógrád vármegyében

A vármegye közgyűlése első koleraügyi határozatait a július 3-ai ülésén hozta Balassagyarmaton. Elrendelték a megye határainak a szomszédos és már kolerafertőzött Heves, Borsod és Gömör megyék felőli elzárását. A kordonon az örök a belépni szándékozókra csak a veszteglés letöltését követően engedhették tovább. Ezenkívül betiltották az országos vásárokat is. Mindezek ellenére – ahogy már a historiográfiai fejezetben említésre került – a József Nádor Lovasezred a már fertőzött Heves és Gömör megyéken áthaladva, július 9-én a veszteglési idő letöltése nélkül léphetett Nógrád megye területére és vonulhatott tovább Pest megye irányába. Az ezred egyik Balassagyarmatra érkező osztályában július 10-én gyanús körülmények között meghalt Szabó András közhuszár, a hivatalos orvosi jelentés azonban az esetet nem a kolerának tulajdonította. A megye Szügyön tartott kisgyűlése ennek ellenére július 13-án Balassagyarmatot egészségügyi zárlat alá helyezte. Hasonlóan gyanús körülmények között hunyt el a lovasezred egyik kapitánya 14-én Losoncon, azonban itt elmaradt a vesztegzár felállítása.¹⁷²

A megye határain felállított kordon örökkel való feltöltése mindeközben nehezen haladt, ezért a július 18-án tartott losonci gyűlésen – ahol sor került a központi járványbizottság megalakítására is - a megyei nemeseket lovas őrszolgálatra, a tisztviselőket pedig biztosi teendők ellátására szólították fel. Emellett minden helységben ideiglenes ispotály kijelölésére tettek utasítást.¹⁷³

A hatósági intézkedések (pl. a kutak fertőtlenítése, vesztegzárak), ahogy az országban sokfelé, Nógrádban is bizalmatlanságot és ellenérzést szültek a lakosság körében, ami Mátraszöllösön augusztus 6-án, Jobbágyiban augusztus 23-án vezetett lázadáshoz. Mindezek

¹⁷⁰ Nagy 1876. 40.

¹⁷¹ Nagy 1876. 43-44.

¹⁷² Gáspár 1996. 7-9.

¹⁷³ Gáspár 1996. 10-11.

miatt szeptember 1-én – a lázadók megfékezésére – Nógrád megyében bevezették a statáriumot, alkalmazására azonban nem került sor.¹⁷⁴

Mindeközben vidéken napról napra emelkedett a járvány sújtotta települések száma, ami mindinkább nyilvánvalóvá tette a megyei vezetés számára, hogy a határt őrző kordon fenntartása szükségtelen, így a központi járványbizottság augusztus 11-én tartott patvarci ülésén megszüntette a zárvonat. Ezentúl csak az országutakon érkezőket tartóztatták fel, ill. a még koleramentes falvak határába őrköt állítottak, nehogy fertőzött személyek a település területére lépjenek.¹⁷⁵

A járvány augusztusban és szeptember első felében tovább terjedt a megyében és az enyhülést csak szeptember második fele hozta el. A hónap második felében 29, október folyamán pedig további 33 településen szűnt meg a járvány. Novemberben már csak szórványos eseteket regisztráltak, az utolsó haláleset a megyében december 11-én történt. A megye akkori területének 140 települése közül 89-et érintett a kolerajárvány, a kimutatások szerint 2563 áldozatot szedve. A kór a legnagyobb pusztítást az északi tájegységben okozta, itt minden 17. lakos a kolera áldozataként hunyt el. A járvány legkevésbé a nyugati tájegységet érintette, a terület lakosainak egy százalékát ölve meg, a további három tájegységben (keleti, déli, középső) 1,5 %-os volt a mortalitás a teljes lakossághoz viszonyítva.¹⁷⁶

A kolerajárvány Debrecenben

A járvány elleni óvintézkedéseket Debrecenben is jó előre megtették. Már június 29-én egy kettős, körkörös zárvonat hoztak létre: egyet a város határaitól távolabb, egy belsőt pedig közvetlenül a városhatáron, nehogy egyesek a külső, lazább kordonon átszökve bevigyék a kórt a városba.¹⁷⁷ Kinyomtatták és kiosztották a Helytartótanács kolera elleni védekezésről szóló utasítását, a várost kerületekre osztották az orvosok lakóhelye szerint, ideiglenes kórházakat jelöltek ki. A járványügyi védelem irányítására július 7-én megalakult a városi járványbizottság. A kolera környező megyékben történő terjedésével július első felében az elzárásokat is szigorították: július 7-én Szabolcs és Szatmár megyék irányában zárták le a város határait, július 9-én pedig Heves felé, végül július 17-én Hajdúszoboszló is lezárta határait, így az érintkezés most már minden irányban megszűnt. Ez nagy terhet rótt a város

¹⁷⁴ Gáspár 1996. 16-17.

¹⁷⁵ Gáspár 1996. 15.

¹⁷⁶ Gáspár 1996. 18-19.

¹⁷⁷ Ignáczy 1933. 7.

lakosságára, mert a mesteremberek nem tudták értékesíteni a termékeiket, így szabályos éhínség gyengítette a lakosságot.¹⁷⁸

Az óvintézkedések ellenére azonban a kolera – tisztázatlan körülmények között – Debrecenbe jutott, első áldozata július 25-én halt meg.¹⁷⁹ Bár az érintett két utcát lezárták a kór már július 31-én a város több pontján is jelentkezett.¹⁸⁰ A betegeket, akiknek a száma gyorsan nőtt, igyekeztek a felállított ideiglenes kórházak valamelyikébe szállítani, amit sok helyen, különösen a tanyasi lakosság körében kijátszottak. A kórházak egyébként a kolera melegágyai lehettek, egy korabeli jelentés szerint a betegek egymás közvetlen közelében, érintkezésnyi távolságban feküdtek és a meghaltak, ill. a felgyógyultak szalmáját sem feltétlenül égették el.¹⁸¹ A járvány csak augusztus 23-ától kezdett enyhülni, az utolsó beteg szeptember 10-én távozott gyógyultan a kórházból.¹⁸² A vesztegár elővigyázatosságból azonban még egy hónapig fennmaradt és csak október 11-én oldották fel, de ezután is csak az egészséges helyről jövőket engedték a városba. A városi kolerabizottság másnap, október 12-én szüntette be működését.¹⁸³ Debrecenben 1831-ben a 25037 lakosból 2139 ember halt meg kolerában.¹⁸⁴

6. A koleraügy központi szabályozása 1830-1831-ben

Az 1831. évi kolerajárvány főbb eseményeinek ismertetését követően érdemes megvizsgálni, hogy a birodalmi hatóságok és azon belül elsősorban a Magyar Királyi Helytartótanács hogyan próbálták meg elejét venni a járvány betörésének már annak közeledtekor, illetve milyen módon kísérelték meg visszaszorítani a kolerajárványt annak tombolása alatt. Mint ahogy az már a bevezetőben említésre került, a koleraival szembeni védekezésben - mivel az európai orvoslás és közegészségügy számára gyakorlatilag ismeretlen betegségről volt szó - nem rendelkeztek tapasztalatokkal, így az előző században a pestis ellen kifejlesztett védelmi intézkedéseket voltak kénytelenek használni, melynek központi elemét a már fertőzött és a még egészséges területek vesztegárral történő elkülönítése képezte. Nem lehet tehát a koleraügyi rendeleteket elemezni anélkül, hogy nem térnénk ki a Mária Terézia által 1770-ben kiadott Generale Normativum in re Sanitatis című

¹⁷⁸ Ignáczy 1933. 20-25.

¹⁷⁹ Ignáczy 1933. 26-27.

¹⁸⁰ Ignáczy 1933. 31.

¹⁸¹ Ignáczy 1933. 34.

¹⁸² Ignáczy 1933. 40.

¹⁸³ Ignáczy 1933. 50.

¹⁸⁴ Ignáczy 1933. 63.

egészségügyi alaprendeletre, mely a megelőző évtizedek tapasztalatait és egészségügyi rendeleteit összefoglalva egységes kereteket adott a birodalmi közegészségügy számára. A következőkben tehát a rendelet főbb pontjait ismertetem, természetesen külön hangsúlyt helyezve a járványügyi rendelkezésekre és azon belül az egészségügyi vesztegzárakat illető pontokra.

6.1. Az 1770. évi Generale Normativum ¹⁸⁵

A rendelet két részre tagolódik: az első a birodalom tartományaira vonatkozóan tartalmazott egészségügyi rendelkezéseket, a második a határoknál és a határ menti népesség körében szabályozta a közegészségügyi szolgálat kereteit és így a szomszédos országokkal szemben alkalmazandó óvintézkedések, azon belül pedig a vesztegzárak ügyét is.

Az első rész bevezető rendelkezései (I-IV. §) a Magyar Királyi Helytartótanács keretein belül működő Egészségügyi Bizottságot jelölték meg legfőbb egészségügyi irányító testületként, melynek alárendelve az egyes vármegyékben és szabad királyi városokban hasonló bizottságok létrehozására tettek utasítást. Emellett szó esett még a szabályszegőkre vonatkozó szankciókról. Az első rész I. szakasza, „Hivatali normák orvosok részére” címmel (I-IX. §) tartalmazta az orvosi hivatás gyakorlásának előfeltételeit, melynek értelmében csak az örökös tartományok valamely orvosi fakultással rendelkező egyetemén végzett orvos praktizálhatott. Ezen kívül a rendelkezések kitértek az orvosok kötelességeire a gyógyítás, az alájuk rendelt személyek (sebészek, bábák, patikusok) ellenőrzése és a betegségek bejelentése, ill. kivizsgálása terén. A II. szakasz (Foglalkozási szabályok sebészetet művelőknek, I-VII. §)) a sebészi munka körülményeit szabályozta, a III. szakasz (Foglalkozási szabályok patikusok részére, I-X. §) pedig a patikusok kötelező vizsgájáról és a gyógyszerek elkészítésének szabályairól rendelkezett. Végül a IV. szakasz (Utasítások bábák részére, I-IX. §) tartalmazta a bábák munkájára vonatkozó szabályokat.

A rendelet második része a határ menti vesztegzárak ügyét szabályozta, mind az elzárások működését illetően, mind pedig az ott szolgálatot teljesítő, különböző tisztségű vesztegzári alkalmazottakra vonatkozóan, így e résszel az alábbiakban bővebben foglalkozom.

A bevezető rendelkezésekben (I-IV. §) olvasható a Török Birodalom irányában felállított állandó veszteglőállomások listája, illetve az itt foganatosítandó veszteglési

¹⁸⁵ Balázs 2007. 109-160. A rendelet teljes szövegének magyar fordítása

időtartamok meghatározása. Eszerint, amennyiben a szomszédos területeken semmilyen járványügyi veszély nem mutatkozna, az onnan érkező minden személy, állat és áru 21 napos veszteglési idő alá vetendő a megadott állomásokon. Amennyiben gyanú jelentkezett arra vonatkozóan, hogy a Török Birodalomban járványos esetek fordulhattak elő, a veszteglési időt 28 napra kellett emelni, azonban ha kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy a szomszédos területeken pestis pusztít, az időtartamot 42 napban határozták meg. Itt megjegyzendő, hogy ugyan a rendelkezések a Török Birodalommal fennálló közös határszakaszra vonatkoztak, azonban a tilalom alá eső tartományok köre – amennyiben más irányból fenyegetne járványveszély – természetesen kiterjeszhető volt.

Az I. szakasz „Működési szabályzat a határok mentén a közegészség érdekében felállított őrvonalak részére” (I-VII. §) címmel tartalmaz általános rendelkezéseket a zárvonalak felállítására és működésére vonatkozóan. A rendelkezések értelmében, amennyiben a szomszédos területeken kitört a pestisjárvány, a határra őrvonalakat kellett felállítani (amely szakaszokon ilyenek még nem voltak) e vonalakra pedig őrköt állítottak egymástól látótávolságra. Az őrk feladata volt biztosítani, hogy a zárvonalat senki ne léphesse át a veszteglési idő letöltése nélkül, ezért minden oda érkezőt a legközelebbi veszteglőintézethez kellett irányítaniuk, aki pedig ellenszegült, a helyszínen kivégezték.

A II. szakasz (Működési előírások a veszteglőintézetek hivatalba lépő igazgatói részére, I-XLIX. §) ugyan közvetlenül a veszteglőintézeti igazgatók munkáját szabályozta, azonban ezen keresztül tulajdonképpen a veszteglőintézetek építésére és működésére vonatkozóan tartalmaznak pontos utasításokat. A szakasz 1. §-a részletesen kitér a veszteglőintézetben belül a személyzet, a veszteglésre rendelték és az áruk szigorú elkülönítésének körülményeire. Eszerint az épületekben nem kizárólag a személyzetet kellett elkülöníteni a jövevényektől, hanem utóbbiakat egymástól is. Az elkülönítés alapelveként a vesztegzárba való belépés és az ettől számított, bent töltött idő mértéke szolgált és ha bárki közülük, aki már közel járt a veszteglési idő végéhez érintkezésbe került az újabb jövevényekkel, akkor a teljes időt újból le kellett töltenie. Elkerülhetetlen volt azonban, hogy néhány intézeti alkalmazott, így az áruk megtisztítását végző szolgálószemélyzet érintkezzen az ideiglenesen bent lakókkal, illetve áruikkal, ezért ők sem érintkezhetek a személyzet többi tagjával és a bent levőkkel megegyező veszteglési időt voltak kötelesek letölteni. Amennyiben rajtuk kívül bárki – akár maga az igazgató is- véletlenül érintkezésbe lépett a veszteglésre kötelezettekkel, áruikkal, vagy állataikkal, maga is köteles volt a veszteglési időt kiállni. A szigorú elkülönítés foganatosítására a veszteglőintézeti lakásokat egy ráccsal kellett felszerelni, melyen keresztül az igazgató, az orvos, vagy a sebészmeister távolról végezhetette a betegek vizsgálatát, illetve

gondoskodhatott az élelem bejuttatásáról. Amennyiben valamely veszteglését töltő lakón a járványos betegség tünetei mutatkoztak, a rendelet értelmében a többiektől is elkülönítették.

Az utasok felvételét a veszteglőintézetbe – mely a rendelet értelmében kizárólag nappal történhetett - minden esetben az igazgatónak kellett végeznie, melynek során köteles volt meggyőződni a beutazók nevééről, addigi útvonalukról, egészségi állapotukról, illetve az általuk érintett területeken élő emberek és állatok egészségi állapotáról, további úti céljukról, továbbá arról, hogy milyen árukat hoztak magukkal, azok származási helyéről, illetve mennyire alkalmasak a járvány terjesztésére. Ezen kívül, mivel mód volt arra, hogy az árukat az azokat szállító személyek veszteglési idejének letöltése előtt más személyek tovább szállítsák, ezért az igazgató az esetleges ilyen irányú szándékról is köteles volt tájékozódni, majd mindezen információkat a belépés idejével együtt egy jegyzőkönyvben rögzítenie kellett.

A rendelet e szakasza a veszteglő lakóinak vizsgálatát is részletesen szabályozta. Az orvos, vagy a sebészmeister a jövevények egészségi állapotát – a kellő távolság betartásával - minden nap köteles volt megvizsgálni, járványos időszakokban meztelenre vetkőztetve. A szemlézésről minden esetben jelentést kellett tenni az igazgatónak. A szabályszegést igen szigorúan büntették. Amennyiben bárki, az igazgatótól a szolgálkig, bármilyen esetet (pl. megbetegedés, a veszteglőkkel való véletlen érintkezés, stb.) eltitkolt, halállal volt büntetendő.

Az utasokkal együtt érkező áruk és állatok elkülönítéséről és fertőtlenítéséről is részletesen rendelkeztek. A behozott pénzérmekeket forró ecetes vízzel kellett megtisztítani, a leveleket és egyéb iratokat pedig 21 napos veszteglési idő érvénye esetén egyszerű füstölésnek vetették alá, fokozott veszteglési idő alatt pedig forró ecet fölött gőzölték. A behozott áruknak - hogy az időjárás viszontagságai ne okozzanak bennük kárt – külön raktár épült. A tisztítás alá helyezett árukról az igazgató köteles volt nyilvántartást készíteni, amelyet a tulajdonos aláírását követően, betartva az iratok fertőtlenítésére vonatkozó már említett szabályokat, visszajuttattak az igazgatóhoz.¹⁸⁶

A rendelet értelmében az árukat két csoportra osztották: 1. hajlamosak a járvány terjesztésére, 2. nincs ilyen fogékonyságuk. Az utóbbi csoportba sorolandó portékák – melyek részletesen felsorolásra kerültek – semmilyen vesztegzári időszak alá nem tartoztak, így a csomagolásuk eltávolítása után szabad kereskedelemre és szállításra bocsáthatók voltak, azzal a feltétellel, hogy kezelésük során fertőzésre fogékonynak minősülő tárggyal nem érintkeztek.

¹⁸⁶ Az igazgató három nyilvántartást vezetett: 1. a veszteglőintézetbe felvett utasokról, 2. a tisztítás alá helyezett árukról, 3. a felsőbb szervektől hozzá intézett utasításokról, levelekről

Külön rendelkeztek a ragály terjesztésére ugyancsak alkalmatlannak nyilvánított gabonafélék átadásáról, mely terményeket a veszteglőintézet falánál felépített, fából készült csúszdán keresztül át lehetett önteni az intézet elzárt területéről a kívül elhelyezett edényekbe, természetesen az igazgató felügyelete mellett.

Néhány árufélét ugyanakkor alkalmasnak tartottak a járvány továbbadására, ezért ezeket a rendelkezések szerint meg kellett tisztítani. Az elkülönített raktárban az elsődleges tisztítási eljárás, összhangban a kor felfogásával, mely szerint a friss levegő már önmagában csökkenti a járvány erejét, az áruk alapos átszellőztetése és naponkénti átforgatása volt. A gyapjú-, len-, és gyapotbálák tisztítására alkalmazott rendszeres átforgatáshoz hasonlóan a prémek, posztók, a selyem és a pamutszövetek esetében is a tiszta levegőtől várták a fertőtlenítést, így ezen árukat darabonként egymásra helyezték, majd fordított sorrendben minden nap átrakták. Ugyancsak a mozgó levegőn történő tisztítást írták elő a toll, a bőrök, a dohánylevelek esetében is. A járványra fogékonynak nyilvánított árukat az emberekre vonatkozó mindenkori rendelkezések szerinti azonos időtartamú fertőtlenítésnek kellett alávetni, a veszteglési időszakot az áruk esetében a kicsomagolástól és a szellőztetés megkezdésétől számították. Ugyancsak tisztításra rendelték a különböző csomagolóanyagokat, így a vászon, szövet, posztó, kötél csak alapos mosás után volt kiadható.

Az állatok számára elkülönített istállót építettek, ahol a veszteglési időt letölthették. Ugyanakkor – szemben az emberekre és árukra vonatkozó rendelkezésekkel – amennyiben nem fenyegetett járványügyi veszély és így csak a 21 napos veszteglési idő volt érvényben, az állatokat gázló vizén áthajtva és ilyen módon megfürösztve veszteglés nélkül tovább lehetett hajtani, természetesen újabb hajtókkal.

A rendelet kitért arra az eshetőségre is, ha a pestis kitörne a veszteglési idejüket töltő utasok, vagy a veszteglőintézet alkalmazottai között. Az igazgató elsődleges teendője a jelentéstétel volt az Egészségügyi Bizottság felé. Ezután a veszteglési időt 42 napra kellett emelni, majd az egészségeseket elkülönítették a betegektől. A betegeket, testük lemosása után elkülönített lakoszobákba helyezték, ahonnan azonban csak akkor távozhattak, ha újból, immár elkülönítve is letöltötték a 42 napos veszteglést és ez idő alatt nem mutatkoztak rajtuk a kór tünetei. A meghaltak és a felgyógyultak szobáit a rendelkezések szerint ki kellett füstölni, majd a falakat újrameszelték, a padlózatot felmosták, az ajtókat és az ablakokat újabb 42 napig nyitva tartották és csak ezután engedélyezték az újonnan érkezők elhelyezését. Az elhunytak eltemetéséről úgy rendelkeztek, hogy a holttesteket 12 láb mélyre, mésszel leöntve kellett eltemetni a veszteglőintézet elzárt területén e célból létesített temetőben.

A veszteglési időt letöltötték, egészségi állapotuk egy utolsó vizsgálatát követően áruikkal és állataikkal együtt szabadon távozhattak. A kiállt veszteglésről az igazgató bizonyítványt állított ki számukra, mely röviden tartalmazta a személyek nevét, életkorát, külső megjelenését, a vesztegzárba hozott áruk és állatok listáját. Ezen és a fentiekben már említettekén kívül az igazgató köteles volt biztosítani, hogy az elzárt terület és az intézet többi része között semmilyen érintkezés ne történjen. Ennek érdekében az elzárt rész kulcsait mindig magánál kellett tartania, illetve a kulcsok használatánál minden esetben jelen kellett lennie. Ezenkívül természetesen köteles volt mindenféle fegyvert elvenni a veszteglésre kötelezettektől és a veszteglés időtartamára azokat megőrizni. Az igazgató egyébként még az őrségre kiállított katonák felett is rendelkezett. E célból minden veszteglőintézeti állomáson katonai őrség és parancsnokság felállítását írták elő a veszteglőintézeti igazgató utasításainak alárendelve. Az őrséget ellátó katonák természetesen nem érintkezhetek az elzárás túloldalán levő személyekkel.

A rendelet a Török Birodalommal közös határszakaszra telepített állandó veszteglőintézetekre vonatkozó előírásokat kiterjesztette a birodalom belső területeire is. Eszerint, ha az egyes tartományokban, szabad királyi városokban, kisebb városokban, falvakban, várkastélyokban és magánházakban pestis tört ki, az eseményről haladéktalanul jelentést kellett tenni Helytartótanácsnak, majd dönteni kellett arról, hogy az érintett terület hogyan lehet őrhelyekkel biztosított zárvonallal elzárni. Ezekre a belső elzárásokra ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint a határ menti állandó vesztegzárra. A rendelet ugyanakkor a rendelkezések keretein belül szabad kezet adott a helyi hatóságoknak, ugyanis a „vármegyei és városi magisztrátusok esetről esetre könnyebben tudnak bölcs és előrelátó határozatokkal gondoskodni a megfelelő intézkedésekről, mintha részletekbe menő szabályok korlátozása alatt állnának”.

A rendelet III. szakasza (Működési előírások vesztegintézeti orvosok, vagy sebészmesterek számára, I-IV. §) röviden ismertette az orvosok teendőit. Az egyes veszteglőintézetekben kötelező volt alkalmazni legalább egy sebészmestert, vagy orvost, akinek fő feladatai közé tartozott az intézetbe érkezők, majd ott veszteglési idejüket töltők egészségi állapotának vizsgálata, amiről rendszeres jelentést tett az igazgatónak. A vesztegzár letöltéséről szóló bizonyítványt pedig a sebészmester, vagy az orvos az igazgatóval együtt írták alá. A IV. szakasz „Utasítások az árukat tisztító szolgáltnak és azoknak, akik a személyek őrizetére vetettek alkalmazásba” címmel a fentiekben már említettekén kívül a vesztegzárak működésére vonatkozó további említendő rendelkezéseket nem tartalmaz.

A Generale Normativum zárvonalkra és veszteglőintézetekre vonatkozó főbb pontjai az 1831. évi kolerajárvány idején is a védekezés alapját képezték és a korabeli források is több alkalommal hivatkoznak rá. Természetesen a kémia fejlődésével a fertőtlenítési technikákat illetően az első kolerajárvány idején már jóval szélesebb eszköztárral találkozunk a rendeletekben, továbbá a vesztegzár időtartamát is módosították, azonban kijelenthető, hogy a védekezés 1831-ben alapjaiban a Generale Normativumban lefektetett fontosabb pontokra épült.

6.2. A 34092. számú helytartótanácsi rendelet

Az 1830-as esztendőben már látható volt, hogy a betegség – mely az Orosz Birodalomban már évek óta pusztított – egyre inkább megközelítette a birodalom határait. Ezt érzékelve a bécsi kormányzat a királyi Helytartótanács közvetítésével már az év decemberében utasítást adott ki a kolerajárvány betörésének megakadályozása érdekében foganatosítandó intézkedésekre vonatkozóan, mely magyar nyelven (illetve az országban közhasználatban levő egyéb nyelveken) 1830. december 21-én jelent meg Budán.¹⁸⁷ Jó képet kaphatunk belőle arról, hogy a kolerajárvánnyal kapcsolatban gyakorlati tapasztalatokkal tulajdonképpen még egyáltalán nem rendelkező birodalmi vezetés milyen módon próbálta központilag szabályozni a koleraügyet.

Az utasítás négy fő fejezetben tárgyalta a szükséges óvintézkedéseket. Az első, bevezető fejezetben a kolera addigi terjedéséről tájékozódhattak a hatóságok. A második fejezet azon legfontosabb óvintézkedésekről rendelkezett, melyeknek célja a járvány Orosz Birodalomból történő behurcolásának meggátlása. A harmadik fejezet utasításai arra az esetre vonatkoztak, ha a kolera már megjelenik közvetlenül a határoknál, vagy magában az országban, az utolsó fejezetet pedig a betegek körüli legfontosabb teendőket összegezte.

A bevezetőben a kolera terjedéséről tájékoztatták a hatóságokat. Belőle megtudhatjuk, hogy a járvány, mely 1830-ra a birodalom határainál állt 1817-ben indult a Gangesz vidékéről. A következő években a kolera végigpusztította Ázsiát, 1818-ban Ceylonban, 1819-ben Sziámban (Thaiföld), 1820-ban Kínában, 1821-ben Jáván, 1822-ben Perzsiában és Szíriában ütött fel fejét, majd 1824-ben már az Orosz Birodalomban, Asztrahánban és Orenburgban is megjelent.

¹⁸⁷ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai, 353/1831. (rendelet száma: 34092/1831.)

A bevezető utalt arra, hogy egyes, különösen angol orvosok nem látták bizonyítottan a kolera ragályos voltát, ami azonban a szerző szerint teljességgel nyilvánvaló, ezért a járvány megállítása minden alattvaló érdekében kulcsfontosságú. Mivel – ahogy azt már a fentiekben említettem - a kolerára vonatkozóan gyakorlati tapasztalatok nem álltak a hatóságok rendelkezésére, ezért az utasítást kidolgozó Egészségre Ügyelő Intézet a pestisjárványok idején alkalmazott óvintézkedéseket használta fel „zsinórmértékül” jelen rendelkezés megalkotásakor – tudhatjuk meg a bevezetőből. .

A következő fejezet az utasítás kiadásának időpontjában fennálló helyzetre vonatkozott, tehát amikor a kolera még nem tört be az országba, így az óvintézkedések célja a betegség határokon történő feltartóztatása. Ennek érdekében az illetékes hatóságoknak úgy kellett eljárniuk, mint pestisjárvány közeledtekor. A rendelet értelmében az orosz határokon át belépő személyeket, különösen a kolerával már fertőzött területekről érkezőket, illetve a koleragyánús orosz kikötőkből tengeren beutazókat a legszigorúbb orvosi vizsgálatnak kellett alávetni. Emellett a községi elöljáróknak, az orvosoknak, a közegészségügyre ügyelő tisztségviselőknek és a vármegyei rendszer csúcsán álló törvényhatóságoknak kötelességük volt már a legelső gyanús esetet a Magyar Királyi Helytartótanácsnak haladéktalanul jelezni.

A harmadik fejezet arra az esetre vonatkozott, ha a kór már közvetlenül a határoknál, illetve a határokon belül jelenne meg. Mivel egy betegséggel szemben csak akkor lehet eredménnyel felvenni a küzdelmet, ha azt időben felismerik, illetve általában ismerik annak természetét, ezért az első legfontosabb teendőnek az orvosok és a lakosság megfelelő tájékoztatását tartották a kolera tüneteivel kapcsolatban.

Így a harmadik fejezet első alfejezete a kolera fő tüneteiről a fentiekben „A kolera” c. fejezetben részben már leírtakról tájékoztatja az olvasókat. Így a rendelet tünetként említi a gyengeséget, remegést, szédülést, étvágytalanságot, gyors szívdobogást, majd a hasmenést, hányást, egyre ritkább vizeletet, erős szomjúságérzetet, görcsöket a test különböző pontjain, különösen a végtagokban, az alig érezhető érverést, stb. A betegség tüneteiről szóló több mint másfél évszázaddal később írott munkával összevetve az utasítás erre vonatkozó alfejezetét jól látszik, hogy bár a kór terjedéséről semmit nem tudtak, a fő tüneteket azért már ismerték.

Az utasítás egyébként a válságos időszakot az első 24 órára tette, ahogy fogalmazott: ennyi idő alatt általában „a beteg sorsa végképp elszokott határozva lenni”. Némely esetekben a halál már 7, 10, v. 12 óra alatt beállt és a betegség ritkán tartott két napig. Ha viszont a második napot megérte a beteg, már joggal lehetett reménykedni a gyógyulásban.

A harmadik fejezet második alfejezete Az egészségesek és a betegek elkülönítésére vonatkozott, mely mint tudjuk igen fontos részét képezte akkor is és a későbbi rendeletekben

is a kolera elleni védekezésnek. E teendők koordinálását a Contumácia Intézete (veszteglőintézet) látta el, mely – mint általában- itt is a pestises betegek elkülönítésére vonatkozó rendeleteket tartotta irányadónak.

A harmadik alfejezet a közegészségügyi állapotok javításáról rendelkezett annak érdekében, hogy a járvány országon belüli terjedésének gátat szabjanak. A nedves lakóhely, a rossz étel, a meghülés káros hatásának említése mellett megjegyzendő: már ekkor felismerték, hogy a „posványos, vízáradásos és alantfekvő vidékeken” a betegség jóval gyakrabban tör ki, mint a száraz rónaságokon, illetve a hegyvidékeken, ezért utasították a hatóságokat és az orvosokat, hogy az ilyen ártalmas tényezők káros befolyását a lehetőség szerint enyhíteni igyekezzenek.

A betegek szobáiban ügyelni kellett a tisztaságra és a szárazságra, illetve a rendszeres szellőztetésre. E helyiségekben naponta legalább kétszer ecetgőzzel, vagy ami még hatásosabb klórgőzzel történő kifüstölést, fertőtlenítést írtak elő. Mivel már ekkor felismerték, hogy a betegek ürüléke és hányadéka a betegség tovaterjedésének forrása lehet, ezért ezen anyagok elhelyezésére is nagy hangsúlyt fektettek: ezeket a betegek szobáiból minél előbb el kellett távolítani, egy ebből a célból külön ásott gödörbe önteni, majd a gödör tartalmát minden alkalommal oltatlan mésszel leönteni. A járvány megszűntével e gödröket magas földhalommal fedték be.

Elkerülendőnek tartották sok egyéb étel mellett különösen az éretlen gyümölcsök elfogyasztását és az iszákosságot, azonban napi egy pálinka és egy pohár bor a rendelet megalkotói szerint kimondottan hasznos volt a betegség elleni védekezésben. Az utasítás figyelmeztetett arra, hogy mindenki kerülje a betegek által kilélegzett levegő belélegzését, mivel a hányadék és az ürülék mellett ez is fertőző lehet, illetve mielőtt bárki a beteg szobájába lépne dörzsölje be az orrát ecettel, vagy klórmésszel, utána pedig öblítse ki a száját híg ecetes vízzel. A beteggel való érintkezés után öltözzenek át, ruháikat pedig füstöljék meg.

Az utasítás negyedik fejezete a kolerás betegekkel való teendőkről rendelkezett. A fejezet bevezetőjében utaltak arra, hogy mivel az új keletű betegség ázsiai eredetű, ezért az európai orvosok a legcélszerűbb gyógymódokat még nem ismerik. Az egyetlen, amit tehetnek az ügyben, hogy az addigiakban leginkább hatékonynak bizonyult, angol és orosz orvosok által használt gyógykezelési eljárásokat megismertetik a hazai orvosokkal és seborvosokkal.

A kezdődő megbetegedés esetén, amikor a görcsök még nem jelentkeznek a leghatékonyabb gyógymódnak az érvágást tartották. A levett vér mennyiségének meghatározásakor figyelembe kellett venni a beteg korát, testalkatát. A görcsök jelentkezését követően – különösen, ha már az érverés is lanyhul – az érvágást már nem volt szabad

alkalmazni; a betegség ezen stádiumában calomellel és ópiummal javasolták kezelni a beteget. Ezzel egyidőben a görcsös végtagokat, illetve a szív és a gyomor tájékát szesszel (pálinkával, vagy szalmiákkal) dörzsölték be. Amennyiben 5-6 óra alatt hányás, hasmenés és görcsök nem jelentkeznek és a test is elkezdett melegedni az említett gyógyszerek adagolását azonnal be kellett szüntetni; ezt követően a beteg szervezetének megerősítésül levest árpa- vagy rizskását, illetve egy-egy kanál bort ajánlottak. Utasították az egészségre ügyelő intézeteket – különösen a határok közelében levőket – hogy az említett gyógyszerekből még a járvány megjelenése előtt minden patikában megfelelő mennyiségű készlet álljon rendelkezésre.

Látható, hogy a közegészségügyi vezetés megpróbált egy részletes szabályozást alkotni, melynek segítségével majd megóvhatják az országot a kolerától. A rendelet legfőbb hiányossága azonban egyrészt az volt, hogy a betegség terjedésére vonatkozó tudás hiányában a védekezés előírt módjai eleve nem lehettek igazán hatékonyak, emellett a konkrét felelősségi köröket sem határozta meg¹⁸⁸ – ahogy erre már fentebb kitértem.

6.3. A 14151. számú helytartótanácsi rendelet¹⁸⁹

Ahogy arról már korábban bővebben esett szó, az óvintézkedések ellenére nem tudták meggátolni a kolera országba történő betörését, így az június közepén megjelent és kezdetben az északi, északkeleti országrészben kezdett pusztítani, majd hamarosan az egész ország területén elterjedt. A járvány kitörése tette indokolttá, hogy a királyi Helytartótanács az új helyzetre reagálva 1831. június 21-én a 14151. szám alatt kelt rendeletében ismét szabályozza a koleraügyet. „Itt fogalmazódtak meg azok az országos érvényű rendelkezések, amelyek a vármegyék, a települések előjárói, a helyi kolerabizottságok és a gyakorlati végrehajtást végző kolerabiztosok kötelezettségekkel járó feladatait határozták meg.”¹⁹⁰ Tehát a korábbi, 34092. számú rendelkezéshez képest itt már a konkrét felelősségi körök megállapítására is sor került, ezen kívül a hatósági teendőket jóval részletesebben szabályozta, mint fél évvel korábban kiadott elődje. A rendelet kiemelt fontossággal bír a koleraügyi utasítások sorában, ugyanis az első részletekig menő szabályzatnak tekinthető, melyet már a kolera megjelenését követően adott ki a Helytartótanács és a benne lefektetett rendelkezések az 1831. évi járvány során végig a védekezés alapját képezték. Itt meg kell jegyezni, hogy a benne foglalt

¹⁸⁸ Gecsei 1985. 29.

¹⁸⁹ MOL C66, F12. p.521 14151/1831.

¹⁹⁰ Gecsei 1985. 29.

utasítások nem kizárólag a kolerajárvány elleni védelemre vonatkoztak, hanem ahogy a címben olvasható „más valamel(l)y pestises nyavalya közelgetésekor” szintén alkalmazandók voltak. A teljes tárgyalt időszakban fennálló koleraügyi szabályozásban betöltött jelentőségének megfelelően a rendelet részeit és szakaszait az alábbiakban részletesen kívánom bemutatni.

A Helytartótanács öt részben szabályozta a hatóságok koleraüggyel kapcsolatos teendőit. Az első, „Előadása” kezdetű rész a törvényhatóságok számára tartalmazott utasításokat arra az esetre, ha a kolera közeledne, vagy a járvány esetleg már ki is törne. A következő három, egyaránt „Tudósítás” című részben a helyi tisztviselők feladatait összegezték, így az A. rész a községi előljárók, a B. a járvány idejére kinevezett „rendtartó politikus biztosok”, a C. pedig az orvosokra és seborvosokra nézve rendelkezett. Az ötödik rész „Utasítás” címmel a kolera és más „ragadós pestises nyavalyáknál előforduló tisztítás” követendő eljárásait ismertette az érintett hatóságokkal.

Az első, öt szakaszból álló rész a törvényhatóságok teendőit összegezte, teljes címe: „Előadása a' napkeleti Cholera', vagy más valamel(l)y pestises nyavalya közelgetésekor, av(v)agy már divatban létekor, az Ország' Törvényhatóságai által megrendelendő Köz-Rendszabásoknak”

Az I. szakasz (A' ragadós és pestises betegségek', 's napkeleti Cholera' közönséges ált'-tekéntése, 1-7. §) a fent említett 34092. számú helytartótanácsi rendelethez hasonlóan a kolera járvány útját tekintette át Kelet-Indiától Galíciáig. Ezután röviden kitért a betegség természetére, mely szerint a pestishez hasonlóan igen veszélyes kór bár tüneteiben nagyon hasonló a nálunk, különösen ősz elején előforduló „kolerához”¹⁹¹, mind természetére, mind okaira nézve teljesen különbözik attól, mivel az „a forró tartományokban származván, egyedül a' járványnak által-vitele által hozattatik be.” A rendelet által tükrözött álláspont szerint a betegség kétféleképpen terjedhet. Egyrészt az emberek és a különféle ragály terjesztésére alkalmas tárgyak segítségével, másrészt a levegő által, de kizárólag zárt, zsúfolt helyeken. A friss levegő ugyanis – a közvélekedés szerint – a „járvány repülő részét tüstént (...) ártatlanná teszi”. A szakasz záró, 7.§-a pedig megjelöli a kolera elleni járványügyi munka három fő célját, mely szerint a törekvéseknek arra kell irányulniuk, hogy a járvány

¹⁹¹ A korban, mivel a járványos betegségeknek csak a szimptomáit ismerték, a pontos okait nem, ezért a tünetek hasonlósága miatt a vérhast is igen gyakran kolera megnevezéssel illették, azonban a valódi kolerától való megkülönböztetésül, mely „ázsiai kolera” (cholera asiatica) elnevezést kapott, gyakran nevezték „európai kolerának” (cholera europae). Az 1831. évi járvány idején keletkezett forrásokban gyakran napkeleti epemirigy néven találkozunk a betegséggel, illetve latinul még a „cholera orientalis” elnevezés terjedt el.

továbbterjedését meggátolják, a betegeken segítsenek és végezetül megakadályozzák, hogy a már elfojtott betegség újra felüsse a fejét.

A II. szakasz (A' Napkeleti Cholerának és egyéb(b) pestises nyavalyáknak elhárítására szolgáló módok, 8-12.§) a törvényhatóságok által eszközendő azon legfontosabb intézkedéseket tartalmazta, melyekkel a járvány, a törvényhatóság területére történő betörését kívánták elkerülni. Munkám szempontjából e szakasz rendelkezései kiemelt fontosságúak, ugyanis – ahogy a későbbiekben olvasható lesz – a megyei hatóságok a kolerajárvány közeledtekor, majd annak kitörését követően ezen utasítások alapján igyekeztek a felállított elzárások segítségével útját állni a betegség terjedésének.

Legfontosabbnak – a pestis elleni védekezés során szerzett tapasztalatok nyomán – az egészséges és fertőzött területek közötti forgalom és kereskedelem szigorú ellenőrzését tekintették. Amennyiben a járvány még nem közelítette meg az adott törvényhatóságot, az ellenőrzést olyan módon rendelték el, hogy a beutazni szándékozó emberek csak abban az esetben bocsáthatók tovább, ha úti leveleikkel igazolni tudják, hogy sem ők, sem az általuk szállított áruk nem fordultak meg olyan településen, ahol már felütötte fejét a betegség. Az úti ellenőrzés véghezvitelére a vármegyehatárokat metsző fontosabb utakhoz, átkelőkhöz őrköt rendeltek, a többi „mellékes és alattomos utakat” pedig kövekkel, vagy összehordott földdel és árokkal ellátott sáncokkal kellett elzárni. Mindezek szigorú felügyeletét minden járásban a szolgabírók feladatává tették.

Amennyiben azonban a járvány már a törvényhatóság szomszédságában fenyegetne, további rendelkezések megtételét írták elő. Ilyen esetekben a törvényhatóság első teendőjeként „egészségre ügyelő állandó kiküldöttséget” nevezett ki, mely ettől kezdve a koleraügy fő irányító testülete volt. Folyamatosan tájékozódott a járvány pillanatnyi állapotáról, megtette az óvintézkedéseket, a szükséges helyekre tisztviselőket, orvosokat, őrköt rendelt és rendszeresen tudósította minderről a törvényhatóságot, az pedig a Helytartótanácsot. Amennyiben a Helytartótanács királyi biztos kiküldését tartotta szükségesnek, a törvényhatóság és az állandó kiküldöttség köteles volt vele együttműködve és egyetértésben meghozni a döntéseit. Közvetlen járványos fenyegetettség esetén az elzárásokat is szigorítani kellett, így már nem csak az utak ellenőrzését írták elő, hanem a teljes határszakasz kordonnal való elzárását. A zárvonatra katonai és polgári őrköt vegyesen rendeltek. Utóbbiakra vonatkozóan úgy rendelkeztek, hogy a távolabb fekvő helységek lakosai közül kerüljenek ki, akik a kordon közelében élő lakossággal semmilyen kapcsolatban nem állnak. A zárvonalak és az őrköt felügyeletére biztosok kiküldését írta elő a rendelet. Ugyanakkor a határok teljes lezárása a kereskedelem megbénításán keresztül a lakosok megélhetését is veszélyeztette

volna, ezért a fontosabb átkelőkhöz veszteglőintézetek kellett felállítani, ahol a járványügyi szempontból gyanús emberek, állatok és portékáik a veszélyhez mérten megállapított veszteglési időt letölthették, majd így „megtisztulva” átbocsátást nyerhettek a kordonon. A rendelet itt külön megemlíti az 1770-es Generale Normativumot, mint iránymutató szabályozást, melynek rendelkezéseit – ilyen esetben – a törvényhatóságnak kötelessége végrehajtani.

A III. szakasz (Valamely helyen kitörő pestises nyavalyának messzebbre terjedését gátló szerekről, 13-17.§) a kolera egyes helységeiben történő kitörése esetén eszközlendő elsődleges intézkedéseket tartalmazta. Ilyen esetben a törvényhatóság elsődleges kötelessége volt, hogy az érintett településre minden haladék nélkül orvost és polgári biztost küldjön ki; az ő teendőikről azonban a rendelet további részei rendelkeztek. A kiküldött polgári biztos és az orvos vizsgálatának eredményéről természetesen jelentést tett a törvényhatóságnak, különös tekintettel arra vonatkozóan, hogy a megbetegedéseket a kolera okozta-e, majd erről a törvényhatóság a Helytartótanácsot és a szomszédos törvényhatóságokat egyaránt köteles volt tájékoztatni.

A IV. szakasz (A' betegekről és elzárt Községekről való gondoskodás, 18-22. §) a járvány által érintett, elzárt települések lakosainak gyógyszerekkel és élelemmel történő ellátására vonatkozó általános rendelkezéseket tartalmazta. (A probléma egyes pontjaira a rendelet további részeiben még bővebben is kitértek.) A lakosság orvosi szerekekkel való ellátása – amennyiben volt ilyen – a helyi patikából történt. Ahol nem volt gyógyszertár, ott a kiküldött orvos szolgáltatotta ki a legfontosabb szereket a legközelebbi patikából, a szegény betegeknek a közpénztár számlájára. Ahol a betegek megnövekedett száma miatt az orvos ezt nem győzte, ott a járvány fennállásának idejére mellék patika felállítását rendelték el. Az elzárt települések lakosságának legszükségesebb árukkal való ellátásáról úgy rendelkeztek, hogy meghatározott napokon és órákban a portékákat vigyék az adott település határában létrehozott elzárt piacra, ahol – természetesen az érintkezés mellőzésével – a helység lakosai megvásárolhatták azokat, illetve a szegényeknek ingyen kiszolgáltatták. Mivel az elzárások a mezei munkákban is fennakadásokat okozhattak, ezért erre is kitért a rendelet. Eszerint olyan települések esetében, ahol a záróvonal a lakosokat elzárná a földjeiktől, a mezei munkákat más települések lakóival végeztessék el.

Az V. szakasz (Ama segéd-eszközökről, melyek által az egészséges emberek a' pestises nyavalyától megőriztessenek, s' me(l)lyekkel meg-gátoltattasson, ne hogy a' már elfojtott gonosz ú(j)jonnan ki-törjön, 23-27.§) hivatkozott a rendelet további, e témakörre vonatkozó részeire, ahol részletesebb szabályozás található a problémát illetően.

A rendelet második része „A. Tudósítás, me(l)lyhez magokat a' Községek Elöljáróinak o(l)lyan esetekben tartaniok kell, ha a' napkeleti epemirigy, a' vagy más ragadós nyavalya, közel uralkodik, vagy pedig magok helységekből kiüt.” címmel tehát a községi előjárók járványügyi teendőit tartalmazta arra az esetre, ha a környéken megjelenne a kolera, vagy esetleg már az adott helységben is kitörne a járvány.

Az I. szakasz (Közönséges észrevételek néme(l)ly pestises nyavalyák, és a' napkeleti epemirigy felett, 1-5.§) az első, törvényhatóságokra vonatkozó rész első szakaszához hasonlóan az új betegség természetéről nyújtott tájékoztatást a községi előjárók számára. Az ott leírtak megisméltése mellett szó esik arról is, hogy amíg a mérsékelt égövön megszokott „kolera” leginkább a legyengülteket, alultápláltakat, részegeskedőket, tisztátlan, nedves lakásokban lakókat, öregeket támadja meg, addig a napkeleti epemirigy a fiatal, egészséges emberekre is igen veszélyes.

A II. szakasz (Az eszközök előadása, me(l)lyek által az epemirigynek, és más ragadó nyavalyáknak behozása meggátoltatik, 6-7.§) ugyancsak az első, törvényhatósági rész második szakaszához hasonlóan, arra vonatkozóan rendelkezett –most már községi szinten-, hogy a még egészséges községekben milyen intézkedéseket hozzanak annak érdekében, hogy a szomszédos fertőzött területekről és településekről a járványt be ne hurcolják. Bár a már fertőzött települések esetében teljes elzárást írtak elő, a létfontosságú cikkek már fentebb említett módon történő kereskedelmének engedélyezése mellett, ugyanakkor a környező, veszélyeztetett települések közvetlen védelméről is gondoskodni kellett. A szomszédos, még egészséges települések előjárói – annak érdekében, hogy a járvány behurcolását elkerüljék – maguk is kötelesek voltak a határszélre őrköt állítani. Az ide érkező utasokat, amennyiben nem rendelkeztek a megfelelő úti papírokkal, az örök nem engedhették be a településre. Az ilyen utazókat – őrizet mellett – a településhatáron túlra, vagy a legközelebbi veszteglőintézethez kellett vezetniük. A járvány által fenyegetett községek lakói számára megtiltották, hogy az előjáróság tudta nélkül idegen személyeket szállásoljanak el portájukon. Ennek ellenőrzésére az előjárók kötelezettségévé tették, hogy az ebből a szempontból gyanús házakat, kiváltképp pedig a vendégfogadókat, csapszékeket, malmokat, távolabb álló épületeket, földkunyhókat, kalyibákat észrevétlenül és különösen éjjel, időről időre megvizsgálják. Az elkóborolt állatokat is veszélyesnek ítélték, ezért ha a község határainál ismeretlen eredetű marhákra, lovakra, juhokra bukkantak, azokat 14 napig szigorúan elkülönített istállóban, vagy a nyílt mezőn szintén elkülönítve kellett tartani, vízen gyakran keresztülhajtani, majd csak ezt követően lehetett a többi állat közé engedni. A szabadon kóborló kutyákat pedig agyon kellett ütni. Mindezek mellett a községi előjárók a

település higiéniai viszonyaiért is feleltek, így törekedniük kellett arra, hogy az utcákat a szeméttől feltakarítsák, a mocsarakat és pocsolókat feltöltsék, a piacokat tisztán tartsák, a házak lakószobáit rendszeresen szellőztessék. Továbbá a lakosságot fel kellett szólítaniuk, hogy az esetlegesen bekövetkező teljes elzárásra felkészülve mindenki raktározzon el elegendő mennyiségű eleséget és tűzifát.

A III. szakasz (Rendszabások, me(l)lyekre a' napkeleti epemirigynek, vagy más ragadó nyavalyának valóságos kiütése esetében figyelmezní kell, 8-16.§) arra az esetre vonatkozott, amikor a járvány már felütötte fejét a községben. Ilyen esetben a helység teljes elzárásán túl – mely a kolera más településekre való áttérjedését volt hivatva meggátolni - további rendelkezéseket hoztak a járvány településen belüli terjedésének megfékezésére. Az orvos, seborvos, vagy hiányukban az előljáró a község minden házáat minden nap kötelesek voltak átvizsgálni, tájékozódva arról, hogy vannak-e betegek. Amennyiben bárhol a kolera tüneteihöz hasonló megbetegedés történt, az előljárót kellett értesíteni akinek a két legfőbb teendője az ügyben az érintett ház teljes elzárása és a legközelebbi orvos értesítése az esetről. A beteg háznépét, mivel valószínűsíthetően érintkezett a beteggel, szintén zárlat alá vették, tehát ők sem érintkezhettek másokkal. Az érintett ház és a lakosok számára szigorú fertőtlenítést írtak elő, így a levetett ruháikat salétrommal és korpával, vagy ecetgőzzel kellett megfüstölniük, majd megmosniuk és jól kiszellőztetniük. A lakószobákat és minden „házi eszközöket” – akárcsak a fél évvel korábbi rendelet értelmében - ugyancsak füstölték és szellőztették, a háznép minden tagja pedig saját testét minden nap ecettel volt köteles lemosni. Az előljáró feladata volt gondoskodni az elzárt házakban rekedtek élelemmel való ellátásáról és – amennyire lehetséges – a még egészséges háznép és a beteg, vagy betegek elkülönítéséről, kivételt képezett természetesen ez alól az a személy, aki a beteget ápolta. A községi előljáró természetesen köteles volt az esetet jelenteni, illetve a törvényhatóság által kiküldött polgári biztos és orvos utasításait végre kellett hajtania. Az elzárt helységet, különleges útlevel hiányában senki nem hagyhatta el.

A IV. szakasz. (Az egészségesek megoltalmazása a' napkeleti epemirigy, és más ragadó nyavalyák ellen, 17-22.§) a fenti rendelkezések kiegészítéseként - melyek a betegek és az egészségesek elkülönítésével próbálták elejét venni a járvány továbbterjedésének – olyan, a még egészséges emberek életmódjára vonatkozó megelőző módszereket közölt, melyektől azt remélték, hogy általuk megóvhatják magukat a megbetegedéstől. Legfontosabbnak a levegő tisztaságának fenntartását és általában a megfelelő higiénés viszonyokat tartották. Ennek érdekében tiltották, hogy szűk hajlékokban, nedves szobákban sokan összezsúfolva éljenek, a ház minden helyiségét pedig naponta többször szellőztetni kellett, kiváltképp a betegek

szobáit. A levegő fertőtlenítésére ajánlották az ecetes gőzölést és a fenyőfából készített égő lánggal történő füstölést. A betegek éjjeli edényeit a lehető legsürgősebben ki kellett vinni a házból. A beteg helyes életmódját, így különösen a meghűléstől és az éjszakázástól való óvakodást, a megfelelő étrendet és a túlzott félelem kerülését igen fontosnak tartották a járványos időszakban, így kolerajárvány idején is. Meghülés esetére a test meleg ecettel, felhevített téglákkal, vagy forró vízzel telt kőkorsókkal történő átmelegítését írták elő. Az élelmiszerek közül a tápláló, de könnyen emészthető ételeket javasolták, a poshadt hús, romlott halak és gombák, éretlen gyümölcsök fogyasztásától viszont óva intettek. A bor és a pálinka mértékletes fogyasztását kifejezetten ajánlották, különösen azok számára, akik egyébként is hozzá vannak szokva, azonban a részegséget kimondottan veszélyesnek ítélte a rendelet. Mindezek mellett a megbetegedés elkerülésére ajánlották még a szabad levegőn történő sétát, illetve mértékletes mozgást, a megfelelő mennyiségű alvást és a félelemtől, haragtól, szorongástól való óvakodást.

Különös elővigyázatot írt elő a rendelet azok számára, akik munkájuk során érintkezésbe léphettek betegekkel, így a tisztégviselőkre, orvosokra, seborvosokra, papokra, tisztító szolgálókra, sírásókra további megelőző rendszabályok vonatkoztak. Számukra meghagyták, hogy „soha éhgyomorral munkájokat el ne kezdjék”, ezenkívül gyömbért, fenyőmagot, fehérborsot, narancshéjat, köményt, vagy ánizst javasoltak gyakran a szájukban tartani, „künn a’ szabadon (...) a férfiak dohányozhatnak” is. A betegek ápolóit, nehogy túl hosszú ideig „szíjják a’ kigőzölgött beteg levegőt” bizonyos időnként másokkal kellett felváltani. Az orvosok, tisztviselők, ápolók tisztálkodásának fontosságát is kiemelte a rendelet, kézmosására az ecetes vizet, vagy a „mészanyöldletvizet” (aqua Chloreti calcis) írták elő, ezen kívül ruháikat sűrűn kellett váltaniuk, egész testüket naponta, szájukat és orrukat még gyakrabban az említett folyadékokkal fertőtlenítették. A betegeket ápolók, a tisztító szolgálók, sírásók más emberekkel nem érintkezhetek.

A rendelet harmadik részében (B. Tudósítás, A’ rendtartó politikus Biztosokra nézve, kiknek kötelességek azokban a’ helységeken, a’ hol az epemirigy, a’ vagy más ragadó dögletes nyavalya kiütött, a’ szükséges foglalatosságokat kiharantsolni.) a járványügyi védelem helyi irányítására kinevezett biztosok fő teendőit összegezték, mely három fő célt szolgált: 1. a kolera továbbterjedésének meggátlása, 2. a már fertőzött településeken a járvány elfojtása, 3. a már megszűnt járvány újbóli kitörésének megakadályozása. A bevezetőben olvasható továbbá, hogy milyen különböző feladatkörökre kaptak megbízást a polgári biztosok, eszerint: (1.) a biztosok egyik csoportja a zárvonalakon teljesített szolgálatot, (2.) másik csoportjuk az azok mentén felállított veszteglőintézeteknél dolgozott, (3.) további

biztosok a kolerafertőzött településeken dolgoztak és (4.) voltak olyanok is, akik a járásokban tevékenykedtek.

Az I. szakasz (A' politikus Biztosoknak foglalatosságaikról közönségesen, 1-4.§) arra az időszakra vonatkozóan tartalmazott utasításokat, amikor a járvány még nem jelent meg az érintett területen, tehát a biztos feladata a kolera behurcolásának megakadályozása. Ez a fentiekben 1. és 2. csoportba sorolt zárvonali és veszteglőintézeti biztosok feladatköréhez tartozott. Nekik kötelességük volt a szolgálatukra rendelt őrség segítségével feltartóztatni a rendelet első részében már leírt feltételek alapján a gyanús személyeket, portékákat, leveleket, és biztosítani, hogy mindezek a kijelölt átkelőhelyeken felállított veszteglőintézeteknél letöltsék az előírt veszteglési időt, mielőtt a zárvonalat átlépnék.

A II. szakasz (Rendelések, melyeket a' politikus Biztosnak azon helységeiben, a' hol a' ragadós méteyes nyavalya kiütött, tennie szükséges, 5-9.§) a 3. csoportba tartozó, tehát a már fertőzött településekre kinevezett biztosok teendőit szabályozta. Ha valamely helységben koleras megbetegedések gyanúja merült fel, a törvényhatóság által kiküldött biztos egy orvos kíséretében megvizsgálta az eseteket és az eredményről haladéktalanul jelentést tett a törvényhatóságnak. A rendelet értelmében az ilyen fertőzött településeket a kirendelt orvos és a polgári biztos mindaddig nem hagyhatta el, ameddig a járvány tartott és a kolera elfojtására a biztos az alábbi intézkedéseket volt köteles megtenni.

Ahogy arról az elzárásokra vonatkozó rendelkezések kapcsán már szó esett, az ilyen települést azonnal el kellett zárni, illetve a településen belül a fertőzött házakat úgyszintén. Amennyiben a helységben csak egyetlen utcát, vagy részt érintett a járvány, akkor ezt ugyancsak elzáratták. Az elzárt részekből a kutyákat és macskákat sem engedhették ki, sőt még a madarakat is lövöldözéssel, vagy más módon fel kellett tartóztatni. Az elzárt házakhoz tartozó marhákat megmosták, a községég bírójának jelenlétében összeírták, majd egy elkülönített legelőre vitték. A községen belüli elzárások ellenőrzése a második részben leírtak alapján történt. Ha valamely házban a betegek és az egészségesek elválasztását a lakók nagy száma miatt nem lehetett megoldani, akkor a településen valamely e célra kijelölt épületben berendezett ideiglenes járványkórház szolgált a betegek elhelyezésére, illetve ha ilyen nem volt, akkor betegkunyhókat kellett felállítani. A betegek elszállítását, gyógyulását, vagy halálát követően az illető házat ki kellett tisztítani (bővebben lásd a rendelet tisztításra vonatkozó része) majd további négy hétig elzárva tartani és csak az ezt követő biztosi és orvosi vizsgálat után nyilvánították szabadnak. Az elzárt településen egyébként minden csoportos összejövetelt betiltott a rendelet, a vendégfogadókat, iskolákat, csapszékeket, boltokat bezárták, a legszükségesebb cikkek adás-vételét pedig örök felügyelete mellett

kizárólag az utcán, vagy az ablakon keresztül minden érintkezés mellőzésével engedélyezték. A pénzeket átadás előtt fertőtleníteni kellett, a vert pénzt ecetbe mártották, a papírpénzt pedig megfüstölték. Hasonlóképpen bezárták a templomokat is, az istentiszteleteket a szabad ég alá rendelve.

A leveleket és a pénzeket a fertőtlenítésükre vonatkozó előírások betartása mellett, a biztos közvetítésével ki lehetett küldeni, ugyanakkor az elzárt település elhagyására csak akkor volt lehetőség, ha az orvos az elutazni szándékozót egészségesnek minősítette, majd ez alapján a polgári biztos számára „keresztül botsátó írást” adott és ezt követően a település határában kijelölt veszteglőhelyen az előírt veszteglési időt letöltötte. Ez utóbbi rendelkezés a polgári biztosra és az orvosra is vonatkozott, amennyiben felsőbb utasításra el kellett hagyniuk a települést.

A betegek hányadékának és ürülékének a kezelésére vonatkozóan a fél évvel korábbi, 34092. számú rendelet utasításai voltak irányadóak. A holttesteket „mészanyödlletvízzel” kellett fertőtleníteni, majd minden kíséret nélkül a temető erre a célra kialakított elzárt részébe kellett vinni és meztelenül egy mély gödörbe helyezni. Az elhunyt ruháit és ágyneműit elégették és szintén a sírba helyezték. Az ilyen temetőket, a pestises temetőkhöz hasonlóan 50 évig tilos volt felnyitni.

A III. szakasz (Gondoskodás a' betegek szolgálatáról és az elzárt községeknek szükségeikről, 10-15. §) a betegek ellátásáról rendelkezett. A betegek ápolóit, tisztítószolgákat, sírásókat, öröket a polgári biztos utasítására a község elöljárói voltak kötelesek kiállítani. Emellett a biztosnak gondoskodnia kellett olyan szolgákról, akik az elzárt háznépnek a szükséges szereket és élelmet beszerzik és kiosztják. Az ő feladata volt gondoskodni arról is, hogy a település azon lakói számára, akik nem álltak házaikban elzárás alatt, meghatározott napokon és órákban a község veszteglőhelyénél – természetesen az érintkezés szigorú mellőzésével – vásárt tartsanak, ahol a legszükségesebbeket beszerezhették.

A IV. szakasz (Rendszabások, me(l)lyeket akkor kellett tenni, a' mikor valame(l)ly helységben a' dögletes nyavalya megszűnt, 16-20.§) a járvány visszatérésének megakadályozását célzó rendelkezéseket tartalmazta. A rendelet szerint ennek érdekében egyrészt „a hátramaradt alattomos ragadó mételyt” kellett kiirtani, másrészt a más településről történő ismételt behozatalát meggátolni. A felgyógyultak testét „mészanyödlletvízzel” megmosták, majd tiszta ruhába öltöztetve a kiszabott veszteglési idő végéig a „fellábadó egészségházban”, vagy a veszteglőhelyen elzárás alatt maradtak. A betegek szobáit „mészanyödlletgözzel” nyolc napig füstölték, naponta egyszer egy órás szellőztetés mellett,

ágyneműjét elégették és a hamut egy erre a célra ásott gödörbe kellett temetni. A szobák megtisztítása nem merült ki a levegő fertőtlenítésében, a falakat levakarás után újra kellett vakolni és meszelní, a deszkapadlót felszedni, a földpadlót pedig egy láb mélyen felásni. A felszedett és levakart anyagokat egy mély gödörbe vetették, vízzel leöntötték és földdel betakarták. A deszkapadlót alapos mosás és szárítás után újrahasználhatták, azonban a kiásott földpadló helyére csak tiszta földet tölthettek. A tisztítást a biztos által irányított tisztítószolgák végezték, akiket a község egészséges lakosaiból ajánlottak felfogadni. Végezetül a polgári biztosok kötelesek voltak az őket kirendelő törvényhatóságnak mindenről naponta jelentést küldeni az orvosi jelentéseket is csatolva.

A rendelet negyedik része (C. Tudósítás Az orvosokra, és seborvosokra nézve, kik a' dühösködő napkeleti ragadó epemirigynek, a' vagy ehhez hasonló dögletes nyavalyának gyógyításával foglalatoskodnak, 1-14.§) az orvosi teendőkre tért ki röviden. A törvényhatóság által kirendelt orvos feladata volt a polgári biztossal az érintett településen megjelenni, a betegeket megvizsgálni és a diagnózist felállítani, illetve erről a törvényhatóságnak jelentést küldeni. A kolerában megbetegedetteket naponta kétszer kellett felkeresniük és a szükséges gyógyszereket számukra kiszolgáltatniuk. Az ispotályokban és a magánházakban a szobák szellőztetésére és fertőtlenítésére, továbbá a betegek körüli teendőkre ugyancsak az orvos kötelessége volt megtanítani az ápolókat és a tisztítószolgákat. Ugyanakkor arra is ügyelniük kellett, hogy a betegséget nehogy pont maguk terjesszék a település házait járva, ezért elzárt házak látogatását követően, mielőtt ismét szabad házakhoz mennének, kötelesek voltak ruháikat lecserélni, teljes testüket ecettel, vagy „mészanyöldletvízzel” megmosni, a levetett ruháikat pedig újbóli használat előtt „mészanyöldletgözzel” megfüstölni és kiszellőztetni.¹⁹² Az orvos egy naplóban rögzítette a napi járványügyi helyzetet, az alkalmazott gyógymódokat, a megbetegedettek, felgyógyultak és meghaltak számát.

A rendelet záró része „Utasítás a' ragadós pestises nyavalyáknál előforduló Tisztítás módja felől.” cím alatt négy szakaszban ismertette a legfontosabb hagyományos és az újabb kémiai fertőtlenítési eljárásokat.

Az I. szakasz (Fontossága, Czéllya, és Módgya a' ragadós nyavalyáknál megkívántatott tisztításnak, 1-4.§) bevezetőjében a tisztaság fontosságát emelte ki, mivel – korabeli betegségfelfogásnak megfelelően – a fertőzések legfőbb melegágyát a szennyezett környezetben látták, melynek következtében „a' beteg testnek nedvmassája végtére egészen megromlik”, így „czélarányos tisztítás által egész helységeknek, városoknak, és

¹⁹² A papoknak, mivel nekik is kötelességük volt az elzárt házak lakóit látogatni ugyanezen eljárást ajánlották.

tartományoknak valamennyi lakosi tartatnak meg”. Jól látták, hogy a beteg ürüléke és hányadéka a járvány terjesztésében fontos szerepet játszik, ugyanakkor elsősorban a „beteget környékező levegőkör tisztántartása által” képzelték el a kolera megfékezését.

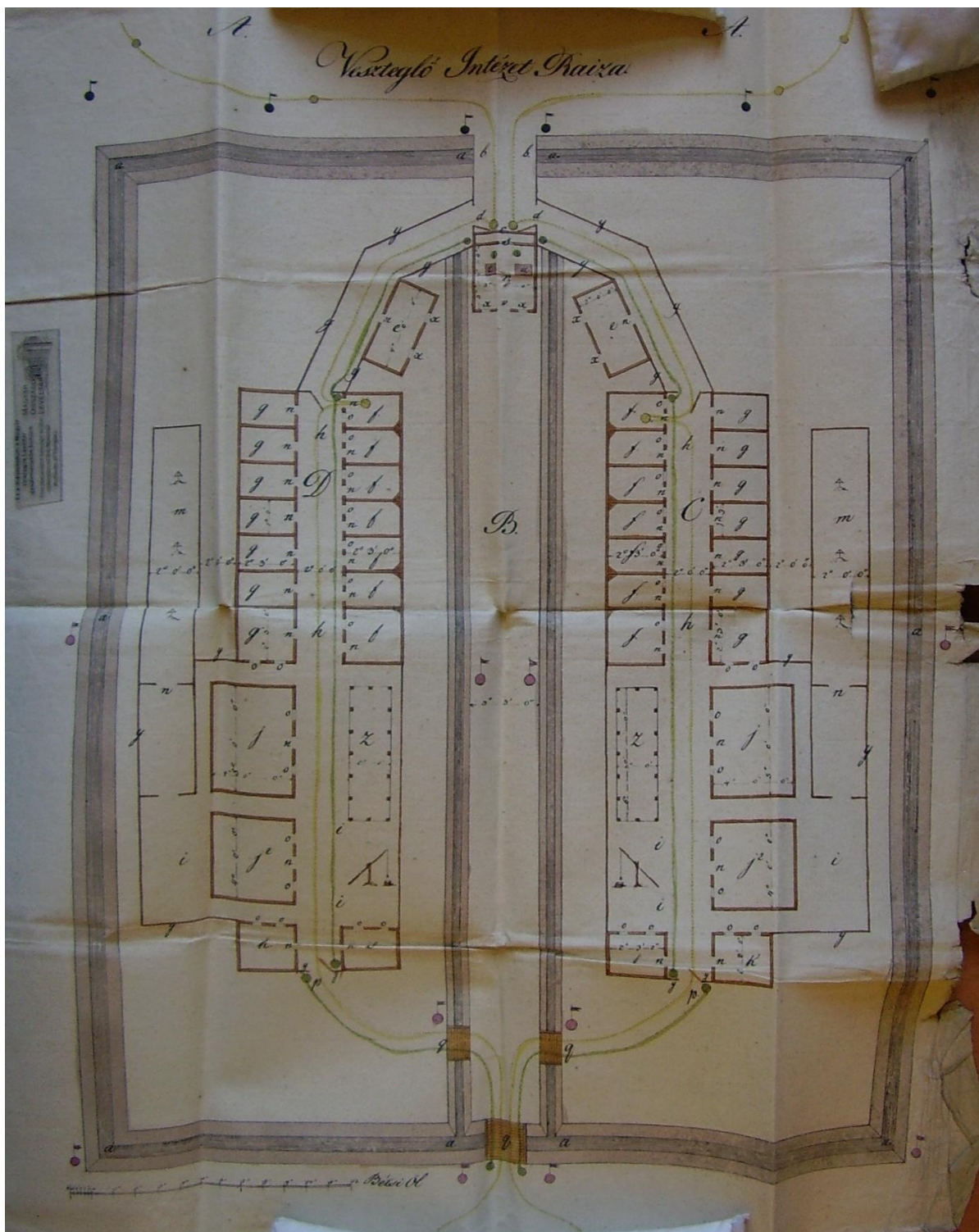
A II. szakaszban (A' közönségesen szokásban lévő tisztítás, 5-9.§) a hagyományos tisztítási és fertőtlenítési eljárások olvashatók. A bevezető szerint az enyhébb betegségek ellen, illetve ahol a mesterséges tisztítószer nem álltak rendelkezésre, a hagyományos tisztító eljárások is használhatók voltak. A beteg testének tisztántartása kiemelt fontossággal bírt, erre a naponkénti langyos vizes mosdatást ajánlották, a vízhez ecet, borszesz, szappan, vagy só hozzáadásával. A vízzel történő mosdatás helyett naponta tiszta borecetes rongyot is lehetett használni a beteg tisztán tartására, emellett a száját és orrát naponta többször öblögetni kellett. Ezenkívül a levegő tisztántartására is nagy hangsúlyt helyezett a rendelet, ennek érdekében a szobák zsúfoltságának korábban már említett tiltása mellett azt is előírták, hogy a beteg fekvőhelye minden ártalmas kipárolgásoktól, pocsolyáktól, csatornáktól, árnyékszékektől, istállóktól távol legyen és a beteg szobájából minden szemetet vigyenek ki. A betegszobák jó levegőjének megőrzésére téli időben betiltották a szénrel való tüzelést is, emellett naponta kellett szellőztetni, a levegő fertőtlenítésére pedig a borecetes gőzölést, illetve a borókafenyővel történő füstölést ajánlották. A levegő tisztítása mellett a beteg ruháit és ágyneműit is különös gonddal kellett kezelni. Az enyhébb betegségek esetén a levetett ruhák tisztítására többszöri hideg vizes áztatást követően langyos lúgot használhattak, majd azokat csak az ismételt öblítés és szárítás után vehették ismét igénybe. A kolerás beteg ruháira és ágyneműire azonban az ilyen egyszerű tisztítási eljárás nem volt alkalmazható, így azokat el kellett égetni, vagy erősebb kémiai tisztítószer segítségével lehetett kitisztítani.

A III. szakasz (A' kémiai tisztítószer készítése, 10-15.§) a fertőtlenítésre használható vegyületeket vette számba és a bevezető szerint a leghatásosabbnak tartott salétromsav, sósav, klórgáz és klórmész elkészítési módját közölte. A záró, IV. szakasz (A' kémiai tisztítószer használata és alkalmaztatása, 16-24.§) az előbbieken felsorolt szerek alkalmazási módjait összegezte, melyeket a leírás szerint elsősorban a szobák megromlott levegőjének tisztítására, a fertőzésnek kitett emberek védelmére és a betegszobákban, illetve az ispotályokban levő bútorok, ágyneműk, edények, ruhák fertőtlenítésére ajánlottak használni. Kolerás megbetegedések esetén a legbiztosabbnak a klórgázt és a klórmész tartották, utóbbit elsősorban – hígított formában – a betegek mosdatásához, illetve a betegszobák berendezési tárgyainak tisztításához írták elő. A betegek már kiürített és lezárt szobáinak levegőjét nyolc napig klórgázzal kellett fertőtleníteni, mely idő alatt naponta egyszeri, egy órás szellőztetést tartottak. Mindazok, akik a betegek közelében tevékenykedtek, így az orvosok, a papok, a

betegek ápolói mind a testüket, mind pedig a körülöttük levő levegőt kötelesek voltak rendszeresen fertőtleníteni. A belélegzett levegő tisztítására azt tanácsolták, hogy egy üveg borecetet, vagy ecetsavat hordjanak magukkal és gyakran tartsák a szájuk és orruk elé. Kezüket, orrukat és szájukat minden tevékenység előtt és után, egész testüket pedig naponta egyszer, vagy kétszer hígított klórmésszel, vagy esetleg borecettel kellett megmosniuk. A körülöttük levő levegő és a levetett ruháik fertőtlenítésére egyaránt a klórgőzt ajánlották. A betegek hányadékát és ürülékét klórmésztejjel öntötték le, majd az egészet egy gödörbe temették és ugyancsak e szert alkalmazták a holttestek fertőtlenítésére is. A betegek ruhái közül azokat, melyek moshatók, hígított klórmésszel kellett tisztítani, majd klórgőzzel megfüstölni, ugyanígy a betegszobák bútorait, padlóját híg klórmésszel mosták fel, a levakart falakat pedig klórmésztejjel meszelték. A veszteglőintézet lakóinak testét rendszeresen hígított klórmésszel kellett lemosni, vagyontárgyaik fertőtlenítésére pedig az erre a célra felállított füstölőkamrákban történő 24 órás klórgőzös füstölést írták elő, illetve a mosható portékákat klórmésszel is lemoshatták.

A rendelethez csatoltak még egy rajzot, illetve a rajz jelmagyarázatát is, mely a szabályszerűen felállítandó veszteglőintézet alaprajzát mutatja (lásd 1. kép)

1. kép: Veszteglőintézet alaprajza ¹⁹³

- A veszteglőintézet részei:
A: zárvonalon belüli terület
B: veszteglőintézet

¹⁹³ MOL C66, F12, p.521 14151/1831.

- C: veszteglőépület olyanok számára, akik csupán gyanús helyről érkeztek
- D: veszteglőépület olyanok számára, akik kolerafertőzött helyről érkeztek, vagy útvonalukat nem tudják igazolni
- a: veszteglőintézetet körülvevő árok
- b: az utasok bejelentkezésének helye, ahol az úti leveleiket ellenőrzik
- c: négy lábnyi magasságú korlát
- d: átjárók, melyeken keresztül az utasok a veszteglőházba lépnek
- e: orvosok lakásai
- f: veszteglőszobák
- g: kamrák melyekben a szállított portékákat tárolják
- h: szabad köz
- i: szabad udvar, ahol a portékákat kiszellőztetik és kitisztítják
- j: ispotályok, melyekben a kolerában megbetegedett veszteglőket gyógyítják
- j2: ispotályok azon része, ahol a gyógyulófélben levők tartózkodnak
- k: lakás a veszteglőházon belül levő örök és szolgák számára
- l: konyhák
- m: temető azok számára, akik a veszteglőházban meghaltak
- m2: a temető előudvara
- n: ajtók
- o: ablakok, melyeken keresztül a szolgák a veszteglőszobákba az ételt és italt beadják
- p: ajtók, melyeken keresztül a veszteglők a veszteglési idő letöltését követően a veszteglőházat elhagyják, illetve ahol az ételt és a gyógyszert a veszteglőházba beadják
- q: az árkokon keresztül vezető hidak
- r: ház, melyben tartózkodva a polgári biztos a „c” korlát előtt megjelenő utasokat kikérdezi, úti leveleiket megfüstölést követően átveszi, majd az utazókat a „C” vagy „D” veszteglőházba utasítja

6.4. A 18606. számú helytartótanácsi rendelet¹⁹⁴

A helytartótanácsi rendeletek sorában a kolerajárvány megállítását célzó belső, országos főkordonok vonatkozásában és azon belül is a Dél-Dunántúl Duna menti elzárásainak felállításában – mint ahogy az már a fentiekben említésre került - meghatározó jelentőségű az

¹⁹⁴ MOL C 61, F10, p. 237. 18606/1831.

1831. július 6-án kiadott 18606. számú rendelet. A Magyar Királyi Helytartótanács látva, hogy az addig felállított elzárások nem állták útját a járválynak és felkészülve arra, hogy a már említett, július első napjaiban elrendelt, Erdély határától a Tisza mentén keresztül a galíciai határig húzódó zárvonat sem biztos, hogy képes lesz erre, július 6-án úgy döntött, hogy Magyarország és a birodalom nyugati területeinek védelmére egy az egész országon keresztülfutó elzárást hoz létre. A rendelet bevezetője szerint az eddigi zárvonatok mellett egy nagyobb kiterjedésűre volt szükség, ezért – ahogy arról már szó esett - Árva vármegye galíciai határától Péterváradig egy az egész országon észak-déli irányban végighúzó kordon hoztak létre, remélve ettől az ország, illetve a birodalom nyugati területeinek kolerától való megóvását, azzal a meghagyással, hogy az elzárás minél előbb álljon fel.

A Helytartótanács egyúttal a zárvonat katonai őrzéséről is rendelkezett. A zárvonat felső, a galíciai határtól Esztergom vármegyéig tartó szakaszára az alábbi ezredek egy-egy osztályát rendelték:

- 1.) Az Árva vármegyére eső zárvonalszakaszra a Sándor Császár Gyalogezred a rendelet kiadásának időpontjában Zsolnán állomásozó osztályát küldték, állomáshelyként Kubint jelölve meg.
- 2.) A liptói részre, Rózsahegy központtal a Gyulay Ignác Gyalogezred került, mely az Óvár felé menő út mentén látta el a vonal őrzését.
- 3.) Zólyomban a Bakonyi Gyalogezred már Besztercebányán állomásozó tartalék osztályát egy századra egészítették ki és szintén a kordonra rendelték.
- 4.) A Wallmoden Ezred egyes századai különböző őrhelyekre kerültek Turóc, Zólyom és Bars vármegyékben, az ezred kormányának székhelye Zólyom települése lett. Egy század az Árvából és Liptóból nyugat felé tartó és az Árva-Liptó-Turóc hármashatár közelében egyesülő utakon fekvő Turóc megyei Turány és Szucsány községekbe került. A század állomáshelyéből látható, hogy nem közvetlenül a zárvonat őrzését kapta feladatul, hanem a zárvonaltól nyugat felé tartó főúton teljesített szolgálatot. Ezenkívül az ezred egy-egy további századát rendelték Besztercebányára, Zólyomba, Garamszentkeresztre, Újbányára és Barsra.
- 5.) A Nádor István Huszárezred századait Bars vármegye déli részére, Esztergom vármegyébe és Hont vármegye déli részére küldték olyan módon, hogy egy-egy századnak kellett Zseliz, Csata, Kéménd, Párkány és Nagymaros településeken beszállásolnia magát. Az ezred kormányának székhelye Párkányban volt.
- 6.) Az Oláh-Illyriai Határőrző Gyalogezred és a Főherceg Ferdinánd Huszárezred egy-egy századának a rendelet értelmében Esztergom városába kellett települnie.

A zárvonat középső szakasza a Duna jobb partján haladt végig Pest, Fejér, Tolna és Baranya vármegyéken keresztül. E szakasz őrzését a Főherceg Ferdinánd Huszárezred és a Schneller Lovasezred kapta feladatul a következő felosztásban:

1.) A Főherceg Ferdinánd Huszárezred egyik századát tehát – ahogy fentebb említésre került – Esztergomba rendelték, a további századokat pedig Budára és Budaörsre, Nagytétényre, Ercsire, Adonyba, Pentelére és Dunaföldvára küldték. Az ezred kormányának szálláshelyéről úgy rendelkeztek, hogy Ercsibe települjön, illetve ha Adonyt esetleg alkalmasabbnak találnák, akkor ott is tarthatják székhelyüket.

2.) A Schneller Lovasezredet küldték a rendelet értelmében a Tolna megyei Paksra, Tolnára és Báticaszékra, illetve a Baranya megyei Mohácsra, Batinára és Laskóra. Az ezred kormányának székhelyéül Szekszárdot jelölték ki.

A kordon Szlavóniára eső szakaszára a Schneller Lovasezred maradék része került, mely az Eszéktől Péterváradig felállítandó elzárás ügyében a Szlavóniai Fő Hadi Kormányzósággal együttműködésben tevékenykedett.

A rendelet a katonaság ellátására is kitért, melyről az odavonulás és a zárvonaton való tartózkodás ideje alatt is gondoskodni kellett. Erre vonatkozóan öt pontban rendelkeztek:

1.) A katonaság beszállásolása - amennyiben ez szükséges volt – részben az állomáshely körüli településeken is történhetett.

2.) A beszállásolásról kimutatást kellett készíteni.

3.) A kenyér és a zab kiszolgáltatása az aratás befejeztéig – amennyiben az érintett községek erre nem lettek volna képesek - a honi pénztár költségére kellett, hogy történjen, az aratás után pedig a betakarított terményekből.

4.) Ha az elmúlt évi széna elfogyott, az azévből csak a szárazat szolgáltathatták ki.

5.) Az illető szálláshelyeken a katonaság hús és italadagjáról is gondoskodni kellett.

Ahogy arról már korábban szó esett, a 18606. számú rendeletben az észak-déli zárvonat mellett a még egészséges délvidék védelmére is elzárást rendeltek el. A Maros-Baja kordon Erdély határától a Maros folyása mentén haladt Szegedig, majd onnan tovább a Szegedről Bajára menő út vonalában Bajáig. Itt az őrséget a Hardegg Lovasezred kapta feladatul, melynek egy-egy századát rendelték Bajára, Szabadkára és Horgosra, illetve a Maros mentén Újaradra, Nagyfalura és Nagyszentmiklóásra.

6.5. Az 1831. július 10-én kiadott helytartótanácsi rendelet

1831. július 10-én a Helytartótanács újabb rendeletben szabályozza a kolerajárvánnyal kapcsolatos legfőbb teendőket.¹⁹⁵ A rendeletet, akárcsak a fél évvel korábbi, ismét Lenhossék Mihály országos tisztifőorvos és a Királyi Magyar Helytartótanács tanácsosa készítette.

Az újabb utasítás már a járvány első hónapjának tapasztalataival bővült a korábbi renDELETEhez képest, ugyanakkor fő pontjaiban a június 21-én kiadott rendelet megismétlésének tekinthető, erősen rövidített formában. Két fő fejezetben tartalmazott rendelkezéseket a kolerajárvány megfékezésére: az első „Megóvó módok” című fejezet azokra az óvintézkedésekre vonatkozott, melyekkel azt kívánták elérni, hogy a betegség a még nem fertőzött területeken ne terjedjen el. A második fejezet, (melynek címe „Azon óvószerek, melyeket mielőbb a Cholera megleg valakit, tüstént elő kell venni”) pedig a megbetegedettek javasolt gyógykezelési eljárásait tartalmazta, illetve óvintézkedéseket fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy a betegek közvetlen környezetében élők meg ne fertőződjenek.

A rendelet első fejezete – hasonlóan a 14151. számú utasításhoz - a legnagyobb hangsúlyt a megfelelő higiénés viszonyok fenntartására fordította. Így felhívta a figyelmet a ruhák, ágyneműk és különösen a test tisztántartására és általában a lakószobák berendezési tárgyainak gyakori megtisztítására. Ezen túl fontosnak tartották a házak közvetlen környezetének, sőt az utcáknak a tisztántartását is.

Főként azoknak a szobáknak a tisztántartására hívták fel a figyelmet, amelyekben kolerás betegek tartózkodtak. Az ilyen szobákban borecet párologtatásával javasolták a levegőt „megjavítani”. Ebben az időszakban ugyanis még tartotta magát a középkorban keletkezett ún. miazma-elmélet, mely szerint a megbetegedéseket a „rossz levegő” okozza. Ezen elméletnek megfelelően a járványok alkalmával – így a kolerajárvány alatt is – nagy hangsúlyt helyeztek a levegő különböző szerekkel való felfüstölésére. Különösen a klórmésszel történő füstölést ajánlotta a rendelet a leghatásosabb eljárásként. Emellett, bár gyengébb hatásfokú volt, de használták a salétromgőzzel való füstölést is.

Ezenkívül az utasítás a helyes életmódra vonatkozó tanácsokat is tartalmazott, melyek – a kor tudományos álláspontja szerint – a kolerás megbetegedés kockázatát nagymértékben csökkentették. Így részben a 34092. számú utasítás vonatkozó rendelkezéseit megismételve, jelen rendeletben is fontosnak tartották a meghűléstől való óvakodást, a borecetes és klórmeszes langyos vízzel történő rendszeres (naponta egyszer) mosakodást. Az ételek közül

¹⁹⁵ BML IV. 1m 5. 2-4, Koleraválasztmány iratai, 353/1831. (a rendelet száma nem szerepel a dokumentumon)

elsősorban a könnyen emészthető, de tápláló húsleves, kását, kenyeret, könnyű tésztát ajánlották. A félig romlott hústól és az éretlen gyümölcsök fogyasztásától ugyanakkor óva intettek mindenkit.

A tiszta víz jelentősége a betegség megelőzésében ugyan ebben a rendeletben – egyedülként a bemutatott utasítások sorában - már megjelenik, így a néha „rothadt” folyóvíz fogyasztásának mellőzését alapvető fontosságúnak tartották, azonban annak megakadályozására semmilyen rendelkezést nem hoztak. A szeszes italok közül a bor mértékletes fogyasztását ajánlották, viszont a „részegevést” mindenképp kerülendőnek tartották, ugyanúgy, mint az éjszakázást és a test megerőltetését. Az utasítás emellett a betegségtől való túlzott félelmet is veszélyesnek tartotta. Ahogy a következőkben olvashatjuk, a kolera terjedésének meggátlására egyéb módszert nem ismertek.

Az utasítás második fejezetében található az eljárások, melyeket a már megbetegedetteknél, illetve közvetlen környezetükben tanácsoltak alkalmazni. Erre, ill. a betegek bejelentésére és az esetek kivizsgálására vonatkozóan a 14151. számú utasítás rendelkezéseit ismételték meg. A korábbiakhoz képest azonban új gyógykezelési eljárást is ajánlottak. Eszerint az orvos megérkezéig a beteget be kellett takarni fél órára, majd borecetes meleg vízzel megfürdetni, azután pedig ismét betakarni és végtagjait megóvni a kihűléstől. Hatásos eszköznek tartották a beteg megizzasztását gőzfürdő, vagy borszeszegő segítségével. Ez utóbbi esetben a beteget ülő helyzetben betakarták, lábai közé borszeszegőt tettek és az ilyen módon a takaró alatt keletkezett hő hatására izzadni kezdett. Italként az orvosi székfűből készített meleg teát, ételként pedig a gyenge tyúkhúsleves ajánlották.

Óva intettek attól, hogy bárki az orvos kiérkezése előtt olyan gyógymódokat alkalmazzon, mint pl. az érvágás. Ugyanez vonatkozott az ópiumos, illetve a bátragmeszes kezelésre is, mely szereket a tapasztalat alapján hatásosnak tartották, ugyanakkor – különösen a bátragmész – nem körültekintően, laikus által alkalmazva súlyos károsodást okozhat a gyomorban.

A rendeletben végezetül felhívták a figyelmet arra, hogy a nyári hónapokban hagyományosan gyakori epehányásos és hasmenéses megbetegedések (vérhas), bár tüneteikben nagyon hasonlatosak a „napkeleti kolerához”, de okaira, természetére és lefolyására nézve attól teljesen különbözőek.

Látható tehát, hogy a központi hatóságok már a betegség a szomszédos, Orosz Birodalomban történő terjedésekor igyekeztek meggátolni kolera betörését, a járvány

megjelenését követően pedig kibővített utasításokban rendelkeztek a betegség továbbterjedésének megakadályozására és a kolerás betegek körüli teendőkre vonatkozóan.

A magyarországi kolerajárványok forrásait kutatva áttekintettem a későbbi, dualizmus kori koleraügyi rendeleteket, melyeket összehasonlítóképpen külön fejezetben fogok bemutatni, ugyanis ezáltal jól megmutatkoznak a kolerajárványok sikertelen és sikeres kezelése közötti legfontosabb eltérések. A dualizmus rendeleteit az 1830-31. évi rendelkezésekkel összevetve több különbség is szembetűnik. Az eltérések nagy része természetesen a betegség természetére vonatkozó ismeretek hiányából és a mérsékeltebb technikai fejlettségi szintből eredt.

A legfontosabb eltérés – ahogy ez a vonatkozó fejezet alapján látható lesz – az ivóvíz kezelésével kapcsolatban mutatkozik. Ameddig az 1831-es járvány során kiadott rendeletekben, egyetlen mondatban jegyezték meg, hogy a poshadt folyóvizek fogyasztását lehetőleg kerüljék, addig a későbbi rendeletek igen részletesen szabályozták a lakosság tiszta ivóvízzel történő ellátásának módszereit, járványos és koleramentes időszakokban egyaránt. Emellett megjegyzendő még, hogy a dualizmus kori rendeletek – különösen a kolera kórokozójának 1884-es felfedezése után kiadottak – sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek pl. a fertőtlenítésre. Hosszasan ismertették mindazokat a fertőtlenítő szereket, eljárásokat és berendezéseket, melyeket a magánházakban, középületekben, vasúti kocsikban, hajókon, stb. alkalmazni írtak elő.

Megállapítható tehát, hogy bár az 1831. évi járvány során igen részletes rendeletekkel igyekeztek elejét venni a kolera terjedésének, azonban az előírt intézkedések többnyire az egészségesek és betegek elkülönítésére, illetve a mindazon tárgyak tisztítására vonatkoztak, melyekkel a betegek érintkeztek, de a betegség terjedésében kulcsszerepet játszó ivóvíz csak egy mondat erejéig, mellékesen jelenik meg. A lakosság tiszta ivóvízzel történő ellátását, illetve a fertőzött folyóvíz pl. ivás céljára való használatának megakadályozását a rendelkezések egyetlen pontja sem érintette.

7. Az 1831. évi kolerajárvány Baranya megyében

Az 1831. évi kolerajárvány, ahogy az ország legtöbb vármegyéjét, úgy Baranyát sem kerülte el. Bár a megyei hatóságok, a helytartótanácsi és nádori utasításoknak megfelelően már a kolera régióbeli megjelenését jóval megelőzően számos óvintézkedést hoztak, ugyanakkor a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek és nagyrészt ebből eredően a nem kielégítő prevenció nem tudta megakadályozni a kolerajárvány kitörését.

Az alábbiakban két részben kívánom bemutatni a járvány megyei történetét és a hatóságok erőfeszítéseit. Az első, „A járvány fontosabb eseményei” c. fejezetben röviden, kronologikus sorrendet követve vázolom, hogy a kolera betörésének megakadályozására milyen fontosabb általános intézkedések történtek, milyen körülmények között került a betegség a megyébe és mely településeket érintette. A második, „Hatósági intézkedések a járvány alatt, illetve azt megelőzően” c. részben pedig tematikus bontásban, részletesen mutatom be a megyei járványügyi igazgatás szervezeti kereteit a kolerajárvány alatt, illetve a hatósági intézkedések által érintett legfontosabb problémaköröket. Külön alfejezetekben lesz tehát szó a járványügyi igazgatás szervei és tisztségviselői mellett, a betegség terjedésének megakadályozását célzó zárvonalakról és veszteglőintézetekről, ezen kívül a hadsereg szerepéről, a postaügyről és a vásárokról, a gyógykezelésről, a járványügyi jelentésekről és arról, hogy mindezen intézkedések hogyan befolyásolták a mezőgazdasági munkákat.

Kutatásom alapvető célja – ahogy azt már a bevezetőben említettem – az volt, hogy megvizsgáljam, mennyiben voltak hatékonyak a hatósági erőfeszítések a járvány továbbterjedésének megakadályozásában. Így tehát az összefoglalásban levonom a következtetéseket arra vonatkozóan, hogy ezen intézkedések és azon belül is különösen a betegség terjedésének meggátlását célzó zárvonalak és veszteglőintézetek mennyiben voltak képesek az elvárásoknak megfelelni. Mivel a járványügyi védelemre, azon belül a kordonok működésére vonatkozó következtetéseket a baranyai és a tolnai járvány esetében nem lehet különválasztani, ezért erre a dolgozat végén, együtt kerül majd sor.

Forrásként Baranya vármegye koleraválasztmányának iratait, ill. a megyei közgyűlés iratanyagát tekintettem át. Előbbi csoporton belül külön ki kell emelni a koleraválasztmány jegyzőkönyvét, melybe minden ülésen bejegyzésre kerültek a legfontosabb tárgyalt

események és rendelkezések, így a járvány kutatásában elsődleges dokumentumnak tekinthető.¹⁹⁶

7.1. A járvány legfontosabb eseményei

A kolera közeledtének hírére minden megye megalakította a saját koleraválasztmányát, mely ettől kezdve rendszeresen ülésezett, óvintézkedéseket tett a kolera megyébe történő betörésének elkerülése érdekében, majd a betegség megjelenését követően rendelkezett a szükséges teendőket illetően. Így történt ez Baranya megyében is, ahol a helyi koleraválasztmány július 16-tól irányította a megyei koleraügyet. A járvány elleni óvintézkedések azonban már a választmány működését megelőzően megkezdődtek, így a megyei kisgyűlés már július 7-én utasításokat adott ki az ügyben.¹⁹⁷ A Magyar Királyi Helytartótanács – már említett - július 6-án 18606. szám alatt kiadott rendeletének megfelelően¹⁹⁸ a kisgyűlés július 7-ei ülésén megtette az előkészületeket a dunai zárvonallétrehozására, mely folyamatos kordonként azonban csak július 26-ra állt fel. Az óvintézkedések keretében ezen kívül Czirer Antal megyei főorvos javaslatára július 21-én több megyebeli orvost is áthelyeztek más településre, illetve járásba (elsősorban a Duna mellékére) felkészülve az esetleges járványra, továbbá gondoskodtak arról is, hogy a szegények számára a szükséges gyógyszerekből és fertőtlenítő szerekből mindenhol elegendő mennyiségű készletet halmozzanak fel.

A kolera a hónap végére ugyanakkor már nem kizárólag a folyó felől, hanem a szárazföldi utakon keresztül is fenyegetett. A betegség – áttörve a fentebb már említett országos főkordonon - már Fejér megye több településén kiütött és a Tolnával határos Pentelén is megjelent, így féltő volt, hogy a járvány Tolnára,¹⁹⁹ majd onnan a szárazföldi érintkezés révén Baranyára is áterjed. A július 30-án és 31-én tartott választmányi ülésen – felkészülve a várható kedvezőtlen fejleményekre - előkészítették a tolnai megyehatárt elzáró kordon felállítását is.²⁰⁰ A zárvonallétrehozására augusztus 2-án került sor, amikor

¹⁹⁶ Itt jegyzem meg, hogy a jobb eligazodás miatt a helységnevek esetében a települések jelenlegi neveit használtam.

¹⁹⁷ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1667/1831

¹⁹⁸ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1684/1831

¹⁹⁹ Ahogy arról a Tolna megyei eseményeket tárgyaló részben majd szó lesz, a kolera ekkor már jelen volt Tolnában, azonban a gyanús esetek kivizsgálása még folyamatban volt, így az ottani hatóságok nem mondták ki a járvány kitörését, tehát a szomszédos megyéket sem tájékoztatták róla.

²⁰⁰ BML IV. 1 m 5. 1-2: Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

Tolna megye központi kiküldöttsége tájékoztatta Baranya megyét az ottani járvány kitöréséről.

Annak ellenére azonban, hogy a megyei hatóságok és különösen az állandó koleraválasztmány számos óvintézkedést tettek a kolera megyébe történő betörésének megakadályozására, a járványnak, ahogy az ország legtöbb megyéjében, úgy Baranyában sem tudták útját állni. Az augusztus 5-ét követő napokban több településen is gyanús megbetegedések történtek. Már augusztus 6-án koleragyánús esetek jelentkeztek Mohácson, Dunaszekcsón és Bárban. Az augusztus 9-ei ülésen pedig már nyilvánvaló volt a választmány számára, hogy a kolera Baranya megyében is jelen van.

A betegség megyében való további terjedésének megakadályozására a választmány az augusztus 9-ei ülésén, a korábban a Duna partján felállított zárvonalat néhány kilométerrel hátrébb vonta a Dunától olyan módon, hogy a járvány által érintett településeket ezáltal elzárják a megye többi, még egészséges településeitől. A kordon a gyakorlatban augusztus 12-én állt fel. A választmány a kolerafertőzött helyek elzárása mellett a járvány által érintett településeken megbetegedettek ellátásával kapcsolatban is intézkedett: már az augusztus 8-ai megyei kisgyűlés orvosokat küldött ki az érintett településekre – olvasható a választmány jegyzőkönyvében.²⁰¹

A kolera a megyében már az augusztus 6-ai megjelenését követő napokban gyorsan terjedt és több Duna közelében fekvő településen megjelent. A járványügyi kimutatások tanúsága alapján már augusztus 6-án megbetegedéseket okozott Mohács, Dunaszekcső és Bár mellett Izsépen és Darázson is, augusztus 7-én Kölkeden, 9-én Batinán és Hercegmárokon, 11-én Dályokon jelent meg. Ezután a kolera terjedésében néhány nap szünet következett. A már fertőzött kilenc településen kívül augusztus 20-áig nem jelentettek megbetegedéseket. Augusztus végén és szeptember elején, amikor már az addig érintett települések többségében enyhülőben volt a járvány, sőt pl. Batinán augusztus 16-án már meg is szűnt, újabb addig egészséges falvakból jelentettek kolerás eseteket. A baranyai kolerajárvány második hullámában Sombereken augusztus 20-án, Vörösmarton augusztus 21-én, Csúzán, Birjában²⁰² és Hercegszőlősön augusztus 26-án, Lánycsókon augusztus 31-én jelent meg a kolera. Mindezek ellenére a járvány a hónap végén már enyhülőben volt. Czirer Antal megyei főorvos a választmánynak tett szeptember 1-én kelt jelentésében már jelentős javulásról

²⁰¹ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

²⁰² Birján volt az egyetlen, a Dunától távolabb fekvő település, ahonnan megbetegedéseket jelentettek és az orvosi vizsgálat is egyértelműen igazolta, hogy azokat kolera okozta. A településre valószínűleg a zárvonallal hazatérő örök hurcolták be a betegséget, mely 4 esetben okozott megbetegedést. Ezenkívül több helyről is jelentettek gyanús eseteket.(Vásárosdombó, Kásád, Lothárd, Belvárd, Bóly, Doboka, Baranyabán), az orvosi vizsgálat alapján azonban egyik sem bizonyult kolerás megbetegedésnek.

számolt be a legtöbb helyet illetően. A 15 addig érintett település közül a legtöbben szeptember 1. után – a kimutatások szerint - már nem jelentettek megbetegedéseket. Kivétel ez alól Hercegszőlős és Lánycsók, előbbiben szeptember 10-én, utóbbiban szeptember 12-én szűnt meg a járvány. Szeptember hónapban már csak két település került a fertőzött helyek listájára: szeptember 8-án Baranyaváron és Lőcsön tört ki a járvány. (A kolerajárvány által érintett települések: lásd 2. térkép és 1. táblázat)

2. térkép: A kolerajárvány által érintett települések Baranya vármegyében ²⁰³

Jelmagyarázat a 2. térképhez:

piros: a járvány által a zárvonalak fennállásáig, szeptember 3-ig érintett települések

²⁰³ A felhasznált nyers térkép forrása: Baranya vármegye térképe. Kiadott a vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. 1911.

zöld: települések, melyeken a járvány szeptember 3. után jelent meg

Ezzel egy időben a védekezés módja is megváltozott. Ahogy már fentebb említésre került, a Helytartótanács tapasztalva, hogy a zárvonalak és a veszteglőintézetek nem tudták feltartóztatni a kolerát, augusztus végén már az azokkal kapcsolatos szigorú intézkedések enyhítését szorgalmazták. Ennek megfelelően a baranyai állandó választmány szeptember 3-ai ülésén úgy határozott, hogy a dunai és a tolnai zárvonalakot megszüntetik. A szolgabírókat ugyanakkor utasították, hogy a még fertőzött településekre fokozott gonddal ügyeljenek és tegyenek meg mindent annak érdekében hogy a járvány tovább ne terjedhessen, a betegek pedig mindenhol részesüljenek megfelelő gyógykezelésben.

Szeptember közepétől a járvány a még fertőzött településeken is nagymértékben enyhülni kezdett: szeptember 16. és 20. között már csak 13 új esetet említene a kimutatások, melyből 11-en meggyógyultak, ketten pedig meghaltak. Szeptember végén és október első felében még volt egy kisebb hulláma a járványnak. Szeptember 27. és október 5. között 92 új esetből, 45-en meggyógyultak, 39-en meghaltak, a többiek gyógykezelés alatt maradtak. Október 5. és 11. között jelentettek még újabb 29 esetet, de október 11. után a kolera Baranya vármegyében már új megbetegedéseket nem okozott. Az országos kimutatások alapján a járvány baranyai mérlege: 2026 megbetegedés, melyből 1208 fő meggyógyult, 818 meghalt. Természetesen fontos hangsúlyozni, hogy a kór felismerése és általában a járványügyi jelentések elkészítése körüli, fentebb említett nehézségek és hiányosságok miatt a megbetegedettek és meghaltak tényleges száma a kimutatásokban szereplő adatoknál magasabb lehetett. A megyei mortalitást vizsgálva, a fenti 818 halálesetet és a Fényes Elek által egy évtizeddel később számolt 233.228 fős megyei lakosságot ²⁰⁴ alapul véve a halandóságot 0,35%-ra tehetjük. ²⁰⁵ Ezt a már korábban hivatkozott, B. Lukács Ágnes által közölt országos adatokkal összevetve elmondható, hogy Baranya mortalitása, az egész megyét tekintve az alacsony halandóságú megyék mortalitásához hasonló, a 2,80%-os országos átlagnál pedig 8-szor kisebb volt. Természetesen ebben nagy szerepet játszhatott az is, hogy a kolera a megye nagy részét megkímélte.

²⁰⁴ Fényes 1841. 8.

²⁰⁵ Meg kell jegyezni, hogy – ahogyan korábban szó volt róla - B. Lukács Ágnes a baranyai mortalitást ezzel megegyező arányúra teszi az 1828-as Ludovicus Nagy-féle összeírás összlakosságát alapul véve is. (B. Lukács Ágnes 1966. 126.)

1. táblázat: A járvány által érintett települések Baranyában

	Település	Járvány kezdete
1.	Bár	augusztus 6.
2.	Darázs	augusztus 6.
3.	Dunaszekcső	augusztus 6.
4.	Izsép	augusztus 6.
5.	Mohács	augusztus 6.
6.	Kölked	augusztus 7.
7.	Batina	augusztus 9.
8.	Hercegmárok	augusztus 9.
9.	Dályok	augusztus 11.
10.	Somberek	augusztus 20.
11.	Vörösmart	augusztus 21.
12.	Birján	augusztus 26.
13.	Csúza	augusztus 26.
14.	Hercegszőlős	augusztus 26.
15.	Lánycsók	augusztus 31.
16.	Baranyavár	szeptember 8.
17.	Lőcs	szeptember 8.

Itt térek ki a járvány által érintett megyei terület és települések rövid bemutatására. Forrásként Fényes Elek, egy évtizeddel később, 1841-ben kiadott munkáját használtam, mely jó áttekintést nyújt a megye közigazgatási, gazdasági, demográfiai viszonyaira vonatkozóan.²⁰⁶

Fényes, a megye általános bemutatása kapcsán a Duna menti terület vízrajzi viszonyait is röviden leírja. Ebből megtudhatjuk, hogy ugyan a Batinától délre húzódó szakaszon „mindenütt széles posványságok és mocsárok közt”²⁰⁷ folyt a Duna, azonban a bellyei uradalom birtokosa, Károly főherceg által elrendelt szabályozásoknak és töltéseknek köszönhetően ezeknek egy részét addigra már termőföldként hasznosították. Emellett szintén a vízzel való gyakori érintkezést alátámasztó információ, hogy a Dunában és különösen az említett lápokban sokfelé foglakoztak halászzal és rákfogással. Emellett a szerző kitér a megye orvosi karára is, eszerint hatósági orvosként csak a két főorvos és a hat járási seborvos szolgált a megyében.

A járvány által érintett 17 település közül 10, így Baranyavár, Batina, Vörösmart, Hercegszőlős, Csúza, Darázs, Hercegmárok, Izsép, Lőcs és Dályok a Károly főherceg

²⁰⁶ Fényes 1841. 1-55.

²⁰⁷ Fényes 1841. 3.

tulajdonában álló bellyei uradalomhoz tartozott. A többiek közül háromnak (Mohács, Kölked, Lánycsók) földesura a pécsi püspök volt, Bár és Somberek a Sauska nemzetség, Dunaszekcső a Bésán nemzetség birtoka volt, Birján pedig Batthyány János tulajdonában álló bólyi uradalom részét képezte. Az érintett települések lakosság száma Fényes Elek szerint 1841-ben a következőképp alakult: Birján (471 fő), Baranyavár (1756 fő), Batina (1398 fő), Csúza (823 fő), Dályok (1703 fő), Darázs (1657 fő), Izsép (1436 fő), Lőcs (1152 fő), Hercegmárok (1020 fő), Hercegszőlős (1900 fő), Vörösmart (1793 fő), Mohács (8538 fő), Dunaszekcső (3616 fő), Bár (754 fő), Kölked (788 fő), Lánycsók (1460 fő), Somberek (2466 fő). Közülük Mohács és Dunaszekcső mezőváros volt, a többi falu.

7.2. Hatósági intézkedések a járvány alatt, illetve azt megelőzően

Kutatásom fő célja volt - mint ahogy azt már a bevezetőben leírtam – megvizsgálni a Dunavidék Dél-Dunántúlra eső szakaszán, a kolera betörésének megakadályozására és a járvány elfojtására tett intézkedések hatékonyságát. A hatósági intézkedésekre vonatkozó források alapján jól elkülöníthető problémakörökre bontható a járványügyben illetékes tisztviselők és szervek tevékenysége, ezért a következőkben külön alfejezetekre osztva, tematikus bontásban fogom tárgyalni mindazon problémaköröket melyek a kolerajárvány során felmerültek, természetesen külön hangsúlyt helyezve a zárvonalakra és veszteglőintézetekre.

1. A járványügyi igazgatás szervei és tisztségviselői

Az első alfejezetben a baranyai járványügyi igazgatás szerveivel, illetve a forrásokban megjelenő legfontosabb tisztségviselőivel foglalkozom, azonban annak érdekében, hogy a rendszerről többé-kevésbé teljes képet kapjunk, röviden a megye felett álló regionális és országos keretekre is kitérek.

2. Zárvonalak, veszteglőintézetek

A hatósági intézkedések elsősorban arra irányultak, hogy a járvány kitörését megelőzően megpróbálják feltartóztatni a kolera terjedését a megye határainál, majd a betegség betörését követően pedig a fő törekvés az volt, hogy a már fertőzött településeket elzárják a megye még egészséges részeitől meggátolva ezáltal a kolera tovább terjedését. A második „Zárvonalak, veszteglőintézetek” c. részben tehát kitérek a felállított zárvonalak

elhelyezkedésére, őrzésének körülményeire, áthelyezésének okaira és irányára, illetve a zárvonallal szorosan összefüggő veszteglőintézetek működésére.

A megye határainál, illetve a későbbiekben a megyén belül a fertőzött részek elzárását szolgáló zárvonalakon – legalábbis a szabályok szerint – csak az arra kijelölt átkelő helyeken volt engedélyezett az átlépés. Az átkelő pontokon veszteglőintézeteket hoztak létre, melyek feladata az volt, hogy egyrészt megvizsgálják a megyébe belépni szándékozók egészségi állapotát, illetve úti okmányait, melyekkel igazolni tudták, hogy fertőzött településeket nem érintettek utazásuk során, másrészt a betegeknek, veszteglésre és megfigyelésre utaltaknak az előírt veszteglési idő alatt hajlékot, ellátást és szükség esetén gyógykezelést nyújtsanak.

3. Hadsereg

A katonaság – mint már arról szó esett – mindenütt részt vett a felállított főkordonok őrzésében, különös tekintettel az azokon kijelölt átkelőkre, így a járvány elleni védelemben fontos szerepet töltött be. Ugyanakkor járványok idején általában neuralgikus pont volt a hadseregek jelenléte és mozgása. A korabeli higiénés viszonyok mellett nagy járványügyi kockázatot jelentettek a viszonylagos zsúfoltságban együtt élő és mozgó alakulatok. A tárgyalt járvány idején is nagy félelmet és ellenérzést keltettek a megyében állomásozó századok a lakosság körében. Részben attól tartottak – és ennek előljáróik útján többször hangot is adtak – hogy az esetlegesen fertőzött katonák a nép körében is elterjesztik a betegséget, másrészt pedig a járványtól és a zárvonaltól egyébként is sújtott adózók a katonaság számára előírt beszolgáltatást tartották több alkalommal is aránytalanul. Jelentőségéhez mérten tehát a megyei szervek is több ízben foglalkoztak az ügygel; így a harmadik „Hadsereg” című fejezetben e problémakörre térek ki.

4. Postaügy, vásárok

A postakocsik és a szállított levelek, mivel ezek gyakran távolabbi fertőzött országrészekből érkeztek, szintén járványügyi kockázatot jelentettek, ezért az intézkedések egy része erre vonatkozott. Baranya megyén két fontos postaút is keresztül haladt: az egyik az országos jelentőségű Buda-Mohács-Eszék vonal, a másik a Mohács-Pécs-Szigetvár postaút. A hatóságok tehát e két útvonalon szabályozták a postakocsik és a levelek forgalmát.

Ezenkívül a vásárok, melyek során szintén nagyobb távolságról érkező személyek és áruk fenyegettek a járvány terjesztésével, szintén külön helyet kapnak a járványügyi intézkedésekben.

5. Gyógykezelés

Bár a kolera természete, a megbetegedések pontos oka és terjedésének mechanizmusa ismeretlen volt az orvostudomány számára, bizonyos gyógykezelési eljárásokat természetesen

alkalmazták a betegség leküzdésére. Ezeket részben központi utasításokban küldték szét az országban, másrészt a köznép a népi orvoslás módszereit is előszeretettel alkalmazta. Az ötödik alfejezetben azokat a gyógykezelési módokat gyűjtöttem össze, amelyeket – a fennmaradt források szerint – a megyében alkalmaztak.

6. Járványügyi jelentések

Minden megye köteles volt rendszeresen jelentést tenni a Helytartótanácsnak a járvány pillanatnyi állásáról, az új megbetegedések számáról, a halálesetekről, illetve a meggyógyultak számáról. Ezek összeírása a járási közigazgatás feladata volt, majd a jelentést a megyének továbbküldve, ott összesítették és továbbították a Helytartótanács felé.

7. Mezőgazdasági munkák

A mezőgazdasági munkák problémakörét külön fejezetben fogom tárgyalni. Mivel a baranyai járvány augusztus, szeptember és október hónapokra tehető, mely időszak a mezőgazdaságban kiemelt dologidőnek számít, a zárvonalak nagymértékben gátolták a mezőgazdasági munkások szabad mozgását, illetve a betakarított termények szállítását. Külön nehézséget okozott, hogy a zárvonalak gyakran elválasztották a szomszédságukban fekvő településeket a saját földjeiktől, ezenkívül – dologidő lévén - sok mezőgazdasági munkás távolabbi településekre, sőt a szomszéd megyébe is átjárt dolgozni, amit az elzárások szintén akadályoztak. Emellett egyes uradalmak földjei több megyére is kiterjedtek, ezért a művelés érdekében elengedhetetlen volt, hogy az uradalom munkásai, illetve a betakarított termények valamilyen módon átléphessék a zárvonalakat.

Mindezek miatt többször kérték a megyei hatóságoktól az érintett települések, hogy az éhezés elkerülése végett engedélyezzék számukra a földjeikre való átjárást, illetve az érintett uradalmak tisztségviselői szintén több ízben fordultak levélben a koleraügyi választmányhoz és az alispánhoz, hogy ne zárják el teljes mértékben a hozzájuk tartozó településeket és földeket egymástól. A hetedik fejezetben a probléma megoldására hozott intézkedésekre térek ki.

7.2.1.A járványügyi igazgatás szervei és tisztségviselői

E fejezetben elsősorban a baranyai járványügyi igazgatás szerveivel, illetve a forrásokban megjelenő legfontosabb tisztségviselőivel foglalkozom, azonban annak érdekében, hogy a rendszerről többé-kevésbé teljes képet kapjunk, röviden a megye felett álló regionális és országos keretekre is kitérek.

Az 1831. évi kolerajárvány alatt a Magyar Királyi Helytartótanács, ill. a Helytartótanács által már 1830. decemberében megalakított vegyesbizottság rendelkezett országos érvényű rendeletek kibocsátásával, a napi igazgatási ügyekkel pedig elsősorban a nádor foglalkozott. A helytartótanácsi rendeletek mellett többnyire nádori utasításokkal, kérésekkel, levelekkel találkozhatunk a közép- és alsófokú szervekhez felülről érkező iratok között. Mint az már fentebb említésre került, a Helytartótanács a járvány idejére királyi biztosokat nevezett ki, akik egyfajta koordináló, illetve a központi szervek és a megyék közötti közvetítő szerepet töltöttek be. Elsődleges feladatuk volt a járvány terjedésének megakadályozása, illetve elfojtása, az elzárások miatti összeütközések elhárítása és a lakosság élelemmel való ellátásának biztosítása. Ahogyan már szó esett róla, az ország egész területére Majláth Antalt nevezték ki királyi biztosnak, Baranya, Tolna és Somogy megye élére pedig Somsich Pongrác került. Somsich egészen a királyi biztosok Helytartótanács által történt október 5-ei megszüntetéséig irányította a régióban a kolera elleni küzdelmet.²⁰⁸

Megegyei szinten a járványügyben eljáró csúciszerv a koleraügyi állandó választmány volt. A kolera közeledtének hírére minden megye megalakította a saját koleraválasztmányát, mely ettől kezdve rendszeresen ülésezett, óvintézkedéseket tett a kolera megyébe történő betörésének elkerülése érdekében, majd a betegség megjelenését követően rendelkezett a szükséges teendőket illetően. Így történt ez Baranya megyében is, ahol a helyi koleraválasztmány július 16-tól irányította a megyei koleraügyet,²⁰⁹ mely ettől kezdve a járvány megszűntéig gyakorlatilag teljhatalommal rendelkezett a megye egész területén. Utasíthatta a megye tisztségviselőit bármilyen a járvánnyal közvetlenül, vagy közvetett módon összefüggő ügyben. Rendelkezett többek között a kolera betörését, illetve továbbterjedését meggátolni célzó zárvonalak és veszteglőhelyek tárgyában és olyan nem kevésbé fontos járványügyi kérdésekben is, mint a személy- és áruforgalom egyéb módon történő korlátozása, az áruk, csomagok és különösen a levelek fertőtlenítése, a vásárok korlátozása, illetve betiltása, a betegek elhelyezése, a megyében állomásozó katonaság áthelyezése és beszállásolása, a megbetegedettek gyógyszerekkel való ellátása, vagy a kordonok miatt nélkülöző lakosság élelmiszer ellátása. Az állandó választmány üléseit Pécsen tartotta, ahol az alispán elnökölt: Baranya megyében ekkor e tisztséget Vrakoviczai és Göröcsönyi Mihálovits József töltötte be.

²⁰⁸ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 2284/1831

²⁰⁹ Egy a Helytartótanácsnak július 7-én küldött közgyűlési jelentés szerint (MOL C66, F12, p. 1289. 21071/1831.) a megyei választmány már aznap megalakult, azonban ez valószínűleg ekkor még pusztán a választmány tagjainak kijelölését jelentette, ugyanis a megyei forrásokban nincs nyoma annak, hogy a testület július 16-át megelőzően ülésezett volna. A választmány jegyzőkönyvének bejegyzései is e nappal indulnak.

A választmánynak és az alispánnak alárendelt megyei alsófokú hatóságok egészségügyi igazgatási szempontból tulajdonképpen a hazai egészségügyi rendszer kiépülésének Mária Terézia idejére tehető kezdeteitől egészen a dualizmus végéig megkettőzött formában működtek. A megyei és járási közigazgatási hatóságok mellett minden szinten találkozzunk a megfelelő orvosi tisztségekkel, mely utóbbiak egyszerre voltak alárendelve a közigazgatási tisztségviselőknek és szakmai ügyekben a felsőbb egészségügyi hatóságoknak.²¹⁰ Így pl. egy járásorvos felett a szolgabíró és az alispán mellett a megyei főorvos is utasítási jogkörrel rendelkezett. E kettőzöttség miatt a továbbiakban a járványügyben eljáró hatóságokat is két részben fogom bemutatni.²¹¹

Közigazgatási hatóságok és tisztségviselők

A csúciszervként működő állandó választmánynak közvetlenül voltak alárendelve a főszolgabírók, elsősorban ők intézkedtek minden, a kolerajárvánnyal kapcsolatos ügyben a járásukban. A járvány alatt keletkezett forrásokból a főszolgabírók közül név szerint ismerjük Ország Imrét a Pécsi, Pákozdy Zsigmondot a Baranyavári, Sauska Keresztélyt a Mohácsi, Knapp Ferdinándot a Szentlőrinci és Madarász Lászlót a Hegyháti járásból. A korban a későbbi Pécsváradi járás területe ugyan még a Mohácsi járáshoz tartozott, azonban e megyerész igazgatását már ekkor egy Pécsváradon székelő alszolgabíró látta el Sey József személyében. A választmány a kolerajárvány alatt elsősorban őket utasította a szükséges teendőket illetően és tőlük kért rendszeres jelentést.

A járvány idején ugyanakkor egy másik, szemben a szolgabírói intézménnyel csak a járványos időszakokra szóló tisztséget is létrehozta a polgári biztosok kinevezésével. Ők, bár közvetlenül a választmánynak voltak alárendelve, időnként a működési területükön illetékes szolgabíró is rendelkezett felettük. A biztosokat a járvány közeledtekor felállított és a későbbiekben bővebben bemutatott zárvonalakra nevezték ki. A polgári biztosok a megyében kétféle feladatkört láttak el és ez alapján két csoportra oszthatjuk őket.

A veszteglő helyekre, ahol a hatályos rendeletek értelmében az előírt veszteglési idő letöltését követően át lehetett lépni a zárvonalon egy-egy veszteglőintézeti igazgató biztost neveztek ki. Az ő feladatuk volt az állomáshelyükhöz tartozó zárvonalszakasz ellenőrzése mellett elsősorban a veszteglőhelyen felállított és az irányításuk alatt működő veszteglőintézetek igazgatása. Ez utóbbiakat időlegesen használatba vett 2-3 helyiségből álló

²¹⁰ Kapronczay 2001.

²¹¹ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

épületekben (pl. kocsmák, iskolák) rendezték be, ahol a kordonon átlépni szándékozók a veszteglési időt (10-20 napot) letölthették, majd egészségesnek bizonyulva innen továbbutazhattak. A veszteglőintézetek feladata volt emellett az esetlegesen megbetegedettek elkülönítése és ellátása is. A polgári biztosok másik csoportja ugyanakkor nem valamely veszteglőintézet irányítását kapta feladatul, hanem az állomáshelyéhez tartozó zárvonalszakasz ellenőrzését látta el.

A fentiekben bővebben bemutatott 14151. számú helytartótanácsi rendelet ugyan a biztosoknak még két csoportját említi, ugyanakkor a fellelhető források alapján nincs információ arról, hogy akár a járvány által érintett településekre külön-külön, akár a szolgabíró alá rendelve a járás teljes területére kineveztek volna biztosokat. Ez alól az egyetlen kivétel Mohács, ahol augusztus 23-tól bizonyosan dolgozott, kizárólagosan a mezőváros járványügyi igazgatására kijelölt polgári biztos. Emellett Batinán és Dunaszekcsőn is találkozunk kizárólag a településen állomásozó biztosokkal, azonban az ő feladatuk elsősorban az itt felállított veszteglőintézetek irányítása volt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a járvány egy-egy településen történő megjelenésekor a választmány nem küldött az esetek kivizsgálására az orvossal együtt polgári biztost is, azonban ők a közelben dolgozó zárvonali biztosok közül kerültek ki, akiknek ilyen módon, a kordon felügyelete mellett akár több település is a hatáskörükbe tartozott.

A fontosabb kordonokon és veszteglőhelyeken állomásozó polgári biztosokat – mivel igen gyakran érintkeztek levélben a választmánnyal – név szerint ismerjük. Mivel a következő alfejezetben a zárvonalakról és a veszteglőintézetekről bővebben lesz szó, ezért itt csak a polgári biztosok nevére, feladatára és állomáshelyére fogok kitérni.

A kolera közeledtének hírére már július végén zárvonalat állítottak fel a Duna baranyai partszakaszához. A dunai kordonon július 25-én polgári biztosnak nevezték ki Kajdacsy Antalt Batinára és Dömötör István ügyvédet Dunaszekcsőre; előbbi a batinai veszteglő irányítását kapta feladatul, utóbbi pedig az augusztus 11-én bekövetkezett haláláig elsősorban a dunaszekcsői kikötő és a Buda-Eszék postaút forgalmát ellenőrizte.²¹² Mivel augusztus elején a betegség már Tolna megyében is jelentkezett, ezért a választmány a tolnai határra is zárvonat felállítása mellett döntött, így az itt felállított hidasi veszteglőhöz áthelyezték Kajdacsy Antalt Batináról, a kaposszekcsői veszteglőintézethez pedig kinevezték Madarász Józsefet, utóbbi augusztus 2-án foglalta el állomáshelyét. Az ezáltal megüresedő batinai polgári biztosi tisztségbe szintén augusztus 2-án Barthos Lajost helyezték, aki addig a

²¹² BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai: 137/1831.

Drávánál, Eugenfalván és környékén teljesített szolgálatot. Dél felé ugyan veszteglőt nem hoztak létre, de az eszéki hídnál felállítottak egy őrséget a forgalom ellenőrzésére, itt Mihálovits József bellyei jegyző dolgozott biztosként már július 22-től.

Miután augusztus elején néhány dunaparti településen, így Batinán, Mohácson, Dunaszekcsőn és Bárban megjelent a kolera, a zárvonat hátrébb vonták a Dunától, az új vonalon pedig új veszteglőintézeteket állítottak fel. Így került augusztus 12-én polgári biztosként Bajzáth János a Batináról Udvardra helyezett veszteglőintézet élére és Kovács István a lánycsóki veszteglőhöz; utóbbi feladata volt még a Somberektől Udvardig tartó zárvonalszakasz irányítása is. Mivel ez utóbbi zárvonat Lánycsóknál keresztezte a Mohácsról Pécs felé tartó postautat, ezért a levelek füstölésének ellenőrzésére külön polgári biztost neveztek ki a Szederkényi postához augusztus 18-án Kissfaludy József személyében.

A veszteglőintézetekhez kijelölt polgári biztosok mellett – mint ahogy arról már szó esett - egyes zárvonalszakaszokra is biztosokat neveztek ki. A Dunától hátrébb vont zárvonalon Boda István Dárdától Hercegszőlősig, Répás Zsigmond Hercegszőlőstől Izsépig, Kata Ferenc Izséptől Nyárádig igazgatta a rá bízott zárvonalszakaszt. Boda székhelye egyébként Dárdán volt, Répásé Bánban, Kata Ferencé pedig Majson. A dunai zárvonat északabbra fekvő részén csak Szentiványi Dániel polgári biztos állomáshelyét ismerjük pontosan, ő augusztusban Bozsokon és környékén teljesített szolgálatot. A tolnai határban felállított kordonnál a már említett Kajdacsy Antal és Madarász József polgári biztosok mellett a későbbi Pécsváradi járásra eső zárvonalszakasz Horváth János biztos felügyelete alá tartozott, székhelye Kajdacsy mellett volt Hidason. Ezenkívül az állomáshely pontos megnevezése nélkül találkozunk még Petrás Antal névvel is a forrásokban, róla annyit tudunk, hogy a dunai zárvonat Baranyavári járásban levő szakaszán dolgozott. Végezetül a járvány alatt volt még egy speciális feladatkörrel megbízott polgári biztos a megyében. Vangl József már a járvány kitörését megelőzően Czirer Antal megyei főorvos mellé került és egészen augusztus 23-ig követte a főorvost településről településre, segédkezett a gyanús esetek kivizsgálásában, illetve a szükséges intézkedések megtételében. A járvány enyhülésével azután ilyen, „a megyei főorvos személye körüli polgári biztosra” már nem volt szükség, így augusztus 23-án Vangl Mohácsra helyezték, hogy a járvány által érintett települések közül messze legnépesebb mezővárosban irányítsa a járványügyi munkát.²¹³

A polgári biztosok béréről egy Barthos Lajos által készített jegyzék nyújt számunkra információt. A biztosnak eszerint július 8. és augusztus 2. között Eugenfalván letöltött

²¹³ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

szolgálatát után a 29 napra 58 Ft, augusztus 2-től 28-ig Batinán töltött 26 napra pedig 52 Ft járt, tehát napi bére 2 Ft volt.²¹⁴

A koleraválasztmány a zárvonalakon dolgozó biztosokkal levélben érintkezett. A levelek szállítására a választmány már július 23-án két kocsit rendelt Országh Imrétől, a Pécsi járás szolgabírójától.²¹⁵ Az információáramlás a korabeli közlekedési viszonyokhoz képest igen gyors volt, ugyanis a levelek keltezéséből megállapítható, hogy számos esetben egyes biztosi jelentésekre a választmány még aznap reagált.

Egészségügyi hatóságok és tisztségviselők

A megyei egészségügyi rendszer élén a megyei főorvos állt: Baranya megyében a tárgyalt időszakban Czirer Antal. A járvány alatt a választmány alá rendelve tevékenykedett, fő állomáshelye Pécs volt, de a kolerás és koleragyanús esetek kivizsgálására a járványos időszakban Pécs és az érintett megyei települések között ingázott. Czirer az eseteket kivizsgálván jelentéseket és szakmai javaslatokat tett az állandó választmánynak, mely hatóság azután meghozta a szükséges rendelkezéseket. Mellette fontos még megemlíteni Patkovics József másodfőorvost, akinek a tevékenységére alábbiakban még kitérek.

A megyei egészségügyi rendszer következő lépcsőfokát a járásorvosok jelentették. A kolerajárvány által érintett területek közül a Baranyavári járásban Borbély Zsigmond, a Mohácsi járásban pedig Bertalan József töltötte be a járásorvosi tisztséget, emellett a Hegyháti járás orvosa Klein György volt. A járásorvosok mellett más hatósági orvosok és a közegészségügyi rendszeren kívül álló magánorvosok is gyógyítottak. Czirer Antal javaslatára a választmány már a járvány kitörését megelőzően, a július 21-ei ülésen úgy döntött, hogy a kolera által leginkább fenyegetett Duna mellékére rendel több megyebeli orvost. A járvány kitörését követően azután még inkább megnőtt az igény az orvosokra, így több hatósági orvost helyeztek át korábbi állomáshelyéről valamely fertőzött településre, vagy valamelyik veszteglőintézetbe, ahol - legalábbis elvben – legalább egy orvost kellett alkalmazni a helyi polgári biztosnak alárendelve az ott veszteglésüket töltő átutazni szándékozók vizsgálatára, illetve szükség esetén a betegek gyógyítására. (Sajnos azonban több, polgári biztos által írt levél is arról tanúskodik, hogy az újonnan felállított veszteglőintézetekhez a választmány nem minden esetben tudott azonnal orvost kirendelni.). A hatósági orvosok mellett, a nagy orvos

²¹⁴ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 327/1831

²¹⁵ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 33/1831

igény kielégítésére időnként magánorvosokat is felkértek arra, hogy - természetesen napidíj fejében – részt vegyenek a járványügyi munkában.

A veszteglőintézeteknél dolgozó orvosok közül nem mindenkit ismerünk név szerint. Tudjuk, hogy a hidasi veszteglőnél annak felállításától augusztus 19-ig Kakas József hatósági orvos teljesített szolgálatot. Ekkor Dunaszekcsőre rendelték és helyére Gebhard nádasdi orvos került. Kakas egyébként nem sokkal később a járvány áldozata lett: augusztus 24-én Dunaszekcsőn meghalt, a jelentés szerint kolerában.²¹⁶ Rajtuk kívül ismerjük még az udvardi veszteglőintézet orvosának nevét: ide Borbélyi József orvost rendelte ki a választmány, azonban a veszteglő polgári biztosának, Bajzáth Jánosnak a jelentéséből tudjuk, hogy Borbélyi összesen hat napot töltött ott és ez alatt a hat nap alatt sem látta el maradéktalanul a teendőit.²¹⁷ Ezenkívül Hasler József neve is ismert a forrásokból, őt a választmány a megyei főorvos javaslatára július 25-én küldte Mohácsról Batinára a révátkelőhöz, a Dunán Bácsból beutazók vizsgálatára. Bár erre vonatkozó konkrét utalás nincs, mivel az időpont egybeesik a batina-i veszteglő felállításának dátumával, ezért feltételezhető, hogy Hasler egyben a veszteglőintézet orvosa is lett Batinán. A lánycsöki és a kaposszekcsői veszteglőintézetekhez kiküldött orvosok személyére nem térnek ki a vonatkozó források.

A veszteglőhelyeken dolgozó orvosok mellett – ahogy arra már kitértem - természetesen más orvosok is részt vettek a járványügyi munkában. Elsősorban Czirer Antal megyei főorvos, illetve az érintett járásorvosok feladata volt a gyanús esetek kivizsgálása és a szükséges intézkedések megtétele. A kolerás esetek megszorodásával azonban lehetetlenné vált, hogy a betegek vizsgálatát és kezelését maguk elvégezzék. A választmány ezért a kolerafertőzött településekre a betegek gyógyítására hatósági orvosokat küldött ki, illetve időnként magánorvosokat is felkértek a feladatra. Közülük néhányat név szerint említ a választmányi jegyzőkönyv és az egyéb források.

Érdekes Patkovics József megyei másodfőorvos esete, aki korára való tekintettel pont a járvány kitörését megelőzően, július 29-én mondott le tisztségéről és ezzel egy időben bejelentette, hogy a továbbiakban csak Pécsen kíván gyógyítani.²¹⁸ A választmány azonban a járvány kitörését követően – Somsich Pongrác királyi biztos utasítására – több településre is kirendelte. Így augusztus 12-én a Kásádon történt gyanús esetek kivizsgálására utazott a Siklósi járásba, a hónap közepén Pécsváradon találkozunk vele a forrásokban, majd augusztus második felében már Mohácsra gyógyított. Ismert Lósz Antal neve is, aki kezdetben a Pécsi

²¹⁶ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 291/1831

²¹⁷ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 333/1831

²¹⁸ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 88/1831

járásban dolgozott, majd a választmány utasítása alapján augusztus 15-étől Batinán és a környékbeli falvakban gyógyított. Ezenkívül tudunk még Raichartsperg Mátyásról Pécsváradon, Nyulasy Józsefről Dályokon, Schurm Jánosról a Pécsi járásban és Blauhorn Ignác 3. évbéli tanuló orvosról, aki augusztus 22-től Darázson gyógyított.

Az is előfordult, hogy a kirendelt orvos – tartva a betegségtől – elhagyta állomáshelyét. Vangl József polgári biztos jelentette a választmánynak augusztus 26-án Mohácsról, hogy a Dályokra kirendelt Kornhoffer bólyi sebész miután megtudta, hogy Kakas József orvos augusztus 24-én Dunaszekcsőn meghalt kolerában, megszökött.²¹⁹

A gyógyítást végző kis számú orvos mellett meg kell még említeni az ápoló személyzetet is. A betegek ápolására és ellátására minden érintett településen fogadtak fel embereket, akik napi 12 krajcár fejében végezték a rájuk bízott munkát, majd ezt a választmány 241. szám alatt kelt rendelkezése alapján, augusztus folyamán (a pontos dátum nem ismert) felemelték napi 24 krajcárra. Több szolgabírói jelentés is arról tudósított azonban, hogy ennyi pénzért nagyon nehéz volt találni olyan embereket, akik a betegek ápolását vállalták, pedig a választmány szerint a kisebb településeken kettő, a nagyobbakban legalább négy főre lett volna szükség. A felfogadott ápolók azért is voltak nélkülözhetetlenek, mert a betegségtől való félelem miatt a betegeket gyakran a velük egy portán élők is magukra hagyták.²²⁰

7.2.2. Zárvonalak, veszteglőintézetek

Ahogy a fentiekben már említésre került, mivel más egyéb intézkedések mellett az állandó választmány – a kor járványokkal kapcsolatos általános felfogásának megfelelően – elsősorban zárvonallal és az e vonalakon felállított veszteglőintézetek felállításával próbálta útját állni a kolerajárványnak, ezért a következőkben igyekszem bemutatni az ez irányú hatósági tevékenységek legfontosabb mozzanatait.

A megyei vezetés – összhangban az országos rendelkezésekkel – már július elejétől megkezdte az óvintézkedések megtételét a járvány megyébe történő betörésének meggátlására, majd a kolera augusztus eleji megjelenését követően, alkalmazkodva az új helyzethez, a korábbi zárvonalakot és veszteglőintézeteket is áthelyezték. Ennek megfelelően

²¹⁹ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 288/1831

²²⁰ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 304/1831

e témakört is két részben fogom tárgyalni: zárvonalak és veszteglőintézetek a járvány kitörését megelőzően, ill. zárvonalak és veszteglőintézetek a járvány kitörését követően.

Zárvonalak és veszteglőintézetek a járvány kitörését megelőzően

Mivel a kolerát elsősorban a Duna irányából, ott is különösen a fontosabb folyami kikötők és révátkelőhelyek (Mohács, Batina, Dunaszekcső) felől várták, ezért az első fontosabb intézkedések is e veszély kiküszöbölésére születtek. A Magyar Királyi Helytartótanács július 6-án 1866. szám alatt határozatot hozott arról, hogy a kolera terjedésének megakadályozására az ország keleti, részben már fertőzött felét haladéktalanul zárják el a még egészséges nyugati területektől – ahogy már a fentiekben szó esett róla.²²¹

A nádor emellett már július 2-án illetve július 3-án (961. és 968. szám alatt) rendelkezett a Dunán való átkelés ügyében is, amiről a dunántúli alispánok a július 9-ei székesfehérvári ülésen értesültek. A találkozón Végh István, a szentkorona őrzője és az ország főbiztosa elnökölt, itt közölték az alispánokkal a nádori utasításokat. Ennek értelmében a Dél-Dunántúlon Tolnában csak Pakson és Bátán, Baranyában pedig kizárólag Batinán engedélyezték a Dunán való átkelést. Ezen átkelési pontoknál a rendelkezések értelmében veszteglőintézeteket kellett felállítani, ahol az átkelni szándékozók a veszteglési idejüket letölthették, melynek ideje alatt ellátást és szükség esetén gyógykezelést kaptak. A veszteglőintézetekhez polgári biztosokat és orvosokat küldtek, előbbieket napi bérét 2 Ft-ban, utóbbiakét 1Ft 12 krajcárban határozták meg.²²² A veszteglőintézeteket irányító polgári biztosok a megyébe bebocsátottakról jegyzéket készítettek és e jegyzékeket a választmányoknak rendszeresen elküldték. A nádori rendeletek értelmében Tolnában és Baranyában a Duna teljes vonalára öröket kellett kiállítani, emellett a Dunán közlekedő hajók számára csak a Duna jobb partján, tehát Tolnában és Baranyában engedélyezték a kikötést.²²³

A Baranya megyei vezetés – összhangban a Helytartótanács és a nádor említett rendelkezéseivel - első intézkedésként július 7-én megkezdte a zárvonala felállítását a megyei Duna-partszakaszon. Megtörténtek az előkészületek a veszteglőintézet felállításáról, polgári biztosok és orvosok kiküldéséről és az egész partszakaszra vonatkozóan örök kiállításáról.²²⁴ Tekintve, hogy a felsőbb rendelkezések értelmében a baranyai Duna-szakaszon csak

²²¹ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1684/1831

²²² A viszonyítás kedvéért: az 1820-as években Hódmezővásárhelyen egy tehén 40 Ft-ba, egy borjú 10 Ft-ba, egy csizma 5-6 Ft-ba, egy juh 3 Ft-ba került. (Szeremlei 1900-1913.)

²²³ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1682/1831, 1685/1831, 1686/1831

²²⁴ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1667/1831

Batinánál engedélyezték az átlépést a zárvonalon, ezért itt épületeket jelöltek ki a létrehozandó veszteglőintézet számára. Czirer Antal főorvos, Sauska Keresztély, Patkovics József és Pákozdy Zsigmond kíséretében július 12-én kimentek Batinára és megnézték a veszteglőintézetnek kijelölt házakat, amelyeket azonban a célra alkalmatlannak nyilvánítottak, ezért újak kijelölését javasolták.²²⁵

Konkrétabb intézkedések megtételére ugyanakkor – mivel a járvány ekkor még közvetlenül nem fenyegetett az ország e részén - nem került sor, erre egy hetet kellett várni. Az állandó választmány Somsich Pongráccal július 18-án terepszemlére kiment a batinai révhez, majd a következő napon, július 19-én ülést tartott, ahol több, a kolera megyébe való betörésének megakadályozását célzó határozatot hoztak.²²⁶

A batinai révnél veszteglőhely felállítását határozták el, mely az utasítás szerint július 25-ére kellett, hogy elkészüljön. Elrendelték továbbá, hogy amennyiben Bács megye baranyai határvidékén is megjelenne a kolera, zárják le a révet. Mivel fennállt annak a veszélye is, hogy egyesek a batinai zárlatot megkerülve a horvátországi Verőce vármegye felől próbálnak beutazni Baranya megyébe, ezért utasították Pákozdy Zsigmond szolgabíró, hogy az eszéki hídhöz őrséget rendeljen ki. Július 22-én ez meg is történt: Mihálovics József bellyei jegyzőt polgári biztosi hatalommal kiküldte a hídhöz, hogy az átkelők ellenőrzését felügyelje.²²⁷ A hídon átlépőkről jegyzéket kellett készítenie és a jegyzékeket nyolc naponta köteles volt a szolgabírónak elküldeni. Ezenkívül Pákozdy utasította az eugénfalusi bírót, hogy Mihálovics mellé adjon két őrt.²²⁸

Ugyanakkor, bár Haas Mihálytól tudjuk²²⁹, hogy Bács és Baranya között elsősorban a batinai révnél közlekedtek, a kolera betörésének megakadályozásához szükségesnek ítélték az egész megyei Duna-part őrzését, ezért a választmány 4000 fős polgári őrség felállítása mellett döntött, mely a már korábban ide rendelt katonaságot egészítette ki (lásd bővebben a „Hadsereg” című alfejezetben) a most már gyakorlatban is felállítandó zárvonalon. (lásd 3. térkép) Hogy azonban ne kizárólag a két érintett járás (Baranyavári járás, Mohácsi járás) viselje mindenek terheit – hivatkozva arra, hogy a kolera elleni védekezés az egész megye érdekeit szolgálja – utasították a többi járást, hogy július 26-án reggel 8 órára a megadott számú őrséget állítsák ki. A létszámokat a következőképpen határozták meg: a Hegyháti járás Dunaszekcsőre 200, Bára 200, Darázsra 200, Mohácsra 300, Kölkedre 300, összesen 1200

²²⁵ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1687/1831

²²⁶ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

²²⁷ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 29/1831

²²⁸ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 270/1831

²²⁹ Haas 1845. 331.

főt; a Szentlőrinci járás Darázusra 300, Batinára 250, Hercegszőlősre 250, összesen 800 főt; a Pécsi járás Hercegszőlősre 750, Laskóra 50, összesen 800 főt; a Siklói járás Laskóra 300, Kopácsra 450, Bellyére 450, összesen 1200 főt volt köteles küldeni. Mivel a mezőgazdasági munkák miatt - nyár lévén - szükség volt a munkás kezekre otthon is ezért elrendelték, hogy a július 26-án kiküldött öröket az őket kiállító járások nyolc nap után váltsák fel, majd a második nyolc napos turnus után, tehát augusztus 10-én ismét a baranyavári és mohácsi járások által kiállított 4000 fős őrség vegye át tőlük a Dunavidék őrzését.

A járványra való tekintettel a dunai hajózást már több nappal korábban betiltották, mely tilalomról a megye a július 14-ei nádori levélből értesült. Ugyanakkor a baranyai tisztségviselők még a július 18-ai terepszemlén is azt tapasztalták, hogy a bácsi partoknál továbbra is folyik a hajózás, ezért kérték a nádort, hogy intézkedjen az ügyben. Mindezek mellett rendelkeztek a dunai malmok Baranya megye felé eső partszakaszainak elzárásáról is, mely rendelkezés egyébként egy már korábbi, július 7-én hozott megyei határozat megújítása volt. A malmokat emellett át is hozatta a választmány a Duna túlsó, bal partjáról – ahol eddig álltak – az innenső, jobb partra, ami az üzemeltetésüket is nehezítette, ugyanis a partvonal és a sodrás itt jóval kedvezőtlenebb volt. Emiatt az érintettek a szolgabírón keresztül kérték is a választmányt, hogy a malmokat visszavontathassák, de a választmány ezt elutasította.

Június 14-én a Pesten történ gyanús esetek keltettek riadalmat az ország e régiójában, ugyanis ekkor merült fel először kézzel fogható eshetőségként, hogy a járvány a dunai kordonon túljutva a Dunántúlon is továbbterjedhet. A megbetegedésekről azonban – a pesti lázadók nyomására - hamarosan kimondták, hogy azokat nem a kolera okozta így az elrendelt hajózási tilalmat feloldották, erről tájékoztatta a megyét a július 19-én kelt nádori levél. Erre a baranyai szakaszon az állandó választmány augusztus 21-ei ülésén hozott határozat nyomán került sor. A parti ellenőrzés ugyanakkor továbbra is fennmaradt összhangban a nádori utasítással.

Az enyhítések az egyetlen dunai átkelő, a batinai rév működésében is változást hoztak. A július 20-án kelt nádori levél tolmácsolta Bács vármegye azon kérését, hogy a két megye között engedjék átutazni azokat, akik egészségügyi papírjukkal igazolni tudják, hogy csak olyan helyeket érintettek útjuk során, amelyek nem kolerafertőzöttek. Az erre vonatkozó határozatot a megyei választmány július 25-ei ülése meg is hozta: utasították a batinai ellenőrző és veszteglőhelyet, hogy akinek az úti levele rendben van, a veszteglési idő letöltése nélkül szabadon átkelhet egyik megyéből a másikba. Az itt átkelők vizsgálatára egyúttal Czirer Antal egy orvost küldött ki Batinára.

Emellett utasították Sauska Keresztély szolgabíró, hogy a veszteglőintézet elhelyezéséről is gondoskodjon. Sauska ennek megfelelően bérelt Batinán egy házat özvegy Polermán Évától napi tíz ezüstforintért az intézet számára. Az utasítás a bérelt épülettel kapcsolatban úgy rendelkezett, hogy a veszteglőhely felszámolása után még egy hónapig bérelni kell, mely idő alatt tisztítani és füstölni fogják és csak ezt követően bocsáthatják eredeti tulajdonosának rendelkezésére.²³⁰ Emellett arra is utasították Sauska Keresztélyt, hogy szerezzen be a batinai veszteglő számára ideiglenes deszkasátrakat, hogy amennyiben a bérelt épület kevésnek bizonyulna, a veszteglésüket tölteknek ne a szabad ég alatt kelljen tartózkodniuk. A választmány rendelkezései szerint ő először a mohácsi kereskedőktől próbált vásárolni 4 db deszkasátrat, de mivel azok elbonthatatlanak bizonyultak, ezért a megye költségére deszkaanyagot vásárolt és abból készítette el az ideiglenes sátrakat.²³¹

A dunai elzárás azonban nem kizárólag a batinai révátkelő forgalmában jelentett változásokat. A Duna menti embereket megélhetésük nagyon gyakran kötötte a Dunához, illetve néha annak túlsó partjához, így a zárvonat ebben több helyen zavart okozott, különösen Mohács és a Mohácsi-sziget közötti kapcsolatban. A július 25-ei ülésen tárgyalták a mohácsiak azon kérését, hogy engedélyezzék számukra a szigetre való átjárást, ugyanis a mezőváros jelentős földekkel, legelőkkal rendelkezett a Mohácsi-szigeten, így tehát a lakosság élelmiszerellátásában nagy fontosságú volt, hogy ezektől a kordon ellenére se zárják el őket. Ezt a választmány helyben is hagyta, ugyanakkor a szigetre átkelőknak megtiltották, hogy ott idegenekkel érintkezzenek. Ugyanilyen okok miatt folyamodtak a batinai halászok a választmányhoz azzal a kéréssel, hogy számukra a Dunán való halászatot engedélyezzék, amit a választmány szintén megadott.²³²

A következő napokban azonban ismét kedvezőtlen fejlemények jelentkeztek a dunai zárvonat Baranyától északra húzódó szakaszain, ami szükségessé tette az elzárások kiterjesztését más megyei határszakaszokra is. A kolera ugyanis már nem kizárólag a folyó felől, hanem a szárazföldi utakon keresztül is fenyegetett. A betegség már Fejér megye több településén kiütött és a Tolnával határos Pentelén is megjelent, így félő volt, hogy a járvány Tolnára, majd onnan a szárazföldi érintkezés révén Baranyára is átkerül. A július 30-ai ülés ezért – Somsics Pongrác királyi biztos utasítására - úgy döntött, hogy Tolna vármegye irányában a közlekedést három főútra (hidasi, dunaszekcsői, kaposszekcsői) kell szorítani az átkelők szigorú ellenőrzése mellett, az összes többi utat pedig le kell zárni. A három kijelölt

²³⁰ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 51/1831

²³¹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 34/1831

²³² BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 47/1831

átkelőn a rendelet szerint minden utast megvizsgáltak, aki pedig úti papírjaival nem tudta igazolni, hogy utazásai során csak fertőzéstől mentes településeket érintett, annak a helyi veszteglőintézetben le kellett töltenie az előírt 20 napos veszteglési időt. Aki csak egészséges helyeken utazott keresztül, bebocsátást nyert, viszont a célállomáson kötelees volt jelentkezni a községi előjárónál, papírjaival igazolva, hogy egészséges helyről, legális módon érkezett a megyébe a kijelölt ellenőrző pontok valamelyikén keresztül.²³³ Emellett a királyi biztos utasításának megfelelően az állandó választmány, igazodva az új helyzethez, mely szerint már nem kizárólag a Duna felől fenyegetett a kolerajárvány, hanem a tolnai határon keresztül is, elrendelte, hogy azok a járási tisztviselők, akik eddig a dunai zárvonalon teljesítettek szolgálatot, de az eredeti állomáshelyük nem ennek közelében volt, térjenek haza és otthon felügyeljék a védekezést.²³⁴ A már fennálló dunai zárvonat esetében is változást hozott a 30-ai ülés. Úgy rendelkeztek, hogy a 20-án kelt nádori utasítás értelmében, mely a mezőgazdasági munkákra hivatkozva az őrség létszámának csökkentését írta elő a kordonon, a már kint levő 4000 ór napokon belül esedékes leváltására az érintett járások csak 2000 főt küldjenek, hogy az így felszabadult létszám a földeken folyó munkálatokban tudjon részt venni.

Mindeközben a dunai zárvonalon túl, Bácsban is terjedt a kolera és egyre több településről jelentettek halálos eseteket, ezért a batinai átjárást ellenőrző polgári biztos, Kajdacsy Antal hivatkozva arra, hogy a kolera Bács megye egyre több helységében megjelent már ekkor kérte a választmányt: engedélyezzék a batinai révnél történő átkelés leállítását. A kérvényt az állandó választmány a július 31-ei ülésen tárgyalta, ahol arra való hivatkozással, hogy ők is felsőbb utasításoknak vannak alávetve, azt elutasították. Az ülés rendelkezett továbbá arról is, hogy a már előző nap Tolna megye irányában elrendelt elzárások és ellenőrzések ügyében az előkészületek megtörténjenek, hogy amennyiben a kolera megjelenne Tolnában, úgy a szükséges kordon haladéktalanul felállhasson.²³⁵

²³³ A Baranya Megyei Levéltárban fennmaradt egy nyomtatott „Bizonyosság Levél”, melybe az induláskor a hatóságok bejegyezték az indulás helyét, a célállomást, az utazó nevét és a kiállítás dátumát (dőlt betűs rész kézzel írva):

Bizonyosság Levél:

„Melly szerint meg ösmértetik, és bizonyíttatik, hogy ezen Tekintetes Nemes Pest Vármegyében helyheztetett Sz. K. Pest várossában még eddig Isten Kegyelmeből semmi ragadós nyavalya, vagy a' Cholera betegség magát nem mutatta, annál fogva ezen nevezett városból, mint egészséges helyről T. N. Baranya V. gyében helyheztetett Pécs várossában utazó Pék Katalin szakátsnének a' jelenvaló Bizonyosság Levél kiadatott.

Költ Pesten 1831-dik Esztendei július Holnap 27 napján”

(BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 64/1831)

²³⁴ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 34/1831

²³⁵ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

Annak ellenére, hogy a zárvonat Tolna irányában még nem állt fel, az utasok és a csomagjaik ellenőrzése az onnan jövő főutakon azonnal megindult; erről az állandó választmány jegyzőkönyvébe az augusztus 1-ei ülésen történt bejegyzés tanúskodik. Fejéren és Tolnán keresztül utasok érkeztek a hidasi átkelő ponthoz. Az őket feltartóztató öröknek azt mondták, hogy utazásuk során elkerülték a fertőzésveszélyes településeket és ezért végig csak lakatlan pusztákban jártak. Ennek ellenére nem engedték tovább őket, hanem a választmánytól kérdezték levélben, hogy mi történjen velük. A választmány utasította az örököt, hogy füstöljék meg a csomagjaikat és amennyiben nem merül fel gyanú arra vonatkozóan, hogy esetleg fertőzöttek lennének, akkor engedjék be őket Baranya megyébe.

A tolnai zárvonat felállítására tett előkészületekről elég hamar kiderült, hogy nem bizonyultak hiábavalónak. A választmány augusztus 2-án értesült a hírről, hogy Tolna több településén, így Földváron, Pakson és Böltskén is már napok óta pusztít a kolera. Az ülésen ezért döntöttek arról, hogy a korábbiakban már tervezett elzárást Tolna megye irányában haladéktalanul fel kell állítani olyan módon, hogy a két megye közötti átjárást csak a dunaszekcsői, hidasi és a kaposszekcsői úton engedélyezték, ahol egyúttal veszteglő ház kijelölésére tettek utasítást. (lásd 3. térkép) Az utasításnak megfelelően Sey József alszolgabíró kijelölt a hidasi és a dunaszekcsői veszteglőintézet számára egy-egy házat; előbbi esetében Pfeifer József faluvégi házat, utóbbinak pedig Frey József különálló házat talált a célból alkalmasnak. Az újonnan felállított veszteglőintézetekhez nappal négy, éjjel nyolc őrt rendeltek.²³⁶

A harmadik átkelési pont, a kaposszekcsői a Hegyháti járáshoz tartozott, itt Madarász László szolgabíró intézkedett az elzárásokat illetően. A választmány utasításának megfelelően Kaposszekcsőn kijelölte a veszteglőintézet felállítására alkalmas épületet, a választása Frank Konrád házára esett. Emellett augusztus 1-én és 2-án bejárta a járására eső tolnai határszakaszt, összeírta, hogy településenként hány polgári őrre lesz szükség a zárvonat felállításához és ezt jegyzékben elküldte a választmánynak. Madarász összesen 1000 embert kért a kordon Hegyháti járáshoz tartozó szakaszának őrzéséhez.²³⁷ A kaposszekcsői veszteglőintézet azonban még augusztus 8-án sem állt fel, mert a választmány nem rendelt ki ide orvost. Az itt haladó főút őrzését ettől függetlenül megoldották olyan módon, hogy 15 gyalogos katonát rendeltek ki a Főherceg Ferenc Károly Gyalogezredből.²³⁸ A tolnai határon

²³⁶ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 67/1831

²³⁷ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 74/1831

²³⁸ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 126/1831

fekvő említett három ellenőrzési ponton csak azokat engedték át, akik úti papírjukkal igazolni tudták, hogy nem fertőzött területről érkeztek.

Annak ellenére, hogy a járvány már szárazföldön is fenyegetett, mivel az addigi tapasztalatok szerint a kolera elsősorban a folyón terjedt, ezért betegség megjelenését továbbra is elsődlegesen a Duna irányából várták. A választmány ezért kiküldte Czirer Antal megyei főorvost Dunaszekcsőre, hogy a Duna mentén személyesen felügyelje a védekezést. Ezenkívül, mivel Tolnában és Fejérben már egyaránt jelen volt a kolera, úgy határoztak, hogy a továbbiakban a Dunán csak az alulról felfelé történő hajózást engedélyezik, a lefelé folyó hajózást betiltották.

Baranya vármegye ugyanakkor a Duna mellett délről, a Drávával is határos volt. Már fentebb említésre került, hogy július 22-én Mihálovics József személyében polgári biztost és őröket rendeltek ki az eszéki hídhoz, a drávai határszakasz védelmére ugyanakkor további utasításokat nem tettek. E hiányosságot később azután a helyi hatóságoknak kellett orvosolniuk a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodva. Jó példa erre egy augusztus 4-én a Dráván történt eset. A folyón felúszott egy hajó és Eszéken kívánt kikötni. Mivel Verőce megye ezt nem engedélyezte, amíg a 20 napos veszteglési időt le nem töltik, ezért a hajó a Dráván volt kénytelen vesztegelni ez idő alatt, közel a baranyai partokhoz. Barthos Lajos polgári biztos, aki éppen ekkor az Eszékkal szemben levő Eugenfalván tartózkodott, rögtön intézkedett és erről jelentést is tett a választmánynak. Ugyan a Drávára vonatkozóan semmilyen utasítást nem kaptak, fennállt a veszélye, hogy a hajó legénysége és különösen a hajót húzó emberek a veszteglési idő alatt a part közelében élő lakosokkal érintkezhetnek, ezért ennek megakadályozására őröket rendelt ki a folyó partjára.²³⁹

A jegyzőkönyvből és más iratokból jól látható tehát, hogy a megye és különösen a július elején felállított állandó koleraválasztmány rendszeresen ülésezvén számos óvintézkedést tett a kolera megyébe történő betörésének megakadályozására, melyek elsősorban a megyén kívülről érkező áruk és személyek ellenőrzését, illetve szükség esetén az érintett megyei határok teljes lezárását célozták. A járványnak ennek ellenére, ahogy az ország legtöbb megyéjében, Baranyában sem tudták útját állni.

²³⁹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 89/1931

Zárvonalak és veszteglőintézetek a járvány kitörését követően

Az augusztus 5-ét követő napokban több településen is gyanús megbetegedések történtek. Már augusztus 6-án koleragyanús esetek jelentkeztek Mohácson, Dunaszekcsőn, Bárban. Az augusztus 9-ei ülésen pedig már nyilvánvaló volt a választmány számára, hogy a kolera Baranya megyében is jelen van. Sauska Keresztély, a mohácsi járás szolgabírája jelentette, hogy a betegség Mohácson, Dunaszekcsőn és Bárban is egyértelműen felütötte fejét, sőt már halálos áldozatokat is szedett.

Mindezek miatt Somsich Pongrác királyi biztos augusztus 8-án kelt levelében az eddig megtett óvintézkedések több ponton való módosítására utasította a baranyai választmányt.²⁴⁰ Az utasítás a már fentebb említettek mellett kitért a zárvonatra is: ennek értelmében a dunai zárvonatot hátrébb kellett vonni néhány kilométerrel a Duna partjától. A következő nap augusztus 9-én, Somsich utasításaival összhangban a kolera megyében való további terjedésének megakadályozására a választmány több döntést is hozott. A korábban a Duna partján felállított zárvonatot hátrébb vonták a Dunától olyan módon, hogy a járvány által érintett településeket ezáltal elzárják a megye többi, még egészséges településeitől. (lásd 3. térkép) Az új kordon Véménd, Bozsok, Somberek, Lánycsók, Udvar, Sepse, Kő, Karancs, Keskend, Laskafalu, Dárda és Kisdárda keleti határain keresztül húzódott elzárva ezáltal Dunaszekcső, Bár, Mohács, Dályok, Kiskőszeg (Batina), Kölked, Izsép, Darázs, Hercegszőlős, Vörösmart, Csúza, Albertfalu, Laskó, Daróc, Kopács, Bellye és Eugenfalva településeket. Az új zárvonat által elzárt, de még egészséges Duna menti településeket utasították, hogy egymástól is zárják el magukat, hogy a kór a kordon és a Duna közé zárt területen se terjedhessen.

További problémát jelentett, hogy a batinai rév a veszteglőintézettel együtt az újonnan felállított vonalon kívülre esett, a választmány ezért úgy határozott, hogy az intézetet helyezték át Udvarra. Batinát egyébként Barthos Lajos polgári biztos, ahogy az orvosi vizsgálatok igazolták, hogy a gyanús megbetegedéseket a kolera okozta, már a választmány fenti rendelkezését megelőzve, augusztus 8-án elzárta mind Bácstól, mind Baranya megyétől.

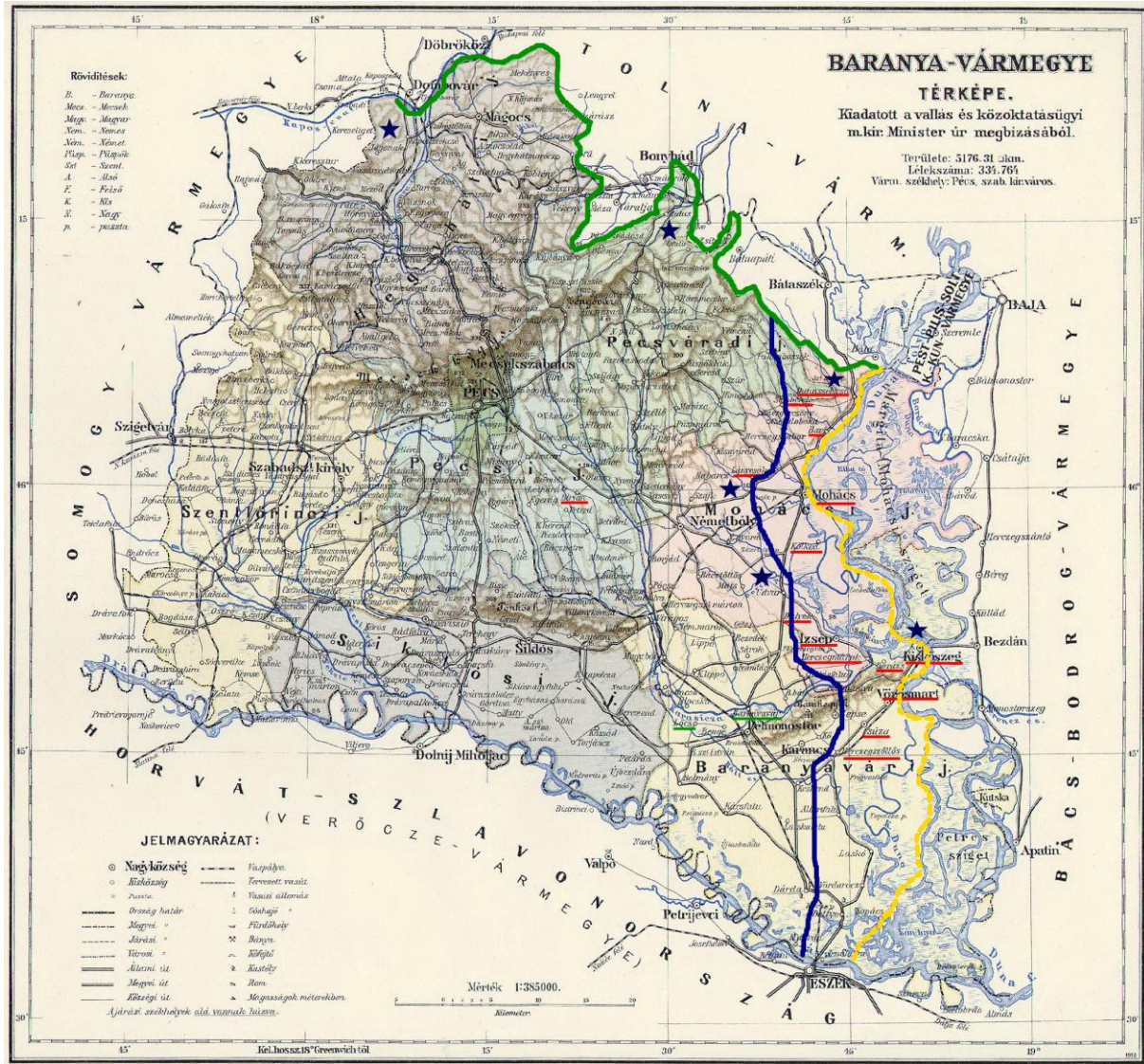
²⁴¹ A megyei vezetés a kolerafertőzött helyek elzárása mellett a járvány által érintett településeken megbetegedettek ellátásával kapcsolatban is intézkedett. Már az augusztus 8-ai

²⁴⁰ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1774/1831

²⁴¹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 119/1831

megyei kisgyűlés orvosokat küldött ki az érintett településekre – olvasható a választmány jegyzőkönyvében.²⁴²

3. térkép: Zárvonalak Baranya vármegyében a kolerajárvány alatt²⁴³

Jelmagyarázat a 3. térképhez:

sárga: a Helytartótanács által július 6-án elrendelt és a gyakorlatban a Duna jobb partján július 26-ára felálló kordon

zöld: Tolna vármegye határában augusztus 2-án felállított zárvonat

kék: az augusztus 9-én elrendelt és augusztus 12-re felálló Dunától hátrébb vont zárvonat

²⁴² BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

²⁴³ A felhasznált nyers térkép forrása: Baranya vármegye térképe. Kiadatott a vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. 1911.

kék csillag: veszteglőintézet

piros aláhúzás: a járvány által a zárvonalak megszüntetéséig, szeptember 3-ig érintett települések

zöld aláhúzás: a járvány által szeptember 3. után érintett települések

A járvány terjedése miatt a következő napokban az elzárások szigorítására került sor, mind a Duna menti, mind pedig a Tolna megye irányában felállított zárlatra vonatkozóan. A választmány Somsich Pongrác királyi biztos augusztus 12-én Pécsen kelt levelében leírt utasítások alapján rendelkezett még aznap a változtatásokról.²⁴⁴ Egészen eddig az időpontig a beutazni kívánók ellenőrzésénél és a beutazás engedélyezéséről való döntés során kettős mérce volt érvényben: aki úti papírjaival igazolni tudta, hogy utazásai során nem érintett fertőzött települést, a veszteglési idő letöltése nélkül beléphetett a megyébe és csak azoknak kellett a veszteglést letölteniük, akik ilyen igazolással nem rendelkeztek.²⁴⁵ Ugyanakkor – ahogy a választmányi jegyzőkönyvből és a járványügyben illetékes tisztségviselők levelezéséből kitűnik – az első gyanús megbetegedések észlelése és az adott település kolerafertőzötté nyilvánítása között napok teltek el, mivel – Európában új betegség lévén – még a járásorvosok közül sem mindenki ismerte a kolera pontos tüneteit. Így tehát előfordulhatott az, hogy valaki olyan, ugyan kolerafertőzötté még nem nyilvánított településen járt, ahol ugyanakkor már voltak koleras betegek, akikkel maga is érintkezhetett.

Mindezek miatt az augusztus 12-ei határozat értelmében már senkit nem volt szabad átengedni a vonalakon, még akkor sem, ha igazolni tudta, hogy egészséges helyről érkezett. Minden beutazni szándékozónak minden esetben le kellett töltenie az előírt húsz napos veszteglést az arra kijelölt veszteglő helyek valamelyikén (melyeket a fentiekben leírtak alapján a felállított kordon településeinek szomszédságában hoztak létre) és csak ezt követően utazhattak tovább. Utasították továbbá a járási tisztségviselőket, hogy ha bárhol gyanús eset merülne fel azt a járási orvos közbenjárásával haladéktalanul vizsgálják ki és ha bebizonyosodik, hogy kolerával állnak szemben, akkor az érintett házat, az utcát, vagy akár az egész települést zárják le tíz napra és a zárlatot csak akkor oldják fel, ha a tíz nap eltelte után sem mutatkozik koleras megbetegedés. Az elzárásokat tehát nem kizárólag az egyes települések között, hanem a településeken belül az utcák és lakóházak viszonylatában is alkalmazták.

²⁴⁴ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 125/1831

²⁴⁵ E megyei gyakorlat az említett országos rendeletekhez képest kevésbé szigorú feltételeket jelentett a kordonon történő átlépésre vonatkozóan.

Somsich utasítása alapján a választmány emellett arról is rendelkezett, hogy a hátravont dunai zárvonalon, ahol a Mohács-Pécs postaút Lánycsók mellett keresztezi a zárvonatot, állítsanak fel veszteglőintézetet. Itt – a többi átkelőhöz hasonlóan - szintén csak az előírt veszteglési idő kiállása után engedték tovább az átlépni szándékozókat. Az új zárvonalon emellett még egy veszteglőhelyet hoztak létre: az új kordon által a megyétől elzárt batinai veszteglőintézetet Udvardra helyezték át, a Buda-Eszék postaút és a kordon metszéspontjához. Itt Pákozdy Zsigmond szolgabíró az iskolát és a kocsmát jelölte ki erre a célra. A kocsmára három helyiségéből kettőt az intézet számára vettek igénybe, a harmadikban a kocsmáros és a felesége lakott, ami egyben azzal az előnnyel is járt, hogy ők a veszteglőintézet ideiglenes lakóinak ellátásában is részt vehettek (pl. főztek számukra).²⁴⁶

Ezenkívül a királyi biztos arra is utasította a választmányt említett levelében, hogy a nem az érintett két járásból származó egészséges öröket tíz nap²⁴⁷, a betegeket pedig húsz nap veszteglési idő letöltése után engedjék haza és a továbbiakban az őrzést helyiekkel, illetve a katonasággal lássák el.²⁴⁸ Ez utóbbi rendelkezés azonban késve érkezett a zárvonatokra – derül ki Sauska Keresztély szolgabíró augusztus 12-én kelt leveléből.²⁴⁹ Sauska, mivel augusztus 10-én lejárt a zárvonatokon levő, távolabbi járásokból oda rendelt őrség szolgálati ideje, ezért azokat már hazaengedte. A kiszolgált öröket egyébként sem tudta volna még tíz napig ott tartani, mert a szűkös forrásokból lehetetlen volt még az ő élelmezésüket is megoldani. A zárvonatokról hazatérő örök ekkor és később is több helyen riadalmat keltettek a járvány miatt amúgy is rettegő lakosság körében.

Ugyanezen, augusztus 12-ei ülésen tárgyalták a Somogy megye által eszközölt elzárások ügyét is. Somogy ugyanis – tartva a kolera esetleges Baranyából történő behurcolásától - teljesen elzárta a baranyai határait. A választmány ezért, mivel Baranya megye fertőzött részeit amúgy is elzárták, kérte Somogy vármegyét, hogy a veszteglési idő letöltése után engedjék át azokat, akik igazolni tudják, hogy nem fertőzött helyről érkeztek. A kérést a somogyi választmány helyben is hagyta. Somogy megye egyébként Szigetvár keleti határában állított fel veszteglőintézetet, így a két megye között az átlépés, az augusztus 8-án elrendelt somogyi zárvonat augusztus 10-ei felállítását követően kizárólag itt volt lehetséges. A Baranya és Somogy közötti kordon emellett még egy különös esetet is eredményezett, melynek megoldására majd csak augusztus 23-án kerül sor. A Somogy megye által felállított

²⁴⁶ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 150/1831

²⁴⁷ Az egészséges örökre vonatkozó tíz napos veszteglési időbe beleszámították az őrségben eltöltött nyolc napot is.

²⁴⁸ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 125/1831

²⁴⁹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 135/1831

zárvonaltól elzárva ezzel a két szomszédos települést egymástól. A baranyai hatóságok több ízben kérték a somogyiaktól, hogy a két falu lakóinak engedélyezzék az átjárást a zárvonalon. Ez csak augusztus 23-án történt meg: a somogyi választmány Kákics és Marócsa lakosainak engedélyezte az átjárást az egyik faluból a másikba a sellyei hídon.

Visszatérve a Baranyát a környező megyéktől elválasztó zárvonalkhoz, az augusztus 14-én megtartott ülésen értesült a választmány arról, hogy Bács megye is teljesen elzárta magát Baranyától. Így Baranya megye körül most már – a drávai határ kivételével - minden irányban kordon állta útját a kolera továbbterjedésének. Bács irányában a Duna túlsó partján Bács megye, innenső partjától néhány kilométerre hátravonva – elzárva ezáltal a már fertőzött baranyai településeket is – pedig Baranya megye hozott létre zárvonalt, mely utóbbi augusztus 12-re állt fel. A tolnai határban augusztus első napjaiban jött létre az elzárás és ugyancsak kordonnal zárta el magát Somogy megye Baranya megyétől augusztus 10-én. A horvátországi Verőce megye felől ugyan zárvonalt nem állítottak fel, de már a járvány közeledténél hírére őrköt rendeltek ki az eszéki hídhöz – mint ahogy az már a fentiekben említésre került. Mindemellett Somsich Pongrácz királyi biztos utasítására Pécs szabad királyi város már augusztus 9-én részlegesen elzárta magát a megyétől. Az utasítás szerint ettől kezdve a városba csak azokat engedhették be, akik bizonyáglevelükkel igazolni tudták, hogy nem kolerafertőzött területről érkeztek. Ennek azért is volt nagy jelentősége, mert a környező településekről sokan jártak be Pécsre élelmiszereket és egyéb portékákat árulni, így a polgármester külön levélben kérte a választmányt, hogy az említett elzárásról és a bizonyáglevél szükségességéről tájékoztassák a megye lakosságát és különösen a város közelében levő településeken élőket.²⁵⁰

A járvány terjedésének a zárvonalt által a megyétől elzárt, a Duna közelében fekvő településeken nem sikerült útját állni. A kolera már az augusztus 6-ai megjelenését követő napokban gyorsan terjedt. A járványügyi kimutatások tanúsága alapján az augusztus 6-ai mohácsi, dunaszekcsői és bárri megbetegedések mellett még ugyanaz nap Izsépen és Darázson, augusztus 7-én Kölkeden, 9-én Batinán és Hercegmárokön, 11-én Dályokon jelent meg.

A tolnai járvány terjedése miatt az augusztus 16-ai választmányi ülésen tovább szigorították a Tolna megye irányában fennálló zárvonalt vonatkozó rendelkezéseket. Mivel Tolnában igen eluralkodott a járvány és már a megye középső részén is egyre több településen

²⁵⁰ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 100/1831

pusztított, ezért a kaposszekcsői átkelőt is lezárták, így mostantól Tolnából Baranyába csak Hidasnál és Dunaszekcsőnél lehetett átlépni, de ott is kizárólag a húsz napos veszteglési idő letöltését követően.

A veszteglési idő letöltése alól egyébként – elvben - senki nem bújhatott ki, jogállástól függetlenül; ezt jól mutatja egy az augusztus 19-ei ülésen tárgyalt eset. Hegyessy Ádám táblabíró a hidasi átkelőnél kívánt belépni Baranyába. Mivel ezt megelőzően az akkor még nem fertőzött Tolna megyei Nagymányokon töltött néhány napot, ezért kérte, hogy e napokat számítsák hozzá a Hidason letöltendő veszteglési idejéhez. Az állandó választmány válaszában határozottan utasította Kajdacsy Antal polgári biztost, hogy a 20 nap veszteglési időt a járványügyi munkában közvetlenül résztvevő tisztségviselőkön kívül mindenkinek, így a táblabírónak is a veszteglőintézetben kell letöltenie. A veszteglési idő letöltése alól kizárólag az orvosok, a patikáriusok és a polgári biztosok mentesültek, ők veszteglés nélkül átlépheték a zárvonalakat. Ez utóbbi rendelkezés azonban a gyakorlatban sajnos nem mindig érvényesült. Több panasz érkezett Somsich Pongrác királyi biztoshoz arra vonatkozóan, hogy orvosokat és gyógyszereszeket tartóztattak fel a zárvonalakon.²⁵¹

A zárvonalak és veszteglőintézetek működésében természetesen – fentiek mellett - még jó néhány nehézség jelentkezett augusztus folyamán, ugyanis a vonatkozó utasításokat nem mindenhol tartották be, de az is előfordult, hogy a rendelkezésre álló eszközök és erőforrások birtokában azok pontos végrehajtására nem is volt mód. Az alábbiakban az e téren jelentkező nehézségekre térek ki.

Problémát jelentett a veszteglőintézetekben az ott veszteglési idejüket töltő utasok ellátása és elkülönítése. Kajdacsy Antal a hidasi veszteglőintézetbe kirendelt polgári biztos, több ízben fordult emiatt a választmányhoz, illetve közvetlenül az alispánhoz. Nagy nehézséget jelentett, hogy a hidasi veszteglőintézet kezdett szűkösen bizonyulni. Ahogy fentebb már említésre került, a tolnai zárvonal felállításakor, augusztus elején Pfeifer József házáat jelölték ki a veszteglőintézet számára. Ez a veszteglésre vonatkozó rendelkezések szigorításának következtében hamar megtelt, így a hidasi kocsmát is Kajdacsy rendelkezésére bocsátották, de augusztus 14-én – derül ki a polgári biztos jelentéséből²⁵² – már ez is túlszűfolt volt, így nem volt mód a rendeléseknek megfelelően különválasztani az intézetbe különböző időpontban felvetteket. Pár nappal később ismét problémái akadtak a polgári biztosnak Hidason, ekkor a veszteglőintézet lakóinak ellátása kapcsán merültek föl nehézségek - erről tanúskodik a jegyzőkönyv egy augusztus 17-ei bejegyzése. Kajdacsy Antal

²⁵¹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 107/1831

²⁵² BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 179/1831

újfent levélben fordult a választmányhoz kérdezve, hogy hogyan oldja meg az ott rekedt fuvarosok élelmezését. A választmány válaszában utasította a polgári biztost, hogy tudja meg melyik járásból érkeztek, majd írjon az adott járás szolgabírójának, aki pedig ezután gondoskodjon az adott járásból származó veszteglést töltő emberek élelmezéséről.

További problémát jelentett a zárvonalak örökkel való feltöltése is. A zárvonal júliusi felállításakor – ahogy az már a fentiekben említésre került – úgy rendelkeztek, hogy a távolabb fekvő járások összesen 16 napig (kétszer nyolc napos turnusokban) kötelesek a megadott számú őrseget kiállítani, így tehát augusztus 10-től ismét a Duna mellett fekvő két érintett járásra, a Baranyavári és a Mohácsi járásokra hárult az őrség kiállítása, ami nagy nehézséget jelentett számukra. Különösen az augusztus 12-én felálló új, a Dunától néhány kilométerre hátrébbvont zárvonal teremtett új helyzetet az örök kiállításában. A kordonon „kívül rekedt” 13 település ugyanis nem tudott öröket küldeni, ezért a hiányzó létszámot a többi, zárvonalon innen fekvő településnek kellett pótolnia a választmány augusztus 16-ai döntésének értelmében.²⁵³

Ugyancsak megoldatlanok voltak a gyakorlatban a kiszolgált örök hazatérésének körülményei. A választmány úgy rendelkezett, hogy a távolabbi járásokból érkező örök a szolgálati idő letelte után, amennyiben egészségesek voltak, tíz napos veszteglési időt letöltve elmehettek, kivéve akik Dunaszekcsőn, Mohácson, vagy Batinán teljesítettek szolgálatot és ilyen módon nagy volt a kockázata annak, hogy kolerafertőzött személyekkel érintkeztek. Ők csak a 20 napi veszteglési idő letöltését követően utazhattak haza. Ugyanez vonatkozott a beteg örökre is.²⁵⁴ Ezt ugyanakkor, mint ahogy már fentebb említettem nem mindig tartották be és a zárvonalról hazatérő örök gyakran keltettek nagy riadalmat az otthoniak körében. Erről ír például Ország Imre, a pécsi járás szolgabírója, aki a zárvonalon szolgálatot teljesítő, Hosszúheténybe hazatért öröket volt kénytelen veszteglés alá helyezni.²⁵⁵ Hasonló problémát jelentettek a dunai zárvonalról hazatérő örök Nagyhajmáson is. Klein György a hegyhíti járás orvosa augusztus 15-én jelentette a választmánynak, hogy augusztus 11. és 13. között három gyanús haláleset történt a faluban, mindhárman a kordonon álltak őrt, majd onnan hazatérve megbetegedtek és meghaltak. Klein György jelentésében elismerte, hogy a kolera nem ismeri jól, de mivel a tünetek az ő megítélése szerint hasonlatosak voltak a betegség tüneteivel, ezért kérte az esetek mielőbbi kivizsgálását.²⁵⁶ Szerencsére a vizsgálat nem igazolta a kolera jelenlétét a faluban. Az örök hazatérésével kapcsolatos problémáról ír Pákozdy is; a

²⁵³ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 212/1831

²⁵⁴ BML IV. 1m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

²⁵⁵ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 155/1831

²⁵⁶ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 177/1831.

szolgabíró jelentésében arról panaszodik, hogy közülük sokan hazaszöktek a tíz napos veszteglés kiállása előtt.²⁵⁷

Az őrség létszáma is többször kevésnek bizonyult a zárvonalakon, erről írt pl. augusztus 19-ei jelentésében Kovács István polgári biztos a mohácsi járásbeli szakasról. A biztos erősítést kért, mert megfelelő létszám híján a fertőzött helyekről beutazni szándékozókát nem tudta feltartóztatni. A választmány Sauska Keresztély szolgabíróat küldte az eset kivizsgálására és szükség esetén az őrség megerősítésére. Szintén az örök nem megfelelő számáról tett jelentést Kajdacsy Antal polgári biztos Hidasról augusztus 14-én. Kérte a választmányt és az alispánt, hogy az őrségre iderendelt katonaságot utasítsák a zárvonalon kijelölt helyük elfoglalására, ugyanis a helyi polgári örök kevésnek bizonyultak, emellett ellenérzést is keltett a lakosságban, hogy a katonák helyett nekik kellett örködniük, holott a katonaság ellátása is az ő feladatuk volt.²⁵⁸

További problémát jelentett, hogy az örök néha a szolgálati idő letelte előtt elhagyták a zárvonalat. Kovács István polgári biztos augusztus 18-án jelentette a választmánynak a Duna menti kordonról, hogy az örök félelmükben elsöktek, így a reá bízott, Udvardtól Somberekig tartó szakaszra mindössze két hajdúja maradt. Kérte a választmánytól, hogy intézkedjen a szükséges őrség mielőbbi kiállítása ügyében, ami meg is történt. Emellett a katonaságra is panaszkodott a polgári biztos: a katonák néha feltartott puskával törtek át a zárvonalon Mohács felől.²⁵⁹ Ugyancsak az örök elégtelen számáról és elsökéséről tett jelentést Répás Zsigmond polgári biztos Baranyabánból augusztus 30-án. Az örök száma egyébként sem volt elegendő, de a helyzetet tovább nehezítette, hogy közülük sokan elsöktek, vagy lebetegedtek, így a zárvonalakon illegálisan átkelni szándékozókát már nem tudta feltartóztatni.²⁶⁰ A zárvonalon állomásozó örök időnként a termés dézsmálásával igyekeztek kipótolni az egyébként szűkös ellátmányukat. Dávid András csúzai bíró augusztus 30-án kérte a választmányt, hogy fékezzék meg a strázsákat, mert azok tönkreteszik a veteményt, a szőlőt, tűzifának kivágják a gyümölcsfákat.²⁶¹

Az örök ellátása részben a megyei pénztárból történt, részben a megyei települések által beszolgáltatott terményekből. Ez sem volt mindig zökkenőmentes. Például Sauska Keresztély szolgabíró július 25-én Sombereken kelt levelében jelentette a választmánynak, hogy a bellyei uradalom túl drágán árulja a bort, így nem tudnak elegendő mennyiségben vásárolni az őrség

²⁵⁷ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 185/1831

²⁵⁸ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 179/1831

²⁵⁹ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 247/1831

²⁶⁰ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 349/1831

²⁶¹ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 362/1831

számára, ez pedig – írja a szolgabíró – a messzebből iderendelt, a rossz minőségű Duna menti ivóvízhez nem szokott örök egészségét veszélyeztetheti. A választmány ezért utasította az uradalmat, hogy a megszabott áron adja a bort.²⁶²

Az örök pontos elhelyezkedéséről a zárvonalon Pákozdy Zsigmond szolgabíró augusztus 22-én kelt jelentése nyújt tájékoztatást.²⁶³ Eszerint a kordon Baranyavári járásra eső szakaszán az örök hármásával 100-150 lépésre álltak egymástól. Ez Dárdától Hercegszőlősig 370, Hercegszőlőstől Izsépig 416, Izséptől Nagynyáradig 204 embert jelentett, tehát ekkor összesen 990 ember őrizte a járási zárvonalszakaszt.

Augusztus közepétől a járvány terjedése során szerzett tapasztalatok aztán egyre inkább a zárvonalakkal kapcsolatos rendelkezések újragondolására készítették a központi kormányzatot. A nádor már augusztus 17-én 1864. szám alatt²⁶⁴ levélben fordult a vármegyékhez, melyben hivatkozva arra, hogy törvényhatóságok közti a zárvonalak fenyegetik az élelmiszerellátást, azok megszüntetését szorgalmazta. Helyettük javasolta inkább a fertőzött utcák és házak elzárását, illetve a betegek egészségesektől való elkülönítését. Bács megyében a nádori levél nyomán már az augusztus 23-ai gyűlés a zárvonalak és a veszteglőintézetek megszüntetéséről döntött, ami augusztus 26-án meg is történt.²⁶⁵

Augusztus utolsó napjaiban már Baranya megyében is egyre többen kérték az állandó választmánytól a zárvonalak felbontását, köztük szolgabírók, polgári biztosok, uradalmi tisztségviselők. Kérésüket elsősorban azzal indokolták, hogy az elzárások – a mezőgazdaságban dologidő révén – nagy gazdasági károkkal járnak, sőt azzal, hogy a mezőgazdasági munkások csak nehézkesen jutnak el a földekre, illetve onnan a termények elszállítása is gyakran nehézségekbe ütközik, a lakosság élelmezése is veszélybe kerül. A választmány azonban augusztusban még kitarzott a zárvonalak fenntartása mellett, hivatkozva arra, hogy ez az egyetlen mód a kolera továbbterjedésének megakadályozására.

Az első jelentősebb lépések az elzárások enyhítésére a hónap végén történtek. Augusztus utolsó napjaiban (a pontos dátum sajnos nem olvasható a jegyzőkönyvben), Antunovics Albert Bács megyei alispán kérésére utasították Barthos Lajos polgári biztost a batinai révnél, hogy állítsa helyre a révátkelő forgalmát. Ezentúl aki Bácsból egészséges helyről érkezett az óvintézkedések betartása mellett a veszteglési idő letöltése nélkül átkelhetett. Ugyanakkor a batinaiak szabad átkelését Bács megyébe még néhány napig nem

²⁶² BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 43/1831

²⁶³ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1825/1831

²⁶⁴ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 2066/1831

²⁶⁵ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 326/1831

engedélyezték, pedig a lakosság élelmiszerellátása miatt ez egyre sürgetőbb lett volna, ugyanis a batinaiak összes gabonája a Duna túlsó oldalán volt.

Szeptember 1-én még egy utolsó módosítás történt a Duna menti zárvonál elhelyezkedésében: a kolera augusztus végi lánycsóki megjelenése miatt Sauska Keresztély szolgabíró a kordont áthelyezte a falu nyugati határához, elzárva ezáltal a fertőzött települést a megye egészséges részeitől.²⁶⁶

Az elzárásokra vonatkozó rendelkezésekben azután a gyökeres változások majd csak szeptember elején történtek meg. Az országgyűlés már augusztus 23-án a zárvonallal kapcsolatos végzések módosítását sürgette, majd szeptember 3-án Somsich Pongrác királyi biztos is levélben kérte a választmányt, hogy a zárvonál további fenntartásának kérdését vonja bírálat alá.²⁶⁷ A baranyai állandó választmány még aznap, a szeptember 3-ai ülésén döntött is az ügyben: a Baranya megye területén fennálló kordonokat, így a Duna menti és a tolnai zárvonalat megszüntették, az ott eddig szolgálatot teljesítő öröket és polgári biztosokat elbocsátották. Az indoklás szerint a tapasztalat azt mutatta, hogy bárhol is állították fel a zárvonalat a kolera hol itt, hol ott mégis megjelent, így augusztus második felében Sombereken, Lánycsókon, és Birjában is jelentettek megbetegedéseket. Emellett már minden érintett településen fogadtak fel orvosokat, vagy legalább ápoló személyeket és gyógyszereket is mindenhova szállítottak, ezenkívül az örök száma, a fentiekben említett okok miatt egyébként is egyre inkább kevésnek bizonyult.

Azon településekre vonatkozóan viszont, ahol a kolerajárvány még nem szűnt meg, utasították a szolgabírókat, hogy továbbra is intézkedjenek a betegek ellátásáról, illetve a kolera továbbterjedésének megakadályozásáról. Somogy megye - lakosainak védelmében - ugyanakkor a felsőbb ajánlások ellenére fenntartotta a Baranya megye irányában fennálló zárvonálát egészen október 17-ig, amikor a kaposvári megyegyűlés annak megszüntetéséről döntött.²⁶⁸

A kolerajárvány megszűnését – ahogy az már fentebb említésre került - a Baranya megyei hatóságok október 18-án mondták ki, mivel pedig a járványt megszüntnek nyilvánították a még meglévő óvintézkedések fenntartása is szükségtelenné vált.²⁶⁹

²⁶⁶ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 357/1831

²⁶⁷ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 366/1831

²⁶⁸ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 2572/1831

²⁶⁹ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 2706/1831

7.2.3. Hadsereg

Baranya vármegyében az 1831. évi kolerajárvány kezdetekor a Schneller Könnyűlovas Ezred négy százada állomásozott, az ezred másik négy századának szálláshelye pedig Tolna megye volt. A Baranyában állomásozó századok állomáshelye a járványügyi intézkedések megindulását megelőzően a Pécsváradi járásban Pécsváradon és Hímesházán, a Mohácsi járásban Mohácson, Lánycsón és Szabarban volt. A Magyar Királyi Helytartótanács már említett 18606. szám alatt kelt július 6-ai határozatának értelmében a lovasezredet a felállítandó tolnai és a baranyai Duna menti zárvonalak őrzésére rendelték olyan módon, hogy a katonaságot Tolnában Paks, Tolna, Bátaszék, Baranyában pedig Mohács, Batina és Laskó településeken szállásolták be. A hadsereg ellátásáról is rendelkeztek, erről a környékbeli településeknek kellett gondoskodniuk. Ameddig azonban az aratással nem végeztek az illető falvak, addig a honi pénztár költségén vásároltak kenyeret és zabot a katonáknak és a lovaknak.²⁷⁰

A helytartótanáccsal összhangban a megyegyűlés már július 7-én döntött a megyében állomásozó katonaság részvételéről a felállítandó zárvonalak őrzésében, ezért az érintett századokat a Duna mentén létrehozandó zárvonalaik őrzésére rendelték. A Helytartótanács július 19-én a fenti rendeletét úgy módosította, hogy a lovasezredből két század Baranyában, négy Tolnában és kettő Fejérvén szolgáljon.²⁷¹ A kolera terjedése miatt azonban e módosítás gyakorlati bevezetésére már nem került sor, ugyanis a lovasezredet későbbiekben is Baranya és Tolna megye területén állomásoztatták. A kolera megjelenését követően, majd a tolnai zárvonala felállítása és különösen a dunai zárvonala áthelyezése után az érintett századok szálláshelyét is át kellett tenni. Az augusztus 5-ei ülésen döntöttek arról, hogy a megyében állomásozó lovas katonák egy részét áthelyezik a felállítandó tolnai zárvonala levő hidasi és kaposszekcsői átkelési pontokhoz.

A fennmaradt levelezések és a választmány jegyzőkönyve alapján kijelenthető, hogy ezen áthelyezésekről – természetesen konzultálva a helyi katonai vezetéssel – a megyei állandó választmány és Somsich Pongrácz királyi biztos döntött.²⁷² A forrásokból azonban kitűnik, hogy a katonaság néha nem pontosan a választmány rendelkezései alapján járt el.

A lovasezred Mohácson állomásozó részét tekintve, hogy Mohácson már megjelent a betegség, emellett a mezőváros a hátravont zárvonala kívül feküdt, a választmány döntése

²⁷⁰ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1687/1831

²⁷¹ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1699/1831

²⁷² BML IV. 1m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

alapján augusztus 11-én áthelyezték Lánycsókra. Ugyanakkor a választmányi rendelés úgy szövelt, hogy ott a szabad ég alatt szálljanak meg, ennek ellenére a századot a faluban beszállásolták – derül ki Sauska szolgabíró jelentéséből. A jelentésből azonban azt is tudjuk, hogy a szabadban való táborozáshoz nem volt elegendő szalmájuk és tűzifájuk, ezért egészségügyi szempontból kockázatos is lett volna a katonákat éjszakára a szabad ég alatt letáboroztatni.²⁷³

A megyén belüli áthelyezések mellett Tolnából is több alkalommal települtek át kisebb egységek Baranyába. Bár augusztus 1-én a „Magyar Fő Hadikormány” még úgy rendelkezett, hogy a Schneller Könnyűlovass Ezred négy századja Baranyában, a másik négy pedig Tolna megyében maradjon, azonban a kolera gyors tolnai terjedése miatt hamarosan a Tolnában állomásozó katonaság egy részét Baranyába vezényelték át. Így pár nappal később már arról olvashatunk Madarász László, hegyháti szolgabíró levelében, hogy augusztus 9-én az ezred Tolnában állomásozó századának egy része Mágocsra érkezett és ott beszállásolta magát.²⁷⁴ Emellett Kaposszekcsőre is áthelyeztek katonákat Tolnából, szintén augusztus 9-én érkezett a faluba a Főherceg Károly Gyalogezredből néhány fő, illetve – a választmány fentebb említett augusztus 5-ei döntése nyomán - a Schneller Lovasezredből egy további osztály.²⁷⁵

Augusztus 13-án azután Somsich Pongrácz királyi biztos döntése alapján a lovasezred még Tolna megyében, Szekszárdon maradt részét (102 fő és 117 ló) is Baranya megyébe, Pécsváradra helyezték át azzal a kikötéssel, hogy új állomáshelyük elfoglalása előtt Hidason ki kell állniuk a veszteglési időt.²⁷⁶ Sey József alszolgabíró erről értesülve azonnal kérte a választmánytól, hogy amennyiben bebocsátják a katonaságot és beszállásolják Pécsváradon, az emberek és különösen a lovak ellátásáról gondoskodjanak, mert ott már nem tudnak további terheket vállalni.²⁷⁷ Az áthelyezett katonaság azonban nem tartotta be a királyi biztos rendelkezéseit. Kajdacsy Antal polgári biztos augusztus 13-án jelentette a hidasi veszteglőintézetből, hogy a katonák a felszólítása ellenére sem álltak meg és mivel ő nem akart harcba bocsátkozni velük, így a veszteglési idő letöltése nélkül Baranya megye területére léptek, sőt a királyi biztos utasításával ellentétben – mely szerint a veszteglési időt a szabad ég alatt kellett volna letölteniük – Hidason beszállásolták magukat.²⁷⁸ Az incidens végül úgy oldódott meg, hogy a szóban forgó osztály – Somsich királyi biztos

²⁷³ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 124/1831

²⁷⁴ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 110/1831

²⁷⁵ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 121/1831

²⁷⁶ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 147/1831

²⁷⁷ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 149/1831

²⁷⁸ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 153/1831

hozzájárulásával – Hidason beszállásolva tölthette le az előírt veszteglési időt.²⁷⁹ Tolnából még augusztus végén is érkezett egy osztály katona a hidasi veszteglőhöz. Az érkezésük pontos dátumát nem tudjuk, de egy jelentés tanúsága szerint szeptember 1-én Sey József alszolgabíró és Patkovics József orvos kiment Hidasra és a doktor az ott veszteglő 67 katonát megvizsgálta. Közülük 65-öt egészségesnek talált, 2 a hidegleléstől legyengült.²⁸⁰

Visszatérve a dunai zárvonalra, mivel a kolera a hátrébbvont kordon mentén is megjelent, az itt szolgálatot teljesítő két századra vonatkozóan – félve attól, hogy körükben is elhatalmasodik a járvány - augusztus 19-én úgy rendelkezett a választmány, hogy a zárvonaltól távolabb fekvő településekre költöztetik át azokat. Az eddig Lánycsókön beszállásolt századot áthelyezték Szajkra és Versendre, a Baranyavári járásban a zárvonal menti településeken beszállásoltakat pedig Rácpetrére és Vokányba.²⁸¹ Az áthelyezés előtt azonban az érintett századoknak le kellett tölteniük a számukra előírt 10 napos veszteglési időt és csak ezt követően indulhattak új állomáshelyükre. A Lánycsókön veszteglő katonaság a veszteglést – a fertőzésveszély miatt elhagyva a faluban levő szálláshelyeiket - a szabad ég alatt volt kénytelen kiállni, majd augusztus 30-án települhetett át Szajkra és Versendre.²⁸²

A Schneller Könnyűlovas Ezred mellett gyalogos katonaság is állomásozott a megyében. E tartalék gyalogság szálláshelye július 19-ig Pécsen volt, majd a Helytartótanács őket is a zárvonalakra rendelte. A gyalogság részben a tolnai határban felállított zárvonalon, részben a dunai kordonon teljesített szolgálatot. Utóbbiakat ugyancsak a választmány már említett augusztus 19-ei döntésével összhangban Karancson helyezték veszteglés alá. Pákozdy Zsigmond szolgabíró kérte a választmányt, hogy a veszteglés kiállása nélkül engedhesse tovább a katonákat, amit a választmány azzal a feltétellel engedélyezett, hogy az orvossal megvizsgáltatja őket és csak az egészségeseket engedi új állomáshelyükre.

Tekintettel a járványra, nem kizárólag a megyei választmány és a királyi biztos adott ki utasításokat a hadseregére vonatkozóan, hanem a járási szolgabírók is rendelkeztek ezzel a jogkörrel. Pákozdy Zsigmond szolgabíró pl. augusztus 11-én 10 napi veszteglés alá helyezett Udvardon három osztályt a Schneller Könnyűlovas Ezredből, akik korábban Dályokon állomásoztak, mert a katonák és a kapitány vallomása szerint közülük többen jártak Batinán, ahol esetleg fertőzött személyekkel érintkezhetek.²⁸³

²⁷⁹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 191/1831

²⁸⁰ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 363/1831

²⁸¹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 232/1831

²⁸² BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 355/1831

²⁸³ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 150/1831

A hadsereg áthelyezése és beszállásolása mellett külön problémát jelentett a beteg katonák elhelyezése. Ez a pécsváradi katonai ispotályban történt, ami a mezőváros lakosságában nagy félelmet és ellenérzést keltett, aminek többször hangot is adtak előljáróikon, elsősorban Véber Józsefen a mezőváros bíróján, illetve különösen Sey József alszolgabíróon keresztül.

Már augusztus 10-én, tehát a kolera megyei megjelenése után néhány nappal levélben fordult Véber József a választmányhoz, melyben nehezményezte, hogy az ispotályba a fertőzött helyekről is visznek beteg katonákat. Ugyancsak a beteg katonák elhelyezésének leállítását kérte Sey József alszolgabíró a következő nap, augusztus 11-én.²⁸⁴ A levél szerint ekkor már 74 katona volt ott, köztük olyanok is akiket Tolnából vittek oda, így az ispotályban már alig fértek el. A választmány intézkedett is az ügyben: augusztus 12-én kiküldték Patkovics József és Lósz Antal orvosokat, akik a beteg katonákat megvizsgálták, majd megállapították, hogy egyikük sem kolerás. Erről az alszolgabírót levélben tájékoztatták.²⁸⁵ Somsich királyi biztos – értesülve a helyzetről – ugyanakkor megtiltotta, hogy beteg katonákat Tolna megyéből Baranyába vigyenek, még abban az esetben is, ha nem kolerás betegekről van szó. Ez azonban a gyakorlatban a továbbiakban sem így történt.

Augusztus végére már annyi beteg katona volt Pécsváradon, hogy az ispotályban nem fértek el, ezért egyre több lakóházat kellett e célból kiüríteni. A pécsváradiak 26-án kérték a választmányt, hogy a tarthatatlan helyzet megoldására építsenek még egy ideiglenes ispotályt, erre azonban nem került sor. Sey József alszolgabíró a következő nap, augusztus 27-én elzáratta az ispotályt és csak az orvos számára engedélyezte a ki-, illetve belépést. Ezenkívül kérte a választmányt, hogy – bár a mezővárosban még nem volt kolera - küldjenek egy orvost. Továbbá, hivatkozva arra, hogy mivel minden századnál van orvos, így a beteg katonák kezelésére az állomáshelyükön is mód nyílna kérte, hogy ne kerüljön több beteg a pécsváradi ispotályba. A választmány a kéréseknek augusztus 28-án eleget is tett: Patkovics doktort kiküldték Pécsváradra, emellett intézkedtek az ügyben, hogy lehetőleg több beteg katonát már ne vigyenek Pécsváradra.²⁸⁶ Az ő elhelyezésükre – a lovasezred parancsnokának kérésére – úgy döntöttek, hogy Mágocson, Bozsokon és Nyáradon állítanak fel ispotályt, az illető szolgabírókat utasították is, hogy arra alkalmas épületeket találjanak. A pécsváradi ispotályban egyébként sok katona meghalt – derül ki Sey József augusztus 30-ai jelentéséből

²⁸⁴ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 123/1831

²⁸⁵ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 128/1831

²⁸⁶ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 302/1831

– az ő ruháikat és ágyneműiket a rendelkezéseknek megfelelően elégették.²⁸⁷ Az ezred főorvosa ugyanakkor az eseteket kivizsgálta és megállapította, hogy az ispotályban nincs kolera, a haláleseteket más betegségek okozták.

Ugyancsak problémát jelentett a beszolgáltatás is. Mivel a dunai zárvonat áthelyezésével 13 községet zártak el a megyétől, e települések a beszolgáltatásból sem tudták kivenni a részüket, így ennek pótlásáról a vármegyének kellett gondoskodnia. Ez olyan módon történt, hogy a zárvonalon „kívül rekedt” települések porcióadagját a választmány augusztus 13-ai döntése alapján elosztották a megye többi települése között.²⁸⁸ Később néhány fertőzött településről (pl. Mohács, Dunaszekcső, Somberek) azért vittek terményeket a katonaságnak olyan módon, hogy – Czirer Antal főorvos javaslata alapján – azokat kivitték a határra, ott 24 órán keresztül szellőztették, majd azt követően szállították tovább. A Pécsi és a Szentlőrinci járások szolgabírái is mentességet kértek több járásbeli település beszolgáltatási kötelezettsége alól hivatkozva arra, hogy a július 16-ai szélvihar és jégverés miatt az ehhez szükséges termények nem állnak rendelkezésükre. A választmány válaszában kijelentette, hogy a közterhek elengedésére nincs mód, de amennyiben a Mohácsi és a Baranyavári járásokban a beszolgáltatott termények elegendőnek bizonyulnának az ott állomásozó katonaság ellátására, akkor esetlegesen ideiglenes menteségeket adhatnak az érintett települések számára. A beszolgáltatások körül még a megszokotthoz képest is sok volt a nézeteltérés a járvány alatt. Többször panaszkodtak a falusi előljárók amiatt, hogy a náluk állomásozó katonaság irreális mennyiségű zabot, szénát, tűzifát, stb. követelt. Ilyen ügyekben a választmány mindig úgy járt el, hogy az illetékes szolgabíró utasították a katonaságnak járó adagok ellenőrzésére.

A megyében állomásozó hadsereg a felmerülő nehézségek mellett ugyanakkor – mint ahogy arról már szó esett - a zárvonatok őrzésében is részt vett. A megyegyűlés már jóval a kolera megjelenése előtt, július 7-én úgy döntött – mint ahogy az a fentiekben már említésre került-, hogy a megyében állomásozó lovasezred egy részét a Duna menti településeken szállásolják be és ott a katonák vegyenek részt a felállítandó zárvonatok őrzésében. A katonaság azután augusztusban az új zárvonatokon is megjelent, így a választmány rendelkezéseinek megfelelően augusztus 14-én Bozsokra és Véméndre, augusztus 15-én Lánycsókra és Hidasra is őreket állítottak ki a lovasezred katonái közül.²⁸⁹

²⁸⁷ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 345/1831

²⁸⁸ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 132/1831

²⁸⁹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 196/1831

7.2.4. Postaügy, vásárok

A postakocsik és velük együtt az utasok, poggyászaik és a levelek forgalmának szabályozása elsősorban a már említett Buda-Mohács-Eszék, illetve a Mohács-Pécs-Szigetvár postautakon jelentett feladatot a járványügyi igazgatás számára. Ahol a zárvonalak a postautakat keresztezték, a postakocsikat megállították, a szállított leveleket megfüstölték az e célból épített ideiglenes füstölősátrakban és azokat csak ezt követően szállíthatták tovább. A kocsik utasaira nézve viszont ugyanazok a szabályok voltak érvényesek, amelyek bármely más, a zárvonalat átlépni szándékozó személyre.

Ilyen metszéspontja volt a Mohács-Pécs-Szigetvár postaútnak és a Dunától augusztus 9-én (gyakorlatban 12-én) hátrébbvont zárvonálnak Lánycsóknál, illetve a somogyi zárvonalon Szigetvárnál. Továbbá a Buda-Mohács-Eszék útvonal keresztezte szintén a Duna menti kordont Udvardnál és a tolnai zárvonatot Dunaszekcsónél. Ezenkívül a kiemelt távolsági postautak mellett több főút keresztezte a megye határait, ahol szintén szállítottak leveleket és utasokat, így a postakocsikat feltartóztatták és a leveleket füstölték az eszéki hídnál, Hidason, Kaposszekcsón és Batinánál is. Ezen ellenőrző pontoknál a kocsik utasait is ellenőrizték és kezdetben csak akkor engedték tovább őket, ha nem érintettek kolerafertőzött helyet, majd a vonatkozó rendelkezések szigorítása után (lásd „Zárvonalak, veszteglőintézetek” c. fejezet) csak a veszteglési idő letöltését követően utazhattak tovább.

A választmány rendelkezése szerint a levelek továbbítása a lánycsói átkelő ponton a szederkényi és a mohácsi posták között olyan módon történt, hogy a kocsik nem léphették át a zárvonatot, kizárólag a leveleket adhatták át a füstölést követően. A füstölésről itt azonban a választmány augusztus 16-án úgy rendelkezett, hogy azt már Szederkényben el kell végezni és a leveleket csak azután lehetett továbbszállítani a zárvonathoz Lánycsókra. Mindezek ellenőrzésére külön polgári biztost rendeltek ki Szederkénybe augusztus 18-án Kissfaludy József személyében. A választmány rendelkezéseit azonban – mint ahogy több más választmányi utasítás esetében láthattuk – itt sem mindig tartották be. Kissfaludy József polgári biztos augusztus 20-án levélben fordult a választmányhoz Szederkényből, melyben jelentette, hogy a mohácsi postától nem mennek ki a levelekért Lánycsókra, hanem a Szederkényről jövő kocsit arra kötelezik, hogy átlépve a zárvonatot vigyék be azokat Mohácsra. A választmány válaszában ezt határozottan megtiltotta.

Az Eszékről Pestre és Bécsbe menő postakocsikat az eszéki hídnál tartóztatták fel. Mivel Eszék nem volt fertőzött, ezért az eszéki főpostahivatal kérte Somsich Pongrác királyi

biztost, hogy a kocsikat veszteglés nélkül engedjék át. A zárlat postakocsikra vonatkozó feloldására Somsich augusztus 23-án levélben utasította a választmányt, amit az még ugyanaznap meg is tett. Ugyanakkor az ellenkező irányból Eszékre menő postakocsikról a hátrébbvont dunai zárvonat felállítása után úgy rendelkeztek, hogy mivel azok áthaladtak fertőzött területen, ezért Udvardnál kötelesek a 20 napos veszteglési időt letölteni.²⁹⁰ A leveleket viszont – hasonlóan a lánycsóki átkelőhöz – a füstölést követően itt is tovább szállították olyan módon, hogy a zárvonat túloldalára Baranyavárról küldtek ki futárt, aki azokat átvette és tovább vitte Eszék irányába. Somsich javaslatára azonban augusztus 27-én a Bécsből és Pestről Eszékre közlekedő postakocsikra vonatkozó szabályokon is módosítottak: ezután azoknak nem kellett Udvardnál állniuk 20 napig, hanem tovább mehettek Eszékig és a veszteglési időt itt tölthették le.²⁹¹ A kocsikat az út alatt Udvard és Eszék között egy katona kísérte és őrizte, nehogy az utasok a helyiekkel érintkezzenek.²⁹²

A tolnai zárvonalon keresztül a kaposszekcsői főúton – bár ez nem volt postaút – ugyancsak hoztak leveleket Dombóvár irányából. A választmány a kordon felállítása után úgy rendelkezett, hogy a leveleket füstölést követően továbbvihették a célállomásra. Ugyancsak szállítottak leveleket Bács megyéből Baranyába Batinán keresztül; itt azokat a Bács megyei Bezdán irányából Batináig hozták, ott megfüstölték, majd - hasonlóan a többi átkelőhöz – az ide kirendelt baranyai futárok vitték tovább.

A megyei zárvonatokon felállított átkelőkön kívül Pécs város határában is megállították a postakocsikat és ellenőrizték az utasok papírjait, azonban – ahogy Ország Imre a Pécsi járás szolgabírája egyik jelentésében olvasható – itt is történtek szabályszegések.²⁹³ A Pestről érkező postakocsi július 31-én érkezett a meszesi kocsmához, ahol az utasok biztonság leveleit és csomagjaikat ellenőrizték volna. Erre azonban nem került sor, mert az ellenőrzés alól kibújva bementek Pécsre. A város kapitánya kivizsgálta az ügyet, felkereste a szóban forgó hat személyt a városban és mivel papírjaikkal nem tudták igazolni, hogy utazásuk során nem érintettek fertőzött helyeket, veszteglés alá helyezte őket. Mivel viszont a csomagjaik Meszesen maradtak, ezért kérték, hogy a veszteglési időt a meszesi kocsmában tölthessék le, ami amúgy is az erre kijelölt hely volt. Ehhez a kapitány hozzájárult.

A postaforgalom mellett a vásárok szintén veszélyforrásnak számítottak járványügyi szempontból, mivel ezek során ugyancsak távolról érkező emberek és áruk érintkeztek a

²⁹⁰ A postakocsikat azért kellett Udvardnál feltartóztatni, mert az eszéki híd előtt itt volt az utolsó veszteglőintézet. A híd baranyai oldalán csak ellenőrzőpont volt, intézetet nem hoztak létre.

²⁹¹ BML IV. 1m 5 2-4 262/1831

²⁹² BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 336/1831

²⁹³ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratai: 65/1831

helyiekkel. A választmány már a kolera közeledtének hírére – összhangban a felsőbb rendeletekkel – a július 31-ei ülésén úgy rendelkezett, hogy a „marha és élelembeli” vásárok kivételével minden vásárt betilt a megyében.²⁹⁴ A kolerajárvány kitörése után e rendeletet is szigorították: a királyi biztos utasítására az augusztus 13-ai választmányi ülésen úgy határoztak, hogy 15-étől a marhavásárokat is betiltják a megye egész területén.

7.2.5. Gyógykezelés

Bár a megbetegedések okát nem ismerték és modern gyógyszerek sem álltak az orvoslás rendelkezésére, különféle gyógymódokat azért alkalmaztak a kolerás betegek gyógyítására. Ezek nagy része a tapasztalatokon alapuló tradicionális gyógymódok körébe tartozott, ugyanakkor egyes eljárásokat a járványügyi irányítás is hatékonynak talált, ezért azokat rendeletileg tették kötelezővé.

Bevett szokás volt a nép körében több településen a fokhagyma gyógyszerként történő alkalmazása a kolerás betegeknek. Barthos Lajos polgári biztos tudósítása szerint a batinaiak amint „tagjaikban gyengülést éreztek” 3-4 fokhagymát mozsárban összetörtek, ecettel felöntötték, majd a kapott péppel bedörzsölték a testüket, majd betakaróztak és meleg téglával melegítették a testüket. Ezenkívül némelyek kámforos pálinkát is ittak. A választmány a gyógymódot hasznosnak minősítette és azzal az utasítással közölte a szolgabírókkal augusztus 17-én, hogy azt minden településen terjesszék a lakosság körében.²⁹⁵ Ugyancsak használatban levő és a hivatalos álláspont által támogatott szerek voltak az ópium és a kámfor-víz keverék, amit rögtön hányás után ittak.

Igen nagy népszerűsége tett szert az 1831. évi kolerajárvány idején egy már említett eljárás, ami Morvay-féle gyógymódként vált ismerté. Morvay János, a Borsod vármegyében található Tiszabábolna község plébánosa egy német orvos Oroszországból írott tudósításában olvasta a módszert, amivel Rigában kezelték a betegeket...A gyógymódot elkezdte alkalmazni és Morvay szerint igen hatékonynak bizonyult: Tiszabábolnán a 120 kezelt betegből csak 21 halt meg. A módszert a Helytartótanács is hatékonynak találta és az egész országban nyomtatott formában szétküldte. Baranyába 200 darab érkezett augusztus 23-án, ezeket elküldték a szolgabírókhoz azzal az utasítással, hogy terjesszék a gyógymódot a

²⁹⁴ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

²⁹⁵ BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

járásukban. A lakosság körében a járvánnyal szembeni teendőket dobszóval hirdették ki. Sokan olyan gyógymódokat alkalmaztak, amelyek egyenesen rontottak a beteg állapotán. Bevett szokás volt pl. hideg vizet inni, sőt helyenként jeget tettek a beteg mellére. Darázson még az uraság jégvermét is feltörték, hogy onnan jeget lopjanak.²⁹⁶

A gyógyítást nagyban megnehezítette a hatékony gyógymód hiánya mellett az általános orvoshiány is. A megyei főorvos és a járásorvosok mellett csak néhány kirendelt orvos tevékenykedett a megyében, így gyakorlatilag lehetetlen volt, hogy minden beteg orvosi segítséget kapjon. Mohácson pl. a. 8500 lakos rendszeres ellenőrzésére és a betegek gyógyítására a járványos időszak nagy részében egy orvos jutott, Patkovics József személyében.

A betegek ápolása mellett fontos volt a szegények élelemmel való ellátása is, mivel az alultáplált, legyengült szervezet jóval fogékonyabb a fertőző betegségekre. Batinán pl. 376 rászoruló írtak össze, akiknek a bellyei uradalom búzát és árpat szolgáltatott ki augusztus 11-én.²⁹⁷

A betegek elkülönítése és ápolása nagyobb részben otthonukban történt, mely házakat zárlat alá helyezték, kisebb részben pedig az erre a célra kijelölt épületekben felállított ideiglenes járványkórházakban. A lakosság azonban idegenkedett ezen intézményektől, de még a választmány is azon az állásponton volt, hogy a betegeket „édes otthonukban” jobban lehet ápolni. Ennek ellenére természetesen – összhangban a Helytartótanács rendeleteivel – már jóval a járvány kitörése előtt, július 16-án utasították a szolgabírókat, hogy írják össze a járásukban a járványkórháznak alkalmas házakat.²⁹⁸ A Baranyavári járásban Pákozdy Zsigmond szolgabíró Patkovics József orvossal konzultálva az ispotályok helyét a Duna és a Dráva mellékén jelölte ki, ugyanis a kolera megjelenését a folyók irányából várták. A július 23-án kelt összeírásban olvashatjuk, hogy a Baranyavári járásban Dályokon a nagy kocsmá fészkerét, Hercegszőlösön szintén a kocsmá fészkerét, Darázson néhány lakóházat, Beremenden, Kácsfalun és Dárdán pedig a kocsmát jelölték ki, mely épületek járvány esetén ideiglenes kórházakká alakíthatók.²⁹⁹ A Mohácsi és Pécsváradi járásokban az összeírásra csak augusztus 13-án került sor. Mohácson az iskolára esett a választás, ami 11 helyiségből állt, ezen kívül egy különálló épület is tartozott hozzá, ahol szükség esetén legalább 100 beteg elfért; Hidason, Dunaszekcsőn, Lánycsókon és Pécsváradon magánházakat jelöltek ki a célra.³⁰⁰

²⁹⁶ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmány iratai: 321/1831

²⁹⁷ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 149/1831

²⁹⁸ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1698/1831.

²⁹⁹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: 30/1831

³⁰⁰ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: 170/1831

A halottakat - a Helytartótanács rendelkezései szerint – minél előbb ki kellett vinni a halottasházba, a halotti torokat pedig megtiltották. A házat, ahol korábban feküdt kifüstölték, a ruháit elégették, vagy erős lúggal kimosták, ezenkívül a padlót lúggal felöntötték. A halottakat 8 láb mélyre kellett temetni.³⁰¹

7.2.6. Járványügyi jelentések

A járványügyi védekezés már július elején megindult a megyében. Ennek részeként a megyegyűlés július 8-ai rendelete szerint a falusi elöljárók naponta kötelesek voltak bejárni a helység házait ellenőrizve, hogy van-e beteg és szellőztetik-e a szobákat, ezenkívül a jegyzők is naponta ellenőrizték a rájuk bízott településeket. A járvány kitörését követően az ő feladatuk volt a gyanús esetek bejelentése a szolgabírónál, aki azokat a járásorvossal, vagy annak lefoglaltsága esetén valamely más kirendelt orvossal haladéktalanul kivizsgálta és az eredményről jelentést tett a választmánynak. A járvány által érintett településekről az illetékes szolgabírók nyolc naponta időszakos jelentést készítettek, melyben összeírták a megbetegedettek nevét, az életkorukat, a megbetegedésük napját és a felgyógyulásuk, ill. haláluk dátumát. Az összeírást a szolgabírók egy orvossal és egy segéddel az érintett településekre kimenne készítették el, majd a dokumentumot aláírták a helyi plébánossal és az elöljárókkal. A jelentéseket a választmánynak küldték, a választmány pedig szintén nyolc naponta megyei összesített jelentést küldött Somsich Pongrác királyi biztosnak, aki ezeket továbbította a Helytartótanácsnak.

A jelentések körül sokszor bizonytalanságot szült, hogy a kolerát még az orvosok közül sem ismerte mindenki pontosan, ezért néha kolerának nyilvánítottak bizonyos megbetegedéseket, amelyekről később kiderült, hogy nem azok. Ez a betegségekre vonatkozó hiányos ismeretek mellett az ebben az évszakban gyakori, a kolerához hasonló tüneteket produkáló hasmenéses megbetegedések jelenlétének volt köszönhető.

³⁰¹ kb. 240 cm

7.2.7. Mezőgazdasági munkák

A kolerajárvány miatti elzárások a mezőgazdasági munkákat is érintették. A zárvonalak mind a mezőgazdasági munkások, mind pedig a betakarított termények szabad forgalmát akadályozták. A megyei hatóságok e kérdéskört olyan módon igyekeztek szabályozni, hogy a betakarítást a körülményekhez képest időben elvégezhessék, ugyanakkor az elzárásokra vonatkozó rendelkezéseket se hágják át.

A probléma legnyilvánvalóbban a tolnai zárvonalon jelentkezett, ugyanis a megyehatár közelében élők közül dologidőben sokan átjártak a szomszédos megyébe dolgozni. Emellett az Esterházyak birtokai mind Baranya, mind Tolna megye számos településére kiterjedtek, így az uradalom települései között, illetve a települések és a birtokközpont viszonylatában a mezőgazdasági munkásokon kívül a betakarított termények beszállítása is problémát jelentett.

A választmány először az augusztus 3-ai ülésen, tehát a tolnai zárvonala felállítását követően szabályozta a Tolnába átjáró munkások mozgását. A döntés szerint a hidasiak és a mecseknádasdiak szabadon átjárhattak Tolna megyébe, de ott a tolnaiakkal nem érintkezhetek.³⁰² A tolnai kordon felállítása után a forgalomkorlátozás még inkább problémát okozott, ugyanis a Baranyában levő, az Esterházyak dombóvári uradalmához tartozó településekről (Ráckozár, Mekényes, Nagyságh, Vázsnok, Sásd, Meződ, Jágónak, Kaposszekcső, Vásárosdombó, Csikóstöttös, Mágocs) sokan átjártak a tolnai birtokrészre dolgozni, majd a betakarított termény egy részét a baranyai birtokközpontokba szállították. A választmány erről az augusztus 17-ei ülésen úgy rendelkezett, hogy az érintett településekről a mezőgazdasági munkások kizárólag Hidasnál léphettek át Tolna vármegyébe, az ott betakarított terményeknek azt a részét pedig, amit Baranyába kellett szállítaniuk, csak Kaposszekcsőig vihették. A terményeket innen – a Tolnában levőkkel való minden érintkezést mellőzve – a Baranyában maradt társaik szállíthatták tovább. A Tolna megyében dolgozó baranyaiak munkájuk végeztével is csak Hidason keresztül térhettek haza, de kizárólag a veszteglési idő letöltése után.³⁰³

A dunai zárvonala elsősorban a mohácsiak számára jelentett nehézségeket, ugyanis a mezőváros földjeinek jelentős része, illetve a marháik a szigeten voltak. Mohács ezért július 24-én Sauska Keresztély szolgabíró közvetítésével kérte a választmánytól, hogy

³⁰² BML IV. 1 m 5. 1-2, Koleraválasztmány iratai (Koleraválasztmányi jegyzőkönyv)

³⁰³ Megjegyzendő, hogy ez nagy kerülőt jelentett számukra, ugyanis a kaposszekcsői és a hidasi átkelő között – közúton mérve – több mint 40 km volt a távolság.

engedélyezzék számukra a szigeten levő földjeikre történő átjárást. A választmány ezt július 25-én azzal a feltétellel megengedte, hogy ott idegenekkel nem érintkezhetnek.³⁰⁴

A választmány e döntése egyébként nem kizárólag a Mohácsi-szigetre való átjárást engedélyezte, hanem az összes dunai sziget vonatkozásában megengedte azt. Így a kopácsiak is átjárhattak a Kopácsi-tavon levő szigeteikre, ami a falu élelmezése szempontjából fontos fejlemény volt. A szigeteken ugyanis szántóföldjeik voltak, sőt azok partjainál halásztak is, továbbá, mivel a legelőik évek óta víz alatt álltak, ezért a marhákat a szigetekről csónakokkal beszállított nádlevéllel etették. Emellett a zárvonat felállításakor a szigeten dolgozók ott rekedtek, így őket csak olyan módon tudták élelmezni, hogy egy csónakban átlökték számukra a szükséges élelmiszereket. A zárlat részleges feloldásával tehát e problémák is megoldódtak.³⁰⁵

A dunai zárvonat ezenkívül a batinaiaknak sem kedvezett, ugyanis az ő földjeik egy része Bácsban feküdt, ezért több alaklommal kérték, hogy oda átjárhassanak, ezt azonban a választmány szigorúan megtiltotta.

A Dunától hátrébb vont zárvonat szintén akadályt jelentett a földek művelésében és a betakarításban, mivel a kordon több helyen elzárta a településeket a földjeiktől. Emiatt kérték pl. augusztus 17-én a darázi és a hercegmároki lakosok, hogy átjárhassanak a lipovicai földjeikre betakarítani, azonban a választmány az átlépést itt is csak a kijelölt átkelőnél engedélyezte, a visszatérést pedig úgyszintén kizárólag ott és csak a veszteglési idő letöltése után.

A Drávánál – mint fentebb már említésre került – Baranya vármegye ugyan nem hozott létre zárvonatot, csak az eszéki hidat őrizték, azonban a szomszédos Verőce megye bizonyos szakaszokon kordonokat hozott létre a folyó túlsó partján, így pl. a miholjaci határban. Ez Palkonya és Csehi községeket érintette kedvezőtlenül, ugyanis a határukban működő drávai malmokba a túlsó partról hordták a gabonát, ezért a két község július 28-án kérte a választmányt: eszközöljék ki, hogy a gabona szabad forgalma a Dráván helyreálljon. A választmány július 30-án ezt meg is tette.³⁰⁶

³⁰⁴ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 26/1831

³⁰⁵ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 59/1831

³⁰⁶ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmány iratai: 54/1831

8. Az 1831. évi kolerajárvány Tolna megyében

Ebben a fejezetben a tolnai kolerajárvány legfontosabb eseményeivel, a hatóságok által a járvány betörésének megakadályozására, ill. annak megfékezésére tett intézkedésekkel foglalkozom. A fő témaköröket itt is hasonló tematikus bontásban tárgyalom, mint az előzőekben a baranyai járvány elemzése során, külön hangsúlyt helyezve annak vizsgálatára, hogy a hatósági intézkedések, azon belül is különösen a betegség terjedésének megakadályozására létrehozott zárvonalak és veszteglőintézetek mennyire működtek hatékonyan. A következtetések levonására – ahogyan már a Baranyáról szóló fejezet bevezetőjében is említettem - a dolgozat végén kerül sor.

8.1. A járvány legfontosabb eseményei

A kolera elleni óvintézkedések július elején Tolnában is megindultak. Kezdetben a vármegyei kisgyűlés rendelkezett a védekezést illetően, majd július 15-től az alispán elnöklete alatt megalakult megyei koleraválasztmány, amit itt központi kiküldöttségként említenek a források, jogköre azonban megegyezett a Baranya kapcsán már ismertetett választmányéval.

Az első védelmi intézkedések a Helytartótanács július 6-ai 18606. szám alatt kelt rendeletével összhangban itt is arra irányultak, hogy a Duna irányából megakadályozzák a betegség megyébe való betörését. Emellett a járvány Fejér vármegye irányából, a szárazföldön keresztül is fenyegetett, emiatt július 19-én, ill. 27-én a vármegyehatáron is elzárást állítottak fel. (lásd bővebben „Zárvonalak, veszteglőintézetek” c. alfejezet)

Az óvintézkedések ellenére azonban Tolnában sem sikerült a járványnak a Dunánál gátat vetni. Az első megbízható információ a kolera megyebeli megjelenéséről a hónap végére tehető: a központi kiküldöttség július 30-án értesült Havas Ignác megyei főorvos jelentéséből, hogy Pakson az elmúlt napokban gyanús megbetegedések történtek. A betegség tolnai megjelenésének pontos dátuma természetesen bizonytalan, azonban egy szeptember végén készült összesítő jelentés szerint ³⁰⁷ a kolera először Pakson jelent meg július 19-én. A hónap utolsó harmadában több Duna-parti településen ütötte fel fejét a betegség, így július 23-án Böleskén, 27-én Faddon, 28-án Dunaföldváron, 31-én Bátán regisztráltak megbetegedéseket. Az adatokból tehát egyértelműen látszik, hogy – az előzetes félelmeknek megfelelően – a

³⁰⁷ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: 2361/1831.

kolerajárvány a Duna irányából jutott a megyébe és elsőként a Duna partján fekvő és Bölcse kivételével fontos folyami kikötőkként, illetve révátkelőkként is funkcionáló településeken pusztított.

A kolera megyebeli megjelenésére reagálva a központi kiküldöttség Tolna vármegye még egészségesnek vélt részeinek védelmére augusztus 1-én egy új kettős zárvonatot hozott létre a Sió-folyó és Dunaszentgyörgy-Bikács települések vonalában. (lásd bővebben a vonatkozó alfejezetben) Az újabb zárvonatok ellenére a kolerajárvány csakhamar a megye egyre több településén mutatta magát. Elsősorban a járvány augusztus 6-ai bátaszéki és 7-ei szekszárdi kitörése láttatta be a központi kiküldöttséggel, hogy a védelem Dunára és Sióra való támaszkodása nem tudja megakadályozni a megye középső területeinek megfertőződését, ezért augusztus 7-én ismét átalakították a zárvonatrendszert, az új védelem Sióra és Kaposra történő áthelyezésével, ahogy arról a későbbiekben még bővebben szó lesz. A siói vonal azonban nem volt hosszú életű, ugyanis arra hivatkozva, hogy a zárvonatok több kárt okoznak a kereskedelemben és a mezőgazdasági munkák terén, mint amennyi haszonnal járnak a járvány elleni védelemben, a központi kiküldöttség augusztus 9-én felszámolta.³⁰⁸

A következő napokban a járvány tovább terjedt a megyében. A térképre tekintve azt látjuk, hogy a hónap első harmadában a kolera még megmaradt a Duna partján illetve annak legfeljebb 10 kilométeres körzetében, augusztus 9-től azonban számos Sió-menti, sőt egy esetben Kapos-menti településről jelentettek megbetegedéseket, így 9-én Pincehelyről, 10-én Pálfáról, 11-én Medináról és Kölesdről, 12-én pedig Simontornyáról. A járvány súlypontja tehát már ekkor elkezdett elmozdulni a Duna partjáról a megye középső területei felé és a hónap középső harmadában elsősorban a Sió jobb partján levő településeken terjedt.

A központi kiküldöttség hivatkozva arra, hogy a zárvonatok a többszöri áthelyezés ellenére sem állták útját a kolerának, augusztus 13-án megszüntette a még fennálló egyetlen kaposi zárvonatot a megyében és a továbbiakban a védekezés egyéb módjaival, pl. helyi elzárásokkal próbált harcolni a járvány ellen.

A hónap utolsó harmadában már enyhülésről szólnak a jelentések. Bár augusztus 20. után négy Dombóvári járásbeli településen, így Döbröközön, Tamásiban, Ozorán és Dombóváron is megbetegedések jelentkeztek, ugyanakkor ezek esetszámukban messze elmaradtak a megye középső és keleti harmadán regisztráltaktól, másrésről a Földvári járásban ahol a járvány már egy hónapja dühöngött, egyre több településen a lecsengés jelei

³⁰⁸ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: 184/1831

mutakoztak. Augusztus 26-án már azt jelenthette Augusz Antal főszolgabíró a központi kiküldöttségnek, hogy a járásban kezd alábbhagyni a járvány.

Bár szeptemberben még újabb hat település iratkozott fel a járványügyi jelentésekre, a kolerajárvány a legtöbb helyen már enyhült, különösen a megye keleti részén, ahonnan elindult. Szeptember 30-án Havas Ignác megyei főorvos jelentetése szerint a Földvári járásban a kolera már többnyire megszűnt.

Októberben már újabb településen nem jelent meg a betegség és az eddig járvány által érintettek többségén sem jelentkeztek már megbetegedések. A központi kiküldöttség jegyzőkönyve szerint október 10-én már csak néhány kolerás beteg volt a megyében, tehát a járvány lényegében véget ért. A testület majd az október 27-ei ülésén jelenthette be, hogy „Isten kegyelméből megszűnt a járványos nyavalya” Tolna vármegyében.

A Baranyával foglalkozó részben már említett országos kimutatások szerint a megye 48 településén ³⁰⁹ összesen 5249 embert fertőzött meg a kolera, melyből 2831 meggyógyult és 2418 meghalt. Alábbi táblázat egy szeptember 24-én készült megyei összesített járványügyi jelentés alapján készült. Ez alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a megbetegedések túlnyomó része az ezt megelőző időszakra tehető, ugyanis a kimutatás szerint addig összesen 5127 fő betegedett meg, ami mindössze 122 fővel kevesebb, mint az országos kimutatás alapján a járvány teljes időtartama alatt betegségbe esettek száma. E 122 megbetegedésnek egy része valószínűleg Kakasdra, Kisvejkére és Mislára tehető, ahol a kolera szeptember 24-én és 25-én jelent meg, így e települések már nem szerepeltek az említett jelentésen. (A kolerajárvány által érintett települések: lásd 4. térkép és 2. táblázat) Természetesen ismét fontos hangsúlyozni, hogy akárcsak Baranyában, ill. az egész országban, a megbetegedettek és meghaltak tényleges száma a kimutatásokban szereplő adatoknál magasabb lehetett.

A megyei mortalitást vizsgálva a 2418 halálesetet és a Fényes Elek ³¹⁰ által számolt 176.417 fős megyei lakosságot alapul véve a mortalitást 1,37 %-ra tehetjük. ³¹¹ Bár a már idézet B. Lukács Ágnes-féle adatok alapján elmondható, hogy Tolna megye sem tartozott a magas mortalitású megyék közé – a mortalitás a 2,80%-os országos átlag 2,04-ad része volt - Baranyával összehasonlítva ugyanakkor a halandóság az ottani 3,91-szeresére tehető. Ebben minden bizonnyal nagy szerepet játszott, hogy míg Baranyában a járvány a Duna mellékére korlátozódott, addig Tolnában a megye nagy részét érintette.

³⁰⁹ Bár az országos kimutatás szerint 48 települést érintett a tolnai járvány, a fennmaradt források alapján csak 47 településről tudunk, ahol az orvosi vizsgálat szerint kolerás megbetegedések történtek.

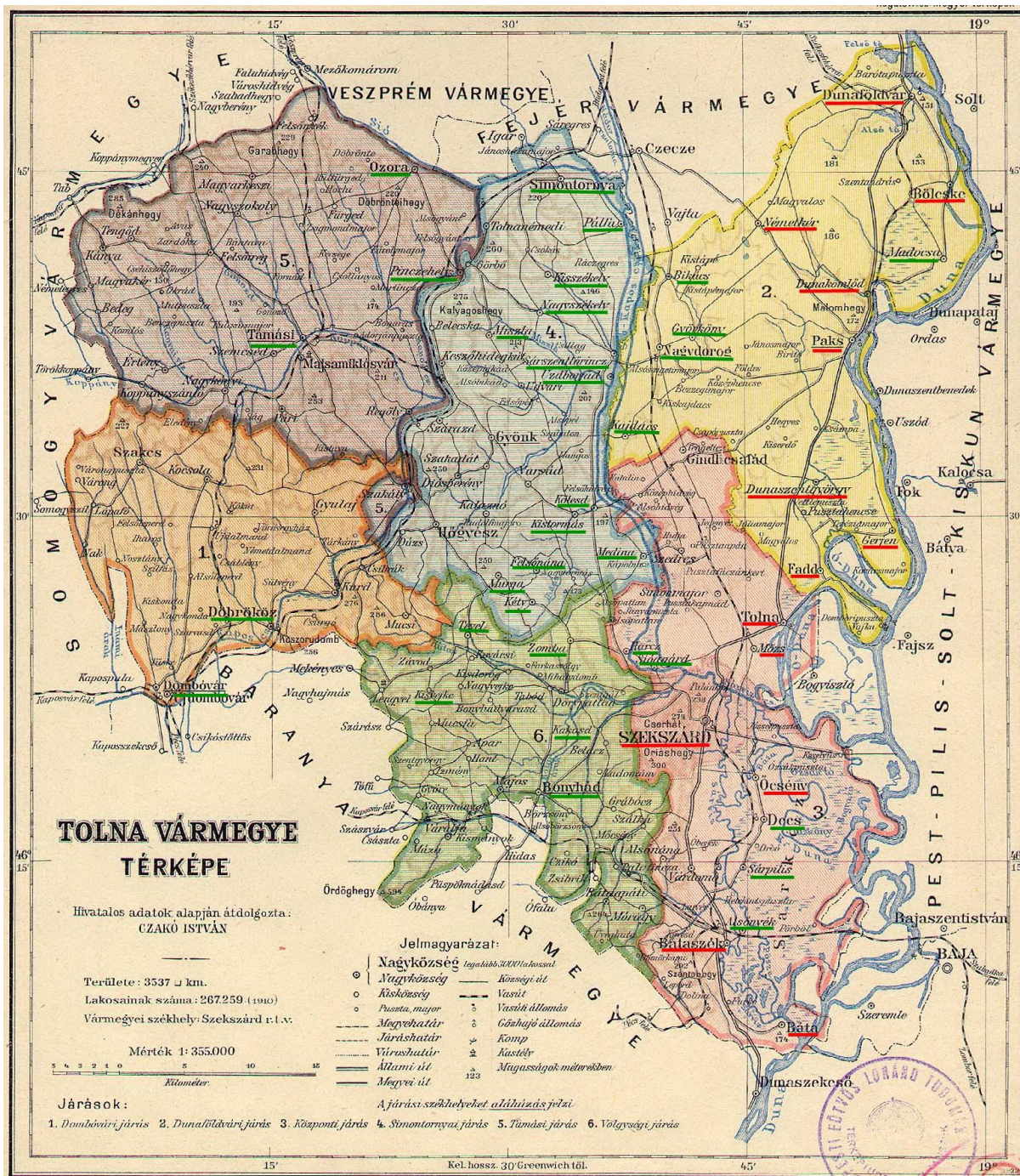
³¹⁰ Fényes 1841. 300.

³¹¹ Meg kell jegyezni, hogy B. Lukács Ágnes a tolnai mortalitást az 1828-as Ludovicus Nagy-féle összeírás összlakosságszámát alapul véve 1,36%-ra teszi, saját becslései szerint pedig 1,38%-ra. (B. Lukács 1966. 126.)

2. táblázat: A kolerajárvány által érintett települések Tolna vármegyében

	Település	Népesség (fő)	Járvány kezdete	Betegek száma (fő)	Gyógyultak száma (fő)	Halottak száma (fő)	Orvoslás alatt maradt (fő)
1.	Paks	7439	július 19.	167	106	61	0
2.	Bölcske	3660	július 23.	267	57	210	0
3.	Fadd	3350	július 27.	429	303	126	0
4.	Dunaföldvár	9256	július 28.	479	155	324	0
5.	Báta	2624	július 31.	377	240	127	10
6.	Tolna	5174	augusztus 4.	151	108	41	2
7.	Dunakömlőd	1269	augusztus 5.	38	25	13	0
8.	Gerjen	999	augusztus 5.	129	100	29	0
9.	Őcsény	1885	augusztus 5.	66	30	34	2
10.	Dunaszentgyörgy	728	augusztus 6.	110	46	53	11
11.	Bátaszék	4824	augusztus 6.	115	50	63	2
12.	Mózs	1776	augusztus 7.	130	85	42	3
13.	Szekszárd	8271	augusztus 7.	380	200	166	14
14.	Németkér	1014	augusztus 8.	34	21	13	0
15.	Pincehely	1936	augusztus 9.	190	55	100	35
16.	Pálfa	1231	augusztus 10.	209	105	104	0
17.	Medina	877	augusztus 11.	142	61	81	0
18.	Kölesd	1520	augusztus 11.	154	57	95	2
19.	Madocsa	1745	augusztus 12.	144	76	68	0
20.	Simontornya	1943	augusztus 12.	232	114	87	31
21.	Sárszentlőrinc	1879	augusztus 13.	232	96	136	0
22.	Sióagárd	1414	augusztus 15.	51	33	18	0
23.	Uzd	428	augusztus 15.	31	10	21	0
24.	Tevel	2363	augusztus 16.	43	24	17	2
25.	Nagydorog	2335	augusztus 18.	189	110	79	0
26.	Döbrököz	2051	augusztus 20.	108	52	51	5
27.	Ozora	2787	augusztus 21.	62	36	22	4
28.	Kajdacs	2286	augusztus 22.	56	7	32	17
29.	Nagyszékely	2200	augusztus 23.	1	0	1	0
30.	Kistormás	1003	augusztus 23.	36	29	7	0
31.	Tamási	2701	augusztus 23.	50	21	22	7
32.	Bikács	1104	augusztus 24.	14	8	6	0
33.	Decs	2121	augusztus 24.	78	15	29	34
34.	Alsónyék	853	augusztus 24.	62	21	22	19
35.	Harcz	468	augusztus 28.	18	5	7	6
36.	Bonyhád	4147	augusztus 28.	7	0	6	1
37.	Zomba	2203	augusztus 29.	18	3	8	7
38.	Felsőnána	1407	augusztus 30.	55	20	29	6
39.	Murga	593	augusztus 30.	8	0	7	1
40.	Pilis	545	szeptember 1.	11	2	5	4
41.	Kisszekely	1007	szeptember 1.	21	0	2	19
42.	Kéty	1129	szeptember 3.	6	2	2	2
43.	Dombóvár	1396	szeptember 5.	18	11	4	3
44.	Györköny	1932	szeptember 5.	9	3	2	4
45.	Kakasd*		szeptember 24.				
46.	Kisvejke*		szeptember 24.				
47.	Miszla*		szeptember 25.				
	Összesen:	101873		5127	2502	2372	253

4. térkép: A kolerajárvány által érintett települések Tolna vármegyében ³¹²

Jelmagyarázat a 4. térképhez:

piros aláhúzás: járvány által érintett települések a kolerajárvány első, a Duna mellékére korlátozódó szakaszában augusztus 8-ig

³¹² A felhasznált nyers térkép forrása: Tolna vármegye térképe. Hivatalos adatok alapján átdolgozta Czakó István 1911.

zöld aláhúzás: járvány által érintett települések a kolerajárvány második, valószínűsíthetően a Kapos-Sió vidékéről kiinduló szakaszában augusztus 9-től

Baranyához hasonlóan – Fényes Elek nyomán – röviden kitérek a megye vízrajzi viszonyaira és a járvány által érintett településekre.³¹³ Tolna vízrajzi viszonyait vizsgálva elmondható, hogy a nyugati határvidékén elhelyezkedő Duna mellett két jelentősebb folyó, a Kapos és a Sió is tagolja. A Dunával kapcsolatban megemlíti a szerző, hogy „egyrésről számtalan malmot forgatván, s’ halakkal bővelkedvén, több ezer embernek élelmet és táplálékot nyújt: de más oldalról árvizeivel tetemes károkat okoz”³¹⁴

A Kapos és a Sió szabályozási munkálatai, melyek során – Fényes Elek szerint - 1821. és 1835. között 86.000 hold területet csapoltak le és tettek művelésre alkalmassá, 1831-ben éppen folyamatban voltak. A munka részeként mindkét folyót hajózható csatornává alakították, Somogy megyétől Simontornyáig 100-200, attól tovább a Dunáig 500-1000 mázsás hajók közlekedhettek, bár Fényes Elek megjegyzi, hogy e kapacitást nem használták ki. Mivel Fényes műve a végeredményt, az 1835. utáni állapotokat mutatja, nem tudhatjuk pontosan, hogy mindezen munkálatok milyen stádiumban voltak a kolerajárvány idején, de feltételezhető, hogy a Kapos és a Sió bizonyos szakaszain még fennálltak a korábbi viszonyok, így a víz a folyók mentén jelentősebb területeket boríthatott.

Meg kell említeni ugyanakkor, hogy Dóka Klára³¹⁵ szerint a vízszabályozási munkák a Sión, a közvetlen közelében párhuzamosan futó Sárvízen és a Kaposon már 1825-ben befejeződtek. Ennek eredményeképp az említett folyók menti mocsaras területek szántónak és rétnak egyaránt használhatóvá váltak, sőt még a korábban víz borította „két víz” közötti területeket (Sió és a Sárvíz közötti sáv) is művelés alá vonhatták. Emellett a Sárvízen kialakított csatornán – Dóka Klára szerint – ekkortól 500 mázsás hajók is tudtak közlekedni.

A járvány által érintett települések közül mezőváros volt Dunaföldvár, Dunaszentgyörgy, Paks, Tolna, Szekszárd, Bátaszék, Bába, Kölesd, Simontornya, Bonyhád, Tevel, Dombóvár, Döbrököz, Ozora, Pincehely és Tamási. A járványos települések közül néhány uradalmi település volt, így a bátaszéki uradalom részét képezte Bába, Decs, Pilis és Alsónyék, továbbá a földvári uradalomhoz tartozott Kér, Dunakömlőd, a szekszárdihoz Sióagárd, Móz, Őcsény, az Apponyi uradalomhoz Kölesd, Felsónána, Pálfa, Kistormás, Kisvejke a simontornyai Szina uradalomhoz Kis- és Nagyszékely, az ozorai és dombóvári

³¹³ Fényes 1841. 294-325.

³¹⁴ Fényes 1841. 296.

³¹⁵ Dóka 1980. 229-245.

Eszterházy uradalmakhoz pedig Pincehely és Tamási. A megye állandó orvosi karát itt is – akárcsak Baranyában - a két főorvos és a négy járási seborvos alkotta.

8.2. Hatósági intézkedések a járvány alatt, illetve azt megelőzően

A következőkben – a Baranya vármegyével foglalkozó fejezettel megegyező módon – Tolna megye egészségügyi igazgatásának kereteit, illetve a hatóságok a kolera megjelenését megelőzően és a járvány alatt kifejtett erőfeszítéseit mutatom be, kitérve a legfontosabb problémakörökre és külön hangsúlyt helyezve a vizsgálatom fő fókuszpontjára, a zárvonalak és veszteglőintézetek működésére és hatékonyságára.

8.2.1. A járványügyi igazgatás szervei és tisztségviselői

Ebben az alfejezetben a tolnai járványügyi igazgatás szerveivel, illetve a forrásokban megjelenő legfontosabb tisztségviselőivel foglalkozom. Mivel a közigazgatás és vele együtt az egészségügyi igazgatás keretei legnagyobb részben minden vármegyében megegyeztek, így itt a különböző szintű hatóságok személyi állományán kívül főleg a baranyai rendszertől való eltéréseket kívánom bemutatni.

A Tolna vármegyei egészségügyi igazgatás élén – a többi vármegyéhez hasonlóan - a Baranyával foglalkozó fejezetben már ismertetett jogkörrel rendelkező csúcsszerv állt, amelyet ugyanakkor a tolnai források, eltérően a baranyai „koleraügyi állandó választmány” elnevezéstől, következetesen központi kiküldöttségként említenek. A tolnai központi kiküldöttség, az ülésein vezetett jegyzőkönyv első bejegyzése szerint július 15-én alakult meg, elnöke Jeszenszky János második alispán, tagjai a megalakuláskor: gróf Festetics Leó, Perczel Sándor és Aigl Pál táblabírók, Augusz Antal a Dunaföldvári járás szolgabírája, Havas Ignác megyei főorvos, Hermann János megyei másodfőorvos és Czuppon György esküdt mellett három egymást váltó tisztségviselő, akiket az alispán hívott meg. A testület július 16-tól kezdve rendszeresen ülésezett, a kolerajárvány július végi kitörésétől kezdve általában minden nap és így az ülésekről készült jegyzőkönyvek alapján látható, hogy a személyi állománya is változott. Mivel a járványügyi munka miatt nem mindig volt mód arra, hogy a fent említett tisztségviselők, különösen az orvosok minden alkalommal részt vegyenek az üléseken, ezért állandóan jelenlevőként csak az alispán és Aigl Pál táblabíró említhető, akik mellett néhány ideiglenes tag jelentette a kiküldöttség személyi összetételét a mindennapi gyakorlatban. A

központi kiküldöttség üléseit augusztus 8-ig Szekszárdon tartotta, majd a kolera vármegyeszékhelyen történt megjelenését követően áttette székhelyét Kölesdre, ahonnan majd csak a járvány szekszárdi enyhülését követően, szeptember 3-án költözött vissza.

A továbbiakban - a baranyai fejezethez hasonlóan – két külön részben mutatom be a megye közigazgatási és egészségügyi hatóságainak szervezeti kereteit.

Közigazgatási hatóságok és tisztségviselők

A csúciszervként működő központi kiküldöttségnek közvetlenül voltak alárendelve a főszolgabírók, elsősorban ők intézkedtek minden, a kolerajárvánnyal kapcsolatos ügyben a járásukban. A járvány alatt keletkezett forrásokból a főszolgabírókat név szerint ismerjük: Augusz Antal a Dunaföldvári, Dőry Gábor a Völgységi, Jeszenszky György a Dombóvári és Visolyi János a Simontornyai járást igazgatta. A járások irányításában a járvány alatt csak a Dombóvári járás esetében történt változás. Mivel a kolera augusztus második felében a járás több településén megjelent és a hatóságok tartottak attól, hogy a megye többi járásához hasonlóan itt is elhatalmasodik – mely félelem szerencsére nem igazolódott be – Jeszenszky György főszolgabíró kérésére szeptember 6-án a Dombóvári járást kettéosztották: déli részére továbbra is a főszolgabíró felügyelt, északon pedig Tamási székhellyel a Földvári járásból ide helyezett Berecz Mihály alszolgabíró irányította a járványügyi munkát.³¹⁶

A szolgabíróknak és közvetlenül a kiküldöttségnek egyaránt alárendelve Tolnában is találkozunk a polgári biztosokkal, akik helyi szinten irányították a járványügyi védekezést és Baranyához hasonlóan egy-egy valamely zárvonalon felállított veszteglőintézet, illetve átkelőhely ellenőrzését és irányítását kapták feladatul, vagy egy zárvonalszakasz felügyeletét végezték. Tolnában utóbbi tisztség betöltőit gyakran őrvonali biztosoknak nevezik a források.

A megyében elsőként létrehozott dunai zárvonalra nyolc polgári biztost neveztek ki, akik a kordon legfontosabb településein tartották székhelyüket, így került Gaál Eduárd Dunaföldvára, Tahy Ádám Bölcskére és Madocsára, Daróczy János Paksra, Parragh József Dunaszentgyörgyre, Berecz Mihály alszolgabíró Faddra, Dőry Fridrik Tolnára, Fördös István Bátára. és Lipovszky György Ócsény, Decs és Sárpilis településekre. A biztosok között Fördös helyzete speciális volt, ő ugyanis elsősorban a bátai révnél július közepén felállított veszteglőintézet igazgatását kapta feladatul. Bár Szekszárd és Bátaszék nem közvetlenül a zárvonalon feküdt, de a Duna és a kordon közelsége miatt ide is sor került polgári biztosok

³¹⁶ Berecz Mihály alszolgabíró egyúttal a Tamásiban működő helyi kiküldöttség élére is került, mely testületekről alábbiakban még bővebben esik szó.

kinevezésére: a megyeszékhelyen Angyal István, Bátaszéken pedig Grabovics János töltötte be a tisztséget.

A megyében a második zárvonatot július 27-én hozták létre a Fejér megyei határon, itt Szalay György Ozorára, Tóth Ferenc a simontornyai uradalombéli ügyész Simontornyára, Daróczy Sándor Bikácsra és Moravcsik András Kérre kapott biztosi kinevezést. Daróczy Sándor azonban csak három napot töltött Bikácson, ugyanis a paksi megbetegedések miatt a központi kiküldöttség július 30-án Paksra rendelte, ahol Daróczy Jánosnak segített a járvány megfékezésében. Helyére Bikácsra, a kiküldöttségi döntés értelmében Traiber Ignác került volna. Erre azonban már nem került sor – ugyanis ahogy az a fentiekben olvasható – a kolera megyei terjedése miatt a fejéri határon álló zárvonatot augusztus 1-én a központi kiküldöttség megszüntette és a belső, még egészséges megyei területek védelmére egy kettős zárvonatot hozott létre.

Az első, Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonaton Angyal József polgári biztos felügyelete alatt Parragh József biztos Dunaszentgyörgyről, Salamon Antal táblabíró pedig szintén biztosi kinevezéssel Györkönyről felügyelte az elzárást. A második, siói kordon felső szakaszának vonalvezetése megegyezett a korábbi fejéri zárvonatával, így Szalay György ozorai és Tóth Ferenc simontornyai biztosok továbbra is tisztségükben maradtak, az alsóbb szakaszra pedig újakat küldtek, így augusztus 1-től Traiber Ignác Lőrincről (Sárszentlőrinc), Magyary József Kölesdről, Perczel Imre Kápolnáról és Medináról irányították a siói zárvonat felállítását és működését, mely biztosi láncolatot Angyal István egészítette ki augusztus 3-tól a szekszárdi vámhídnál. A Sión szolgálatot teljesítő polgári biztosok állomáshelyeiről meg kell még jegyezni, hogy azok természetesen a folyó legfontosabb átkelőihez kötődtek.

A kaposi zárvonat augusztus 7-ei felállításával a folyón álló hidak forgalmának ellenőrzése újabb polgári biztosi tisztséget hívott életre: Velics István kurdi székhellyel felügyelte a kurdi mellett a szakályi hidat, a harmadik jelentősebb kaposi átkelő, a pincehelyi híd pedig az ozorai kiküldöttség hatáskörébe került. A szintén aznap módosított és a baranyai határig húzott siói zárvonaton álló új, börzsönyi átkelés ellenőrzését Perczel Imrére, a völgyégi járás alszolgabírájára bízták egyúttal polgári biztosi minőségben. Megüresedett kápolnai és medinai helyét - mivel ott egyébként is megszüntették a Sión való átjárását – a kölesdi biztos, Magyary József töltötte be. Mindeközben a bátai veszteglőintézetnél is személyi változás történt: Fördös Istvánt - akit Pincehelyre rendeltek - Péchy Ferenc váltotta a polgári biztosi tisztségben. A kolera terjedése miatt egyéb áthelyezések is történtek: a Kölesden augusztus 11-én történt megbetegedések miatt Traiber Ignácot Sárszentlőrincről a településre irányították, Moravcsik András pedig Kérről Pálfára. A zárvonatokon a polgári

biztosoknak alárendelve néha a helybeli jegyzőket és uradalmi tisztségviselőket is bevonták a felügyeleti munkába.

A Baranya megyében is meglévő tisztségviselők mellett meg kell még említeni egy fontos eltérést a baranyai és a tolnai járványügyi igazgatás keretei között. A kolerajárvány megyei megjelenésével a központi kiküldöttség már az augusztus 1-ei ülésén úgy döntött, hogy a betegség által leginkább fenyegetett, jelentősebb Duna-parti településekre helyi, akkori elnevezésük szerint „különös kiküldöttségeket” nevez ki, melyek feladata lett a kolera további terjedésének megakadályozása, a járvány megjelenése után a betegek ápolásának irányítása, szükség esetén a koleragyanús betegek házainak elzárása. E helyi testületek a megtett intézkedéseikről és a járvány pillanatnyi állásáról rendszeresen jelentést tettek a központi kiküldöttségnek. A járvány terjedésével azután számos, a Dunától távolabb fekvő településen került sor helyi kiküldöttségek kinevezésére, melyek hatásköre többnyire székhelyükön kívül egyes környező településekre is kiterjedt. A járvány időtartama alatt a központi kiküldöttség összesen 25 „különös kiküldöttséget” alakított. E helyi kiküldöttségek felállítása azért is érdekes, mert a vonatkozó források alapján Baranyában a Pécsen üléselőző állandó választmány mellett semmilyen helyi testületet nem alakítottak a járványügyi munka irányítására.

Az augusztus 1-ei döntés értelmében öt helyi kiküldöttséget hoztak létre a Duna mentén Paks, Dunaföldvár, Bölcske és Madocsa, Dunaszentgyörgy, valamint Fadd településeken. Az ugyanakkor felállított siói zárvonalon kijelölt átkelőknél augusztus 3-án két újabb helyi kiküldöttséget nevezett ki a központi kiküldöttség, ennek értelmében az északi zárvonalszakasz felügyeletére Ozorán, a délen pedig Kölesden alakult testület. A harmadik átkelőhöz, a szekszárdi vámhídhöz kiküldöttséget ekkor még nem rendeltek ki, itt Angyal István polgári biztos irányította az ellenőrzést.³¹⁷

Mivel a kolera – mint ahogy arról a fentiekben már szó esett - a következő napokban tovább terjedt a megyében, ezért a központi kiküldöttség újabb helyi kiküldöttség kinevezését látta indokoltnak, így került sor augusztus 6-án a hasonló hatáskörű simontornyai testület felállításra.

A következő két napban a kolerajárvány Sión túli terjedése miatt jelentősen átalakították a megyei zárvonalszervezést és részben emiatt, részben az újabb járványos góccok kezelésére augusztus 7-én és 8-án újabb helyi kiküldöttségek megalakítása mellett döntött a központi kiküldöttség. A módosított siói zárvonalon a borsönyi átkelő felügyeletére augusztus 7-én

³¹⁷ A szekszárdi vámhídnál ekkor még nyilván azért nem került sor helyi kiküldöttség kinevezésére, mert a központi kiküldöttség közelsége ezt feleslegessé tette.

Bonyhád székhellyel alakítottak kiküldöttséget, ezenkívül a kolera megjelenése miatt 7-én Bátaszéken, 8-án Tolnán és Szekszárdon ³¹⁸ jött létre hasonló testület.

Mint ahogy a fentiekben már említésre került augusztus 13-án megszüntették a záróvonalakat a megyében, azonban a már meglévő helyi kiküldöttségek továbbra is működtek. Feladatuk a betegek ápolásának biztosításán, a helyi elzárások fogantatosításán és a rendszeres jelentéseken kívül arra is kiterjedt, hogy a településeket elhagyni szándékozó lakosok számára egészséges voltukat igazoló dokumentumokat állítsanak ki.

Mivel a járvány újabb településekre jutott el a hónap közepén, ezért a helyi járványügyi munka igazgatására a megye középső területein is sor került kiküldöttségek felállítására. A kolera Sió menti terjedése miatt augusztus 15-én Sárszentlőrincen állt fel újabb helyi testület, majd augusztus 18-án Tevelen és Nagydorogon.

A járvány következő szakaszában a kolera augusztus 20-át követően a Kaposon is túljutott és néhány településen, köztük Tamásiban is pusztítani kezdett, ezért augusztus 23-án itt is sor került különös kiküldöttség létrehozására, illetve augusztus 25-én a Sió és Kapos között fekvő Mislára neveztek ki helyi kiküldöttséget, majd a központi kiküldöttség utasítására augusztus 26-án Döbröközön, Pincehelyen és Györkönyben is. Dombóvárra egyértelműen a katonaság jutatta el a kolerát, ugyanis elsőként az itt állomásozó katonák körében jelentkezett a betegség, ezért augusztus 29-én a központi kiküldöttség a mezővárosban is szükségesnek ítélte helyi testület megalakítását.

Fentiekben már szó esett arról, hogy augusztus végén és szeptemberben a járvány már alább hagyott és csak néhány újabb településen jelent meg. Ezek közül többen alakult helyi kiküldöttség, így Kajdacson, a kolera zombai megjelenésével augusztus 30-án a településen is, illetve Murgán az ott kitört járvány miatt szeptember 2. Az utolsó helyi testület kinevezésére Lengyelben került sor, ezt a kolera szeptember 24-ei, a szomszédos Kisvejkén történt megjelenése indokolta.

A helyi kiküldöttségek személyi összetétele a következő volt:

1. Paks ³¹⁹

Elnök: báró Rudnyánszky József

Tagok: Forster János, Kornis Károly és Kornis Miklós táblabírók, Daróczy Zsigmond plébános, Daróczy János polgári biztos, Holdvin Boldizsár uradalmi ügyész

2. Dunaföldvár

³¹⁸ A szekszárdi helyi kiküldöttség augusztus 8-ai kinevezését a központi kiküldöttség Kölesdre történő költözése indokolta.

³¹⁹ A paksi kiküldöttség hatásköre Kömlődre (Dunakömlőd) és a környező pusztákra is kiterjedt.

Elnök: báró Salamon Mihály alesperes

Tagok: Egyed Antal alesperes, Forster Pál táblabíró, Salamon Sándor alszolgabíró, Gaál Eduárd polgári biztos, Szári Alajos uradalmi számtartó

3. Böleske és Madocsa

Elnök: Kornis Pál táblabíró

Tagok: Csík Péter táblabíró, Tahy Ádám szolgabíró

4. Dunaszentgyörgy

Elnök: Tibay Mihály

Tagok: Csapó Vilmos főhadnagy, Parragh József esküdt, Dömötör László, illetve a nevük említése nélkül: a helybéli lelkipásztor, nemesek, hadnagyk, esküdtek és az ide rendelt Kovács paksi seborvos.

5. Fadd

Elnök: Kozma László táblabíró

Tagok: Csákányi János kapitány, Forster Károly táblabíró, Berecz Mihály polgári biztos, Tarr István és a helybéli plébános³²⁰

6. Kölesd

Elnök: Strastics Lajos táblabíró

Tagok: Magyary József polgári biztos, Hesler József uradalmi ügyész, Hellebrand uradalmi tisztartó és a helybéli lelkipásztorok

7. Ozora

Elnök: Rohonczy Imre táblabíró

Tagok: Szalay György polgári biztos és a helybéli plébános

8. Simontornya:

Elnök: Barbacsy Antal táblabíró

Tagok: Tóth Ferenc polgári biztos, Elek Ferenc és Hess uradalmi tisztartó

9. Bonyhád

Elnök: Perczel Sándor táblabíró

Tagok: Perczel József táblabíró, Perczel Imre alszolgabíró és polgári biztos, a helyi plébános és két tiszteletes

10. Bátaszék³²¹

Elnök: Teindl táblabíró

³²⁰ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve)

³²¹ A bátaszéki kiküldöttség hatásköre székhelyén kívül kiterjedt még Bátára, Várdombra, Decsre, Pilisre és Alsónyékra is.

Tagok: Hegyessy Ádám, az óhitű plébános, Grabarics János polgári biztos

11. Tolna

Elnök: gróf Festetics Sándor

Tagok: Tassy Ignác táblabíró, Dőry Fridrik polgári biztos, a helybéli plébános

12. Szekszárd

Elnök: Forster Antal táblabíró

Tagok: Aigl Pál táblabíró, Benyovszky Károly várkapitány és táblabíró, Angyal István polgári biztos, Angyal János és Augusz Antal szolgabíró (amennyiben elfoglaltságai engedték személyes jelenlétét)

13. Sárszentlőrinc

Elnök: Tóth főhadnagy

Tagok: Fördös Lajos esküdt, Tóth János és a helybéli tiszteletes

14. Tevel

Elnök: Dőry Sándor táblabíró

Tagok: Dőry György esküdt és a helyi plébános

15. Nagydorog

Elnök: Salamon Antal táblabíró

Tagok: a helybéli tiszteletes és az uradalmi tisztartó

16. Tamási

Elnök: a helyi alesperes, majd szeptember 6-tól Berecz Mihály alszolgabíró

Tagok: Kriszt János orvos, a fővadászmester és az uradalmi gazdatiszt

17. Miszla

Elnök: Kis János táblabíró

Tagok: helybéli plébános

18. Döbrököz

Elnök: a helybéli esperes

Tagok: Szabó József volt jegyző, a helybéli ispán

19. Pincehely

Elnök: a helybéli plébános

Tagok: a helybéli jegyző

20. Györköny

Elnök: Kapuváry János táblabíró

Tagok: Bernrieder József táblabíró, Forster Benedek főügyész, Tassy Gábor aladószedő, a helybéli tiszteletes urak

21. Dombóvár

Elnök: uradalmi prefektus

Tagok: helybéli plébános, uradalmi tisztartó, földmérő

22. Kajdacs

Elnök: Perczel Ferenc táblabíró

Tagok: Hrábovszky Péter táblabíró, a helybéli plébános

23. Zomba

Elnök: Dóry Miklós táblabíró

Tagok: Lipovszky György esküdt, a helybéli plébános

24. Murga

Elnök: Bene Károly táblabíró

Tagok: Ivasits Lajos táblabíró, Bogyay György, a felsőnáni tiszteletes

25. Lengyel

Elnök: Rudniczky uradalmi igazgató

Tagok: helybéli plébános és prédikátorok

A helyi kiküldöttségek személyi összetételét áttekintve a következőket lehet megállapítani. A testületek elnökei általában táblabírók voltak, kisebb részben esperesek, ill. alesperesek, de az is előfordult, hogy bárót, vagy grófot neveztek ki a tisztségre. A tagok között ugyancsak találunk táblabírókat, mellettük a közigazgatás részéről szerepet kaptak még szolgabírók, polgári biztosok, esküdtek, továbbá a helyi uradalmi tisztviselők, katonatisztek, és az alsópapság képviselői.

Egészségügyi hatóságok és tisztségviselők

A Tolna megyei egészségügyi rendszer élén Havas Ignác megyei főorvos állt, akit munkájában Hermann János másodfőorvos segített. A többi megyei főorvoshoz és másodfőorvoshoz hasonlóan általában ők vizsgálták ki a gyanús eseteket, így többnyire a járvány által érintett települések és a központi kiküldöttség székhelye között ingáztak. Amint azonban a kolerajárvány egyre inkább elhatalmasodott a vármegye egész területén, Havas Ignác mellé még egy főorvost rendelt ki a Helytartótanács Bibó Gedeon személyében. Bibó augusztus 20. után már Kölesden és környékén gyógyított, majd szeptemberben már a megye több településén tehermentesítette Havas Ignác főorvost munkájában. A hónap végén még a vármegye felosztására is sor került a két főorvos között: szeptember 21-től Havas Ignác a

megye keleti részén fekvő Földvári és Völgységi járásokban, Bibó Gedeon pedig a nyugati Simontornyai és Dombóvári járásokban látta el főorvosi teendőit.

A megyei főorvosnak alárendelt járásorvosok közül Tolnában név szerint ismerjük Kriszt Jánost a Dombóvári, Rábolth Jánost a Völgységi és Liebbald Gyulát a Simontornyai járásból. Mellettük Hermann János másodfőorvos járásorvosi jogkörrel felügyelt a Dunaföldvári járásra. Részben nekik, illetve közvetlenül a központi kiküldöttségnek is alárendelve több hatósági és magánorvost is bevontak a munkába a járvány alatt. Ami a veszteglőintézetekhez kirendelt orvosokat illeti: a megyében csak Bátán és a szekszárdi vámhídnál állítottak fel ilyen intézetet, de kizárólag a bátai esetében van információnk arról, hogy állandó orvossal rendelkezett volna; itt Budai seborvos teljesített szolgálatot.

Ezen kívül a nagyobb mezővárosok rendelkeztek még állandó orvossal, vagy orvosokkal a járvány alatt. Pakson Vurczenberger József seborvosról tudunk, aki a járvány ideje alatt többnyire a városban gyógyított. Munkájában kezdetben Kovács sebésszel osztozott, azonban Kovácsot augusztus 6-án Dunaszentgyörgyre rendelték, helyére majd 10-én Boskovicz Móric sebész került. Földvállról a kolerajárvány kezdetén gyógyítást végző Mészáros sebészt augusztus 6-án a bölcskei, madocsai és kömlődi betegek ellátására rendelték, megüresedett helyét Vogel Ferenc és Bauer Károly orvosokkal töltötte be a központi kiküldöttség.

A többi érintett település nem rendelkezett a járvány időtartama alatt végig saját, kizárólagos orvossal, az itt gyógyítók általában a szomszédos települések betegjeinek ellátását is feladatuk kapták. Így pl. Goldschmidt bátaszéki sebész Bátára is lejárt gyógyítani,³²² sőt Budai szabadsága idején augusztus 6. és 8. között, illetve a veszteglőintézeti orvos Tolnára és Mőzsre történt augusztus 15-ei áthelyezését követően még a bátai veszteglőintézetnél is helyettesített. Hasonlóképpen találkozunk Mandl György nevével Ócsényben, Decsen és Pilisen, Esterbauerrel Kölesden, Kajdacson és környékükön, Pök seborvossal egy ideig Pincehelyen, a már említett Mészáros sebésszel augusztus 6. után Bölcskén, Madocsán és Kömlődön, Graf Fülöp sebésszel Sárszentlőrincen és a környező falvakban, Polyák sebésszel Nagydorogon, vagy a fentiekben már említett Bibó Gedeon főorvossal Kölesden, Kistormáson és Felsőnánán, Schön Miklós bonyhádi sebésszel lakóhelyén és Zombán, Böck Mihály sebésszel Ozorán és Pincehelyen.

Az orvoshiány azonban – ahogy az országban mindenhol – Tolnában is általános volt. A központi kiküldöttség itt is igyekezett az érintett járásokba, a járásorvosok munkájának megkönnyítésére orvosokat kiküldeni, arra azonban így sem volt mód, hogy minden

³²² Bába a bátaszéki uradalomhoz tartozott, ezért került Goldschmidt hatáskörébe.

településen állandóan jelen levő orvos gyógyítsa a betegeket. Ahogy arról fentebb már szó esett, a járvány által érintett nagyobb településekre, mezővárosokba a kiküldöttség általában rendelt ki orvost, a falvaknak azonban gyakran osztozniuk kellett egy-egy orvoson. A kiküldöttség utóbbi esetre vonatkozóan nyomatékkal utasításba adta, hogy semelyik település nem sajátíthatja ki az éppen ott dolgozó orvost. Ilyen orvoshiány közepette tehát a betegek ápolása elsősorban az általában minden településen a járvány idejére felvett ápoló személyzetre hárult, akikkel a legfontosabb teendőket a helyi orvosok ismertették. Emellett augusztus végétől működött Pesten egy intézet, ahol a kolerás betegek gondozására képeztek ki ápolókat, azonban valószínűsíthető, hogy a megyéből nem sokan részesülhettek ilyen fokú képzésben.

8.2.2. Zárvonalak, veszteglőintézetek

A járvány betörésének megakadályozására tett óvintézkedések előkészületei már július elején megindultak. Mivel Baranyához hasonlóan Tolnában is elsősorban a Duna irányából lehetett számítani a kolera megjelenésére, ezért az első intézkedések erre a határszakaszra összpontosítottak. A baranyai járvány kapcsán már említett július 6-án 18606. szám alatt kelt helytartótanácsi rendelet, mely a galíciai határtól Péterváradig egy az országot észak-déli irányban kettészelő zárvonallá létrehozására tett utasítást, Tolna vármegyét is érintette. A rendelkezés azt jelentette, hogy a baranyai zárvonallal hasonlóan Tolna megye is köteles volt elzárni teljes dunai partszakaszát. A rendelet értelmében e zárvonalon csak Bátán és Pakson engedélyezték az átjárást, ahol a beutazni szándékozók ellenőrzésre és a veszteglési idő letöltésére veszteglő intézet felállítását írták elő. Az előírt veszteglési idő egészséges helyről jövőkre nézve 10 nap, fertőzött területről érkezőknek pedig 20 nap volt. A rendelet a bátai révátkelőnél felállítandó veszteglőintézethez polgári biztos és orvos kirendelésre tett utasítást, előbbi napi 2 Ft, utóbbi 1 Ft 12 krajcár bér fejében látta el feladatát.

A zárvonallal és a veszteglőintézetek rendeletben előírt felállításával azonban Tolnában is lassan haladt. A nádor július 14-én 1145. szám alatt kelt levelében sürgette a kordon örökkel való feltöltését. Mivel erre a feladatra a megyében elegendő számú katona nem állt rendelkezésre, ezért a nádor polgári örök kiállítására utasította a megyei vezetést. Ugyanakkor a mezőgazdasági munkák miatt egyik település sem tudott hosszabb ideig jelentős számú munkás kezet nélkülözni, ezért a rendelet értelmében a zárvonallal melletti és a távolabb fekvő járások felváltva küldtek öröket a zárvonallalra.

A nádori levél az átjárást is korlátozta. Ezután már kizárólag a bátai révnél engedélyezték a Dunán való átkelést Tolna vármegyébe az előírt veszteglési idő szigorú betartása mellett. A bátai veszteglőintézet felállítása ugyanakkor – a rendelkezések ellenére – még nem történt meg. Havas Ignác megyei főorvos jelentésében sürgette a központi kiküldöttséget, hogy az ügyben mielőbb járjon el. A kiküldöttség a július 16-ai ülésen tárgyalta a problémát, majd utasították Augusz Antal főszolgabíró, hogy a veszteglőintézetet haladéktalanul állítsa fel és az intézkedésekről tegyen jelentést.³²³

A Duna bal partján történt gyanús esetek miatt azután a dunai kordon további szigorításáról rendelkeztek. A nádor július 15-én az 1172. szám alatt kelt levelében tájékoztatta a megyét arról, hogy Pest városában koleragyánús megbetegedések történtek, a másnapi 1182. számú utasítás pedig már az új fejlemények miatt szükségessé vált szigorításokat tartalmazta. Félő volt, hogy a járvány a Duna bal partjáról áterjed a még egészséges jobb partra, ezért a nádori utasítással összhangban a központi kiküldöttség azonnali hatállyal megtiltotta a folyón való átkelést, így Tolna vármegyéjét teljes egészében elzárták Pest megyétől. A Dunán közlekedő hajókról úgy rendelkeztek, hogy a felülről érkezőket Földvárnál, az alulról felfelé haladókat Bátánál megállították, a pillanatnyilag a megye határai között útban levőket pedig Paksra, vagy Tolnára kísérték, ahol szigorú őrzés mellett kellett kiállniuk a veszteglési időt. A tolnai folyószakaszon emellett – a baranyaihoz hasonlóan - számos malom működött, melyekbe a túlparti Pest vármegyéből is jártak öröltetni, ezért azok a zárvonat túloldalán élő lakossággal való érintkezés kockázatát hordozták magukban. A kiküldöttség emiatt úgy döntött, hogy kizárólag a Tolna vármegyei partokról engedélyezi a malmokhoz való átjárást, a túlsó partról megtiltotta. Ennek ellenőrzésére a malmokhoz őreket rendeltek ki. (A dunai zárvonat: lásd 5. térkép)

A kolera esetleges megjelenésére is felkészültek. Utasították a szolgabírókat, hogy amennyiben bárhol gyanús eset merülne fel, az érintett házat azonnal zárják el., ha pedig a beteggel mások is érintkeztek, akkor az ő lakóhelyeiket úgyszintén.³²⁴

A pesti esetekkel kapcsolatban azonban a vizsgálatok – a már említett zavargások nyomása alatt - hamarosan olyan eredményt hoztak, hogy azokat nem a kolera okozta, ezért a nádor július 19-ei 1226. szám alatt kelt levelében a szigorított elzárások feloldására tett utasítást. A nádori utasítás nyomán a központi kiküldöttség július 20-ai ülésén több határozatot hozott a zárlat enyhítésére. A döntés nyomán a bátai veszteglőnél mindazon beutazók, akik igazolni tudták, hogy csak egészséges településeket érintettek útjuk során, a

³²³ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 16-ai ülés

³²⁴ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 17-ei ülés

továbbiakban csak öt nap veszteglési időt kellett letölteniük és amennyiben ez idő alatt betegség tünetei nem mutatkoztak rajtuk, továbbutazhattak. A fertőzött területekről érkezőkre az enyhítés nem vonatkozott. A veszteglési időt egyébként a bátai veszteglőintézet tényleges falállításáig az erre a célra a révnél lehorgonyzott fedéllel ellátott hajókon töltötték le az utasok.

Az öt napos rövidített veszteglési időt a zár alá helyezett hajókra is kiterjesztették. Amennyiben azok egészséges helyről érkeztek, öt nap után folytathatták útjukat. A dunai malmok elzárásán szintén enyhítettek; a katonaság által történő őrzésüket feloldották. A Dunán való halászatot ugyanakkor továbbra is tiltották, azt kizárólag a holtágokban engedélyezték, de ott is csak akkor, ha erre a helybeli polgári biztos, a katonai őrzésben illetékes tiszt és a földesúr is hozzájárulását adta.³²⁵

Két nappal később, július 22-én a kiküldöttség további, a szabad hajóforgalmat gátló rendelkezést szüntetett meg. Ezután már nem csak a Duna jobb partján engedélyezték a hajózást, hanem ahol a vontatóút a folyó bal partjára váltott, ott a túlsó partot is használhatták vontatás céljára, azonban csak a szokásos őrizet alatt. Ez olyan módon történt, hogy a hajókon egy esküdtnak és egy katonának is utaznia kellett, akiknek feladata volt a hajó utasainak és a túlsó, a folyó bal partján levők érintkezésének megakadályozása.

Bár a felsőbb rendelkezések július közepén még csak a dunai zárvonat felállítására és megerősítésére vonatkoztak, azonban már ekkor intézkedések történtek a járvány szárazföldi terjedésének megakadályozására. Gaál Eduárd dunaföldvári polgári biztos már július 19-én levélben fordult a kiküldöttséghez, melyben kérte, hogy engedélyezzék számára a Fejér vármegyéből országúton érkezők úti papírjainak ellenőrzését. A kiküldöttség a kérést jóváhagyta, így a Dunaföldvártól északra húzódó megyehatárra őrköt állítottak ki a beutazók ellenőrzésére azzal a kikötéssel, hogy a feladatra „értelmeseket” alkalmazzanak.

Mivel a kolera a Tisza mentén rohamosan terjedt, ezért a nádor július 20-án 1291. szám alatt írott levelében a járványra való felkészülésre szólította fel a megyét. A nádori levél szerint aligha várható, hogy a kolera elkerüli a még egészséges országrészt, mivel az 1770. évi törvényen alapuló védekezés, mely elsősorban a törvényhatóságok közötti elzárásoktól remélte a járvány megállítását, több helyen csődöt mondott a kolerával szemben, továbbá ezen elzárások a kereskedelmi forgalmat és a mezőgazdasági munkákat is nagyban gátolják, ezért egyéb védekezési módokat ajánlott a központi kiküldöttség és személy szerint az alispán figyelmébe.

³²⁵ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 20-ai ülés

A törvényhatóságok közötti kordonok mellett igen hatékonynak említi a nádor a gyanús házak, utcák, vagy települések lezárását és ezzel összefüggésben a lakosság egészségi állapotának helyi szinten történő folyamatos ellenőrzését. A települések elzárását ugyanakkor olyan módon kérte végrehajtani, hogy a hozzájuk tartozó földek az elzáráson belülré kerüljenek nem meggátolva ezáltal a mezei munkákat. A vármegyehatároknál felállított elzárások esetében ugyanakkor elsősorban a főutak, illetve a folyókon a fő átkelőhelyek forgalmának szigorú ellenőrzését és ilyen pontokra veszteglőintézetek felállítását szorgalmazta a nádor. Amint azonban a kolera bárhol áttörné a zárvonalat, ott azokat azonnal meg kell szüntetni és át kell helyezni a még egészséges területek védelmére, hogy ilyen módon felesleges elzárásokkal ne nehezítsék a mezei munkákat és a kereskedelmet. Ezenkívül felhívta a figyelmet arra is, hogy az élelmiszereket, a leveleket, az orvosokat, a gyógyszerészeket és a tisztségviselőket a szokásos óvintézkedések fenntartása mellett mindenhol engedjék át a zárvonalakon. A nádori levelet a kiküldöttség a július 24-ei ülésén tárgyalta és a tartalmát tudomásul vette.³²⁶

A július végén bekövetkező új fejlemények azonban a törvényhatóságok közötti újabb és szigorúbb elzárások felállítására kényszerítették a megye központi küldöttségét. Amitől eddig csak tartani lehetett, bekövetkezett: a kolera feltartóztatására létrehozott dunai zárvonat nem tudta megállítani a járványt és az a hónap utolsó napjaiban megjelent a folyó jobb partján. Fejér megye állandó kiküldöttsége július 25-én kelt levelében tudósította Tolna megyét, hogy Ercsiben gyanús megbetegedések történtek és a betegség már 13 halálos áldozatot szedett. A tolnai kiküldöttség ezért a július 27-ei ülésén úgy döntött, hogy a Fejér vármegye határán Dunaföldvár fölött egy rövid szakaszon már meglévő zárvonalat az egész Fejér és Tolna közötti határszakaszra kiterjesztik. Egyúttal az új kordon egyes szakaszaira polgári biztosokat is kineveztek, így Szalay Györgyöt Ozorára küldték, Tóth Ferenc simontornyai uradalmi ügyész helyben töltötte be polgári biztosi tisztségét, Daróczy Sándor Bikácson, Moravcsik András tiszti ügyész pedig Kéren (Németkér) kapott hasonló feladatot.

Az új polgári biztosok feladata lett, hogy a székhelyükhöz tartozó zárvonalszakasz fontosabb pontjaira – óvakodva az érintett települések lakosságának túlzott leterhelésétől – állítsanak őrséget és az ilyen módon létrehozott elzárás segítségével akadályozzák meg, hogy Fejér megyéből bárki Tolna megye területére lépjen anélkül, hogy erről az illetékes tisztségviselő tudomást szerezzenek. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy az örök a belépni szándékozót a helyi elöljáróhoz, vagy a biztoshoz vezették, aki ellenőrizte az utazó papírjait

³²⁶ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 24-ei ülés

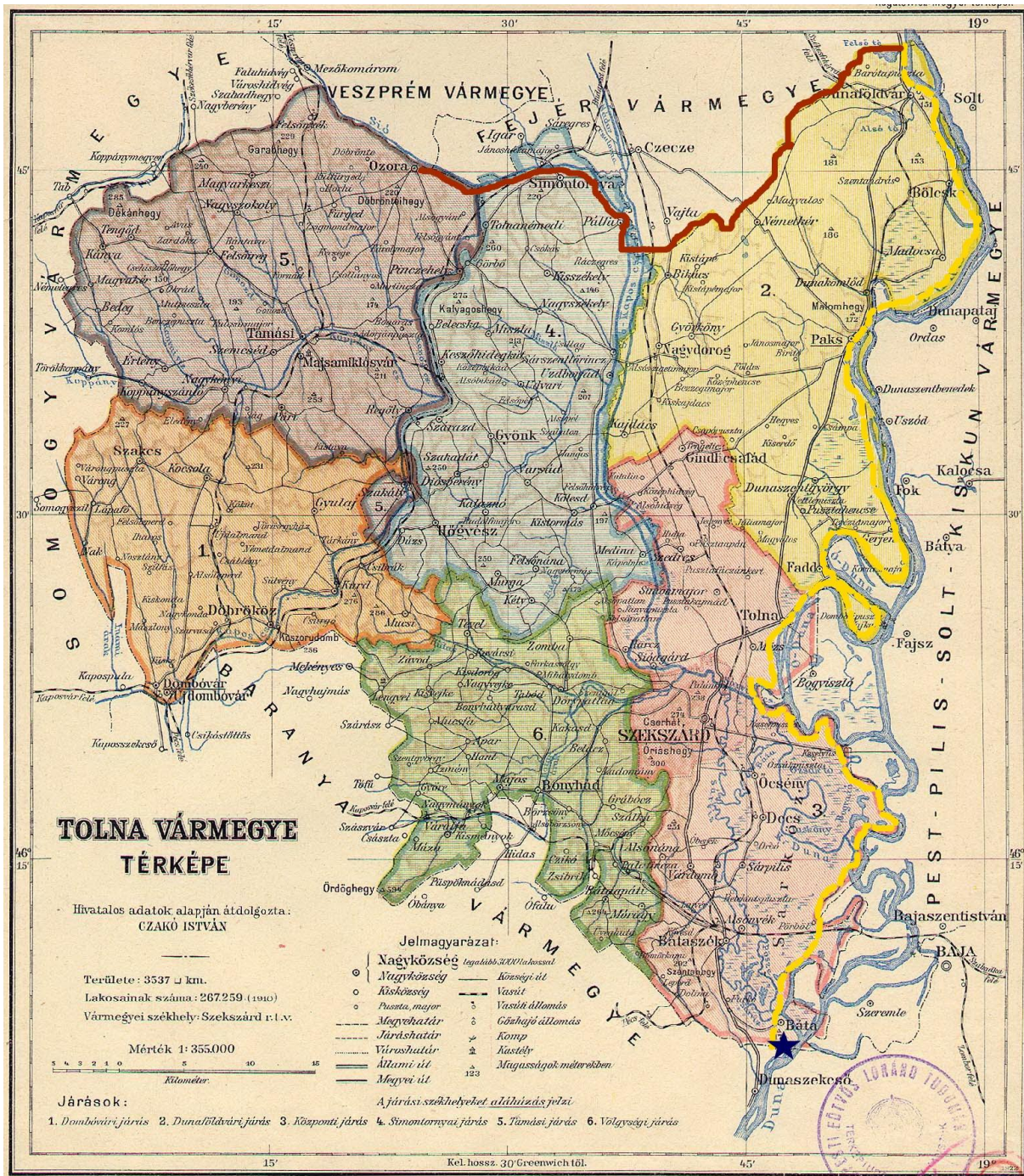
és csak azt engedhette tovább, aki egészséges helyről érkezett és útja során sem érintett fertőzött településeket. Akik ezt nem tudták igazolni, azokat visszafordították. Az utasítás egyébként még az úti papírokkal való érintkezés körülményeit is szigorúan szabályozta: a polgári biztos a kézbevétele megelőzően köteles volt kénkövel megfüstölni azokat. A rendelkezés a vármegyehatáron felállított elzárás mellett kitért arra az eshetőségre is, ha a kolerajárvány valamely megyebeli településen megjelenne. Erre vonatkozóan úgy rendelkeztek, hogy először csak az érintett házakat zárják le a helyi tisztviselők.³²⁷

A következő nap, július 28-án már arról értesült a kiküldöttség Gaál Eduárd dunaföldvári polgári biztostól, hogy a járvány Fejér megyében dél felé terjed és már Pentelén is megjelent, ezért az előző nap a zárvonallal kapcsolatban hozott intézkedések körét tovább bővítették. A módosítás szerint már nem kizárólag a fontosabb pontokra kellett őrköt állítani, hanem a Sió álló ozorai hidaktól Dunaföldvárig a fejéri megyehatár teljes hosszúságában folyamatos kordont hoztak létre. (lásd 5. térkép) A zárvonat három járást is érintett. A Dombóvári járásban az ozorai hidaktól a simontornyai határig a Sió jobb partján álltak az őrköt, a Simontornyai járásban a simontornyai határtól a tápéi határig szintén a Sió vonalát követte a zárvonat, majd a Dunaföldvári járásban a dunaföldvári Duna-parttól a tápéi határig a megyehatárra helyezkedett az őrség. Az illetékes polgári biztos, vagy a helybéli jegyző döntése alapján az egészséges helyről érkezőket továbbra is átengedték a zárvonalon. A rendelkezés értelmében az elzárásnak július 31-ig kellett felállnia.³²⁸

³²⁷ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 27-ei ülés

³²⁸ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttségi jegyzőkönyve) július 28-ai ülés

5. térkép: A dunai és a Fejér vármegye határára felállított zárvonallal ³²⁹

Jelmagyarázat az 5. térképhez:

sárga: a Helytartótanács által július 6-án elrendelt, de a gyakorlatban a Duna partján július 15-től felállított zárvonallal

barna: Fejér vármegye határára július 28-án elrendelt és a gyakorlatban július 31-ig felállított kordon

³²⁹ A felhasznált nyers térkép forrása: Tolna vármegye térképe. Hivatalos adatok alapján átdolgozta Czako István 1911.

kék csillag: veszteglőintézet

A létrehozott kordonok azonban - mint ahogy arról már szó esett – nem tudták útját állni a járványnak, így a kolera megyebeli megjelenése újabb intézkedéseket tett szükségessé. Augusz Antal szolgabíró július 30-án jelentette a kiküldöttségnek, hogy Pakson több gyanús megbetegedés is történt az elmúlt napokban. Válaszában a kiküldöttség az érintett házak elzárására tett utasítást és kiküldte Havas Ignác főorvost, aki Vurczenberger József orvos közreműködésével az esetek kivizsgálásába kezdett. Emellett Daróczy János paksi polgári biztos mellé Bikácsról átrendelték Daróczy Sándor biztost, hogy a járványügyi munkát együtt irányítsák. Daróczy Sándor üresen maradt helyére Bikácsra polgári biztосként Traiber Ignácot küldték. Ezenkívül az utasítás értelmében a paksi lakosok csak akkor hagyhatták el Paks határait, ha igazolni tudták, hogy nem betegek és nem is érintkeztek betegekkel, amiről a paksi biztosoknak és a helybeli orvosnak bizonyosságlevelet kellett kiállítaniuk. Az új helyzet miatt felhívták a megyében levő többi szolgabíró figyelmét arra, hogy a Paksról jövőkre és úti papírjaikra minden településen különös figyelemmel legyenek.

A nádor július 27-én 1467. szám alatt kelt levelének tartalmáról a július 30-ai ülésen értesült a kiküldöttség. Eszerint Fejér megyében már Ercsiben Pentelén és Velencén is kiütött a járvány ezért a nádor a Fejér megyéből utazók szigorúbb ellenőrzésére tett utasítást. Ezt a küldöttség – mivel egyébként is megtették már a szükséges intézkedéseket – tudomásul vette. Az eset jól mutatja, hogy a megyei kiküldöttség nem minden esetben várta be a központi, nádori utasításokat, hanem az új fejleményekhez alkalmazkodva önállóan is hozott fontos döntéseket. A kiküldöttség július 25-én a szomszédos Fejér megye kiküldöttségétől, július 28-án pedig a dunaföldvári polgári biztostól értesült a kolerajárvány Fejér megyei terjedéséről és erre reagálva azonnal a zárvonat felállításával mellett döntött nem várva meg az erre vonatkozó nádori utasítást.

A fokozottabb ellenőrzés az északi megyehatár mellett a délkeleten is szükségessé vált. Tolna ugyan Bács megyével közvetlenül nem volt határos, mert Pest megye Bajánál egészen Szeremléig benyúlt a két vármegye közé, ennek ellenére az említett Pest megyei területen keresztül sokan mentek át Bács megyéből Tolnába a bátai réven átkelve. Így amikor július 30-án értesült Tolna gróf György Ferenc Bács megyei királyi biztostól, hogy a kolera a Tisza vidékén több településen kiütött, a kiküldöttség azonnal utasította a bátai polgári biztost, hogy a Bácsból jövők úti papírjait fokozott gonddal ellenőrizze és a fertőzött településekről érkezőket ne engedje a megye területére lépni.

A járvány közben újabb és újabb településeken jelentkezett, így a következő nap, július 31-én már Faddról és Dunaföldvállról is gyanús eseteket jelentettek, ezért a kiküldöttség odarendelte a megyei főorvost és az illetékes járásorvosokat az esetek kivizsgálására. Mindeközben a helyzet Pakson is súlyosbodott, emiatt Daróczy János polgári biztos a fertőzött házak elzárását a korábbi kiküldöttségi utasításnak megfelelően feloldotta, ugyanis a betegség már a mezőváros több helyén is jelentkezett, így a továbbiakban a belső elzárások értelmetlenné váltak.

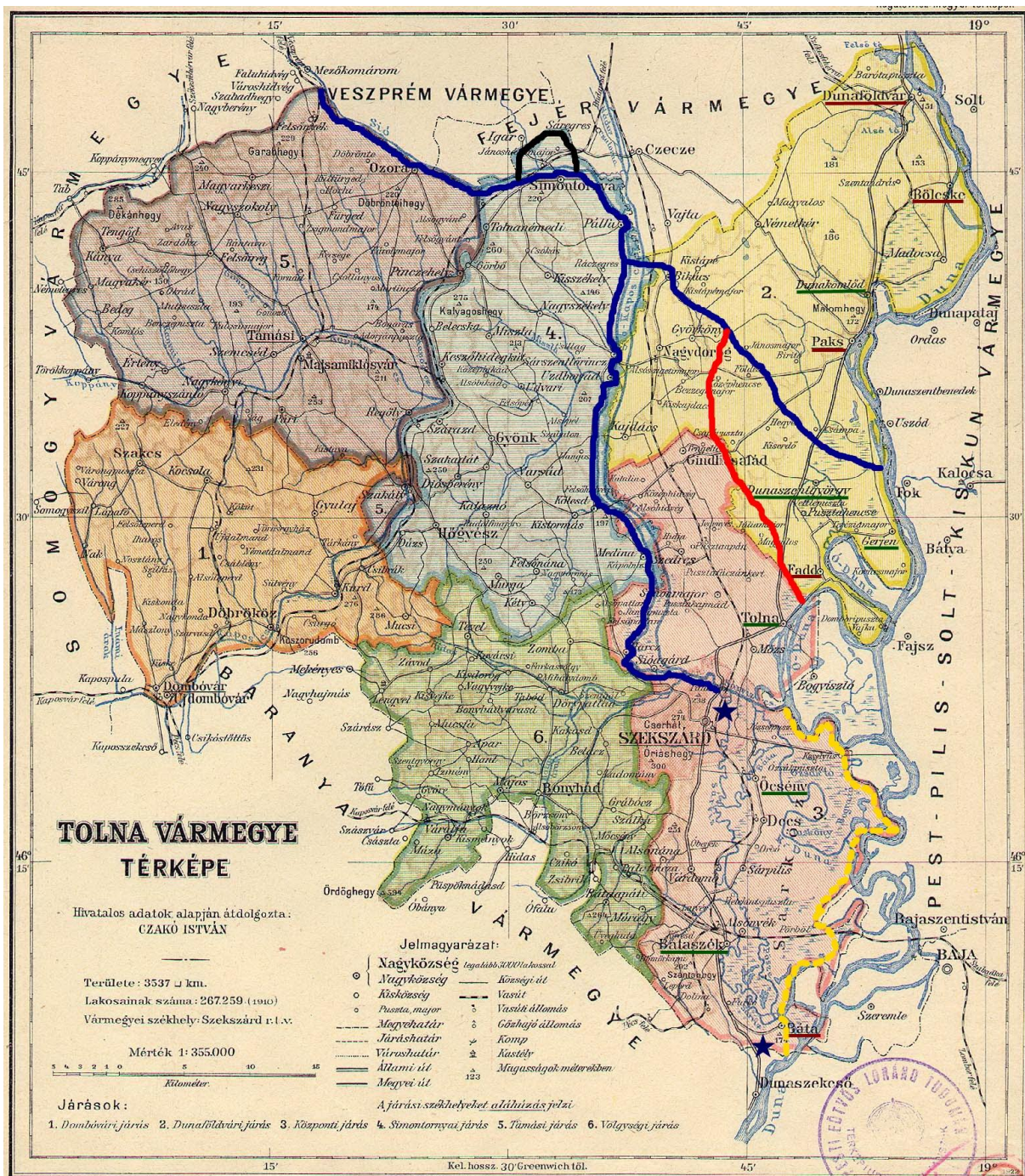
A Pakson és Dunaföldvállon történt gyanús megbetegedések kivizsgálása nyomban meg is történt. Paksról Havas Ignác megyei főorvos jelentette augusztus 1-én, hogy Vurczenberger József orvos segítségével megvizsgálta a betegeket és azok tünetei megegyeznek a koleráéval. Ugyanaznap érkezett a központi kiküldöttséghez Dunaföldvállról Gaál Eduárd polgári biztos levele, melyben tudatta, hogy az elmúlt napokban igen megemelkedett a betegek száma; a tünetek itt is a kolerára mutattak. Bekövetkezett tehát, amire a megyei vezetés és azon belül a központi kiküldöttség napok óta számított: a kolerajárvány kétséget kizáróan átterjedt Tolna vármegyére is.

Ez természetesen a korábban felállított zárvonalak áthelyezését, illetve újak felállítását tette szükségessé, amiről a kiküldöttség az augusztus 1-ei ülésén döntött. A vármegye még egészséges részeinek megóvására egy új, kettős zárvonalat hoztak létre. Az első a dunaszentgyörgyi határ északi szélétől, a dunai zárvonaltól kezdve haladt a földesi, györkönyi és bikácsi határok keleti oldalán a Sióig. (lásd 6. térkép) A zárvonal felállításával és a polgári örök kiállításával Angyal István polgári biztost bízták meg, akinek ebben Dunaszentgyörgyön Parragh József, Györkönyben pedig Salamon Antal volt segítségére. A zárvonalra az öröket Györköny, Nagydorog, Bikács és szükség esetén Kajdacs községeknek kellett kiállítaniuk. Az új kordonon a keleti oldalról a nyugatira – a posta kivételével – senki nem léphetett át. A Sió túl megyerészek védelmére emellett létrehoztak egy belső zárvonalat is, mely a Sió Somogy vármegyével érintkező határától a folyó nyugati partján haladt egészen a szekszárdi vámhídig. (lásd 6. térkép) A Sió bal partjáról a jobbra ilyen módon senki nem léphetett. Ez utóbbi kordonra – ellentétben a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonallal – megerősítésként a polgáriak mellé katonai öröket is küldtek.³³⁰ A siói kordon vonalvezetésében augusztus 4-én történt még egy kisebb módosítás. Ezt az indokolta, hogy Simontornyától északra néhány kilométeren keresztül a Sió bal partja is Tolna megyéhez tartozott, így az eredetileg a folyó jobb partján felállított zárvonal tolnai területeket is elzárt a megye többi részétől. A központi

³³⁰ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) augusztus 1-ei ülés

kiküldöttség ezért elfogadta Tóth Ferenc polgári biztos javaslatát, melynek értelmében a zárvonat érintett szakaszát áthelyezték a Fejér megyei Cece, Egres (Sáregres) és Igar településektől délre húzódó megyehatárra. (lásd 6. térkép)

6. térkép: Az augusztus 1-én elrendelt kettős zárvonat, ill. a kordon augusztus 4-ei és augusztus 6-ai módosítása Tolna vármegyében ³³¹

³³¹ A felhasznált nyers térkép forrása: Tolna vármegye térképe. Hivatalos adatok alapján átdolgozta Czakó István 1911.

Jelmagyarázat a 6. térképhez:

sárga: a dunai zárvonat fennmaradó része augusztus 1. és 6. között a Sió torkolatától a baranyai vármegyehatárig

kék: az augusztus 1-én elrendelt kettős zárvonat

fekete: a kettős zárvonat siói szakaszának augusztus 4-én elrendelt módosítása

piros: a kettős zárvonat külső vonalának módosításaként augusztus 6-án elrendelt kordon

kék csillag: veszteglőintézet

barna aláhúzás: a járvány által érintett települések a kettős zárvonat felállítását, augusztus 1-ét megelőzően

zöld aláhúzás: települések, melyeken a járvány a kettős zárvonat fennállása alatt, augusztus 1. és 6. között jelent meg

Az új zárvonatok felállítása mellett – ahogy az a fentiekben már említésre került – a jelentősebb Duna-parti településekre helyi kiküldöttségeket neveztek ki, melyek feladata lett a kolera további terjedésének megakadályozása, a járvány megjelenése esetén a betegek ápolásának irányítása, szükség esetén a koleragyánús betegek házainak elzárása.

A kolerának a megye északkeleti részén történt megjelenésével és az új, kettős kordon felállításával a dunai zárvonat Dunaszentgyörgytől Dunaföldvárig húzódó szakasza is oka fogyottá vált, ezért augusztus 3-án azt megszüntették. Kizárólag ott tartottak fenn néhány fős őrséget, ahol hajók kikötésére lehetett számítani. Az ő feladatuk az volt, hogy a hajók úti papírjait ellenőrizve csak azokat engedjék kikötni, amelyek nem fertőzött helyről érkeztek. A kordon megszüntével a Dunaföldvár és Paks között fekvő dunai szigetekre való átjárás is lehetővé vált a part közelében élők számára, ugyanakkor e szigetekken is szükségesnek tartotta a központi kiküldöttség néhány fős őrségek további fenntartását, akik ellenőrizhették, hogy a szigetekre átmenők nem érintkeznek-e a túlsó parti lakossággal, ugyanis ezt továbbra is tiltották. Ugyanez vonatkozott a dunai malmokra is. A bölskei malmokba ugyanis sokan átjártak örölni a túlpartról, akik a szigetekken levőkhöz hasonlóan úgyszintén nem érintkezhetek a tolnaiakkal.

A dunai zárvonat említett szakasza mellett a Fejér megye irányában július 28-án elrendelt és július 31-ére felálló zárvonat fenntartása is feleslegessé vált, így annak a Bikáctól Dunaföldvárig terjedő szakaszát augusztus 5-én szintén megszüntették. A kordon Bikáctól Ozoráig húzódó szakasza továbbra is fennmaradt, ugyanis ez a siói zárvonat részét képezte. A zárvonatszakszak megszüntetése ellenére Dunaföldvártól északra a postaúton fenntartottak egy néhány főből álló őrséget, akiknek a feladata az volt, hogy az északi

irányból érkezők úti céljáról tájékozódjanak. Amennyiben a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonaltól északra levő települések közül Dunaföldvárra, Kérre, Bölcskére, Madocsára, Kömlődre, vagy Paksra kívántak utazni, szabadon folytathatták útjukat, azonban ha úti céljukban más szerepelt, akkor az említett, járvány által már érintett, vagy közvetlenül fenyegetett településeket el kellett kerülniük. Utóbbiakra vonatkozóan a dunaföldvári őrség olyan utasítást kapott, hogy az ilyen utasok Bikács felé kerüljék ki az említett helyeket.

Az új kordonokon augusztus 3-án kijelöltek néhány átkelőhelyet, ahol szigorú ellenőrzés mellett lehetőség nyílt az átlépésre. Így tehát a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonalon Dunaszentgyörgynél, a sióin pedig a szekszárdi és kölesdi vámhidaknál, illetve Ozoránál mindazon észak felől érkezők átlépheték a zárvonatot, akik igazolni tudták, hogy egészséges helyről jönnek. Akik ilyen papírokkal nem rendelkeztek, azokat visszafordították.³³² Ezen utasítás nem egyezett meg teljes mértékben sem a felsőbb rendelkezésekkel, és főleg nem a Baranya vármegyében tapasztalt gyakorlattal. Tolna megye központi kiküldöttsége ugyanis látva, hogy a felállított zárvonatok nem feltétlenül tekinthetők véglegesnek, vonakodott attól, hogy az új kordonokon veszteglőintézeteket hozzon létre, ahol a beutazni szándékozók az előírt veszteglési időt letölthették, majd egészségesnek bizonyulva folytathatták útjukat. A központi kiküldöttség az augusztus 3-ai ülésen arra az álláspontra helyezkedett, hogy túlzottan költséges veszteglőintézeteket létrehozni a folyamatosan áthelyezésre kerülő zárvonatokon, ezért az egyetlen lehetséges módja a védekezésnek, ha a megfelelő úti papírokkal rendelkezőket átengedik az átkelő pontokon, mindenki mást viszont visszafordítanak. A fenti átkelők ellenőrzésére – ahogy arról már korábban szó esett – újabb helyi kiküldöttségeket neveztek ki. Az úti papírok ellenőrzését is szabályozták, a dokumentumokat vizsgáló biztosok csak füstölést követően vehették kézbe a beutazók igazoló passzusait.

Már a járvány kitörését megelőzően felállított bátai veszteglőintézetet azonban továbbra is fenntartották. A bátai révnél – mint az már fentebb említésre került - elsősorban a bácsiak keltek át Tolnába, róluk augusztus 4-én úgy rendelkeztek, hogy aki úti papírjai alapján Bács vármegye egészséges vidékéről érkezett, az veszteglés nélkül is beutazhat Tolnába, akik viszont ezt nem tudják igazolni, azoknak ki kell állniuk az előírt veszteglési időt.

Bár – fentiekben említett indokkal – a központi kiküldöttség az új kettős zárvonalon kezdetben nem kívánt veszteglőintézetet felállítani, azonban egy augusztus 5-én történt eset csakhamar erre kényszerítette. Néhány utas a fertőzött Paksról a védelem első vonalát képező, de még nem tökéletesen felállított Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonaton keresztüljutva a

³³² TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: 117/1831

szekszárdi vámhídhöz érkezett. A helyzet megoldására a kiküldöttség úgy döntött, hogy az eredetileg vásárra szolgáló deszkaodékból - veszteglőintézet gyanánt - állítsanak fel néhányat a vámhíd északi végénél, ahol az utasok letölthetik a veszteglési időt. Az eset miatt a központi kiküldöttség nyomatékkel utasította a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonaleért felelős polgári biztosokat, hogy a kordonon csak azokat engedjék át, akik úti papírjaik szerint koleramentes helyről jöttek. Azon utasokat pedig, akik mindenképp folytatni akarják útjukat, Paksra kellett irányítaniuk, majd ott hajót fogadván Bátára kellett hajózniuk, ahol a veszteglési időt letölthették. A szekszárdi vámhídnál kényszerből felállított veszteglőintézetet később, a paksi utasok mellett mások elhelyezésére is használták és a központi kiküldöttség jegyzőkönyve inentől kezdve mint „szekszárdi veszteglőintézet” említi.

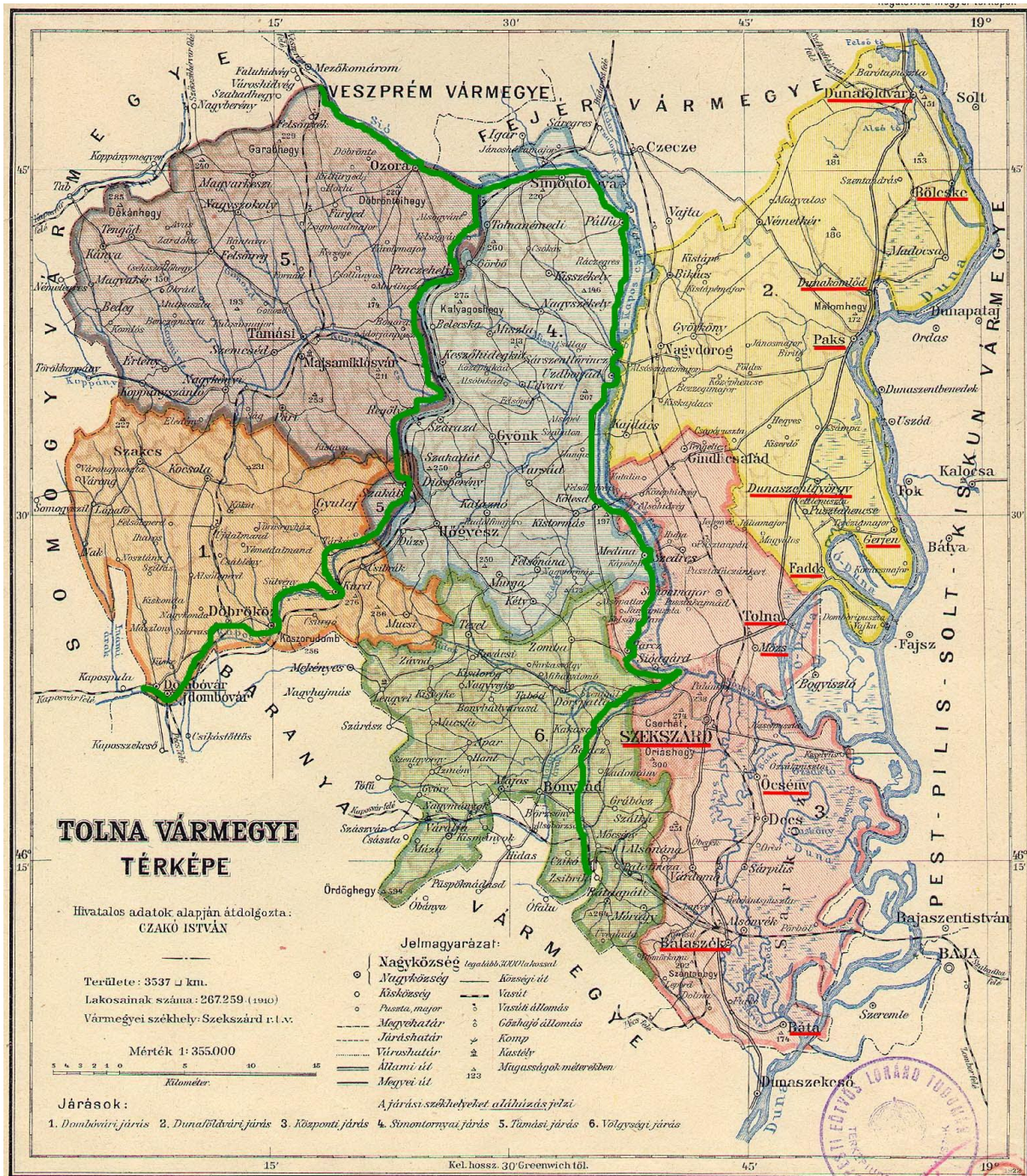
Az erőfeszítések ellenére azonban a járvány tovább terjedt. Augusztus 5-én és 6-án már a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonaltól délre fekvő Gerjen és Dunaszentgyörgy településeken kétséget kizáróan pusztított. Az új helyzet az említett zárvonál áthelyezését tette indokolttá. A központi kiküldöttség augusztus 6-ai döntése értelmében az új kordon Tolna és Fadd helységek közös határától Tengelic, Bezzeg, Györköny és Bikács keleti határán keresztül kellett, hogy húzódjon. A zárvonál felállításával Döry Fridrik tolnai és Salamon Antal györkönyi polgári biztosokat bízták meg. A polgári őrállókat a Földvári járás szabad helységeiből rendelték ki. A Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonál Dunaszentgyörgytől Györkönyig tartó szakasza ezzel egy időben megszűnt. (lásd 6. térkép)

Ahogy azonban már az eddigiekben is látható volt, a megyében a Duna közelében felállított elzárások rendre kudarcot vallottak a kolerajárvány megállítását illetően. Augusztus 7-ére már a legbelső, siói zárvonalon túl is megjelent a betegség és már Szekszárdon és Bátaszéken is pusztított, így a központi kiküldöttség ismét a zárvonálrendszer átalakítására kényszerült. Az előző napi ülésen elrendelt és így valószínűleg a gyakorlatban még fel sem állított Tolna-Bikács zárvonálát megszüntették. Mivel a védelem második vonalát képező siói zárvonál sem volt képes útját állni a kolerajárványnak, így a megye még egészséges és a központi kiküldöttség álláspontja szerint menthető nyugati részének, illetve az azon túli országrészek védelmére új kordont állítottak fel. A kiküldöttség továbbra is tartotta magát a korábbi elképzeléshez, mely szerint ahol van természetes határ, ott arra kell támaszkodni a zárvonálak felállításakor (lásd a dunai és siói zárvonálak esetében), így augusztus 7-én a Kapos-folyó nyugati partján rendelték el a belső zárvonál felállítását. (lásd 7. térkép) A Kaposon három fontos átkelőhely volt, így a felügyelet is ezekre összpontosított. A már meglévő ozorai kiküldöttséget utasították, hogy a pincehelyi átkelőre is terjessze ki hatáskörét, Velics Istvánt pedig kinevezték Kurdra polgári biztosnak, aki a kurdi mellett a

szakályi hidat is ellenőrizte. Az egészséges helyről érkezőket az új zárvonalon is átengedték, az utasok papírjait vizsgáló örök munkáját Velics biztosnak mindkét hatáskörébe tartozó hídnál minden nap többször ellenőriznie kellett és ennek során ő döntött az iratok hitelességéről, ilyen módon pedig az átlépni szándékozók további sorsáról is.

A Sió és a Kapos közötti, javarészt még kolerától mentes területet sem kívánta azonban a központi kiküldöttség feladni, ezért a siói zárvonalat a déli részén történő módosítással továbbra is fenntartották. A kordon attól a ponttól, ahol a folyó északnyugaton a megyehatárra lép egészen a szekszárdi határig változatlan formában fennmaradt. Innen azonban – a módosítás szerint - elhagyta a Sió vonalát és a malomtáji völgyben a vad víz árkanak északnyugati partján haladt a szentgáli malomig, majd innen a borszönyi völgyben szintén az árok nyugati oldalán a baranyai határig tartott és a megyehatárt ott érte el, ahol a zsibriki határ Tolna vármegyébe nyúlt. (lásd 7. térkép) Az új, módosított siói zárvonalon csak az ozorai és kölesdi hidaknál, illetve délen Borszönynél engedélyezték az átjárást, természetesen megfelelő úti papírok megléte esetén. Utóbbi átkelő forgalmának felügyeletére – ahogy már fentebb említésre került – bonyhádi székhellyel újabb helyi kiküldöttség jött létre.

7. térkép: Az augusztus 7-én elrendelt Kapos-Sió kettős zárvonaltól ³³³

Jelmagyarázat a 7. térképhez:

zöld: az augusztus 7-én elrendelt Kapos-Sió kettős zárvonaltól

piros aláhúzás: a járvány által érintett települések a siói zárvonaltól augusztus 9-ei megszüntetéséig

³³³ A felhasznált nyers térkép forrása: Tolna vármegye térképe. Hivatalos adatok alapján átdolgozta Czakó István 1911.

Mivel a módosított siói zárvonat most már az egész megyei Duna menti kolerafertőzött területet elzárta a megye többi részétől, ezért a dunai zárvonat még megmaradt déli szakasza is szükségtelemmé vált, így azt megszüntették. A bátai veszteglőintézet azonban továbbra is fennmaradt Péchy Ferenc polgári biztos vezetése alatt, akinek a feladata a Dunán átkelők úti papírjainak és a folyón érkező egyéb hajók vizsgálata és a fennálló rendelkezések értelmében a szükséges intézkedések megtétele volt.

A központi kiküldöttség augusztus 3. után még néhány napig tartotta magát ahhoz a döntéshez, mely szerint csak az egészséges helyről jövőket engedték át a zárvonatokon, a többiek pedig visszautasították, illetve azon két átkelőnél, ahol veszteglőintézetet állítottak fel, a fertőzött helyről érkezők dönthettek a veszteglési idő letöltése, vagy a visszafordulás között. A kolera további terjedése miatt azonban a zárvonatokon való átkelés feltételeit is hamarosan megváltoztatták. Tolnában ugyanakkor már augusztus első felében nem a szigorítás, hanem az enyhítés irányába mozdult el a közegészségügyi vezetés. A központi kiküldöttség augusztus 9-ei ülésén úgy döntött, hogy a továbbiakban a fertőzött településekről érkezők is átléphetik a zárvonatot, amennyiben igazolni tudják, hogy egészségesek és a kolerajárvány által már érintett településen nem érintkeztek betegekkel.

Az augusztus 7-én felállított kaposi és az ugyanazonnap módosított siói zárvonat azonban - ahogy általában a tolnai kordonok - nem bizonyultak tartósnak. A siói zárvonat megszüntetésére már augusztus 9-én sor került, azzal az indokkal, hogy több kárt okoz a kereskedelemnek és a mezőgazdaságnak, mint amennyi haszonnal jár a járvány elleni védekezésben. A kaposi kordon megszüntetése pedig néhány nappal később elsősorban azért következett be, mert az őrzésére rendelt két századot augusztus 13-án Somogy és Tolna vármegyék határára vezényelték. Emellett a folyó nyugati partján fekvő Pincehelyen kitörő kolerajárvány miatt a központi kiküldöttség arra a következtetésre jutott, hogy az itt felállított kordon amúgy sem alkalmas a járvány feltartóztatására, így nincs értelme a kieső katonai őrk pótlásának, ezért azt augusztus 13-án azonnali hatállyal megszüntették. Ekkortól a Tolnától nyugatra fekvő, javarészt még egészséges országrész védelmét elsősorban a megye nyugati határán Somogy vármegye által már néhány nappal korábban felállított és most megerősített kordon látta el. E zárvonaton az átlépésre Tolna megyéből Somogyba kizárólag Kaposulánál volt lehetőség az itt felállított veszteglőintézetnél letöltött veszteglési idő letöltése után.

Tolna vármegyében tehát már viszonylag korán megtörtént a zárvonatok megszüntetése, szemben a térség más megyéivel, ahol erre majd csak augusztus második felében, illetve szeptember elején került sor. Ezt követően a zárvonatok helyett a megyében az egyes fertőzött

települések elzárására törekedtek, így pl. rögtön augusztus 14-én – Fördös István, kirendelt polgári biztos javaslatára – a járvánnyal sújtott Pincehelyt elzárták a szomszédos Görbőtől, nehogy a pincehelyiek átjárva a görbői hegyen fekvő szőleikbe a kolerát tovább terjesszék. A helyi elzárások újabb előtérbe kerülése a hónap második felében már az egész megyére jellemző volt. Mivel Tolna vármegyében gyakorlatilag egyik kordon sem tudta megállítani a kolerajárványt, ezért augusztus közepétől elsősorban a betegek helyi szinten történő elzárására törekedtek az érintett falvak, utcák, illetve házak zárlatával. Az elzárások mellett a nagyobb összejöveteleket is tiltották, különösen azokat, melyek alkalmával sok ember zsúfolódhat össze zárt helyen. Így pl. Dunaföldváron még az istentiszteleteket is a szabad ég alatt kellett tartani.

A kordonok megszűntével azért a megye határait átszelő fontosabb főutak, illetve a dunai folyami átkelők forgalmának ellenőrzése továbbra is fennmaradt. Ami a távolabbról, a szomszédos megyékből érkező utasokat illeti, ezen átkelőknél már augusztus 9-től olyan rendelkezés volt érvényben, hogy aki igazolni tudta, hogy nem beteg, a megyén belül, egyik településről a másikra utazókhoz hasonlóan veszteglés nélkül folytathatta útját, függetlenül attól, hogy utazásai során érintett-e fertőzött területeket, vagy sem. A zárvonalak augusztus 13-ai megszűnte után tehát a korlátozások gyakorlatilag már kizárólag azokra vonatkoztak, akik betegek voltak, vagy betegekkel érintkeztek, ugyanis egyéb esetben a helyi hatóságok által kiállított igazolással szabadon mozoghattak. Ilyen egészségi állapotra vonatkozó igazolást a helybeli kiküldöttségek, illetve az orvosok állíthattak ki.

A védekezés költségei természetesen nagy terhet róttak az érintett településekre, különösen a központi funkciókat ellátó mezővárosokra. A felfogadott ápoló személyzet és a polgári örök bére mellett a gyógyszerek, a betegek, illetve a katonai és polgári örök élelmezése elvben mind a megyei pénztárak terhére történt, a gyakorlatban azonban – a járvány terjedésével – a központból való kifizetéseket lehetetlen volt teljesíteni. Emiatt augusztus 10-én a központi kiküldöttség úgy rendelkezett, hogy a mezővárosok vezessenek kimutatást a költségeikről, amit majd a járvány végén – amennyiben lehetséges – a megyei pénztárból térítenek meg, illetve ha erre nem lenne mód, akkor az adott mezőváros adójába számítják bele. Ezenkívül arra ösztönözték a nagyobb településeket, hogy szervezzenek gyűjtést a tehetősek körében, ami valamelyest enyhítheti pénzügyi gondjaikat. Nagyobb adományra – bár kölcsön formájában – volt is példa: a központi kiküldöttség jegyzőkönyve külön megemlíti, hogy augusztus 10-én gróf Zichy László 1000 Ft-ot kölcsönzött a megyei pénztár számára. Sőt, az is előfordult, hogy az alispán kamatmentes kölcsön folyósítására szólított fel tehetősebb megyebelieket. Gróf Apponyi Györgytől például augusztus 9-én 10000

Ft kölcsönt kértek, ő azonban kedvezőtlen körülményeire hivatkozva ebből csak 2000 Ft-ot teljesített augusztus 21-én, mely azonban az első hat hónapban kamatmentes volt, azt követően pedig 5 %-os kamat terhelte.

A kirendelt polgári örök bérét a július 28-ai ülésen úgy határozták meg, hogy napi 12 krajcárt kapjanak a megyétől, amelyet vagy a megyei pénztárból fognak megtéríteni, vagy az érintettek adójába fogják beleszámítani. Az utasítás az örök elhelyezésére is kitért: az érintett településeket, illetve uradalmakat utasították a szolgabírókon keresztül, hogy a számukra nádból, vagy gallyakból kunyhókat építsenek.

A polgári örök egyébként tűzfegyverrel nem rendelkeztek. Erről egy a július 20-ai ülésen tárgyalt ügy kapcsán történt bejegyzés tanúskodik a kiküldöttségi jegyzőkönyvben. Lipovszky György polgári biztos kérte a kiküldöttségtől, hogy a kiállított örököt, a hatékonyabb őrzés érdekében lássák el tűzfegyverrel. A kiküldöttség a kérést arra hivatkozva utasította el, hogy eddig még sehol nem volt példa a zárvonat erőszakos áttörésére. A polgári biztosnak azt ajánlották, hogy ahova megítélése szerint tűzfegyverrel ellátott örökre van szükség, oda az illetékes tiszttel egyeztetve katonákat állítson ki.³³⁴

Az őrség és a helyi lakosság viszonya természetesen Tolnában sem volt felhőtlen. Az örök – ahogy ez máshol is történt – a megyében is számos esetben lopták a terményeket, tették tönkre a szántókat és gyümölcsösöket. A szolgabírók és a helyi előljárók panaszleveleire válaszul a központi kiküldöttség ezt mindig szigorúan megtiltotta, ennek ellenére a zárvonalak megszüntetéséig gyakran előfordultak hasonló esetek.

8.2.3. Hadsereg

Mint ahogyan arról már a baranyai járványt tárgyaló részben szó esett, Tolna vármegyében az 1831. évi kolerajárvány idején a Schneller Könnyűlovas Ezred négy százada állomásozott, az ezred másik négy századának szálláshelye pedig Baranya megye volt. A Magyar Királyi Helytartótanács már említett 18606. szám alatt kelt július 6-ai határozatában a lovasezredet a határozat értelmében felállítandó tolnai és a baranyai Duna menti zárvonalak őrzésére rendelte olyan módon, hogy a katonaságot a Tolna megyei Paks, Tolna, Bátaszék, illetve a baranyai Mohács, Batina és Laskó településeken szállásolják be, hogy a zárvonalak felállításával majd el tudják foglalni őrhelyeiket.

³³⁴ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 20-ai ülés

A Schneller Könnyűlovas Ezred érintett századai mellett a zárvonalak katonai megerősítésének érdekében, a vonatkozó július 6-ai helytartótanácsi rendeletnek megfelelően július közepén Tolnába rendelték a Ferdinánd Főherceg Huszárezred egyik századát, mely július 16-án foglalta el helyét Dunaföldváron. Felkészülve az esetlegesen megbetegedő katonák elhelyezésére és ápolására – az ezred parancsnokságának kérésére – a központi kiküldöttség utasította Gaál Eduárd polgári biztost, hogy a mezővárosban állítson fel ideiglenes katonai ispotályt, mely enyhébb megbetegedések esetén kezdetben az ezred Fejér vármegyében levő századaiból is fogadott betegeket, ezen kívül Schneller ezred megyében állomásozó századaiból is ide kerültek a beteg katonák. A kolerajárvány hónap végi, Fejér megyei megjelenését követően július 27-én úgy döntött a központi kiküldöttség, hogy – mivel Fejér kolerafertőzött helynek számított – az ott szolgáló beteg katonákat tilos a dunaföldvári ispotályba szállítani. Ekkortól tehát az ideiglenes járványkórházban kizárólag a Ferdinánd Főherceg Huszárezred és a Schneller Könnyűlovas Ezred Tolnában állomásozó századainak beteg katonáit helyezhették el.³³⁵

Így tehát a megyében kezdetben a dunai zárvonala földvári, paksi, tolnai és bátaszéki szakaszának őrzésében vett részt a katonaság. Ellátásuk először az összes megyei járás bevonásával történt, majd a megyén belüli zárvonalak felállítása ebben is új helyzetet hozott. Mivel az augusztus 1-én felállított Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonala a Dunaföldváron és Pakszon állomásozó katonaságot elzárta a megye többi részétől, ezért az érintett két század ellátása innentől Dunaföldvár, Bölcse, Madocsa, Kömlőd, Paks és Kér településekre hárult, de olyan módon, hogy a szükséges árukat piaci áron vásárolták meg az adózóktól. A két érintett századra egyébként ekkortól a zárvonala őrzésében nem volt szükség, ugyanis a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonala felállításával a dunai zárvonala Dunaszentgyörgytől Dunaföldvárig húzódó szakasza is megszűnt, a katonákat azonban még jó ideig nem telepítették át az új zárvonalon túli, még egészséges területekre tartva attól, hogy esetlegesen magukkal viszik a járványt. Állomáshelyük annyiban változott, hogy a korábban Dunaföldváron állomásozó század Kérre, a paksi pedig Kömlődre települt át. A síói zárvonalon túlra való telepítésükre majd augusztus 12-én került sor. Mivel azonban körükben is jelentkezett már a betegség, mely hat emberáldozatot szedett és két katona még betegen feküdt, ezért úgy határoztak, hogy a 10 napi veszteglést a Sión átkelve Kis- és Nagyszékely települések között tábort verve töltsék le. A veszteglés ideje alatt étellemmel való ellátásuk a környékbeli települések feladata lett. A két beteg katonára vonatkozóan pedig úgy

³³⁵ A katonai ispotályok felállítása a hadseregnek azt a törekvését mutatta, hogy a katonákat a polgári személyektől elkülönítve ápolják.

rendelkezett a központi kiküldöttség, hogy azokat a paksi ideiglenes ispotályba szállítsák. A veszteglési idő alatt azonban több katona megbetegedett, ezért a két század számára augusztus 16-án ispotálynak alkalmas épületet foglaltak le Kisszékelyen, melyet gondosan elzártak a település lakosságától.

A járvány kitörését megelőzően Bátaszéken és Tolnán levő katonaság egy részét már augusztus elején a siói zárvonat őrzésére rendelték, majd augusztus 7-én a központi kiküldöttség úgy rendelkezett, hogy az érintett alakulatok keljenek át a Dombóvári járásba és ott a Kapos nyugati partján foglalják el őrhelyüket. A döntés értelmében erre majd augusztus 10-én került sor. A Bátaszéken maradó katonaság – mely így a módosított siói zárvonalon kívül rekedt annak megszüntetéséig – továbbra is a Sárközben maradt és Mórág, Apáti, Szálka és Grábóc falvakban szállásolták be.

A kaposi zárvonat azonban – ahogy arról már a fentiekben szó esett – rövid életű volt, mivel az eredetileg odarendelt két századot Somogy vármegyébe, a Somogy és Tolna határán felállított zárvonat őrzésére rendelték. A Mórág környékén beszállásolt századra vonatkozóan úgy döntött a központi kiküldöttség, hogy augusztus 17-én Bonyhádra, majd következő nap onnan tovább Döbröközre települjön át. A Kis- és Nagyszékely között veszteglését töltő századot pedig a veszteglési idő leteltét követően Hőgyészre, majd onnan augusztus 25-én Szakcsra rendelték. Utóbbiak áttelepülésére azonban nem került sor, ugyanis augusztus 20. után körükben kitört a járvány, ezért az érintett katonaságot augusztus 25-én Tolnára és Mőzsre telepítették, ahol a betegek ápolására ispotályt is felállítottak. Ugyancsak kolerás megbetegedések jelentkeztek augusztus 29-től kezdve a Döbröközre áttelepült század körében, illetve a század Dombóvárra vezényelt katonái között is. Számukra az érintett településeken egy-egy szélső házat jelöltek ki ideiglenes katonai ispotály gyanánt.

A hadsereg Tolnában állomásozó századainak megyén belüli áttelepítése mellett több alkalommal került sor arra, hogy a járvány megyei terjedése miatt egyes kisebb létszámú alakulatokat átvezényeltek Tolnából Baranya vármegyébe (lásd bővebben a Baranyával foglalkozó részben).

A hadsereg mozgása mellett fontos még említést tenni a katonai alakulatok és a központi kiküldöttség közötti kapcsolattartás módjáról. Mivel a hadsereg felett a központi kiküldöttség is rendelkezett utasítási jogkörrel, ezért elengedhetetlen volt, hogy a megyében állomásozó századoknál a kiküldöttségnek alárendelt tisztviselők intézkedjenek az utasítások végrehajtását illetően. Ők voltak a katonai biztosok, akik közül kettőt név szerint ismerünk a forrásokból. A kaposi zárvonat, majd a somogyi határ őrzésére rendelt katonaságnál

Moldoványi József, a Kisszékelynél veszteglését töltő két századnál pedig Németh József teljesített szolgálatot katonai biztosi minőségben.

8.2.4. Postaügy, vásárok

A postaforgalomra vonatkozó első rendelkezés a kolera megyei megjelenését követően, augusztus 1-én történt. Az ekkor felállított új, kettős zárvonat két helyen is keresztezte a Buda-Eszék postautat: a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonat Dunaszentgyörgynél, a siói kordon pedig a szekszárdi vámhídnál. A vonatkozó utasítás szerint az északról szállított leveleket kénköves füstölést követően szállíthatták tovább olyan módon, hogy a leveleket az ellenőrzési ponton átadva azokat másik kocsin vitték dél felé. Ennek végrehajtására utasították a tolnai postahivatalt, hogy a két átlépő pontnál mindig legyen kocsi és ló, utóbbiak számára pedig legalább nádból istállót építsenek.³³⁶ A rendelkezést augusztus 3-án úgy módosították, hogy a Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonalon Csámpánál jelölték ki a levelek átadás-átvételének helyét, ezenkívül Csámpán és a szekszárdi vámhídnál erre alkalmas épület kijelölését, vagy felállítását rendelték el.

A Dunaszentgyörgy-Bikács zárvonat augusztus 6-ai megszüntetésével és a helyébe lépő Tolna-Bikács zárvonat felállításával a csámpai, levelek átadására szolgáló intézetet is át kellett helyezni Tolna és Fadd határára. A rendelkezés értelmében mindkét helység két-két kocsit és három-három lovat állított ki a levelek szállításához.

A vásárokkal kapcsolatban az elzárások már július folyamán fennakadásokat okoztak. A probléma elsőként Dunaföldvár esetében jelentkezett. Az itteni számos mesterember rendszeresen átjárt a Duna túlsó oldalán fekvő dunavecsei vásárra. Mivel a dunai zárvonat a két települést is elválasztotta egymástól, ezért Gaál Eduárd polgári biztos július 22-én kérte a központi kiküldöttséget, hogy mivel az iparosok számára tetemes anyagi kárral járna a következő vásárról való elmaradás, számukra az akadálytalan átkelést és visszatérést engedélyezzék. A kiküldöttség válaszában kijelentette, hogy a megyét bármikor akadály nélkül elhagyhatják, azonban a visszatérést csak a két nappal korábban minden egészséges helyről beutazni szándékozóra vonatkozóan meghatározott öt napra méréselt veszteglési idő letöltése után engedélyezte. Könnyebbségként annyi engedményt tettek, hogy - amint azt a bátai révnél már alkalmazták – a veszteglést nem a túlsó parton, hanem a dunaföldvári révnél erre a célra felállítandó veszteglési hajókon állhatták ki. Emellett utasították a biztost, hogy a

³³⁶ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) augusztus 1-ei ülés

visszatérők és portékáik vizsgálatára – amint ez szükségessé válik – hívja ki a megyei főorvost, vagy a másodfőorvost.³³⁷

A vásárokhöz kapcsolódóan a zárvonalakon keresztül történő marhahajtást is szabályozni kellett. A szomszédos Pest vármegyéből a tolnai Duna-szakaszon keresztül – elsősorban a dunaföldvári és a bátai révnél - hajtották az állatokat Sopron irányába, többek között a soproni vásárra. A marhák feltartóztatása a veszteglés idejére nagy fennakadásokat okozott volna, ezért gróf Reviczky Ádám királyi udvari főkancellár a július 19-én 1291. szám alatt kelt levelében rendelkezett a hajtás körülményeiről. Eszerint a marhákat többszöri fürdetés után a veszteglési idő letöltése nélkül tovább lehetett engedni, azonban olyan módon, hogy a hajtást addig végzők nem léphettek a tolnai partra, hanem onnan új hajtóknak kellett az állatokat tovább hajtaniuk.

A kolera július végi megjelenése a vásárok tekintetében is szigorításokat tett szükségessé. A központi kiküldöttség augusztus 3-ai ülésén a megye teljes területén betiltotta a ruhavásárokat és a búcsúkat. A marha- és az egyéb élelmiszervásárokat engedélyezték ugyan, de olyan kikötés mellett, hogy csak az úti papírokkal igazoltan egészséges helyekről származó élelmiszereket, illetve a fentiekben leírt módon hajtott marhákat lehetett átvinni a zárvonalakon. Az országos vásárokat azonban – ahogy országszerte – itt is betiltották: így pl. nem engedélyezték az augusztus 16-án szokásos dunaföldvári országos vásárt sem.

Külön problémát jelentett a kereskedelem vonatkozásában a só ellátás biztosítása. Fejér vármegye nagy része ugyanis a Tolna megyei Dunaföldvállról szerezte be a sót, így a két vármegye között július végén felállított zárvonal a só kereskedelmét is gátolta. A Fejér megyei állandó kiküldöttség ezért július 30-án levélben fordult a tolnai központi kiküldöttséghez kérve, hogy legalább a só szállítást tegyék lehetővé valamilyen módon. Mivel a betegség közben Dunaföldváron is megjelent és emiatt augusztus 1-én a zárvonalakat is áthelyezték, ezért a Fejér megye és Dunaföldvár mezővárosa közötti elzárás is megszűnt. Így a só szállítás is újraindulhatott. Erről a tolnai központi kiküldöttség augusztus 3-án rendelkezett, melynek értelmében a dunaföldvári sóházból egyszerre nagyobb mennyiségű sót szállítottak át Fejér megyébe egy arra alkalmas helyre, ahonnan aztán a lakosság só szükségletét kielégíthette.³³⁸

A zárvonalak miatti sóhiány Tolna megyében is okozott fennakadásokat. A faddi és tolnai pékek augusztus elején kérték a központi kiküldöttséget, hogy valamilyen módon oldja

³³⁷ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 22-ei ülés

³³⁸ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) augusztus 3-ai ülés

meg a helyzetet, ugyanis már napok óta nem tudtak sütni. A kiküldöttség ezért utasította Augusz Antal főszolgabíró, hogy haladéktalanul szerezze be a mohácsi sóháztól a szükséges mennyiségű sót.

8.2.5. Gyógykezelés

A betegek elhelyezésére és ápolására már július közepén megtörténtek az előkészületek. A július 18-ai ülésen utasították Havas Ignác megyei főorvost és Hermann János másodfőorvost, hogy a Duna mentén fekvő megyebeli településeket Dunaföldvártól Báticaig járják be, és a helybeli biztosok közreműködésével jelöljenek ki ideiglenes ispotályoknak alkalmas épületeket, ahol a járvány esetleges megjelenését követően a betegeket ápolni lehet.

Ezenkívül a szolgabíróknak meghagyták, hogy a járásaikban levő lelkészek terjesszék a kolerára és a szükséges óvintézkedésekre vonatkozó információkat a hívek körében. A kor betegségfelfogásával összhangban különösen a gyakori szellőztetésre, a részegeskedéstől és a éretlen gyümölcsök fogyasztásától való tartózkodásra helyezték a hangsúlyt. Ugyancsak veszélyesnek tekintették járványügyi szempontból a településeken levő szennyes udvarokat, ezért a szolgabírókat arra utasították, hogy a lelkészekkel együttműködve az ünnepnapokon, az istentisztelet után a nép által tisztíttassák meg az ilyen udvarokat. Különösen a dunaföldvári mezőváros közepén levő vágóhidat ítélték nemkívánatosnak, ezért utasították a járási szolgabíró, hogy jelöljön ki egy alkalmasabb helyet a vágóhid számára. Továbbá a szolgabírók feladatává tették, hogy ahol még nem állítottak fel ideiglenes halottasházakat, ott intézkedjenek azok haladéktalan felállításáról.

A kolera július végi Fejér megyei megjelenése miatt azután – felkészülve a járvány Tolna megyére való áttérjedésére – a központi kiküldöttség a betegek ápolásáról is rendelkezett. A július 27-ei ülésen kiadott rendelkezés értelmében a kolera megyei megjelenése esetén a betegek ápolása – ameddig ez lehetséges – az elzárt otthonukban történjen és az ispotályokat csak akkor használják, ha a járvány olyan méreteket öltene az adott településen, hogy az egyes házak elzárása már értelmetlenné válna. Az ispotályokban ápoltak étellel való ellátásáról az illetékes járásorvosnak, vagy egyéb felfogadott orvosnak a helység előjárójával együttműködve, előre kellett gondoskodnia. A rendelkezés kitért ezenkívül a gyógyszerellátásra is. A patikák gyógyszerekkel való ellátása elsősorban a megyei főorvos feladata volt, de a járásorvosoknak is már előre ellenőrizniük kellett, hogy mindenhol elegendő mennyiségű gyógyszer áll-e készletben. A patikákból a felfogadott orvosoknak és seborvosoknak is kiadtak szereket, hogy sürgős esetekben azokkal maguk is rendelkezzenek,

továbbá a rendelet értelmében községházán, a lelkipásztor lakásán és a tehetősebbeknél is készletben kellett tartani gyógyszereket, különösen kámfort. A gyógyszerek árát egyébként a tehetősebb adózók megtérítették, a szegények pedig ingyen kapták. A zárvonalak miatt azonban gyakran a gyógyszerek szállítása is akadozott, ezért a Helytartótanács július 29-én 21061. szám alatt utasította a vármegyei járványügyi szerveket – így a Tolna megyei központi kiküldöttséget is – hogy a gyógyszerek szállítását végzőket mindenhol lássák el a szabad mozgásukat biztosító papírokkal.

A kolerajárvány megyei megjelenését követően a betegek elhelyezésére, ápolására, illetve a halottak elhelyezésére és a temetésekre vonatkozóan is újabb rendelkezések születtek. A központi kiküldöttség augusztus 1-ei utasítása szerint a halottakat az erre a célra előre megrendelendő kocsikon és koporsókban kellett elszállítani, a korábbi rendelkezések értelmében már létrehozott halottasházakba; a pánikkeltés elkerülése végett az esti órákban. Szintén a lakosságban egyébként is növekvő félelem mérséklését célozva utasították az előljárókat, hogy a halotti harangozásokat ritkítsák. Az utasítás értelmében a sírokat ezentúl legalább hét láb mélyre kellett ásni,³³⁹ a sírásóknak előírták, hogy munkavégzés közben a szájuk elé ecetbe mártott kendőt kössenek. A halottak közszemlére tételét is betiltották, a halotti istentiszteletekre csak a temetés után kerülhetett sor, az aznap meghaltakért összevonva, naponta egy alkalommal. A temetés körülményeire vonatkozó rendeleteket azonban több helyen nem tartották be. Több jelentés tanúskodik arról, hogy a kolerában elhunytakat nyitott koporsóban közszemlére tettek, néha még a templomokban is, majd temetési menet kíséretében vitték ki a temetőbe. Nagydorogon még két napi elzárásra is sor került ilyen kihágás miatt. Ezenkívül a járvány közeledtekor már előírt halottasházak sem mindenhol készültek el, pl. Sárszentlőrincen még augusztus 21-ig sem, sőt Augusz Antal főszolgabíró október 10-ei jelentése szerint Bölcskén, Dunaszentgyörgyön és Gerjenben még a járvány tulajdonképpeni megszűnésének idejére sem állítottak fel, vagy jelöltek ki halottasházat.

A központi kiküldöttség a halottak eltemetése mellett a betegek ápolására vonatkozóan is a félelem lehetőség szerinti mérséklését tartotta szem előtt. Óva intett attól, hogy az eljáró tisztségviselők a betegeket erőszakkal szállítsák el otthonukból a felállított ispotályokba, ugyanis a köznép ezektől erősen viszolygott. Az ilyen erőszakos elszállítások – a központi kiküldöttség álláspontja szerint – csak azt eredményeznék, hogy a lakosság a gyanús megbetegedéseket inkább eltitkolja és így a szükséges óvintézkedéseket is csak késve lehetne

³³⁹ kb. 210 cm

megtenni. Ezenkívül arra is kitért az utasítás, hogy az intézkedések hatékonysága elsősorban azon múlik, hogy a köznép megfelelően tájékoztatva legyen azok hasznosságáról és ennek eredményeként együttműködjön a hatóságokkal, ezért a rendszeres tájékoztatást a helyi elöljárók feladatává tették.³⁴⁰ Mindezek ellenére a lakosság bizalmatlansága az orvosokkal és az előírt eljárásokkal szemben igen gyakran jelentkezett.

A rendelkezésre álló eljárások fejlettségéhez mérten, de megjelenik a fertőtlenítés is a központi kiküldöttség rendelkezéseiben. A járvány kitörését követően az augusztus 3-ai ülésen szabályozták ezt is azokra a településekre vonatkozóan, ahol a betegség megjelenik, vagy akár csak gyanús esetek merülnének fel. Különösen veszélyesnek tekintették a pénznek a kézzel kézre történő forgalmát, ezért a problémát úgy szabályozták, hogy a boltok ablakában egy edényben ecetet kellett tartani, amibe a vásárlók a fémpénzt beledobták. A papírpénz fertőtlenítésére kénköves füstölést írtak elő. Ez olyan módon történt, hogy a vásárlók a bolt ablakában levő füstölő fölé tartották a pénzt, majd a boltos csak a füstöklést követően vehette azt el, nem érintkezve a vásárlóval. Természetesen az áruk átadása is kizárólag az érintkezés mellőzésével történhetett, zárt helyiségekbe pedig a vásárlók be sem léphettek. A kolerában meghaltak testére és a velük érintkezőkre is fertőtlenítést írtak elő. A halottakat klórmeszes vízbe mártott lepelbe tekerték, a környezetükben levőknek pedig szinten klórmeszes vízzel kellett megmosakodniuk, sőt még a betegek szobáit is klórmésszel kellett felfoltozni. A betegek és elhunytak ruháit és ágyneműit kezdetben elégették, azonban a járvány tapasztalatai alapján ezt a későbbiekben szükségtelennek ítélték, ezért a központi kiküldöttség augusztus végén már az égetés helyett az érintett tárgyak klórmeszes gőzölését írta elő.

Ami a gyógyítást illeti, az általánosan elterjedt eljárásokat Tolnában is a tisztviselők figyelmébe ajánlották (kámforos pálinka, hagyma, székfű, izzasztás, stb.), azonban ahogy máshol, úgy itt is gyakran idegenkedéssel fogadták azokat. A megyei hatóságok tapasztalatai szerint különösen az izzasztásos gyógymódot nem alkalmazták pontosan, ugyanis gyakran eközben hideg vizet ittak, vagy kitakaróztak. Tekintve azonban, hogy az orvosok száma igen kevés volt, mely hiányt a felfogadott ápoló személyzet is legfeljebb kis mértékben tudta enyhíteni, gyakorlatilag lehetetlen volt, hogy a figyelem minden betegre folyamatosan kiterjedjen.

A megyei főorvos javaslatára a központi kiküldöttség a 8. ill. 9. hónapban levő, de a kolerában meghalt várandós anyák gyermekeinek megmentéséről is rendelkezett. A helyi orvosok kötelessége volt, hogy ilyen esetekben azonnali császármetszéssel igyekezzenek a

³⁴⁰ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve)

csecsemőket világra segíteni. Bár nincs kimutatás arról, hogy a járvány alatt hány várandós nőt érintett a betegség, de tekintve, hogy a korban a születésszám igen magas volt, valószínűleg nem ritkán előforduló esetekről volt szó.

Megelőzésként elsősorban a meghűléstől való óvakodást tartották a legfontosabbnak és ezt terjesztették a lakosság körében is. Tolnán pl. még a marhák hajnali háromkor szokásos kihajtását is megtiltották, nehogy a kihajtást végzők meghűljenek a hajnali hűvös időben. Emellett, mivel a járvány során szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy a betegség elsősorban a szegény, alultáplált néesség körében pusztított, ezért az éhezés mérséklésére is hangsúlyt helyeztek. A központi kiküldöttség augusztus 26-án utasításba adta a szolgabíróknak, hogy mindenhol gondoskodjanak a minimálisan szükséges élelmiszereknek a nélkülözők számára történő kiszolgáltatásáról.

8.2.6. Járványügyi jelentések

A járványügyi védekezés akárcsak Baranyában, Tolna megyében is megindult már július elején. Ennek részeként a helyi előljárók feladatként kapták, hogy az igazgatásuk alá tartozó települést minden nap járják be és ellenőrizzék, nincs-e gyanús megbetegedés. Ahogy a járvány közelített a megye határaihoz, a központi kiküldöttség is konkrétabb utasításokat fogalmazott meg annak érdekében, hogy ha a kolera megjelenne a megyében, arról mielőbb tudomást szerezzenek, illetve a szükséges elzárások haladéktalanul megtörténjenek. Ennek érdekében a július 18-ai ülésen utasították a szolgabírókat, hogy amint felütné a fejét a kolera a megyében, a járásaikban levő helységeket nagyságukhoz mérten osszák részekre, mindegyik élére egy-egy esküdtet kinevezve. Az esküdtek feladatává tették, hogy a hozzájuk tartozó házakat minden nap vizsgálják át és a lakosok egészségi állapotáról tegyenek jelentést a helybeli bírónak. Amennyiben koleragyánús eset merülne fel, az előljáróknak haladéktalanul értesíteniük kellett a szolgabírókat, aki jelentette a megbetegedést a központi kiküldöttségnek. A testület a gyanús esetek kivizsgálására a megyei főorvost, a másodfőorvost, vagy azok akadályoztatása esetén valamely a közelben tartózkodó hatósági orvost rendelte ki. A kolera pontosabb felismerése érdekében a megyei főorvos által készített leírást a szolgabírókon keresztül szétküldték a helyi előljárókhöz és a lelkészekhez.³⁴¹ A járvány során azonban az is előfordult – mint pl. augusztus 20-án Sárszentlőrincen - hogy a kirendelt orvos a kolerától

³⁴¹ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 18-ai ülés

való félelmében meg sem vizsgálta a betegeket, hanem a háziaktól nyert szóbeli információk alapján készítette el jelentését.

A kolerajárvány kitörésével a rendszeres jelentések is megindultak, melyekben településenként összeírták a megbetegedetteket, a meggyógyultakat és a meghaltakat. A központi kiküldöttség, annak érdekében, hogy a kolera természetére vonatkozóan több információra tehessenek szert, már az augusztus 4-ei ülésen hozott rendeletében részletesebb járványügyi jelentések összeállítására utasította a szolgabírókat és a helyi előljárókat. A jelentésekben – legalábbis a rendelet értelmében - ezután fel kellett tüntetni a betegek nemét, életkorát, vagyoni és korábbi egészségi állapotát, a betegség lefolyását, a kezelés során alkalmazott orvosi eljárásokat és a beteg lakóhelyét utca és házsám szerint.³⁴² Az érintett településekről a heti összesített jelentéseknek pénteken éjfélig kellett beérkezniük a központi kiküldöttséghez.

A betegekre, meggyógyultakra és meghaltakra vonatkozó jelentések mellett fontos még megemlíteni a bér- és költségjegyzékeket. A polgári biztosok, orvosok, illetve összesítve a helyi kiküldöttségek is elküldték a központi kiküldöttségnek a költségeiket és a napi bérüket tartalmazó jegyzékeket, mely alapján az elszámolások megtörténtek.

Az október 27-ei ülésen került sor a kolerajárvánnyal szembeni védekezés költségeinek elszámolására. A központi kiküldöttség a költségeket négy fő csoportra osztotta: zárvonalakra, ápolásra, tiszteletdíjra és napibérekre, illetve a gyógyszerekre fordított összegek. Ezek közül ápolásra 1916 forint 36 krajcár, az orvosok és sebészek napi bérére és tiszteletdíjára 3174 forint 48 krajcár, a polgári biztosok napi bérére 392 forintot, a gyógyszerekre pedig 1138 forint 8 krajcárt (pengő pénzben) állapítottak meg a beküldött jegyzékek alapján. A zárvonalak költségeit egyelőre nem határozták meg, mert a pénztárból amúgy sem tudták volna kifizetni.

8.2.7. Mezőgazdasági munkák

A mezőgazdasági munkákat Tolnában is érintették az elzárások. A már fentiekben említett nádori utasítások több alkalommal kitértek arra, hogy ezeket olyan módon állítsák fel, hogy lehetőleg a legkisebb mértékben nehezítsék a mezőgazdasági munkások mozgását. Tolnából azonban többen átjártak a szomszédos Fejér és Veszprém vármegyékbe aratni, ezért

³⁴² Bár elképzelhető, hogy a járvány alatt készültek ilyen részletes jelentések is, azonban a központi kiküldöttség iratanyagában már nem találhatók meg.

a július végén a megyehatáron felállított zárvonalt számos mezőgazdasági munkás előtt zárta el a visszautat. A bikácsi polgári biztos ezért július 31-én kérvényezte a központi kiküldöttségtől, hogy a Fejérben és Veszprémben az aratáson dolgozó györkönyieket és bikácsiakat visszabocsáthassa a megyébe. A kiküldöttség ezt azzal a kikötéssel engedélyezte, hogy amennyiben nem jártak fertőzött településen, hazatérhetnek.³⁴³ Ehhez augusztus 4-én még további kiegészítéseket fűztek. Utasították Salamon Antal táblabíró, hogy haladéktalanul tudassa a Fejér vármegyében dolgozó györkönyiekkel és bikácsiakkal: amennyiben nem érintkeznek Fejér fertőzött településeinek élőkkel, akadálytalanul hazatérhetnek. Az ezt igazoló úti papírokat és a visszatérők egészségi állapotát Salamon polgári biztos egy helyi orvos közreműködésével volt köteles kivizsgálni.

Az augusztus elején Baranya és Somogy megyék által Tolna megye határán felállított zárvonaltak úgyszintén gátolták a mezőgazdasági munkákat, különösen az ozorai és dombóvári uradalmak települései közötti szabad mozgást. Az ügy baranyai zárvonalon történő megoldására a Baranyára vonatkozó fejezetben már kitértem, azonban a Somogy vármegye által felállított elzárás a járvány alatt végig problémát jelentett az említett uradalmak számára. A somogyi koleraválasztmány – lakosainak védelmében - mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a keleti határainál felállított zárvonalt átlépésére csak a veszteglési idő letöltése után legyen mód. Erre - ahogy a fentiekben már említésre került - a két vármegye között kizárólag a kapospolai veszteglőintézetnél volt lehetőség.

A zárvonaltak azonban nem kizárólag a szomszédos megyékbe átjárók életét nehezítették meg. A kolerajárvány megyebeli kitörését követően az augusztus 1-én felállított siói zárvonalt több települést választott el a hozzá tartozó földektől. Ezen földterületek művelésére olyan megoldás született, hogy a mezőgazdasági munkások ilyen esetekben átmehettek a zárvonalon, de őrök felügyeltek arra, hogy a túloldalon élőkkel ne érintkezzenek.

A kordonok mellett a járványtól való félelem is akadályozta a mezőgazdasági munkákat. A központi kiküldöttség értesülései szerint, a kolera közeledésének hírére sok helyen félbehagyták a munkát, ezért a szolgabíróknak utasításba adták, hogy a „nép” munkakedvét mindenhol próbálják fenntartani. A járvány alatt még arra is sor került, hogy egy egész falu tagadta meg a munkát. A hőségési uradalomhoz tartozó Izményben szeptember 14-én tagadták meg a jobbágyok a robotot a járványra való hivatkozással, mely ügyben Dóry Gábor főszolgabírónak kellett intézkednie. A jobbágyokat a központi kiküldöttség utasítása szerint megnyugtatták, hogy munkájuk során sehol sem kell fertőzött személyekkel érintkezniük.

³⁴³ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve) július 31-ei ülés

9. A baranyai és a tolnai járvány a helytartótanácsi iratok tükrében

A járvány idején eljáró csúcsszerv – mint ahogy arról korábban már szó esett – a Helytartótanács által 1830. december 21-én megalakított vegyesbizottság volt, melynek ülésin a nádor elnökölt. Szakmai ügyekben természetesen, mint minden egészségügyhöz kapcsolódó probléma esetén, a bizottság feje Lenhossék Mihály országos főorvos volt, így a szakmai irányítás a főorvos és az igazgatása alatt álló, a Helytartótanács keretein belül működő Egészségügyi Osztály (Departamentum Sanitatis) kezében volt. Az osztály 1831-ben keletkezett iratanyagát áttekintve jó képet kaphatunk arról, hogy a két vizsgált megye milyen ügyekben lépett kapcsolatba a legfelsőbb irányítással, mely problémákat illetően küldött jelentést a Helytartótanácsnak, ill. kért segítséget a kialakult helyzet megoldására. Az alábbiakban tehát a baranyai és a tolnai járványt a helytartótanácsi iratok tükrében mutatom be röviden.

Az Egészségügyi Osztály 1831-es iratanyaga ³⁴⁴ összesen 4095 dokumentumot tartalmaz. Ezek legnagyobb részét a törvényhatóságok által küldött levelek képezik, melyekben jelentették a Helytartótanácsnak a járvány kitörését, ill. pillanatnyi állását és a megtett intézkedéseket.

Közvetlenül a két megyével 18 dokumentum foglalkozik. Közülük nyolc a járvány pillanatnyi állásáról készített táblázatos jelentés, melyben a kolera által érintett települések szerint összesítve közölték az új megbetegedések, halálesetek és a meggyógyultak, illetve a gyógykezelés alatt maradtak számát. Így a Baranya vármegye által a járvány állásáról küldött jelentések közül az említett iratanyagban megtalálható az augusztus 23-án ³⁴⁵, augusztus 29-én ³⁴⁶, szeptember 2-án ³⁴⁷, szeptember 6-án ³⁴⁸, szeptember 23-án ³⁴⁹ küldött táblázatos kimutatás, a Tolnára vonatkozó kimutatások közül pedig a szeptember 3-ai ³⁵⁰, a szeptember 24-ei ³⁵¹ és az október 10-ei ³⁵².

³⁴⁴ MOL C66, F12

³⁴⁵ MOL C66, F12, p. 2514. 23431/1831.

³⁴⁶ MOL C66, F12, p. 2692. 24055/1831. A táblázatos jelentés itt nem a megye összes érintett településére vonatkozik, hanem közülük csak négy esetében közli a járvány állását: Kölked, Izsép, Darázs, Vörösmart.

³⁴⁷ MOL C66, F12, p. 2789. 24109/1831.

³⁴⁸ MOL C66, F12, p. 2966. 24242/1831.

³⁴⁹ MOL C66, F12, p. 3288. 26437/1831.

³⁵⁰ MOL C66, F12, p. 2770. 24095/1831.

³⁵¹ MOL C66, F12, p. 3226. 25279/1831.

³⁵² MOL C66, F12, p. 3499. 27816/1831.

A többi irat a két vármegye közgyűlése, illetve koleraválasztmánya által a Helytartótanácsához intézett jelentéseket, kéréseket tartalmazza. E feliratokban a legnagyobb hangsúly a zárvonalak felállításáról és áthelyezéséről szóló tájékoztatásra került, illetve több alkalommal az ezek során fellépő problémák orvoslását kérték a Helytartótanáctól.

A Baranyából küldött iratok közül a legkorábbi július 7-én keletkezett,³⁵³ melyben az aznap tartott megyei közgyűlésen tett legfontosabb koleraügyi intézkedésekről tájékoztatták a Helytartótanácsot. A jelentés szerint az utasításoknak megfelelően a kolerajárvány kitörésének meggátolására, ill. - ha a kór mégis a megyébe jutna – annak megfékezésére minden szükséges intézkedést megtettek. Így tehát a Duna partjára öröket állítottak, elrendelték a batinai veszteglőintézet felállítását, kinevezték a megyei állandó választmány tagjait, a dunai kordonra egy „főigazgató” polgári biztost, a felállítandó batinai veszteglőhöz pedig egy veszteglőintézeti igazgatót (szintén biztosi minőségben) jelöltek ki. Egyúttal kérték a Helytartótanácsot, hogy a biztosok számára a napibéreket méltóztasson megállapítani. Itt megjegyzendő, hogy a jelentésben leírt intézkedések ekkor még elsősorban csak papíron léteztek. A megyei iratanyag tanulmányozása alapján kijelenthető, hogy a gyakorlatban mindennek a hónap elején még igen csekély következménye volt. Ugyan katonai őrség kiküldése néhány fontos Duna-parti pontra már valóban megtörtént, azonban – ahogy az a megyére vonatkozó alfejezetben is olvasható – a teljes Duna-part folyamatos zárvonallal történő lezárására majd csak július 26-án kerül sor. Ugyanígy elmondható a batinai veszteglőintézetről is, hogy bár a felállításáról ugyan már július 7-én határozatot hoztak, azonban ez még hetekig papíron maradt. A veszteglőház kijelölésére majd a július 19-ei választmányi ülésen került sor, az intézet pedig csak július 25-étől működött. Hasonlóképpen az állandó választmány felállítása is mindössze annyit jelentett július 7-én, hogy kijelölték a tagokat, azonban – a megyei források szerint – az csak július 16-tól ülésezett. Visszatérve a megyei jelentéshez, az abban foglaltakat a Helytartótanács tudomásul vette és jóváhagyta, a biztosok napibérének megállapítására vonatkozóan pedig a fennálló díjszabás alkalmazását ajánlotta a megyegyűlésnek.

A következő, Baranya vármegye által küldött irat augusztus 9-én kelt.³⁵⁴ Ebben tudatja a vármegye a helytartótanáccsal, hogy az elmúlt napokban Mohácson, Dunaszekesön és Bárban is megjelent a kolera. A jelentés szerint ezzel egy időben a három folyó parti településen a magas vízállás is problémát okozott, ami a dunai kordon e szakaszán az elzárás működését is nehezítette. Ez utóbbi tudósítás azért is érdekes, mert a megyei koleraügyi

³⁵³ MOL C66, F12, p. 1289. 21071/1831.

³⁵⁴ MOL C66, F12, p. 2073. 22463/1831.

iratanyagban erre vonatkozó utalás nincs. Mivel valószínűsíthető, hogy Baranyába a kór a Duna vízének közvetítésével jutott, ezért a magas vízállás esetleg a járvány terjedésében is szerepet játszhatott azáltal, hogy a már fertőzött víz könnyebben juthatott pl. az említett települések kútjaiba. Természetesen ezzel sem a megye, sem a Helytartótanács nem számolt, így a jelenség nem is kapott különösebb hangsúlyt a vonatkozó iratokban. Itt érdemes megjegyezni, hogy – bár erre vonatkozóan nincsenek adataink - de valószínűsíthető, hogy a baranyai helyzet nem elszigetelten jelentkezett és a magas vízállás a Duna tolnai, sőt északabbi szakaszain is fennállhatott, ez pedig ugyancsak a kolerajárvány Duna által történő elterjesztését könnyíthette meg a folyó magyarországi középső szakaszán.

Az augusztus 20-án küldött jelentés ³⁵⁵ már arról számolt be, hogy a megye több településén megjelent a kolera. Az emiatt fellépő orvoshiányra hivatkozva a vármegye sürgősen orvosok kirendelését kérte a Helytartótanáctól. A jelentés szerint még legalább negyven orvosra lett volna szükség.

Az utolsó baranyai dokumentum az Egészségügyi Osztály iratanyagában október 17-én kelt, ³⁵⁶ témája az a Somogy vármegye részéről a Helytartótanácsához intézett panasz, mely szerint Baranya, még szeptember 3-án úgy szüntette meg a vármegyében levő zárvonalat, hogy arról nem értesítette a szomszédos törvényhatóságokat, így Somogy megyét sem. A somogyiak vádját cáfolandó a baranyai közgyűlés elküldte a Helytartótanácsnak a szeptember 3-án tartott állandó választmányi ülés határozatait, melyet minden szomszédos törvényhatóságnak levélben megküldtek és amelyben a zárvonalak megszüntetésének tényéről, illetve okairól nyújtottak tájékoztatást. A Duna menti és a „mecsekháti” (Baranya és Tolna vármegyék határán fekvő) kordonok megszüntetésének okaként a baranyai választmány elsősorban arra hivatkozott, hogy az elzárások nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, a kolera több, az elzárásokon túl fekvő településen is megjelent. Emellett kitértek arra is, hogy a zárvonalak túl nagy terhet róttak az adózó népre azáltal, hogy a mezőgazdasági munkákat akadályozták, továbbá a kordonok őrzésében is segítséget kellett nyújtaniuk a kivezényelt katonaságnak. Az elzárások ezenkívül több megyebeli földesurat is meggátoltak a javaikkal történő szabad rendelkezésben, mely akadályoztatás miatt többen „óvásbéli észrevételeiket” is benyújtották. Mindezek miatt döntött úgy a megyei állandó választmány – derül ki a tudósításból – hogy az országgyűlés augusztus 23-ai végzését fontolóra véve felszámol minden megyei elzárást. Mivel azonban a járvány még nem szűnt meg, ezért utasították a szolgabírókat, hogy amennyiben bárhol kolerás esetet tapasztalának, a fertőzött házat, vagy

³⁵⁵ MOL C66, F12, p. 2344. 23066/1831.

³⁵⁶ MOL C66, F12. p. 3808. 29778/1831.

szükség esetén az egész utcát haladéktalanul zárják le és hívják a legközelebbi orvost, aki elvégzi a vizsgálatokat és szükség esetén gondoskodik a betegekről.

A tolnai iratok sorában az első a Tolna vármegye gyűlése által a Helytartótanácsnak július 15-én küldött jelentés.³⁵⁷ A levél a felálló dunai kordon körüli problémákra hívta fel a Helytartótanács figyelmét. A Duna-partra kirendelt katonaság létszámát kevésnek ítélték, ezért kérték, hogy a zárvonalt jobb ellenőrzésére küldjenek még gyalogos katonákat. Emellett az őrhelyét már elfoglalt katonaság kihágásainak, visszaéléseinek felülvizsgálatát is kérte a vármegye. A panasz szerint a katonák több helyen sanyargatták a lakosságot, ami miatt sokan elmenekültek, sőt még a megye által a Duna-partra kirendelt öröket is elkergették. A kordonon tapasztalt nehézségek mellett a helyi lakosság esetleges zúgolódásától is tartott a tolnai vezetés, emiatt a kutak megtisztítását sem merték még elrendelni, nehogy ezzel feltűzeljék a népet az intézkedések ellen. Végezetül a járvány kitörésére felkészülve kérték a Helytartótanácsot, gondoskodjon a megye sóval való ellátásáról, hogy abból hosszú időre előre megfelelő mennyiség álljon rendelkezésre.

A következő tolnai jelentés már a kolera megyei megjelenéséről, illetve a járvány kitörése miatt elrendelt intézkedésekről tájékoztatta a Helytartótanácsot. A központi kiküldöttség által felküldött augusztus 1-ei levélben³⁵⁸ jelentették, hogy az elmúlt napokban több településen mutatkozó gyanús esetek közül a Pakson és Dunaföldváron történekről egyértelműen bebizonyosodott, hogy azokat a kolera okozta, de féltő, hogy a kór már más településeken is jelen van. A központi kiküldöttség ezért egy kettős zárvonalt hozott létre. A külső vonal célja az említett fertőzött települések elzárása a megye még egészséges részeitől, a belső, a Sió nyugati partján felállított kordon pedig Tolna nyugati területeit, illetve azon túl az ország még menthetőnek vélt nyugati részét volt hivatva védeni. A jelentés szerint a központi kiküldöttség úgy döntött, hogy a dunai zárvonalt északi, augusztus 1-ével megszűnő szakaszán állomásozó két századnyi katonaságot áttelepítik a Sión túlra a kordon őrzésére olyan módon, hogy fél-fél század kerüljön Ozorára, Simontornyára, Sárszentlőrincre és Kölesdre, felváltva ezzel a polgári öröket. A tolnai központi kiküldöttség jegyzőkönyvéből ugyanakkor tudjuk – ahogy erre a vonatkozó fejezetben már kitértem – hogy a katonaság áttelepítése ekkor még nem történt meg, ugyanis tartottak attól, hogy az esetlegesen már fertőzött katonák maguk terjesztik el a járványt a megye középső részén,³⁵⁹ így a Sión túlra

³⁵⁷ MOL C66, F12, p. 955. 20206/1831.

³⁵⁸ MOL C66, F12, p. 1512. 21380/1831.

³⁵⁹ E félelem nem is volt alaptalan, ugyanis néhány nap múlva több katonán jelentkeztek a kolera tünetei.

történő átvonulásukra csak augusztus 12-én került sor.³⁶⁰ A jelentés azt is tudatta a helytartótanáccsal, hogy a siói kordont egyelőre ideiglenes elzárásként kezelte a központi kiküldöttség, ezért azon veszteglőintézeteket sem jelöltek ki. A következő napok fejleményeitől tették függővé, hogy érdemes-e hosszabb időre berendezkedni a folyó vonalán, vagy amennyiben tőle nyugatra is felütné fejét a kór, új intézkedések elrendelésére lesz-e szükség. Kérték továbbá a Helytartótanácsot, hogy elsősorban a Tolnától nyugatra fekvő Somogy megye védelmére, de az azon túl fekvő területek megmentése érdekében is, gondoskodjon a szükséges elzárások felállításáról. Emellett jelentették, hogy a már egyértelműen fertőzött és a járvány által közvetlenül fenyegetett Duna-parti településekre helyi kiküldöttségeket neveztek ki. A Helytartótanács a jelentést tudomásul vette és utasította megyét, hogy minden szükséges intézkedésről a már korábban kirendelt királyi biztossal, Somsich Pongráccal értekezzen.

A tolnai központi kiküldöttség által augusztus 7-én felküldött jelentés³⁶¹ a kolerajárvány további terjedéséről és a zárvonalrendszer átalakításáról tudósított. Eszerint a kolera Szekszárdon és Bátaszéken történt megjelenése egyértelművé tette, hogy a járványnak a Sió vonalánál nem sikerül útját állni, ezért a nyugati, talán még menthető területek védelmére a Kapos-folyó nyugati partján állítottak fel elzárást, a siói kordont pedig a szekszárdi határtól a malomtáji és a bürzsönyi völgy vonalában a baranyai megyehatárig meghosszabbították.

A kolera terjedése miatt azonban két nappal később a kiküldöttség az átalakított siói kordon fenntartását is haszталannak ítélte – derül ki az augusztus 9-én a Helytartótanácsnak küldött jelentésből³⁶² - és a továbbiakban kizárólag a kaposi kordonra támaszkodva igyekeztek a megye, illetve azon túl az ország nyugati részeit megóvni a járványtól. Ezen kívül a jelentésben még arról is tájékoztatták a Helytartótanácsot, hogy a kolera szekszárdi terjedése miatt a kiküldöttség, a járvány enyhüléséig ideiglenesen Kölesd mezővárosába tette át székhelyét.

A koleraügyben keletkezett utolsó jelentés Tolnában október 28-án kelt.³⁶³ Ebben „buzgó hálaérzés között örömmel” jelentik a Helytartótanácsnak, hogy a kolerajárvány a megyében végképp megszűnt és a kolerával együtt fellépő egyéb betegségek is jelentősen enyhültek.

³⁶⁰ A két század, most már tényleges áthelyezéséről egyébként augusztus 12-én jelentést is tett a központi kiküldöttség. (MOL C66, F12, p. 1835. 22256/1831.)

³⁶¹ MOL C66, F12, p. 1835. 21983/1831.

³⁶² MOL C66, F12, p. 1949. 22291/1831.

³⁶³ MOL C66, F12, p. 3737. 29363/1831.

A két megye által küldött jelentésekben tehát elsősorban a járvány pillanatnyi állásáról, megjelenéséről egy-egy településen és a kolera megfékezésére tett óvintézkedésekről tájékoztatták a Helytartótanácsot, utóbbiakon belül is különös tekintettel a zárvonalak felállítására és áthelyezésére vonatkozóan. Ugyanakkor a jelentéseket összevetve a megyei koleraválasztmányok és közgyűlések iratanyagával az is jól látható, hogy a Helytartótanácsnak jelentett rendelkezéseket nem feltétlenül hajtották végre azonnal. Különösen igaz ez a kolera közeledtekor elrendelt óvintézkedésekre. Így pl. a Baranya megye által július 7-én felküldött jelentés szerint megtették a szükséges intézkedéseket, azonban a megyei iratokból tudjuk, hogy ezek többsége még hetekig semmi többet nem jelentett papíron meglevő utasításoknál.

10. A koleraügy sikeres szabályozása a dualizmusban

Magyarországon az utolsó, ún. „nagy kolerajárvány” 1872-73-ban söpört végig. Az ezt követő időszakban nagyrészt a közegészségügy általános fejlődésének, illetve különösen majd a kolera baktérium 1884-es felfedezésének köszönhetően Európában és azon belül Magyarországon is hatékony védekezési módokat dolgoztak ki a kór ellen, így a betegség ugyan még több alkalommal visszatért az országba, azonban az ezután lefolyt „kis kolerajárványok” mind területi kiterjedésüket illetően, mind pedig a pusztítás mértékében nagyságrendekkel elmaradtak a korábbi járványok mögött. Így összehasonlításképpen - ahogy az 1830-31. évi szabályozás kapcsán már említettem - fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy az 1830-as évek, gyakorlatilag teljes mértékben hatástalan módszereivel szemben milyen szabályrendeletekkel és eszközökkel sikerült a kolerajárványok pusztítását a korábbi több százezres szintről pár ezerre szorítani.

A koleraügy központi szabályozása – tekintve, hogy a közegészségügy irányítása a belügyminisztérium feladatköréhez tartozott – túlnyomórészt belügyminiszteri rendeleteken keresztül történt. Néhány esetben a belügyminiszter mellett a honvédelmi miniszter, ill. a kereskedelemügyi miniszter is bocsátott ki rendeleteket az ügyben. Előbbi a sorozások, bevonulások leállítására, ill. elhalasztására tárgyában rendelkezett járványok alkalmával, utóbbi pedig elsősorban az áruforgalom korlátozásával, a vásárok betiltásával kapcsolatban

intézkedett időnként. A rendeletek – kevés kivétellel - mindig a törvényhatóságoknak lettek címezve.

Bár még egy 1884-es, a touloni kolerajárvány kapcsán kiadott belügyminiszteri rendeletben ³⁶⁴ is az olvasható, hogy a kolera keletkezési és esetleges behurcolási módja nincs tisztázva, ennek ellenére már a megelőző évtizedben is több, hatékonynak mondható rendelkezés született az ügyben. A belügyminiszteri rendeletek közül külön említendők a korszakban több ízben is módosított és újra kiadott „Utasítások a járványos kolera tárgyában” (továbbiakban „utasítások”), melyekben a belügyminiszter igen részletesen szabályozta a legfontosabb teendőket a járványok alatt, ill. azok közeledtével. Ezen „utasítások” általában a jelentősebb járványokat megelőzően, azok közeledtével, ill. a járványokat követően születtek, így 1874-ben, 1884-ben, 1892-ben és 1911-ben.

Mivel a kolera a XIX. század folyamán Európa számos országában időről időre rendszeresen megjelent, ezért a szükséges intézkedésekről – különösen a személy- és áruforgalomra vonatkozóan - nemzetközi egyezmények keretében is több alkalommal született megállapodás; ezeket a magyar országgyűlés is becikkelyezte, ill. a belügyminiszter a hatályos rendeleteket a nemzetközi egyezményeknek megfelelően módosította. Ilyen – nagy jelentőségű – egyezmény volt az 1893. évi drezdai, melyet a magyar országgyűlés 1894-ben ratifikált ³⁶⁵, ill. az 1903-ban kötött párizsi, mely azonban hazánkban csak hat évvel később került becikkelyezésre ³⁶⁶. Mindkét egyezményben a nemzetközi személy- és áruforgalommal kapcsolatos ellenőrzés és korlátozások fő alapelveit fektették le.

A kolera tárgyában kibocsátott miniszteri rendeletek által érintett fontosabb problémakörök jól körvonalazhatók a korszak egészében.

Ezek a következők:

- fertőtlenítés
- személy- és áruforgalommal kapcsolatos ellenőrzés és korlátozások
- köztisztaság, ivóvíz és élelmiszerek
- betegek bejelentése, elkülönítése
- hullák körüli teendők
- bakteriológiai vizsgálatok
- járványügyi jelentések
- védőoltás és gyógyszerek

³⁶⁴ 37061/1884. B.M.

³⁶⁵ 1894/IX. tc.

³⁶⁶ 1909/XXI. tc.

10.1. Fertőtlenítés

Mivel már az 1870-es években ismert volt, hogy a betegekkel és különösen az ürülékükkel, ill. hányadékukkal való érintkezés megbetegedéshez vezethet, ezért igen nagy hangsúlyt helyeztek mindazon tárgyak fertőtlenítésére a korszak kolera ügyében kiadott rendeletei, melyekkel a betegek és különösen az említett anyagok kapcsolatba kerülhettek. Már az 1874-es „utasítás” kimondta ³⁶⁷, hogy a kolera terjedését leginkább az emberi és állati hulladékok, különösen a betegek által hányás és székelés útján kiürített béltartalom segíti elő, ezért a legfontosabb teendő a fertőtlenítés. A rendelet a fertőtlenítést kiemelten fontos eljárásként kezelte és – nagy hangsúlyt helyezve a prevencióra – már járvány közeledtekor előírta. Fertőtlenítendő volt minden ruha, edény, padló, fal, mellyel a beteg, vagy ürüléke érintkezhetett, ill. maga az ürülék is kiöntés előtt; sőt, járvány idején még az egészségesek ürüléke is. Ezenkívül hatósági felügyelet mellett fertőtleníteni kellett az árnyékszékeket, emésztőgödröket, csatornákat, különös tekintettel a vasúti és gőzhajózási állomásokon, vendéglőkben, gyárakban, középületekben. Olyan községekben, amelyek korábbi alkalmakkor is járványos gócok voltak, már a járvány kitörése előtt fertőtlenítést írtak elő, ahol pedig koleraeset fordult elő, ott minden házat fertőtleníteni kellett.

Fertőtlenítő szerként használható volt a vasgálic (emésztőgödrökre, csatornákra, árnyékszékekre), cinkvitriol (kénsavas horgéleg - ruhafélékre), karbolsav (ürülékre, ágyakra, padlókra, falakra), karbolsavas mész, cselenyhalvacs (a gyanús kútvíz fertőtlenítésére felforralással egybekötve), kénessav (csatornákra), szénpor, faecet, klórmész (ruhafélékre), száraz föld és homok (padlózatlan szobák földjének cseréjére). Fertőtlenítő szereket minden községben kellő mennyiségben kellett készletben tartani; ahol gyógyszertár nem volt, ott a község házában, vagy a helyi lelkésznél. Azon ruhaféléket melyeknek a fertőtlenítése nem volt megoldható, községi kárpótlás mellett, hatósági felügyelet alatt elégették. Egy évvel korábbi rendelet ³⁶⁸ fertőtlenítési eljárásról írta még le a 115 °C-os kemencében való hevítést is.

Ugyanakkor a fertőtlenítés nagy fejlődésen ment keresztül az 1870-es évek elejétől a századfordulóig és e változást a tárgyban kiadott újabb és újabb belügyminiszteri rendeletek is jól mutatják. Fertőtlenítés ügyében a következő, újabb elemeket bevezető belügyminiszteri „utasítás” 1884-ből származik ³⁶⁹. Ebben az 1974-es „utasításban” leírtakhoz képest bővítették a fertőtlenítendő tárgyak körét, ill. pontosították és szigorították a követendő eljárások

³⁶⁷ 5375/1874. B.M.

³⁶⁸ 33251/1873. B.M.

³⁶⁹ 44382/1884. B.M.

menetét. A rendelet előírta a kolerás betegekkel foglalkozó ápolók kezének rendszeres, a betegekkel való érintkezés előtti és utáni fertőtlenítését karbolsav oldat felhasználásával, ezenkívül ruházatuk kifőzését, kiszellőztetését, ill. szájuk ecetes vízzel történő kiöblítését. A betegszobák levegőjének frissítése céljából a gyakori szellőztetést és az ecetgőzzel való szagosítást szorgalmazták, emellett a levegő fertőtlenítésére kénessavat, vagy klórgőzt is használhattak. A beteg felgyógyulása, vagy halála után alaposan fertőtleníteni kellett a szobát, ahol betegsége alatt tartózkodott mielőtt azt egészségesek vették használatba. Huszonnégy órás szellőztetést követően a falakat klórmentes mésszel lemeszelték a padlót klórmentes, vagy karbolsavas vízzel felmosták, agyagpadló esetén a földet 20 cm mélységben tisztára cserélték, a használt földet pedig gödörbe temették.

Járványok idején, vagy azok közeledtekor az árnyékszékeket naponta karbol oldattal, vagy annak hiányában vaskáliccral kellett fertőtleníteni, különösen a vasúti és hajózási állomásokon. A kolerás betegek által használt kocsik, vagonok és hajók szintén fertőtlenítenedőek voltak.

Mivel egyes fertőtlenítő szerek kárt tehetek a fertőtlenített tárgyakban - elsősorban a ruhákban - ezért a fertőtlenítés, ill. égetéses megsemmisítés során a magánvagyonban okozott kárt az illető hatóság köteles volt megtéríteni. A rendelet lehetővé tette a hatóságok számára, hogy a fertőtlenítésre vonatkozó eljárásokat saját hatáskörükben szigorúbbá tegyék.

A fertőtlenítés fejlődésével és annak mind szélesebb körű elterjedésével a fertőtlenítő szerekkel való visszaélések (hamisítás, hígítás) is elszaporodtak, ezért a belügyminiszter 1885-ben szabályozta a fertőtlenítőszer kereskedelmét és tárolását ³⁷⁰. A rendelet szerint a fertőtlenítő szert áruló köteles volt a tevékenységet bejelenteni a közegészségügyi elsőfokú hatóságnak, a tároló edényen pedig fel kellett tüntetni a hatóanyagtartalmat. A rendelet ellen vétők 100 forintig büntethetők lettek.

Hamisítások ennek ellenére később is gyakran előfordultak, ezért 1886. januárjában újabb szigorítás következett ³⁷¹. A belügyminiszter rendeletében a fertőtlenítő szerek ellenőrzését írta elő, melyet kizárólag a következő intézetek végezhettek: Országos Vegykísérleti Állomás, Budapest Fővárosának Vegyészeti Hivatala, Budapesti Műegyetem Laboratóriuma, és az egyes vidéki időszakos vegykísérleti állomások.

A fertőtlenítés technikája közben tovább fejlődött. A belügyminiszter egy 1887-es körrendeletében ³⁷² hívta fel a figyelmet a Walser Ferenc gépgyáros által szabadalmaztatott

³⁷⁰ 20476/1885. B.M.

³⁷¹ 64022/1885. B.M.

³⁷² 18240/1887. B.M.

szerkocsira, melyet az Országos Közegészségügyi Tanács mellett több szakértő is megvizsgált és melynek minél hamarabbi elterjesztését szorgalmazta a miniszter. Felhívta tehát a törvényhatóságok figyelmét, hogy oda, ahol községi orvos, vagy körorvos lakik, rendeljenek a szerkocsiból. A mobil fertőtlenítő kocsi költségét az érintett községnek, ill. községeknek kellett állniuk.

A határon átlépő, különösen fertőzött országból érkező utasok csomagjainak fertőtlenítésére is nagy hangsúlyt fektettek. 1892-ben például több belügyminiszteri ³⁷³ rendelet is tartalmazott utasításokat erre vonatkozóan. Az évben Oroszországban és belföldön is fellépett járvány miatt a határokon átkelők és a Budapestről kiutazók csomagjainak fertőtlenítését, ill. szükség esetén azok elégetését rendelték el.

A kereskedelemügyi miniszter ezek mellett rendelkezett a vasúti kocsik ³⁷⁴ és a hajók ³⁷⁵ fertőtlenítéséről is. Járvány esetén fertőtleníteni kellett a vasúti kocsikat - különösen ha azokon fertőzött személy utazott – ill. azok árnyékszékeit. Ha hajón történt megbetegedés, akkor a vezető az előírt megkülönböztető jelzések alkalmazása mellett kizárólag az arra kijelölt kikötők valamelyikében köthetett ki. Az utasok a hatósági közegek és az orvos megérkezését követően csomagjaik fertőtlenítése után hagyhatták el a hajót.

A tudomány és a vegyészeti ipar fejlődése nyomán az 1880-as évek folyamán olyan új fertőtlenítő szerek és eljárások jelentek meg – olvasható az 1892-ben kiadott belügyminiszteri „utasításban” ³⁷⁶ – amelyek szükségessé tették a hatályos 44382/1884. B.M. rendelet vonatkozó részeinek módosítását. Az utasítás szerint a legbiztosabb eljárás a fertőző tárgyak elégetése, különösen ha nem nagy értékűek, ugyanis a fertőtlenítő szer gyakran drágább volt, mint maga a fertőtlenítendő tárgy. Emellett különösen jó módszernek bizonyult a gőzzel való fertőtlenítés, melyhez mindössze egy forró vízzel teli üstre és egy erre ráhelyezett hordóra volt szükség. Ezenkívül ajánlották a fertőzött tárgyak kifőzését és a napon, száraz levegőn történő szárítását. A kéz tisztántartására karbolos vizet, a száj kiöblítésére pedig citromsavas, borkősavas, vagy ecetes vizet ajánlottak. Kémiai fertőtlenítő szerként említi a rendelet a corrosivot, kék gálicot, fehér gálicot, zöld gálicot, mésztejet, lúgot, karbolt, kresolt, kén – és klórfüstölést, klórmeszet, kénsavat, sósavat. A fertőtlenítés hatékonyabb elvégzését segítette elő az 1892-ben felállított fővárosi fertőtlenítő állomás, ill. annak vidéki hálózata, melynek feladata lett a hatályos utasításban előírtak fertőtlenítése.

³⁷³ 53061/1892. B.M., 78384/1892. B.M., 78772/1892. B.M.

³⁷⁴ 68169/1892. K.M.

³⁷⁵ 70318/1892. K.M.

³⁷⁶ 78711/1892. B.M.

Az 1890-es évek elején különösen elterjedt a gőzzel való fertőtlenítés. Az 1893. évi járvány során szerzett tapasztalatok megmutatták, hogy a hordozható gőzfertőtlenítők milyen hatékonyak a kolera és más betegségek ellen. A belügyminiszter ezért a következő évben körrendeletben ³⁷⁷ utasította a törvényhatóságokat, hogy intézkedjenek a következőkről: a rendezett tanácsú városok és a vagyonosabb községek legalább egy-egy hordozható gőzfertőtlenítő gépet szerezzenek be, a szegényebb községek pedig legalább járásonként egyet; továbbá mindenhol legyen a kezelésben jártas ember (ahol állandó tűzoltóság van, ott a tűzoltók). A körrendelet emellett előírta, hogy a beszerzett gépek számáról, minőségéről, a kezelők számáról és képzésükről a törvényhatóságok július végéig tegyenek jelentést a belügyminiszternek. A gőzfertőtlenítő gépekre egyébként az év folyamán versenytárgyalást írtak ki, melynek eredményeképp öt budapesti gyár nyerte el a jogot e gépek gyártására ³⁷⁸. A gőzfertőtlenítők átvétele előtt azonban a törvényhatóság tisztii főorvosa bakteriológiai kísérlettel köteles volt meggyőződni azok megbízhatóságáról ³⁷⁹.

A kolerás megbetegedés és az esetlegesen fertőzött ürülékkel való érintkezés közötti kapcsolat – ahogy az a fentiekben említésre került - már régóta ismert volt, ezért az árnyékszék fertőtlenítésére – különösen nyilvános helyeken - nagy hangsúlyt helyeztek. Egy 1893. évi rendelet értelmében ³⁸⁰ a nyilvános helyek árnyékszékét hetente két alkalommal kellett fertőtleníteni, a következő évi szigorítás szerint ³⁸¹ pedig már naponta.

Utóbbi rendelet több utasítást tartalmazott a fertőtlenítésre és a fertőtlenítőszer tárolására vonatkozóan is. Azon községekben, ahol gyógyszerár nem volt, a két leggyakrabban használt fertőtlenítőszerből (mésztej és 10 %-os karbolsav) a község házában kellett megfelelő mennyiségű készleteket tartani. Azokat a ruhákat és ágyneműket, melyek a betegekkel érintkezettek, a törvényhatóságok által a fentebbi rendelet értelmében már beszerzett hordozható gőzfertőtlenítő gépekkel kellett fertőtleníteni. Ezenkívül az érintett házaknál fertőtlenítenő volt a hányadék, ürülék, szobapadló, árnyékszék mésztej, vagy 10%-os karbolsav alkalmazásával. Szublimáttal - mivel erősen mérgező - csak orvos fertőtleníthetett. Az 1911. évi „utasítás” ³⁸² mindezek mellett említette még a sütőben történő hevítést, mint megbízható sterilizációs eljárást.

Az előírt óvintézkedések, különösen a járványok közeledtekor, ill. fennállásuk alatt eszközlendő fertőtlenítések ugyanakkor igen költségesek voltak. A kolera elleni védekezés,

³⁷⁷ 29013/1894. B.M.

³⁷⁸ 64868/1894. B.M.

³⁷⁹ 81521/1894. B.M.

³⁸⁰ 5856/1893. B.M.

³⁸¹ 78571/1894. B.M.

³⁸² 110000/1911. B.M.

így többek között a fertőtlenítés költségeit 1898-ig az illetékes törvényhatóságok állták, ami azonban járványok alkalmával nagy anyagi terhet jelentett számukra, ezért az 1898. évi XXI. törvénycikk ezen eljárások finanszírozását a községek és városok megelőlegezése mellett az államkincstár feladatává tette ³⁸³. A köztisztasággal kapcsolatos intézkedések (lásd alábbiak) költségeit ugyanakkor továbbra is a községek, ill. városok állták ³⁸⁴.

10.2. Személy- és áruforgalommal kapcsolatos ellenőrzés és korlátozások

A kolera terjedésében a fertőzött személyek, ill. áruk nemzetközi és belföldi forgalma fontos szerepet töltött be, ezért a koleraügyben kiadott belügyminiszteri és a kereskedelemügyi miniszteri rendeletek tekintélyes része e két kérdéskört érintette.

Járványok esetén a *személyforgalom korlátozását* illetően általánosan elfogadott volt az öt napos egészségügyi észlelési idő alkalmazása ³⁸⁵, mely tulajdonképpen a betegség lappangási idejét jelentette. E szerint a fertőzött területekről érkezők – különösen a külföldről beutazók – kötelesek voltak öt napig első szálláshelyükön maradni, ahol ez idő alatt orvosi felügyelet alatt álltak és tünetmentesség esetén az ötödik nap elteltével utazhattak tovább. Erre vonatkozó utasítást adott ki a belügyminiszter például az 1892-es oroszországi ³⁸⁶ és az 1895-ös galíciai járvány idején ³⁸⁷ az onnan érkező utasokra vonatkozóan, ill. ugyanez évben a budapesti járvány tovaterjedésének megakadályozása végett a székesfővárost elhagyók esetében ³⁸⁸.

A fertőzött országból vasúton érkezők számára mindez azt jelentette, hogy a határállomáson elvégzett orvosi vizsgálatról kiállított „Egészségi bizonyítvány” és a célállomást is feltüntető vonatjegy kalauznak történő bemutatásával utazhattak tovább. A vonaton lehetőség szerint az ilyen utasokat elkülönítették a többiektől és a kalauz felügyelt arra is, hogy valóban azon az állomáson szálljanak le, amit a vonatjegyen megjelöltek. Az illető hatóságot ugyanis a kolerafertőzött területről beutazó személy érkezéséről már előre értesítette a határállomás, így a további felügyeletre már ott nyílhatott mód. Sokan azonban még az 1910-es években is megszöktek a vonatról elkerülve ezzel a célállomáson

³⁸³ 1898/XXI. tc. 9.§ d) pont

³⁸⁴ 1908/XVIII. tc. 1.§

³⁸⁵ 70318/1892. K.M.

³⁸⁶ 53061/1892. B.M.

³⁸⁷ 93627/1895. B.M.

³⁸⁸ 78384/1892. B.M. összhangban a 68124/1892. K.M. rendelettel

foganatosított kényelmetlen orvosi megfigyelést, ezért a belügyminiszter és a kereskedelemügyi miniszter 1913-ban a jegyellenőrzéssel megbízott állomási közegek számára a fentiek fokozottabb ellenőrzését írta elő ³⁸⁹. Vasúton történő megbetegedés esetén ugyanakkor a beteget minden olyan község köteles volt átvinni, ahol állomás és orvos volt ³⁹⁰. Ilyen esetben a beteget a betegátvevő állomásig elkülönítve kellett szállítani, majd ott a kocsit, melyben utazott a szerelvényről leválasztva fertőtlenítésnek vetették alá.

Hasonló öt napos megfigyelési idő vonatkozott azon hajók utasaira is, amelyeken útközben kolerás megbetegedés történt; ehhez azonban külön miniszteri engedélyre volt szükség és csak a hajó elhagyása után, a szárazföldön volt alkalmazható. Az ilyen hajók ugyanakkor csak a rendeletben megjelölt kikötőkben köthettek ki ³⁹¹.

Tekintve, hogy járvány idején a lakosság nagyobb összejövetelei, csoportosulásai ugyancsak kockázatot jelentettek, ezért már az 1874. évi „utasítás” is előírta, hogy szükség esetén a nagyobb csoportosulásokat (pl. vásárok, búcsúk) betilthatják, sőt még az iskolákat is bezárhatták ³⁹². Ezt 1894-ben úgy módosították ³⁹³, hogy vásárok, búcsúk, multságok, iskolázás és más összejövetel betiltásáról a törvényhatóság első tisztviselője ugyan saját hatáskörében dönthetett, de erről köteles volt a belügyminisztert és az illetékes minisztert értesíteni.

A hadseregek, a katonák mozgása szintén hozzájárulhatott a kolera gyorsabb terjedéséhez, ezért nagyobb járványok alkalmával a honvédelmi miniszter, ill. esetenként a közös hadügyminiszter is rendelkezett a katonai összpontosítások, sorozások elhalasztását illetően. Ilyen megfontolásból adott ki rendeletet a honvédelmi miniszter például az 1873. évi kolerajárvány idején ³⁹⁴ az összpontosítás céljából tervezett katonai menetek elhalasztásáról a budai hadi főparancsnokság egész területén, ill. 1892-ben ³⁹⁵ az Oroszországban és Németországban tartózkodó minden honvéd és közös hadseregbeli szolgálatra és kiképzésre való behívásának függőben tartásáról; utóbbi esetben a közös hadügyminiszterrel egyetértésben. A katonai mozgósítások járványok alkalmával történő esetleges betiltását egyébként már az 1874-es belügyminiszteri „utasítás” is lehetővé tette ³⁹⁶.

³⁸⁹ 153358/1913. B.M. és 68375/1913. K.M.

³⁹⁰ 42566/1873. B.M.

³⁹¹ 70318/1892. K.M.

³⁹² 5375/1874. B.M.

³⁹³ 78571/1894. B.M.

³⁹⁴ 2958/IV./1873. H.M.

³⁹⁵ 53561/1892. H.M.

³⁹⁶ 5375/1874. B.M.

Az áruforgalom korlátozása a személyforgaloménál is nagyobb hangsúlyt kapott a kolerai rendeletekben. Már az 1874. évi „utasítás”³⁹⁷ is rendelkezett arról, hogy az egészségre veszélyes élelmiszerek (pl. éretlen gyümölcs, állott hús, romlott hal, stb.) árusítása betiltandó, ill. egy évvel korábbi rendelet³⁹⁸ a ragályveszélyes tárgyak elárúsításának tilalmát írta elő. Ennek ellenőrzésére a vásári rendőrség volt hivatott. A rendelkezést az 1880-as évek folyamán többször megerősítették, majd a következő évtizedben bővítették. Az 1892-ben Budapesten fellépett kolera továbbterjedésének megakadályozására a kereskedelemügyi miniszter³⁹⁹ és vele összhangban a belügyminiszter⁴⁰⁰ áruk széles körének kivitelét tiltotta be. Tilos volt kivinni a fővárosból a következő árukat: rongyok, ócska ruhák, használt ágynemű, használt és mosatlan fehérnemű, friss gyümölcsök, főzelék (a száraz főzelékre nem vonatkozott), zöldség, kaviár, halak (légmentes bádogszelencében szállítottakra nem vonatkozott), hús és egyéb nyers állati termékek: kolbász, hurka, nyers még nem kiszáradt bőrök, tej, vaj, túró, lágy sajt, préselt zsír, szalonna, haj, szőr, serte, toll, friss belek, mosatlan gyapjú, csontok, rongyokba göngyölt bármely küldemény. Ugyanebben az évben a kereskedelemügyi miniszter és a belügyminiszter⁴⁰¹ betiltotta az előbbieken felsoroltak kolerafertőzött országokból történő behozatalát is. Ezekon kívül a rendelet tiltotta még zsákok, gyümölcskosarak, baromfiketrecek behozatalát, utóbbiak szállítása csak mésztejjel való bemázolás és forró lúggal való lemosást követően volt engedélyezett. A belügyminiszter a járvány terjedése miatt még az 1892. évben tovább korlátozta az áruforgalmat: a fent említett ún. „ragályfogó”, ill. „ragályvivő” tárgyak kivitelét - melyekhez az esetlegesen fertőzött vízzel mosott élelmiszereket is hozzá sorolta - minden fertőzött helyről megtiltotta⁴⁰². (E tárgyak kiviteli tilalma a következő évek járványai alkalmával többször életbe lépett.)

Egy terület fertőzötté nyilvánításáról az illető törvényhatóság dönthetett, mely döntést közölnie kellett a belügyminiszterrel, a kereskedelemügyi miniszterrel, a szomszédos törvényhatóságokkal és a törvényhatóság lakosságával. A két miniszter a fertőzötté nyilvánított területekre vonatkozó kiviteli tilalmat szigoríthatta, vagy enyhíthette. A járvány megszűntével a tilalom feloldásának joga szintén a törvényhatóságot illette, de a feloldás okait – még annak végrehajtását megelőzően - a belügyminiszterrel közölni kellett. Kolerával fertőzött országból, egy 1893-ban kelt, az oroszországi árukra vonatkozó rendelet szerint⁴⁰³

³⁹⁷ 5375/1874. B.M.

³⁹⁸ 33251/1873. B.M.

³⁹⁹ 68124/1892. K.M.

⁴⁰⁰ 78384/1892. B.M.

⁴⁰¹ 67544/1892 K.M. és 78772/1892. B.M.

⁴⁰² 82227/1892. B.M.

⁴⁰³ 48571/1893. B.M.

kizárólag átszállítás céljából engedélyezték ragályvivő tárgyak behozatalát Magyarországra; de csak teljesen lezárt ládákban és olyan igazolással ellátva, mely garantálta, hogy a szállítmányt a célországban fogadják. (Később hasonló rendelkezést léptettek életbe az 1894-es törökországi járvány idején is.)⁴⁰⁴

Mivel az 1890-es évek elejére bebizonyosodott, hogy a tej a kolerának igen jó táptalaja és különösen nyersen fogyasztva veszélyes lehet, ezért a tej szállításával kapcsolatban a belügyminiszter külön rendelkezett⁴⁰⁵. Ennek értelmében a kolerafertőzött községekből tilos volt tejet kivinni. A kiviteli tilalmat az illető hatóság az egyes gazdaságok esetében feloldhatta, ha ott nem volt kolera és a tejet gondosan lezárt edényekben szállították.

A ragályfogó és ragályvivő tárgyak kivitelének megakadályozásához szükség volt arra is, hogy az egyes községek fertőzött vagy fertőzésmentes voltáról a szállító vállalatok is értesüljenek, ezért egy 1892. évi rendelet⁴⁰⁶ az érintett községek kötelességévé tette a tilalom kimondásának és megszüntetésének haladéktalan közlését a vasúti és gőzhajózási állomásfőnökökkel, ill. egy szintén ezévi rendelet⁴⁰⁷ a postahivatalokkal. A tilalom megszüntetése szórványos megbetegedések esetén az utolsó beteg felgyógyulása, vagy halála után 5 nappal; nagyobb számú megbetegedések, vagy szórványos, de huzamosabb ideig fennálló járvány esetén pedig előbbieket követően 10 nappal volt lehetséges. A kormány által elrendelt kiviteli tilalmakat viszont csak a kormány szüntethette meg.

A postai küldemények forgalmának korlátozását a kereskedelemügyi miniszter és a belügyminiszter a már említett drezdai egyezmény értelmében átfogóan szabályozta 1893-ban⁴⁰⁸. Eszerint a levélpostai küldemények kézbesítése – mivel nem ragályfogók – semmilyen korlátozás alá nem esett. Ragályfogó tárgyakat tartalmazó, ill. gyanúsan szennyezett csomagok felvételét is csak ott tiltotta a rendelet, ahol a járvány létét hatóságilag megállapították és azt az illető postahivatallal közölték.

Az áruforgalmi korlátozásokat ugyanakkor a hatóságok gyakran a szükségesnél is nagyobb szigorral hajtották végre, sőt néha olyan árukat is visszatartottak, olykor megsemmisítettek, amelyek egyáltalán nem tartoztak a járványügyi szempontból veszélyes tárgyak sorába. E túlkapások mind a magánszemélyek, mind a kereskedelem számára indokolatlan károkkal jártak, továbbá a lakosság ellenérzését is több helyütt kiváltották, ami a többi közegészségügyi intézkedés sikerét is fenyegette, ezért a kereskedelemügyi miniszter és

⁴⁰⁴ 730/1894. B.M.

⁴⁰⁵ 68008./1893. B.M. és 69840/1893. B.M.

⁴⁰⁶ 89315/1892. B.M.

⁴⁰⁷ 77635/1892. B.M.

⁴⁰⁸ 63862/1893. B.M. , 53375/1893. K.M.

a belügyminiszter többször utasította a hatóságokat körrendeletben a vonatkozó jogszabályok pontos betartására ⁴⁰⁹. A magyarországi áruforgalmi korlátozások tárgyában kiadott rendeletek egyébként - egy belügyminiszteri utasításban olvashatók szerint - még szigorúbbak is voltak, mint a kor németországi és svájci hatályos rendelkezései ⁴¹⁰, tehát teljességgel indokolatlan volt a hatóságok részéről azok „túlteljesítése”. A belföldi áruforgalmi korlátozások betartatására a hatóságok csendőröket vezényeltek ki, akik az érintett területek kivezető útjainál ellenőrizték az utasok csomagjait, ill. az egyéb szállítmányokat ⁴¹¹.

További problémát jelentett – és emiatt miniszteri rendelet kibocsátását tette szükségessé ⁴¹² – a lakosság nem megfelelő informálása az országos vásárok esetleges betiltásáról. Mivel ezekről a távolabbi vidékeken élők gyakran nem értesültek, emiatt anyagi káruk származott a felesleges utazásból. A belügyminiszter ezért utasította a törvényhatóságokat, hogy az országos vásárok betiltását ne csak az adott törvényhatóság területén, hanem a szomszédos törvényhatóságokban, sőt országszerte tegyék közzé (hivatalos lapban is).

A személy- és áruforgalmi korlátozások kapcsán külön kell említeni az 1893. április 15-én megkötött drezdai nemzetközi egyezményt, ill. az egyezmény értelmében 1894-ben életbe lépő 1894/IX. törvénycikket, mely a kolerajárvány idején a nemzetközi érintkezésben alkalmazandó közös védelmi intézkedésekről rendelkezett. Az aláíró országok kötelezték magukat, hogy kolerafészkek esetleges létét a többi ország kormányával közlik, majd a járvány állásáról hetente közleményt adnak ki. Kolerafészkeknek volt tekinthető az a terület, ahol a járvány létét hivatalosan megállapították. Ha öt nap eltelt az utolsó haláleset vagy megbetegedés után, akkor a terület egészségessé nyilvánított. Az egyezmény értelmében behozatali korlátozás alá estek a fertőzött területről érkező használt ruhák, ágyneműk, rongyok. A kolerafészkekből érkező ragályozott tárgyakat és úti poggyászt fertőtleníteni kellett ugyanúgy, mint az esetlegesen beszennyezett vasúti kocsikat. Megtiltották ugyanakkor a szárazföldi vesztegzárak felállítását: az egyezmény csak a kolerabetegek visszatartását engedélyezte, azonban az első megtelepedési helyen foganatosítandó öt napos megfigyelés kötelezettsége továbbra is fennállt.

A kolera terjedésében fontos szerepet töltött be a folyami, tavi és tengeri hajózás, ezért ezekről külön terjedelmes részben rendelkeztek. A folyami és tavi hajózásra vonatkozó közegészségügyi szabályozás az érdekelt államok hatáskörébe került. A tengeri hajózást

⁴⁰⁹ 78772/1892. B.M. , 67544/1892 K.M. , 80517/1892. B.M. , 60992/1893. B.M.

⁴¹⁰ 83399/1892. B.M.

⁴¹¹ 60992/1893. B.M.

⁴¹² 87528/1892. B.M.

ugyanakkor egységesen szabályozta az egyezmény. A fertőzött tengeri hajók utasait az első kikötés helyén le kellett szállítani, majd a betegeket elkülönítették, az egészségeseket legfeljebb öt napig megfigyelték, a hajót, ill. a poggyász szennyezett részét pedig fertőtlenítették. A tengeren szállított árucikkek a szárazföldön szállítottakkal azonos elbánás alá estek. Ha valamely hajó az illető kikötői hatóságok rendelkezéseinek nem kívánt eleget tenni, szabadon visszatérhetett a nyílt tengerre.

A drezdai egyezmény értelmében a következő években a határforgalomban járvány idején alkalmazott egészségügyi rendszabályokra vonatkozóan az érdekelt államok kétoldalú egyezményeket kötöttek. A magyar koleraügy szempontjából a legfontosabb ezek közül az Ausztria-Magyarország és Oroszország között 1896-ban létrejött egyezmény, melynek szövegét a belügyminiszter és a kereskedelemügyi miniszter hirdetmény formájában szétküldte a törvényhatóságoknak ⁴¹³. (Magyarország ugyan nem volt közvetlenül határos Oroszországgal, de a járványok igen gyakran Oroszországból az Ausztriához tartozó Galicián keresztül törtek be az országba.) Az egyezmény a határ melletti 10-10 km-es sávban a személy- és áruforgalom igen szigorú ellenőrzését és - szükség esetén – azok korlátozását tette lehetővé. E sáv felügyeletét ellátó hatóságok a kolera fellépéséről, ill. a megtett óvintézkedésekről egymást kölcsönösen értesítették. Ezenkívül előre kellett tájékoztatni a szomszédos állam hatóságait arról is, ha fertőzött területről érkező csoport határon való átlépése volt várható. Az egészségügyi ellenőrzés és ellátás a felállítandó határvidéki egészségügyi állomások feladata lett, melyeket orvossal, fertőtlenítő készülékkel, az esetlegesen kolerával fertőzött egyének elkülönítésre, ill. a megfigyelendő személyek elszállásolására alkalmas helyiségekkel láttak el. A határforgalomban az illető hatóságok járvány esetén korlátozásokat vezethettek be: fertőzött határzónából érkező csavargók, kivándorlók, búcsújárók, házaló kereskedők határon való átkelését megtilthatták; más személyek viszont csak az orvosi vizsgálat, ill. a csomagellenőrzés eljárásának voltak alávetettek. A szerződött államok az egészségügyi helyzetről való tájékozódás céljából a szomszédos állam területére tisztviselőket küldhettek.

Az Oroszországgal kötött egyezmény mellett meg kell még említeni az ugyancsak 1896-ban létrejött Ausztria-Magyarország és Olaszország, ill. Ausztria-Magyarország és Svájc között létrejött egyezmények ⁴¹⁴, melyek fentiekhez hasonló módon szabályozták az illető országok közötti határforgalmat.

⁴¹³ 55104/1896. B.M. és 34121/1896. K.M.

⁴¹⁴ 63324/1896. B.M.

Hasonló módon rendezte a tengeri és szárazföldi nemzetközi személy-, ill. áruforgalmat a már említett 1903. évi párizsi egyezmény és a becikkelyezéseként megalkotott 1909/XXI. hazai törvénycikk, mely a kolera mellett a pestis esetleges terjedését is hivatva volt megakadályozni. Nagy hangsúlyt fektettek és külön terjedelmes fejezeteket szenteltek az egyezményben az Európán kívüli országokból hajón érkező áruk és személyek ellenőrzésére, ill. a rájuk vonatkozó korlátozásokra. Különösen a keletről a Földközi-tenger felé haladó hajókra vonatkozóan hoztak szigorú rendelkezéseket: például még a ragálymentesnek nyilvánított hajókat is öt napig megfigyelés alatt kellett tartani a Vörös-tengeren, de legkésőbb a Szezi-csatornánál. Az egyezmény rendelkezéseinek végrehajtása az Egyiptomi Egészségügyi, Tengerészeti és Vesztegzári Tanács (a Szezi-csatorna ellenőrzését végezte); a Konstantinápolyi Egészségügyi Főtanács (a Török Birodalom területére vonatkozóan intézkedett); ill. a Tangeri Nemzetközi Egészségügyi Tanács feladata volt. Az egyezmény záradéka egy Nemzetközi Egészségügyi Hivatal felállítására tett javaslatot párizsi székhellyel.

A tengeri forgalom mellett a szárazföldi határokon való átlépés szabályozása is – ahogy már a drezdai egyezményben látható – egyre nagyobb hangsúlyt kapott a koleraügyi rendelkezésekben. Ez azért is volt fontos, mert ahogy az 1911. évi „utasításban”⁴¹⁵ olvasható, „a tapasztalat szerint a házalók, foglalkozás nélküli csavargók, vándorcigányok leggyakrabban hurcolják be és terjesztik a kolerát”. A rendelet ezért mindezen személyek fokozott orvosi ellenőrzését, szükség esetén pedig megfigyelés alá helyezését írta elő. Mivel a tapasztalat szerint gyakran a folyókon közlekedő emberek segítették elő a kolera terjedését, ezért a rendelkezés előírta, hogy koleraveszély idején minden teherhajó-kikötőben az illetékes törvényhatóság állítson fel orvosi ellenőrző állomást, melynek feladata a hajókról partra lépő utasok, a személyzet és a hajó vizsgálata volt. Emellett a hajózható folyók mentén ún. vizsgálóállomásokat állítottak fel, ahol koleraveszély idején minden arra haladó hajót és utasait megvizsgálták, a vizsgálatról és az esetlegesen elvégzett fertőtlenítésről pedig igazolványt állítottak ki.

10.3. Köztisztaság, ivóvíz és élelmiszerek

A higiénés viszonyoknak, az élelmiszereknek és különösen az ivóvíz minőségének kiemelt járványügyi jelentősége miatt a belügyminiszter több alkalommal rendelkezett a

⁴¹⁵ 110000/1911. B.M.

tárgyban. Már az 1874. évi „utasítás”⁴¹⁶ kitért mindhárom problémakörre. A rendelet értelmében orvosrendőri szempontból külön gondot kellett fordítani – a már említett fertőtlenítés mellett – a köztisztaságra és a lakóhelyiségek higiénés viszonyaira. Az utcák, csatornák, házak udvarainak tisztán tartása és a szerves hulladékoknak a lakóhelyek környékéről való eltávolítása mellett külön hangsúly került a kutak vízminőségének felügyeletére. A csatornák közelében található kutakat a hatóságoknak kellett bevizsgálniuk és szükség esetén lezárniuk. A lakóhelyiségek tisztaságára, szellőztetésére, sok egyén szűk lakásba történő összezsúfolásának megakadályozására szintén a hatóság felügyelt; az egészségtelen lakószobákat szükség esetén felszámolhatták. Az egészségre veszélyes élelmiszerek (pl. éretlen gyümölcs, állott hús, romlott hal, stb.) árusítását betiltották.

A későbbiekben járványok közeledtek a belügyminiszter újra és újra felhívta a törvényhatóságok figyelmét mindezek betartására⁴¹⁷; például az 1884. évi franciaországi, spanyolországi, olaszországi járványok tanulságait levonva⁴¹⁸ a felhalmozott szenny, piszkos rongy és csont, trágya és ürüléktömegek, mocsarak, pangó vizek, zsúfolt lakások, nem kellően szellőztetett lakóhelyiségek és a rossz vizek felszámolására utasította a törvényhatóságokat, a rendelkezés végrehajtásának ellenőrzésére pedig külön megbízott felügyelő kiküldését helyezte kilátásba. Kiemelt szigorral ellenőrizték élelmiszer-egészségügyi szempontból a piacokat, vágóhidakat, vendéglőket, kocsmákat, melyre ugyancsak több rendeletben hívták fel a hatóságok figyelmét.⁴¹⁹ Különösen utóbbi helyeken volt fontos, hogy a romlandó élelmiszereket – kiváltképp járványos időszakokban – megfelelőképp hűtsék, ezért több belügyminiszteri rendeletben utasították a hatóságokat arra, hogy járványok alatt mindenhol megfelelő mennyiségű jeget tartsanak készletben.

Az ivóvíz tisztaságának biztosítása kulcsszerepet töltött be a kolerajárványok megelőzésében, ill. megfékezésében, ezért e problémakörre külön érdemes kitérni. Akárcsak a fertőtlenítés, az ivóvízellátás is jelentős fejlődésen ment keresztül a korszakban és e fejlődést a tárgyban kiadott miniszteri rendeletek is tükrözik. Az 1870-es években elsősorban az ivóvíz tisztaságának ellenőrzéséről és fenntartásáról szóltak a rendeletek; összhangban az 1876. évi XIV. törvénycikk vonatkozó részével. Egy 1884-es belügyminiszteri rendelet⁴²⁰ ugyanakkor már kimondta, hogy a vízminőség fenntartása mellett elengedhetetlen az esetlegesen szerves anyagoktól szennyezett víz megtisztítása is. Utasította tehát a miniszter a törvényhatóságokat,

⁴¹⁶ 5375/1874. B.M.

⁴¹⁷ pl. 44382/1884. B.M. , 63598/1884. B.M. és 65109/1886. B.M.

⁴¹⁸ 63598/1884. B.M.

⁴¹⁹ 42341/1890. B.M. és 50092/1892. B.M.

⁴²⁰ 40182/1884. B.M.

hogy minden folyó és kútvizet szűrőkön bocsássanak át. E célból használhattak szénszűrőket, ill. olcsóbb és könnyebben előállítható kavics- és homokszűrőket (utóbbiakban kavics és homokrétegek váltakozása biztosította az ivóvíz megszűrését). Az 1884-es „utasításban”⁴²¹ a belügyminiszter a kavics- ill. homokrétegeken történő filtrálás mellett, a gyanús víz felforralását javasolta, különös tekintettel az olyan vizekre, amelyek szemét, vagy árnyszék közelében fakadtak, ill. csatornák torkolatának szomszédságában folyóból merítették. A felforralt, majd lehűtött vizet gyakran kevés borral, pálinkával, citromlével, vagy ecettel fogyasztották. (Járványok idején egyébként sokan fogyasztottak vörösbort óvszer gyanánt⁴²²) A kutak emberek által történő megfertőzésének elkerülésére az 1884-es „utasítás” elrendelte, hogy mindenki csak a kútgémen található edénnyel meríthet vizet, aminek betartását járvány idején hatóságilag kell felügyelni. A kolera kórokozójának 1883-1884. évi felfedezése azután nagy szerepet játszott a víztisztítási eljárások tökéletesítése mellett mind a rendszeres hatósági vízminőség vizsgálatok 1885-ös bevezetésében, mind az egészséges ivóvízhálózat kiépítésének felgyorsításában.

Különösen az 1892. évi budapesti kolerajárvány mutatta meg a nem megfelelő minőségű ivóvíz döntő szerepét a megbetegedések megjelenésében, ezért a levont tanulságok nagy lendületet adtak fővárosi ivóvízellátás és szennyvíz eltávolítás rendezésének. A vidéki lakosság nagyobb része azonban egyelőre nem részesült a szűrt vezetékes ivóvíz jótékony közegészségügyi hatásaiból. Vidéken az artézi kutak jelenthettek megoldást a problémára, ezért több rendeletben ösztönözték a hatóságokat ilyen kutak létesítésére. A földművelésügyi miniszter 1892-ben rendeletben szorgalmazta⁴²³ artézi kutak fúrását, sőt geológiai és műszaki szakközegeit szaktanács adása végett az érdekeltek rendelkezésére bocsátotta.

Az új vívmányok azonban lassan mentek át a napi gyakorlatba, ezért a belügyminiszter 1893-ban terjedelmes rendeletet adott ki – többek között – a higiénés viszonyokra, az ivóvízellátásra és az élelmiszerekre vonatkozóan.⁴²⁴ Ebben – a már a korábbiak nyomatékos megisméltése mellett – utasította a törvényhatóságokat a kutak vizének megóvására. A kutak környékét kavicssal, kővel, vagy téglával kellett burkolni, hogy az itatásra járó marhák ne tudjanak sarat csinálni a kút körül. A rendelet előírta továbbá, hogy városokban a kutak legyenek fedve, falvakban pedig minden kút vas keresztpánttal felszerelt vödörrel legyen ellátva, hogy senki ne tudja a saját edényét a kútba, vagy a vödörbe mártani, ahol pedig lassabban folyó vagy állóvizet isznak, ott a hatóság haladéktalanul rendelje el kutak ásását

⁴²¹ 44382/1884. B.M.

⁴²² 49254/1884. B.M.

⁴²³ 58943/1892. F.M.

⁴²⁴ 5856/1893. B.M.

(még ha az ilyen területeken nem is túl jó a kutak vize). A belügyminiszter rendelkezett ezenkívül arról is, hogy minden háznál építsenek árnyékszékot, vagy legalább egy gödröt ássanak az udvaron (hogy szükség esetén a fertőtleníteni való egy helyen legyen), a falvakban tavasszal minden házat meszeljenek ki, minden ablak nyitható legyen, ahol pedig a patakok vizét isszák, ott ne engedjék az udvarok trágyalevét a patakba. Emellett utasította a piaci rendőrséget az élelmiszerüzletek fokozottabb vizsgálatára. E rendelet végrehajtásának ellenőrzésére pedig elrendelte,⁴²⁵ hogy városokban a rendőrkapitány, községekben a községbíró hetente egyszer helyszíni vizsgálatot tartson az utcák, nyilvános épületek (vendéglők, kocsmák, kávéházak, cukrászdák, stb.) és magánépületek helyiségeiben, udvarain. A folyamok és állóvizek mellett lévő községek lakóit minden héten falragasszal és dobszóval való közhírré tétel útján, a városi lakosokat pedig a helyi lapokban kellett figyelmeztetni arra, hogy a vizet felforralás, majd lehűtés után fogyasszák.

Egy következő évi rendelet⁴²⁶ a heti ellenőrzést kiterjesztette az iskolák, óvodák, gyárak, ipartelepek, műhelyek, munkás- és cselédlakások és egyéb köz- és magánépületek helyiségeire és udvaraira. Ezenkívül a belügyminiszter elrendelte, hogy ahol artézi kút van, ott annak vizét fogyasszák, ahol pedig az ilyen kút távolabb fekszik a településtől, ott a város, vagy a község költségére az artézi vizet naponta kétszer hordókban vigyék végig a település utcáin és azt bárkinek ingyen bocsássák fogyasztásra.

A köztisztaságra és az ivóvíz kezelésére vonatkozó rendelkezések a későbbiekben is többször megjelentek, így pl. az 1910. évi járványt követő évben kiadott „utasításban”⁴²⁷. A lakosság valószínűleg nem mindig tartotta magát a hatályos rendelkezésekhez, ugyanis e rendeletben utasították az illető hatóságokat arra, hogy szükség esetén állítsanak őrt az olyan tavakhoz, patakokhoz, folyókhoz, melyek vizének kivételét a járványveszély miatt betiltották.

10.4. Betegek bejelentése, elkülönítése

A járványok megfékezéséhez elengedhetetlen volt, hogy a hatóságok haladéktalanul értesüljenek már a legelső megbetegedésekről, ezért a kolera a bejelentés köteles betegségek közé tartozott.⁴²⁸ A gyanús eseteket a lakosok (és különösen az orvosok, szülésznők, tanítók, lelkészek) a polgármesternél, ill. a községi bírónál voltak kötelesek jelenteni, akik erről

⁴²⁵ 58505/1893. B.M.

⁴²⁶ 78571/1894. B.M.

⁴²⁷ 110000/1911. B.M.

⁴²⁸ 5375/1874. B.M.

jelentést tettek a rendőrkapitánynak, ill. a főszolgabírónak. Utóbbiak a hatósági orvos közreműködésével kivizsgálták az ügyet, erről értesítették az alispánt, aki táviratban haladéktalanul közölte mindezt a belügyminiszterrel. A városi törvényhatóságoknál közvetlenül a polgármester táviratozott a belügyminiszternek.

A betegségek bejelentése azonban még az 1890-es években is gyakran elmaradt, vagy túl lassan történt, ezért a belügyminiszter mulasztás esetén 300 forintig terjedő büntetést helyezett kilátásba.⁴²⁹ Az is előfordult, hogy a hozzátartozók eltitkolták a megbetegedést, ezért egy szintén 1894-es rendelet értelmében az eltitkolt esetek felkutatására a községeket kerületekre kellett osztani, melyek ellenőrzésével egy-egy polgári személyt bíztak meg⁴³⁰. E kerületeket az 1911. évi „utasítás” szerint a megbízott személyeknek – szükség esetén a csendőrség támogatásának bevonásával – a járványos időszakokban már naponta kétszer, házról házra járva kellett ellenőrizniük.

Az is fontos volt, hogy a betegeket az egészségesektől elkülönítsék, ill. őket megfelelő ellátásban részesítsék. Az 1874-es „utasítás” értelmében⁴³¹ a betegek elkülönítése ott, ahol kórház volt, teljesen elkülönített kórházi helyiségekben történt, ahol pedig erre nem volt lehetőség, lakóhelyiségeket kellett kórszobákká átalakítani. Ezt kibővítve a tíz évvel későbbi „utasításban”⁴³² a belügyminiszter az 1876-os közegészségügyi törvénnyel összhangban előírta, hogy járvány közeledtekor a hatóság gondoskodjon járványkórházak felállításáról. A beteg izolálása ugyanakkor történhetett otthonában is, de ha többen laktak egy helyiségben, akkor a beteget, vagy a többi lakót ki kellett költöztetni; utóbbi esetben ezek elhelyezéséről a hatóság gondoskodott. Az a ház, vagy lakás, melyben kolerás beteg tartózkodott szembetűnő módon, piros cédulával volt megjelölendő.

A betegek elkülönítése ennek ellenére még egy évtizeddel később sem volt mindenhol megoldható, ezért 1893-ban a belügyminiszter rendelkezett arról⁴³³, hogy minden 1000 lakosúnál nagyobb községben létesítsenek, vagy béreljenek betegek elkülönítésére alkalmas helyiséget, kisebb községekben pedig legyen e célra kijelölt ház (szükséges felszereléssel és ápoló személyzettel). Az elkülönített beteggel csak az őt ápoló személy érintkezhetett. Ezt ugyanakkor nem mindenhol tartották be, ezért 1894-ben az izoláció szigorú betartatására a betegek háza elé csendőrt rendeltek ki⁴³⁴.

⁴²⁹ 91954/1894. B.M.

⁴³⁰ 78571/1894. B.M.

⁴³¹ 5375/1874. B.M.

⁴³² 44382/1884. B.M.

⁴³³ 5856/1893. B.M.

⁴³⁴ 78571/1894. B.M.

10.5. Hullák körüli teendők

Járványügyi szempontból igen fontos volt a hullák elkülönítése és a velük való teendők szabályozása, ugyanis – különösen faluhelyen – a halottak mellett gyakran hosszú ideig virrasztottak és így a kór az egészségeseket is megfertőzhetette.

Az 1874-es „utasítás” értelmében ⁴³⁵ a hullák elkülönítéséről és esetleges fertőtlenítéséről a halottkém intézkedett. Ahol a holttestek elkülönítésére lakóhelyükön nem volt mód, ott azokat azonnal halottasházba kellett szállítani, melyek megépítését minden községben kötelező érvénnyel írták elő. Megtiltották a kolerahullák szemlére tételét, a halottvirrasztásokat és torokat. Az „eltakarítási engedély” kiállítása után a holttestet azonnal el kellett temetni. Az 1884. évi utasítás mindezt annyiban módosította, hogy a halotti szemlést már csak orvos végezhetette, egyéb betanított személy nem. ⁴³⁶ Ezt azonban sok községben – szakember hiány miatt - még évtizedekkel később sem tartották be; derül ki az 1911-es „utasításból”. Arra kérték ezért a lelkészeket, hogy azokban a községekben, ahol nem szakavatott egyének végzik a halottvizsgálatokat, fokozottan figyeljenek oda az esetlegesen eltitkolt, vagy fel nem ismert gyanús esetekre és azokat a községi előjárásának azonnal jelentsék ⁴³⁷. A hullák országba való beszállítását is szabályozta a belügyminiszter ⁴³⁸ 1893. évi rendeletében: a kolerában elhunytak holttestét csak belügyminiszteri engedéllyel lehetett behozni, de csak akkor, ha már legalább két éve halott volt.

10.6. Bakteriológiai vizsgálatok

A kolera elleni védekezés történetében fontos állomás volt az 1883-84-es év, amikor Robert Koch – ahogyan már szó esett róla - felfedezte a kolera kórokozóját. Ennek köszönhetően a következő években megindulhattak a bakteriológiai vizsgálatok, melyek a megbetegedések diagnosztizálásában nagy segítséget nyújtottak a közegészségügyi hatóságoknak, addig ugyanis kizárólag a tünetekből lehetett következtetni a betegségre. A bakteriológiai vizsgálatokat a koleragyanús betegek ürülékéből végezték. A mintákat 1892-től Dr. Pertik Ottó egyetemi tanárnak kellett küldeni ⁴³⁹, majd a következő évtől a

⁴³⁵ 5375/1874. B.M.

⁴³⁶ 44382/1884. B.M.

⁴³⁷ 110000/1911. B.M.

⁴³⁸ 52344/1893. B.M.

⁴³⁹ 69074/1892. B.M. , 80596/1892. B.M.

belügyminisztérium közegészségügyi osztályának keretein belül felállított bakteriológiai laboratóriumba ⁴⁴⁰.

A bakteriológiai vizsgálatok azonban – több külföldi és hazai eset tanulságai alapján – nem mindig bizonyultak teljességgel megbízhatóknak, ezért a belügyminiszter egy Baranya megyének küldött 1893. évi rendeletében ⁴⁴¹ felhívta a figyelmet arra, hogy a kolera megállapításánál a klinikai kórkép a mérvadó, a bakteriológiai vizsgálat csak kétséges esetek elbírálására szolgál segédeszközzel. (Ugyanerre figyelmeztetett az 1911-es „utasítás” is ⁴⁴²)

Annak érdekében pedig, hogy a hatósági orvosok a bakteriológia új vívmányaival megismerkedjenek, számukra ingyenes bakteriológiai tanfolyamot indítottak Dr. Pertik Ottó, a bakteriológiai intézet igazgatójának vezetésével 1894-ben ⁴⁴³.

10.7. Járványügyi jelentések

A közegészségügyi rendszer élén álló belügyminiszter a törvényhatóságok által rendszeresen felküldött járványügyi jelentésekből tájékozódott a járványok kitöréséről, ill. pillanatnyi állásáról. Erre a hatékony intézkedés mellett azért is volt szükség, mert az 1876-os közegészségügyi törvény alapján a Belügyminisztérium minden évben jelentést készített a közegészségügy állapotáról, melyet a parlamentnek beterjesztett. E feladatot 1899-től, az 1897. évi XXXV. törvénycikk 3. §-a értelmében a Központi Statisztikai Hivatal vette át ⁴⁴⁴.

A betegek bejelentése a fentiekben („Betegek bejelentése, elkülönítés” c. alfejezet) leírtak alapján történt. Emellett már az 1874. évi „utasítás” ⁴⁴⁵ rendelkezett arról, hogy járványok idején a törvényhatóságok a járvány állását 8 naponta összesítve, táblázatos formában terjesszék fel a Belügyminisztériumba, annak megszűntével pedig ugyanoda zárjelentést küldjenek. Az „utasítás” értelmében járványnak minősült, ha egy utcában, vagy házban 4-5 esetenél több fordult elő. Ezenkívül több járvány alkalmával előfordult, hogy a belügyminiszter az általa elrendelt intézkedések végrehajtásáról, ill. azok esetleges akadályairól kért jelentést ⁴⁴⁶.

Később az összesített jelentéseket ötnaponta kellett küldeni, de egyes esetekben a belügyminiszter – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért – hetente, vasárnapal bezárólag kérte

⁴⁴⁰ 71903/1893. B.M.

⁴⁴¹ 89884/1893. B.M.

⁴⁴² 110000/1911. B.M.

⁴⁴³ 28981/1894. B.M.

⁴⁴⁴ 120528/1898. B.M.

⁴⁴⁵ 5375/1874. B.M.

⁴⁴⁶ pl. 38372/1884. B.M. , 33511/1885. B.M. , 42341/1890. B.M. , 53061/1892. B.M. , 5856/1893. B.M.

azok összeállítását és a minisztériumba történő felterjesztését. Az 1890-es évek közepétől pedig a járványügyi jelentéseket félhavasokként küldték fel⁴⁴⁷. A tanulságok levonása szempontjából a járvány részleteinek ismerete is fontos volt, ezért a belügyminiszter 1893-ban utasította a törvényhatóságokat⁴⁴⁸, hogy a jelentésekben térjenek ki többek között: a járvány előtti óvintézkedésekre, az első esetek helyére, a járvány lefolyására, a megbetegedettek társadalmi hovatartozására, milyen intézkedéseket vezettek be, stb.

Az időszaki kimutatások szerkesztése ugyanakkor gyakran igen megterhelte a megyei tiszti főorvosokat tekintve, hogy – különösen járvány idején - ezen kívül is számos teendőjük akadt, ezért a belügyminiszter 1893-ban utasította a törvényhatóságokat, hogy szükség esetén bocsássonak írnokot a tiszti főorvos rendelkezésére⁴⁴⁹. Az időszaki, ill. éves jelentések ennek ellenére nem kevés kívánnivalót hagytak maguk után. Gyakori hiba volt például hogy a járványkimutatásokban szereplő elhunytak száma jelentősen eltért a halálokoknak előírt kimutatásokban olvashatóktól⁴⁵⁰.

A hírközlési technika fejlődése a XX. század elején a járványügyi jelentések gyakoribb elküldését tette lehetővé, így az 1911-es „utasítás”⁴⁵¹ értelmében már naponta táviratban kellett értesíteni a már említett illetékes hatóságokat a belügyminiszterig bezárólag. Emellett az alispánnak továbbra is feladata maradt, hogy a megbetegedésekről és halálesetekről heti összesített jelentéseket, a járványok elmúltával pedig zárójelentéseket küldjön a minisztériumba.

10.8. Védőoltás és gyógyszerek

Az 1910-es években új vívmányként jelent meg a kolera elleni harcban a védőoltás. Az eljárás alkalmazása kedvező eredményeket mutatott, ezért a belügyminiszter 1914-ben rendeletben ajánlotta⁴⁵² a törvényhatóságoknak, hogy lehetőleg minden olyan személy kapjon oltást, aki fokozottabban ki van téve a fertőzésveszélynek (orvosok, ápolók, fertőtlenítést végzők, hullák eltakarításával foglalkozók, betegek hozzátartozói, stb.). A védőoltásban ugyanakkor csak azok voltak részesíthetők, akik ahhoz önként hozzájárultak. Az oltóanyag előállításával a belügyminiszter a minisztérium központi vizsgáló állomását, ill. a budapesti

⁴⁴⁷ 53234/1894. B.M. , 91954/1894. B.M.

⁴⁴⁸ 80833/1893. B.M.

⁴⁴⁹ 70038/1893. B.M.

⁴⁵⁰ 112121/1893. B.M.

⁴⁵¹ 110000/1911. B.M.

⁴⁵² 176131/1914. B.M.

egyetem bakteriológiai intézetét bízta meg, mely intézetek a hozzájuk forduló hatóságok és magánszemélyek számára egyaránt díjtalanul biztosították az oltáshoz szükséges anyagot. Az eljárás a kétszeri oltást követő nyolcadik naptól kezdve néhány hónaptól egy évig biztosított – nem teljes - immunitást.

A kolera ellen ugyanakkor gyógyszereket is használtak. Már 1855-ben az Országos Gyógyszerügyi Tanács vezetősége által kiadott utasítás ⁴⁵³ az ópiumot és a kámfort jelölte meg, mint a két leghatásosabb szert a kolera elleni harcban. Két évtizeddel később, 1873-ban az Orvosi Hetilapban ⁴⁵⁴ Garán János és Pap Sándor vidéki orvosok közleményükben ajánlották még a kinint, az arzént, a sósavat és különösen a sztrichnint. A későbbiekben egy 1914-es belügyminiszteri rendelet ⁴⁵⁵ az állati vér (szén) baktériumkötő képességét említette és szorgalmazta a készítmény mind szélesebb körben történő alkalmazását kolerajárványok idején. Mindezek mellett a nép körében mindvégig közhasználatban volt a vörösbor, mint kolera elleni „orvosság” – utal erre egy 1884. évi rendelet ⁴⁵⁶, mely többek között a borhamisítás megakadályozására hívta fel a hatóságok figyelmét, különösen járvány idején.

10.9. Összegzés

Látható tehát, hogy az illetékes miniszterek - és különösen a közegészségügyi rendszer élén álló belügyminiszter - milyen nagy hangsúlyt fektettek a koleraügy rendeleti szabályozására a tárgyalt korszakban. Áttekintve a kolera tárgyában kiadott számos rendeletet ugyanakkor az is kitűnik, hogy helyi szinten – az igen részletes és pontos hatályos rendelkezések ellenére – gyakran milyen nehézkesen jártak el a felelős hatóságok. Számtalanszor kellett körrendeletben utasítani a törvényhatóságokat a járványügyi előkészületek mielőbbi megtételére, a betöltetlen községi és körorvosi állások betöltésére, a személy- és áruforgalmi korlátozásokkal kapcsolatos rendelkezések pontos betartására, és különösen a járványügyi jelentések szabályszerű elkészítésére és haladéktalan felküldésére a minisztériumba. Nem egy rendelet zárult fenyegető hangnemben, melyben a belügyminiszter külön kormánybiztosok kiküldését és a mulasztókkal szemben a legnagyobb szigor alkalmazását helyezte kilátásba.

⁴⁵³ Lóránd 1973. 314.

⁴⁵⁴ Szilágyi 1966. 610-611.

⁴⁵⁵ 190391/1914. B.M.

⁴⁵⁶ 49254/1884. B.M.

Az 1872-73. évi utolsó nagy járványt követő „utasítás” már részletesen szabályozta a fentiekben említett legfontosabb teendőket. Ennek jó néhány elemét, pl. a járványügyi jelentésekre, a fertőtlenítésre, a személy- és áruforgalom korlátozására vonatkozóan már az 1831. évi szabályozásban is megtaláljuk. A következő évtizedekben az utasítások a korábbi rendelkezések megismétlése mellett új elemekkel gazdagodtak. Az orvostudomány és a technika fejlődése révén új fertőtlenítő szerek és eszközök jelentek meg, emellett - az 1830-as évek elejének szabályozásához képest - a legfontosabb új elemként egyre nagyobb hangsúly került a lakosság megfelelő minőségű ivóvízzel való ellátására. Már az 1872-73. évi járványt követően részletesen rendelkeztek az ivóvizek szennyezéstől való megóvást illetően, azonban a kolera kórokozójának felfedezését követően egyre nagyobb figyelem irányult az aktív víztisztításra is. Ezen kívül a járványok terjedésének megakadályozása végett – a nemzetközi egyezményekkel összhangban – mind behatóbban szabályozták a nemzetközi és belföldi személy- és áruforgalmat. Ugyanakkor a korábbiakhoz képest egyre hangsúlyosabbá vált az is, hogy a gyakran anyagi károkkal és egyéb kellemetlenségekkel járó személy- és áruforgalmi korlátozásokat, ill. árumegsemmisítéseket csak a szükséges mértékben fogadtassák a hatóságok, óvakodva a felesleges túlkapasoktól – mint olvasható több-kevesebb sikerrel. A forgalom korlátozása és az árumegsemmisítés miatti lakossági ellenérzés mellett – mint a rendeletekből kiolvasható – a másik problematikus pont még ekkor is a betegek bejelentése volt. A kötelező elkülönítés miatt gyakorta előfordult, hogy a gyanús eseteket a családtagok eltitkolták, ezért a hatóságoknak a higiénés viszonyokra vonatkozó rendelkezések nem könnyű betartatása mellett az esetlegesen eltitkolt betegek felkutatására is nagy energiát kellett fordítaniuk.

Mindezek ellenére azonban a megbetegedési és halandósági statisztikák alapján látható, hogy a rendszer működött. A kolera 1873. után is időről időre megjelent, de ellentétben a korábbi járványokkal – hála a megelőző intézkedéseknek, azon belül is különösen a lakossági ivóvízellátás fejlesztésének, az elvégzett fertőtlenítéseknek, az utasok és az áruk hatékonyabb ellenőrzésének – nem söpörtek végig az egész országon és halandóságukban is eltörpültek a „nagy” kolerajárványok mögött.

11. Egyes demográfiai és társadalmi tényezők lethálisra gyakorolt hatása az 1831. évi baranyai kolerajárvány idején

Az 1831. évi baranyai kolerajárvány forrásait kutatva természetesen a fentiekben már említett járványügyi jelentéseket is áttekintettem. A jelentésekhez csatolt kimutatások, melyekben az egyes érintett településekre vonatkozóan közölték a járványos morbiditást és mortalitást, igen részletes adatokkal szolgáltak a regisztrált megbetegedettek demográfiai és részben társadalmi összetételére vonatkozóan. A baranyai kimutatásokban településenként, táblázatos formában közölték a megbetegedettek nevét, életkorát (évben), megbetegedésük és felgyógyulásuk, vagy haláluk napját. Mivel e dokumentumok segítségével viszonylag nagy elemszámra épülő adatbázis összeállítása kínálkozott, ezért fontosnak tartottam, hogy az adatokból megállapítható demográfiai és társadalmi tényezők lethálisra⁴⁵⁷ gyakorolt hatását statisztikai eszközökkel mérjem. Itt megjegyzendő, hogy hasonló részletességű és minden érintett településre kiterjedő kimutatások Tolnában nem maradtak fenn, így sajnos az elemzésre csak Baranya vonatkozásában volt lehetőség.

11.1. Vizsgálat

Mint azt számos a témával foglalkozó egészség szociológiai munkából tudjuk, bizonyos demográfiai, társadalmi és földrajzi tényezők nagymértékben befolyásolják az egyes betegségek esetében a mortalitást, a lethálisitást és a morbiditást. A demográfiai tényezők közül a nemi hovatartozás, és az életkor, a társadalmi tényezőkön belül a vagyoni helyzet, iskolai végzettség, a nemzetiségi hovatartozás, stb. a földrajzi tényezőknél pedig a lakóhely (településtípus, infrastruktúra, a település távolsága egyes központi funkciót ellátó városoktól, községektől, stb.) nagymértékben meghatározzák, hogy az adott demográfiai, társadalmi csoporthoz tartozó, illetve lakóhellyel rendelkező egyén mekkora eséllyel betegszik meg, illetve hal meg különböző betegségekben.

Ezen összefüggések többsége a járványos betegségek esetében is fellelhetők, illetve fellelhetők voltak azon korokban, amikor a nagy mortalitású fertőző betegségek szerepeltek legfőbb halálokokként. Tudjuk például, hogy a gyermekek, a nők, a szegények járványok

⁴⁵⁷ A lethális – mint a korábbiakban már említésre került – azt mutatja, hogy a megbetegedettek mekkora arányban haltak meg.

alkalmával nagyobb eséllyel betegedtek meg és megbetegedvén azután nagyobb gyakorisággal haltak bele a kórba.⁴⁵⁸

Kutatásom célja volt megvizsgálni, hogy – fentiekkel összefüggésben – az 1831. évi Baranya megyei kolerajárványnak milyen egészségszociológiai és területi aspektusai voltak. A vizsgálat elsődleges függő változója a betegség kimenetele volt, amelynél a „meghalt” vagy „meggyógyult” attribútumokat különböztettem meg. Független változóként vizsgáltam a nemi hovatartozást, az életkort, nemzetiséget, betegségben eltöltött napok számát, valamint a lakóhely esetében, hogy melyik járásban lakott a vizsgált személy, a település távolságát a járásközponttól, illetve a legközelebbi folyami kikötőtől.

11.1.1. Hipotézisek

Hipotézisként előbbieik alapján a következőket feltételeztem:

- 1. A megbetegedett nők szignifikánsan nagyobb gyakorisággal haltak meg, mint a férfiak.**
- 2. A lethális U-alakú görbét mutat: a gyermekek és az öregek esetében volt a legmagasabb halandóság, a fiatal felnőttek körében a legalacsonyabb.**
- 3. A német nemzetiségűek rendelkeztek a legkedvezőbb lethális mutatókkal, őket követték a magyarok, majd a szlávok.**
- 4. A betegségben eltöltött napok számának növekedésével a lethális csökkent.**
- 5. A betegség második napját túlélve nagymértékben megnőtt a beteg esélye a felgyógyulásra.**
- 6. A járásközponttól távolodva nőtt a lethális.**
- 7. A legközelebbi folyami kikötőtől távolodva csökkent a lethális.**

11.1.2. Függő változó

Elsődleges függő változó a betegség kimenetele volt, amelynél a „meghalt” vagy „meggyógyult” attribútumokat különböztettem meg. A feldolgozott járványügyi kimutatásokban minden megbetegedett személynél jelölték, hogy az illető meggyógyult, vagy meghalt (a felgyógyulás, vagy a halál dátumával együtt), ilyen módon a járvány

⁴⁵⁸ Szántó-Susánszky 2002. 17.

lethalitásának, illetve az azt befolyásoló tényezőkkel való kapcsolatának mérésére nyílt lehetőség.

A lethális mellett a morbiditás és a mortalitás mérése, illetve annak különböző demográfiai, társadalmi és földrajzi meghatározóinak feltárása is új eredményekkel szolgálhatna. Ehhez azonban szükség lenne a települések lakosságának pontos számára, a lakosság nemi, nemzetiségi, és – amennyiben erre lehetőség van – életkori megoszlására, mely alapadatok az 1831. évre vonatkozóan csak részben állnak rendelkezésünkre, így ettől el kellett tekintenem.

11.1.3. Független változók

1-2.) Nemi hovatartozás, életkor

Az első és második hipotézis – mint az előbbieken már említésre került - összhangban áll a járványos mortalitás és lethális demográfiai tényezőire vonatkozó a szakirodalomban olvasható megállapításokkal, így az ezekben található független változókra itt bővebben nem térek ki. A további hipotézisek és független változók viszont némi magyarázatra szorulnak.

3.) Nemzetiség

A nemzetiségi hovatartozás kolerahalandóságra gyakorolt hatása esetében elsődlegesen a különböző nemzetiségűek eltérő vagyoni helyzetéből, életmódjából, lakóhelyének eltérő higiénés viszonyaiból ered a felállított előfeltevés. Köztudott a német nemzetiségű emberek hosszú időre visszatekintő precizitása, rend és tisztaságszeretete. Emellett a korabeli szakirodalomban is találunk erre vonatkozó leírásokat.

Hölbling Miksa megyei tiszti főorvos másfél évtizeddel később, 1845-ben írott „Baranya vármegyének orvosi helyirata” című munkájában - mely nagyon jó képet fest a XIX. század közepi Baranya közegészségügyi viszonyairól és a témát illetően a legjobb korabeli másodlagos forrásnak tekinthető – igen részletesen ír a Baranya megyében élő különböző nemzetiségű lakosok fizikai állapotáról, életmódjáról, lakáskörülményeiről, táplálkozásáról. Hölbling e tekintetben három nemzetiséget említ külön: magyarok, németek, rácok. Közülük egyértelműen a németeket tekinti a legjobb helyzetben levőknek; ahogy írja: „Baranyának németajkú népességét (...) vasszorgalmáról mindenki dicséri és a legvagyonosabbnak ismeri el a megyének népessége közt. Házai sokkal szebbek, tágasabbak, mint sem a magyarok és rácokéi (...) jobban is táplálkozik és ruházza magát, mint

amazok.”⁴⁵⁹ A magyarokról – többek között – a következőket írja: „Lakásuk kis szalmás födelű házikó, mely egy füstös kéménytelen konyhából áll és egy alacsony kis szobából, melybe két piczin ablak igen fősvényen ereszti be a világosságot (...) De a szegénységet kipótolja tisztaság, mely ellen nem lehet kifogás...”⁴⁶⁰ A „ráczookról” ugyanakkor a következőképpen ír: „...általában nélkülözéshez szokottak (...) Őszi és téli időben megeszik amiök van, nyáron a dolog idejében koplalni kénytelenek (...) A legidősebb férfiú (...) lakja az úgynevezett házat, a többi párok az udvarban levő sötét, egészségtelen kamrákban hálnak (...) Táplájok kimondhatlanul silány. A szegénység köztük nagy.”⁴⁶¹ Ezenkívül leírja még, hogy a legfőbb tevékenység mindegyik nemzetiségnél a földművelés, de a németeknél emellett számos kitanult mesterembert találni (kovács, lakatos, asztalos, esztergályos, ács, kőműves, bodnár, pintér, varga, szabó, takács, stb.), ugyanakkor a ráczooknak „mesterségre általában nincs hajlamuk”.

A leírtak alapján joggal adódik tehát a feltételezés, hogy a legvagyonosabb, legjobb lakáskörülményekkel, higiénés viszonyokkal és táplálékkal rendelkező, a korszak viszonyai között legtanultabb németajkú lakosság a kolerával szemben is nagyobb védettséggel bírt, míg a minden szempontból középhelyzetben levő magyarok a lethális mutatóik tekintetében is követték e státusukat, a szlávoknál pedig, akik mind vagyoni helyzet, mind lakáskörülmények, mind pedig a táplálék mennyisége és minősége tekintetében a korabeli baranyai társadalom alján helyezkedtek el a legrosszabb halandósággal találkozunk.

A nemzetiségi hovatartozás meghatározása ugyanakkor, mivel ez – ahogy az alábbiakban bővebben kifejtésre kerül – a felhasznált forrásokban nem jelenik meg, csak a nevekből következtetve történhetett. Ezek alapján három nemzetiségi kategóriát különböztettem meg: magyar, német és szláv. Utóbbi, szláv csoport természetesen egy gyűjtőfogalom, melybe horvátok, szerbek, sokácok, stb. egyaránt beletartoznak, azonban mindezek elkülönítése pusztán név alapján igen problematikus lett volna.

4-5.) *Betegségben eltöltött napok száma*

A negyedik és ötödik hipotézis a betegségben eltöltött napok száma és a túlélési esélyek közötti kapcsolatra vonatkozik. A rendelkezésre álló forrásokban feltüntették a megbetegedés napját, illetve a meggyógyulás, vagy az elhalálozás napját, melyből egyszerűen meghatározható a betegségben eltöltött napok száma (a meghatározásnál egy napos időtartamnak vettem, ha a beteg a megbetegedés napján meghalt, vagy esetleg felgyógyult, és

⁴⁵⁹ Hölbling 1845. 82.

⁴⁶⁰ Hölbling 1845. 69.

⁴⁶¹ Hölbling 1845. 88.

így tovább). Ebből már a statisztikai elemzés előtt jól látható volt, hogy a halál általában a betegség első két napjának valamelyikén bekövetkezett - amire egyébként a már említett rendeletekben és a szakirodalomban is történt utalás - aki a második napot túlélte, annak nagy esélye volt a felépülésre.

6.) *A járásközponttól mért távolság*

A hatodik hipotézis a járásközponttól való távolság lethálisra gyakorolt hatására keres választ, a két változó között pozitív korrelációt feltételezve. E feltételezés alapját az képezte, hogy a helyi egészségügyi hatóság központi szervei és tisztségviselői elsősorban a járásszékhelyen működtek. Elsődlegesen a járásorvos (egyes forrásokban kerületi orvos) szerepét emelném ki, akinek fő feladata a járás közegészségügyi viszonyainak felügyelete, a betegségekkel szembeni védekezés, illetve járványok kitörésekor azok megfékezése voltak.

Ugyanakkor a már említett Hölbling Miksa megyei tisztii főorvos munkájából tudjuk, hogy fentiek mellett az alsófokú községi közegészségügyi feladatok is jórészt a járásorvosra hárultak. Hölbling leírása szerint a megye orvosi karát 1 főorvos, 1 másodfőorvos, 1 tiszteletbeli főorvos, 6 járási (kerületi) orvos, 17 egyéb orvos, 30 sebész, 1 fogorvos és 8 katonai orvos alkották; ebből Pécsen 10 orvos, 10 sebész és egy fogorvos praktizált.⁴⁶² Mindebből könnyen megbecsülhető, hogy a járvány által érintett két járásban, a Mohácsi járásban és a Baranyavári járásban a járásorvoson kívül járásonként állandóan 1, de legfeljebb 2 orvos dolgozott, így a járásorvos szinte egymagában jelentette a járás orvosi karát. Joggal vetődik fel tehát a feltevés, mely szerint – tekintettel a korszak rossz és lassú közlekedési viszonyaira – a járásközponttól távolodva, azokban a településekben, ahova a járásorvos egyre nehezebben és egyre ritkábban jutott el, a kolerajárványok okozta lethális arány is növekedett.

7.) *A legközelebbi kikötőtől mért távolság*

A kolerajárványok minden alkalommal kontinentális, sőt globális jelenséggé törtek ki és terjedtek, így Magyarországra is mindig a külföldi viszonylatban folyó kereskedelem, személyforgalom, illetve háborúk idején a hadseregek mozgása hozta be a betegséget. Az 1831. évi járványról is tudjuk - mint ahogy már a fentiekben szó esett róla - hogy Galíciából tört be az országba és a Tiszán sőt szállító hajókkal gyorsan az ország közepéig jutott. A távolsági közlekedés tehát kulcsszerepet töltött be a kolera terjedésében. Mivel 1831-ben vasút még nem volt Magyarországon, ezért a távolsági személy és áruszállítás részben a postautakon postakocsikkal és a folyókon történt.

⁴⁶² Hölbling 1845. 132.

Baranya megyében tehát a folyami kikötők járványügyi szerepének vizsgálata kézenfekvőnek mutatkozik, ugyanis nem kizárható, hogy a kolera valamelyik kikötőn, vagy révátkelőn keresztül került a megyébe. Haas Mihály a fentiekben már idézet műve szerint Baranyában 1845-ben négy szabadalmas kikötő, illetve rév volt ⁴⁶³: Dunaszekcsőn, Mohácson, Kölkeden és Kiskőszegen (Batina); mindegyik a Dunán. Ezek közül a legforgalmasabb Mohács volt, itt a század közepén évente több mint 400 hajó rakodott, illetve kötött ki.⁴⁶⁴ Ezután következett Kiskőszeg (Batina), amely elsősorban mint rév, dunai átkelőhely volt fontos; ahogy Haas Mihály fogalmazott: „Bácsba leginkább itt járnak át”.⁴⁶⁵ Ezek mellett fontos rév és kikötőként működött Dunaszekcső is. A kölkedi kikötő rossz megközelíthetősége miatt valószínűleg a kolera behurcolásában nem játszott nagy szerepet, ezért az attól való távolságot a vizsgálat során nem mértem.

Így tehát a két érintett járás településeit két részre osztva aszerint, hogy előfordult bennük kolerás megbetegedés vagy sem, mértem a települések korabeli közúton mérhető távolságát a hozzájuk legközelebb fekvő kikötőhöz. A mérés korabeli térkép segítségével, manuális módszerrel történt.

11.1.4. Felhasznált források

Az adatgyűjtés a Baranya Megyei Levéltárban fellelhető dokumentumok, elsősorban a korabeli hatósági járványügyi kimutatások⁴⁶⁶ feldolgozásával történt. Az illetékes hatóságoknak jelenteniük kellett az első kolerás megbetegedés megjelenését, a kolerajárvány tartama alatt nyolc naponta a járvány pillanatnyi állását, majd annak megszűntével zárójelentést készítettek a járvány teljes lefolyásáról. E szöveges jelentésekhez mindig csatoltak egy táblázatos járványügyi kimutatást is. Mivel módomban állt az 1831. évi járvány alatt keletkezett kimutatások mellett, a későbbi járványok során készült dokumentumokat is tanulmányozni megállapítható, hogy a Baranya megyei járványügyi jelentések között az első járvány alkalmával készítettek a leginkább teljes körűek és a leginformatívabbak a kutató számára.

Az 1831-es kimutatásokban településenként, táblázatos formában közölték a megbetegedettek nevét, életkorát (évben), megbetegedésük és meggyógyulásuk, vagy haláluk

⁴⁶³ Haas 1845. 97.

⁴⁶⁴ Haas 1845. 85.

⁴⁶⁵ Haas 1845. 331.

⁴⁶⁶ Megyei járványügyi kimutatások: BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 2274/1831 és BML IV. 1m 5. 2-4. Koleraválasztmány iratai: 272/1831. 295/1831. 274/1831. 284/1831. 287/1831. 325/1831. 300/1831. 308/1831.

napiját. (A későbbi, így az 1866-67. évi, az 1872-73. évi és az 1910-es évek járványai során készült járványügyi kimutatások már csak településenként összesítve tartalmazzák az adott településen megbetegedett férfiak, nők és gyermekek számát, illetve hogy közülük hányan gyógyultak, vagy haltak meg.)

Túl azon, hogy a vizsgált járványra vonatkozóan meglehetősen jó forrásanyag maradt fenn, mindenképp ki kell térnem egy fontos módszertani problémára. Minden történeti kutatás sajátja, hogy a történész azokra az adatokra tud támaszkodni, amelyeket a korszakban feljegyeztek, illetve az iratok elkerülve a megsemmisülést az utókor számára fennmaradtak. E tény egyrészt alapvetően meghatározza a mérhető függő és független változók körét, másrészt pedig mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a legalaposabb, legkörültekintőbb kutatás során sem feltétlenül lesz információnk az összes korabeli esetre vonatkozóan, mert lehet, hogy a dokumentumok egy része az idők során megsemmisült, vagy esetleg bizonyos eseteket eleve fel sem jegyeztek. Az ezzel kapcsolatos konkrét problémákra az elemzés során még bővebben kitérek.

11.1.5. Felhasznált módszerek

Az érintett két járásra vonatkozóan elemeztem a járványhoz kötődő halálozási és gyógyulási viszonyokban tapasztalható különbségeket demográfiai és nemzetiségi szempontok mentén. Ezek mellett vizsgáltam a kolera térbeli terjedését befolyásoló tényezőket.

A vizsgálat elvégzéséhez a járvány lefolyását dokumentáló korabeli járványügyi jelentésekhez csatolt járványügyi kimutatásokban rögzített demográfiai, nemzetiségi és betegség stáusz adatokból állítottam össze az 1622 főre kiterjedő adatbázist. Mint azt már a „Felhasznált források” című alfejezetben említettem kimutatások a független változók közül már eleve közölték a megbetegedettek életkorát (évben), a betegségben eltöltött napok számát, illetve a település nevét.

Ugyanakkor a nemi hovatartozás és a nemzetiségi hovatartozás direkt módon nem jelenik meg a dokumentumokban; ezekre a család- és utónevekből következtettem. Amíg azonban a nemi hovatartozás meghatározása a keresztnevekből meglehetősen pontossággal véghezvihető volt, annál problematikusabb a nemzetiség meghatározása pusztán a névből. Bár meg kell jegyezni, hogy a kimutatásokban a szláv és német családneveken szereplő megbetegedettek túlnyomó többségének keresztnéve is szláv, ill. német volt, továbbá a családnév előtt szerepelt, ami azért viszonylagos támpontot adott a nemzetiség

meghatározásához. Ennek ellenére a megbetegedettek nemzetiségének meghatározásából eredő esetleges pontatlanságokra – úgy gondolom – mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet és az alábbiakban a harmadik hipotézisre vonatkozó következtetéseket e megszorítás figyelembevételével célszerű kezelni.

A települési szintű adatok forrásai egyfelől – mint az már a fentiekben említésre került – a járványügyi jelentések, másrésztől korabeli térkép alapján történő manuális távolságmérés. A járásközponttól és a legközelebbi folyami kikötőtől való távolságot egyaránt közúton mértem (nem pedig a légvonalban).

A járvány lefolyásának bemutatásához és az abban látható különbségek értelmezéséhez megoszlási viszonyszámokat és khi-négyzet próbát használtam, a demográfiai és nemzetiségi tényezők befolyásoló hatásának vizsgálatához pedig többváltozós logisztikus regressziós modellt ⁴⁶⁷ alkalmaztam. A kolera térbeli terjedésével kapcsolatba hozható tényezők vizsgálatát korrelációs mátrix ⁴⁶⁸ segítségével végeztem. A számítógépes elemzés SPSS-program segítségével történt.

11.2. Eredmények

A vizsgálat eredményeit három fő részben kívánom bemutatni:

Először bemutatom a járvány populációs szintű megjelenését és a vizsgált demográfiai és nemzetiségi tényezők mentén tapasztalható különbségeket. Ide tartozik a járvány által érintettek megoszlása nemi és nemzetiségi hovatartozás, illetve életkor szerint. Emellett kitérek a vizsgált populáció betegségben eltöltött napok száma szerinti megoszlására.

A második részben vizsgálom a fent említett tényezők befolyásoló hatását a járvány megjelenésében és lefolyásában. Itt elsődlegesen arra keresem a választ, hogy az említett független változók milyen módon befolyásolták a kolerajárvány okozta lethálisitást.

A harmadik részben pedig néhány, általam felállított tényező hatását vizsgálom a járvány térbeli terjedésében. Itt a földrajzi tényezők közül a járásközponttól való távolság és a legközelebbi kikötőtől mért távolság lethálisra gyakorolt hatását mérem.

⁴⁶⁷ A többváltozós logisztikus regressziós modell a magyarázó változók, vizsgált kimeneti tényezővel kapcsolatos önálló hatását számszerűsíti egy esélyhányados formájában, úgy, hogy közben kiszűri a többi elemzésbe vont tényező hatását (Székelyi – Barna 2002). A táblázatokban minden esetben csak azokat a magyarázó tényezőket tüntettem fel, amelyeknél a kapcsolat erőssége szignifikánsnak bizonyult ($p < 0,05$).

⁴⁶⁸ A korrelációs mátrix segítségével értelmezni lehet a vizsgált tényezők közötti összefüggés létét és annak szorosságát (Falus - Ollé 2008).

11.2.1. Populációs megoszlás

Az 1831-ben lezajlott járvány során a levéltárban fellelhető járványügyi kimutatásokba 1748 fő került. Tekintve, hogy a Batinán megbetegedettekről készített járványügyi kimutatás eltér a többi településen kiállítottaktól (nem tartalmazza a beteg életkorát, a megbetegedés, illetve a felgyógyulás, vagy a halál napját) és így a korrelációs elemzés során az adatai nem voltak felhasználhatóak, ezért az adatbázisba 1622 fő került. Mivel némely esetben az adatok hiányosak voltak (pl. nem tartalmazták a megbetegedés, a felgyógyulás, illetve a halál időpontját, vagy az életkort), vagy belőlük nem volt mód az illető független változóra vonatkozóan következtetést levonni (pl. a névből nem volt teljes bizonyossággal meghatározható a nemzetiség, vagy ritkábban a keresztnévből a nemi hovatartozás), ezért az elemzés során az 1622 eset nem mindegyike volt felhasználható. A független változók közül a nemi hovatartozás esetében 1469, a nemzetiségi hovatartozásnál 1405, az életkor vonatkozásában 1496, a betegnapok számának a felgyógyulás esélyeire gyakorolt hatásánál pedig 1482 esetet vettem figyelembe.

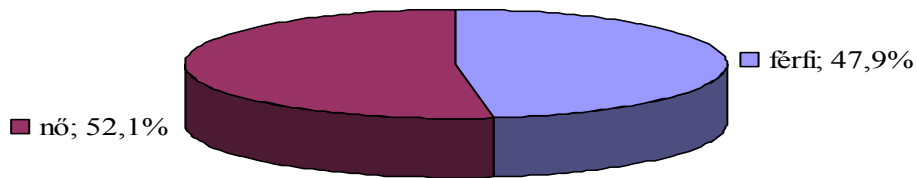
Mint ahogy a „Felhasznált források” című alfejezetben a vizsgálat során felmerülő módszertani problémákra vonatkozóan már említést tettem, jelen esetben is egy ilyen problémával állunk szemben. Hölbling Miksa már többször idézet művében az 1831. évi kolerajárványról írva megjegyzi, hogy a járvány 17 települést érintett, ahol az összesen 1926 megbetegedettből 811 meghalt és 1115 meggyógyult.⁴⁶⁹ A Baranya Megyei Levéltárban ugyanakkor csak 16 településről állnak rendelkezésre járványügyi kimutatások. A már említett országos kimutatások, a Baranya megyére vonatkozó rovatban a járvány egész tartama alatt még több, 2026 megbetegedésről tudósítanak, melyből 1208 beteg meggyógyult, 818 eset pedig halállal végződött. Tekintettel azonban – ahogy az alábbiakban látható lesz – az eredmények igen magas szignifikancia szintjére, nagy bizonyossággal állítható, hogy e hiányosság az eredményeket nem torzította.

Nemi hovatartozás szerinti megoszlás

A megbetegedettek arányát nemi hovatartozás vonatkozásában vizsgálva elmondható, hogy gyenge nőtöbbség volt jellemző. A megbetegedettek 52,1 %-a (765 fő) volt nő, 47,9%-a (704 fő) férfi (lásd 1. ábra).

⁴⁶⁹ Hölbling 1845. 146.

1. ábra: A megbetegedettek nemi hovatartozás szerinti megoszlása

Életkor szerinti megoszlás

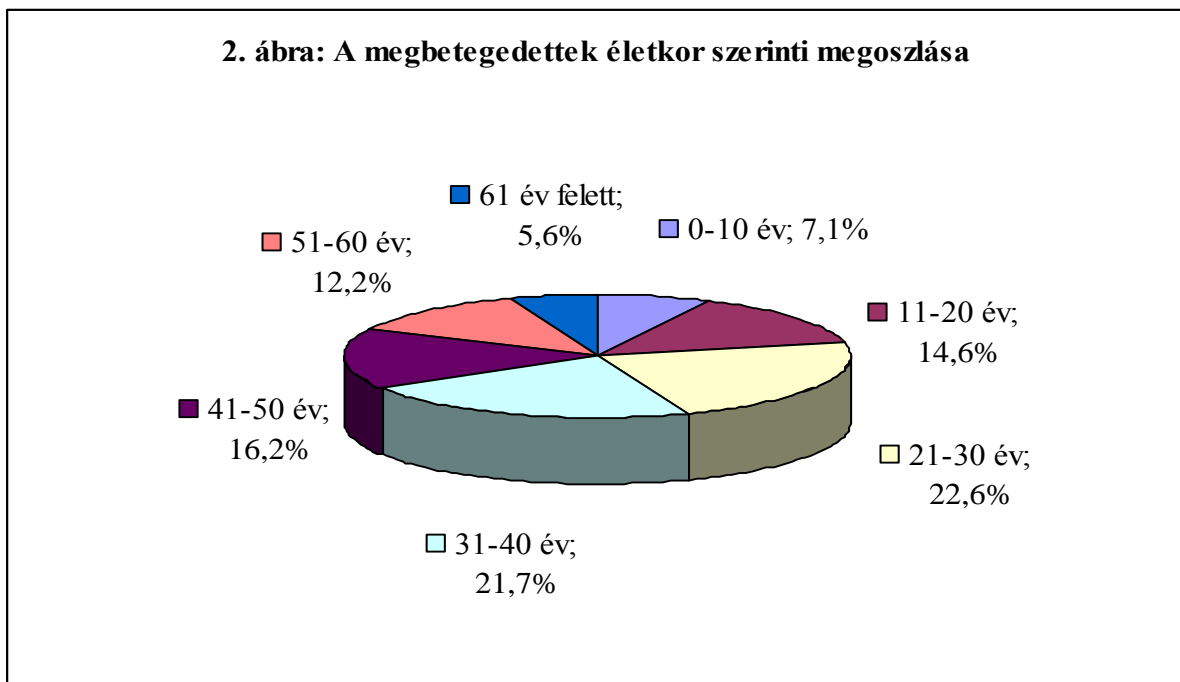
A járványban megbetegedettek életkor szerinti megoszlását vizsgálva elmondható, hogy minden korosztály érintve volt, amelyek közül a 21-50 évesek adták a betegek csaknem kétharmadát. A vizsgált populáció (megbetegedettek) megoszlása a felállított korcsoportok között a következőképpen alakult:

1. korcsoport, 0-10 év: 7,1 %, 106 fő
 2. korcsoport, 11-20 év: 14,6 % 218 fő
 3. korcsoport, 21-30 év: 22,6%, 338 fő
 4. korcsoport, 31-40 év: 21,7%, 325 fő
 5. korcsoport, 41-50 év: 16,2%, 243 fő
 6. korcsoport, 51-60 év: 12,2%, 182 fő
 7. korcsoport, 61 év felett: 5,6%, 84 fő
- Összesen: 1496 fő, 100% (lásd 2. ábra)

Látható tehát, hogy a megbetegedettek közül a legnagyobb arányt a 21-40 év közötti fiatal felnőttek tették ki. Tekintve, hogy akár csak a nemzetiségi hovatartozásnál, itt sem ismerjük a teljes populáció kormegoszlását, ezért az életkor morbiditásra gyakorolt hatását a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk mérni. Megfigyelhető ugyanakkor egy érdekes jelenség.

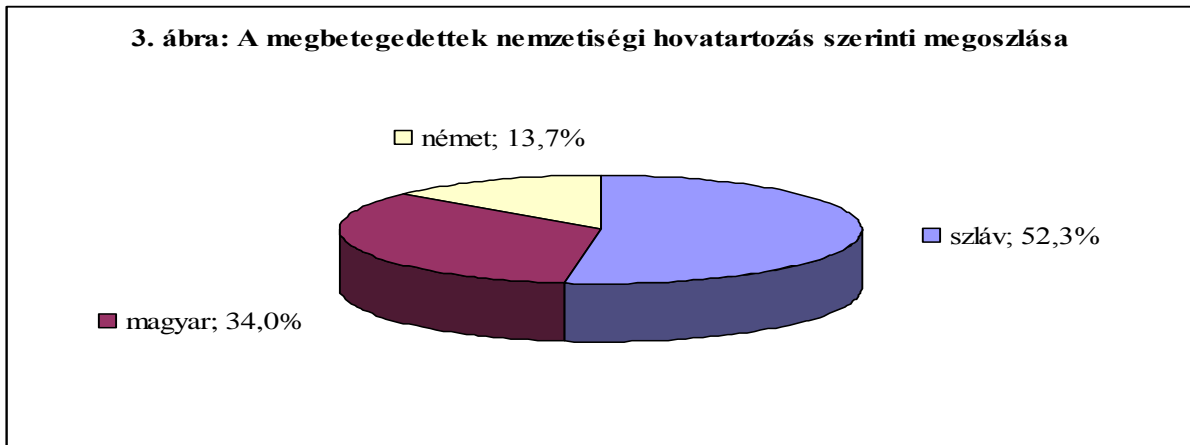
Bár a korszak népességének pontos kormegoszlást nem ismerjük feltételezhető, hogy – mivel a demográfiai átmenet magyarországi megindulása előtti időszakról van szó – a magas születésszám miatt a gyermekkorúak aránya a teljes populáción belül viszonylag nagy lehetett, ennek ellenére a 61 év felettieket nem számítva a 0-10 év közötti gyermekek közül

került ki a megbetegedettek legkisebb része (7,1%) az összes korcsoport közül. (A 61 év feletti idősök hasonló alulreprezentáltsága ugyanakkor nyilván annak tudható be, hogy a magas általános mortalitás és az ennek következtében fennálló alacsony átlagélettartam, másrésről pedig a magas születésszám miatt az időskorúak a teljes populáción belül is jóval kisebb arányt tettek ki, mint a mai fejlett társadalmakban.)

Nemzetiségi hovatartozás szerinti megoszlás

A nemi megoszlás mellett kiemelt független tényezőként vizsgáltam még a nemzetiségi hovatartozást. A járványban megbetegedett emberek több mint fele szláv (52,3 % , 735 fő), több mint harmada magyar nemzetiségű volt (34,0%, 477 fő), amely mellett 193 német nemzetiségű lakost is érintett a kolera (13,7%) (lásd 3. ábra). Ezen adatok önmagukban természetesen nem bizonyítják a nemzetiségi hovatartozás morbiditásra gyakorolt esetleges hatását, ugyanis nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy az érintett területen a teljes populáción belül mekkora volt az egyes nemzetiségekhez tartozók aránya. Ugyanakkor a nemzetiségi hovatartozás és a lethális kapcsolata a rendelkezésre álló adatok elemzésével is jól mérhető (lásd következő alfejezet).

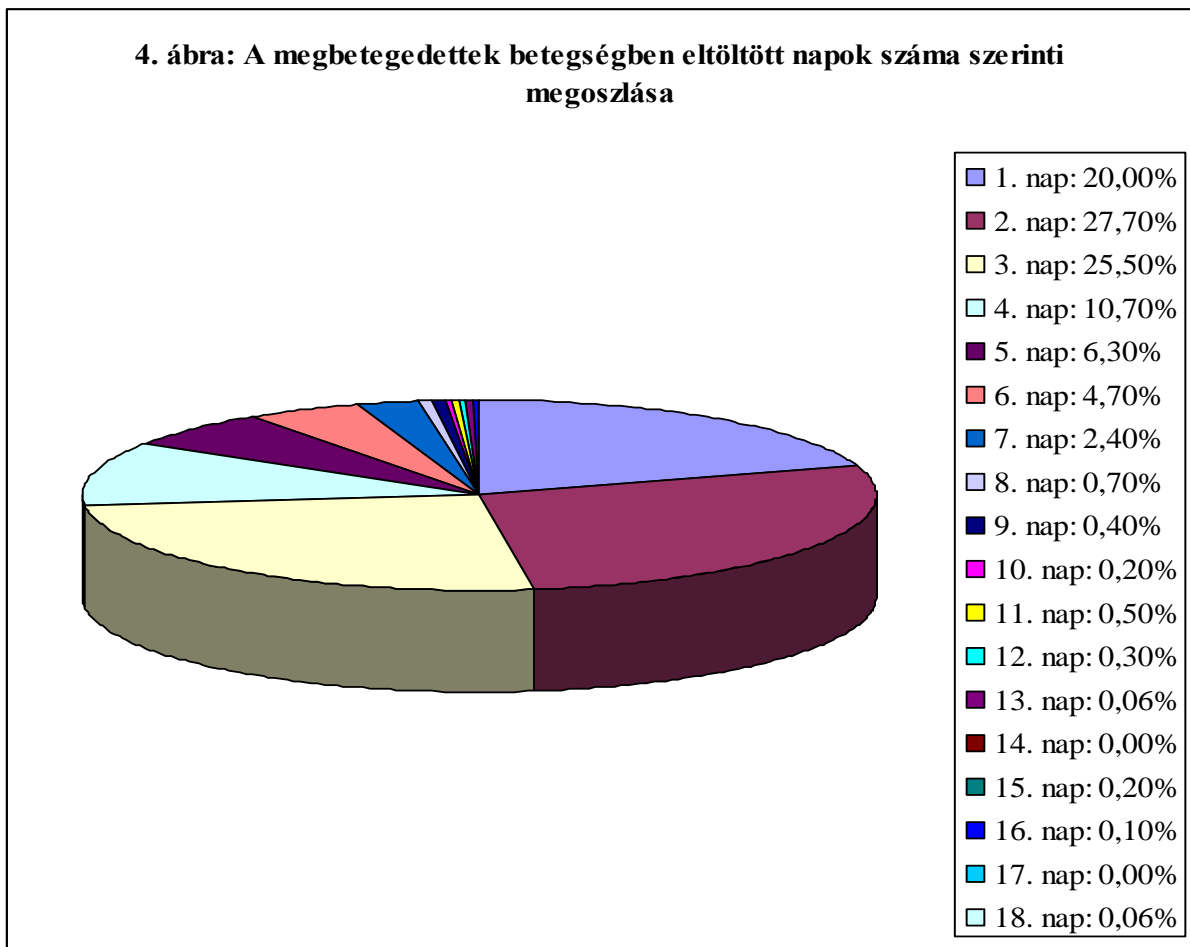
Betegségben eltöltött napok száma szerinti megoszlás

A kolerajárványban megbetegedettek megoszlását a betegségben eltöltött napok száma szerint vizsgálva látható, hogy 1-től 18 napig terjedt ezen időintervallum. Az egyes kategóriák között a megoszlás a következőképpen alakult:

- 1 nap: 20,0%, 296 fő
- 2 nap: 27,7%, 411 fő
- 3 nap: 25,5%, 378 fő
- 4 nap: 10,7%, 159 fő
- 5 nap: 6,3%, 94 fő
- 6 nap: 4,7 %, 70 fő
- 7 nap: 2,4%, 35 fő
- 8 nap: 0,7%, 11 fő
- 9 nap: 0,4%, 6 fő
- 10 nap: 0,2%, 3 fő
- 11 nap: 0,5%, 7 fő
- 12 nap: 0,3%, 5 fő
- 13 nap: 0,06%, 1 fő
- 14 nap: 0,0%, 0 fő
- 15 nap: 0,2%, 3 fő
- 16 nap: 0,1%, 2 fő
- 17 nap: 0,0%, 0 fő
- 18 nap: 0,06% 1 fő

Összesen: 1482 fő (lásd 4. ábra)

Végigtekintve az adatokon megfigyelhető, hogy a betegség első két napjában a megbetegedések közel felénél (47,7%, 707 fő) eldőlt a kimenetel, tehát a beteg vagy meghalt, vagy felgyógyult. Ha ezt kiterjesztjük a harmadik napra is, akkor még nagyobb arányt találunk: a betegség első három napjában a megbetegedések közel háromnegyedénél (73,2%, 1085 fő) dőlt el a kimenetel. A kimenetelt tehát nem differenciálva a tekintetben, hogy a megbetegedés felgyógyulással, vagy halállal végződött (erre majd az alábbiakban kerül sor) elmondható, hogy a megbetegedések nagy részénél az első három nap vízváltónak számított.

11.2.2. A demográfiai és nemzetiségi független változók lethálisra gyakorolt hatása

A kolerajárványban megbetegedettek nemi hovatartozás, életkor, nemzetiség, illetve a betegségben eltöltött napok száma szerinti megoszlásának leírását követően vizsgáljuk meg, hogy mindezen független változók hogyan befolyásolták a járvány során a lethálisitást.

Nemi hovatartozás és a lethális

A nemi hovatartozás és a lethális kapcsolatát vizsgálva elmondható, hogy szignifikáns különbség mutatkozik a betegség kimenetelével kapcsolatban a nemek között. Statisztikailag igazoltan kedvezőtlenebb gyógyulási arányok voltak jellemzők a nőkre (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: nem-kimenetel

Nem			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
nem	férfi	Fő	291	413	704
		%-os megoszlás	41,3%	58,7%	100,0%
	nő	Fő	382	383	765
		%-os megoszlás	49,9%	50,1%	100,0%
Összesen		Fő	673	796	1469
		%-os megoszlás	45,8%	54,2%	100,0%

p=0,001

A táblázatból jól látható, hogy ameddig a megbetegedett nők alig több mint fele (50,1%-a, 383 fő) gyógyult fel a kolerából, addig a férfiak esetében 58,7% (413 fő) volt ez az arány. Az eredményeket a másik oldalról, a lethális oldaláról vizsgálva mindez a következőképpen alakul: ameddig a nők közel fele (49,9%-a, 382 fő) belehalt a kolerába, addig a férfiaknak „csak” 41,3%-a (291 fő).

Az eredmények alapján elmondható tehát, hogy nemcsak a megbetegedettek arányát tekintve volt jellemző a nőtöbbség, de a nők szignifikánsan nagyobb gyakorisággal haltak meg az 1831. évi Baranya megyei kolerajárvány során, mint a férfiak. Így tehát:

Az első hipotézisem, melyben feltételeztem, hogy: „A megbetegedett nők szignifikánsan nagyobb gyakorisággal haltak meg, mint a férfiak.” beigazolódott.

Életkor és a lethális

A demográfiai tényezők között a nemi hovatartozás mellett az életkor halandóságra gyakorolt hatását is vizsgáltam. Az eredményekből jól láthatók a következők (lásd 2. táblázat):

Az első korcsoportban, ahova a 0-10 év közötti megbetegedetteket soroltam a lethális igen magas volt: a 106 megbetegedettnek kétharmada, 66,0%-a (70 fő) meghalt, és csak 34,0%-a (36 fő) gyógyult meg.

A második korcsoport, a 11-20 évesek gyógyulási aránya az összes korcsoport közül a legkedvezőbb volt: a korcsoportba tartozó 218 megbetegedett 27,1%-a (59 fő) halt meg, míg közel háromnegyedük, 72,9% (159 fő) meggyógyult.

A harmadik korcsoporttól kezdve ugyanakkor a lethális az életkor emelkedésével párhuzamosan egy folyamatos emelkedést mutat, mely folyamatosság kizárólag a harmadik és a negyedik korcsoport között törik meg a fő trendhez képest elhanyagolható mértékben (lásd alábbiakban).

A harmadik korcsoport (21-30 év) esetében, a megbetegedett 338 fő körében a lethális arány már 39,9% (135 fő), a gyógyulási arány pedig 60,1% (203 fő).

A negyedik korcsoportnál (31-40 évesek) a 325 megbetegedett 38,5%-a (125 fő) halt meg, 61,5%-uk (200 fő) pedig meggyógyult. Itt látható a fentiekben említett, a lethális arány életkor emelkedésével párhuzamos folyamatos emelkedésben bekövetkező kis mértékű törés, mely - tekintve azonban, hogy az előző korcsoporthoz képest a halandóság mindössze 1,4%-os csökkenéséről van szó - elhanyagolható.

A következő korcsoporttól kezdve, 41 év felett viszont már valóban töretlen és nagyarányú a lethális arány emelkedése. Az ötödik korcsoportban (41-50 év) a 243 megbetegedettnek már a 43,2%-a (105 fő) halt meg és 56,8% (138 fő) gyógyult fel. A hatodik korcsoporton belül (51-60 év) a 182 megbetegedett körében 64,3%-os (117 fő) volt a lethális és 35,7% (65 fő) a felgyógyulási arány. Az utolsó korcsoportban (61 év feletti) találjuk a legmagasabb halandóságot az összes korcsoport közül: a megbetegedett 84 főből 83,3% (70 fő) halt meg és mindössze 16,7% (14 fő) gyógyult fel.

Az eredmények alapján elmondható tehát, hogy az életkor és a járvány lethális között szignifikáns kapcsolat áll fenn. A 0-10 év közötti megbetegedettek körében viszonylag magas lethális arányt találunk, a legalacsonyabb a halandóság a 11-20 év közöttiek körében, majd 21 évtől felfelé a lethális – egy kivétellel – korcsoportról korcsoportra nő, hogy a legmagasabb arányt a 61 év feletti idősök körében érje el. Így:

A második hipotézisem, mely szerint „A lethális U-alakú görbét mutat: a gyermekek és az öregek esetében volt a legmagasabb halandóság, a fiatal felnőttek körében a legalacsonyabb.” csak részben igazolódott be, ugyanis a halandóság nem a fiatal felnőttek, hanem a 11-20 éves korcsoport körében volt a legalacsonyabb.

2. táblázat: korcsoport-kimenetel

Év			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
korcsoport	0-10	Fő	70	36	106
		%-os megoszlás	66,0%	34,0%	100,0%
	11-20	Fő	59	159	218
		%-os megoszlás	27,1%	72,9%	100,0%
	21-30	Fő	135	203	338
		%-os megoszlás	39,9%	60,1%	100,0%
	31-40	Fő	125	200	325
		%-os megoszlás	38,5%	61,5%	100,0%
	41-50	Fő	105	138	243
		%-os megoszlás	43,2%	56,8%	100,0%
	51-60	Fő	117	65	182
		%-os megoszlás	64,3%	35,7%	100,0%
	61-	Fő	70	14	84
		%-os megoszlás	83,3%	16,7%	100,0%
Összesen		Fő	681	815	1496
		%-os megoszlás	45,5%	54,5%	100,0%

P=0,000

Nemzetiség és lethális

Hasonlóan a demográfiai tényezőkhöz a nemzetiségi hovatartozás lethálisra gyakorolt hatását is vizsgáltam. Ennek mentén is szignifikáns különbségeket találunk a betegség kimenetelét illetően (lásd 3. táblázat).

Legkedvezőbb gyógyulási viszonyok a német nemzetiségűek körében voltak jellemzők, a legrosszabbak pedig a szlávok esetében, míg a magyarokat e tekintetben középső helyzetben találjuk. Ameddig a németek több mint kétharmada kigyógyult a kolerából (a 193 német nemzetiségű megbetegedett 33,7%-a halt meg, 66,3%-a pedig felgyógyult), addig a szláv nemzetiségűek több mint fele meghalt a járványban (a 735 megbetegedett szláv 50,3%-a halt meg és 49,7% gyógyult fel). A magyar nemzetiségűek esetében ezek az arányok a két említett nemzetiség értékei között helyezkednek el. A magyarok körében a halandóság 46,3%-os volt, míg 53,7%-uk felgyógyult a kolerajárványból 1831-ben. Így tehát:

A harmadik hipotézisem, melyben feltételeztem, hogy: „A német nemzetiségűek rendelkeztek a legkedvezőbb lethális mutatókkal, őket követték a magyarok, majd a szlávok.” beigazolódott.

3. táblázat:nemzetiség-kimenetel

			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
nemzetiség	magyar	Fő	221	256	477
		%-os megoszlás	46,3%	53,7%	100,0%
	német	Fő	65	128	193
		%-os megoszlás	33,7%	66,3%	100,0%
	szláv	Fő	370	365	735
		%-os megoszlás	50,3%	49,7%	100,0%
Összesen		Fő	656	749	1405
		%-os megoszlás	46,7%	53,3%	100,0%

p=0,000

11.2.3. A betegségben töltött napok számának és a lethális arányoknak az összefüggései

Mint a fentiekben már említettem a betegek nagy részénél a betegség az első két-három napban lefolyt felgyógyulást, vagy halált eredményezve. A korabeli leírásokban is hasonló időintervallumról olvashatunk. Mint ahogy például a már idézett 1830-ban kiadott utasítás a kolera tárgyában is leírja: a betegség ritkán tartott két napig.

A 4. táblázaton jól megfigyelhető, hogy az egyes betegségben eltöltött napok alapján felállított csoportokon belül milyenek voltak a lethális és gyógyulási arányok. Végigtekintve az adatokon jól látható, hogy a betegség napokban mért időtartama szignifikánsan befolyásolta a lethális és gyógyulási arányokat. Megállapítható, hogy az első naptól a hetedikig a betegségben eltöltött napok számának emelkedésével szinte folyamatosan csökkent a lethális; e folyamatosság alól egyetlen kivétel az ötödik nap, ahol az előző csoport lethális mutatójához képest 3,4%-os emelkedést figyelhetünk meg, ami azonban a fő trendhez képest elhanyagolhatónak tekinthető.

A hetedik napot követően ugyan ez a csökkenés már nem figyelhető meg, de ezen eredmények az érintett csoportok igen kis elemszáma miatt nem teszik lehetővé adekvát következtetések levonását. Így:

A negyedik hipotézisem, mely szerint: „A betegségben eltöltött napok számának növekedésével a lethális csökkent” a fent említett megszorítások figyelembevételével beigazolódott.

4. táblázat: betegnapok-kimenetel

			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
betegnapok	1	Fő	273	23	296
		%-os megoszlás	92,2%	7,8%	100,0%
2	Fő	258	153	411	
	%-os megoszlás	62,8%	37,2%	100,0%	
3	Fő	85	293	378	
	%-os megoszlás	22,5%	77,5%	100,0%	
4	Fő	30	129	159	
	%-os megoszlás	18,9%	81,1%	100,0%	
5	Fő	21	73	94	
	%-os megoszlás	22,3%	77,7%	100,0%	
6	Fő	8	62	70	
	%-os megoszlás	11,4%	88,6%	100,0%	
7	Fő	2	33	35	
	%-os megoszlás	5,7%	94,3%	100,0%	
8	Fő	4	7	11	
	%-os megoszlás	36,4%	63,6%	100,0%	
9	Fő	0	6	6	
	%-os megoszlás	0,0%	100,0%	100,0%	
10	Fő	0	3	3	
	%-os megoszlás	0,0%	100,0%	100,0%	
11	Fő	1	6	7	
	%-os megoszlás	14,3%	85,7%	100,0%	

12	Fő	1	4	5
	%-os megoszlás	20,0%	80,0%	100,0%
13	Fő	0	1	1
	%-os megoszlás	0,0%	100,0%	100,0%
15	Fő	0	3	3
	%-os megoszlás	0,0%	100,0%	100,0%
16	Fő	0	2	2
	%-os megoszlás	0,0%	100,0%	100,0%
18	Fő	0	1	1
	%-os megoszlás	0,0%	100,0%	100,0%
Összesen	Fő	683	799	1482
	%-os megoszlás	46,1%	53,9%	100,0%

P=0,000

A betegségben eltöltött napok számának a lethálisra gyakorolt hatásának vizsgálatát követően fontos lehet annak megállapítása is, hogy a napokra vonatkozóan voltak-e és ha igen hányadik nap esetében vízváltások a betegség végső kimenetelét illetően.

Először azt vizsgáltam meg, hogy hogyan alakultak a lethális mutatók azok esetében, akiknél a megbetegedés napján eldőlt a kimenetel, illetve azoknál, akiknél erre csak a betegség második, vagy az azt követő napjain került sor (lásd 5. táblázat). A vizsgálat szignifikáns eredményt hozott. Azoknál, akik az első napon meghaltak, vagy felgyógyultak a lethális arány 92,2%-os volt (273 fő) és mindössze 7,8%-uk (23 fő) gyógyult meg. Ugyanakkor azon megbetegedettek esetében, akik túléltek a betegség első napját a lethális arány 34,6%-os (410 fő), a gyógyulási arány pedig 65,4%-os (776 fő). Az eredmények alapján elmondható tehát, hogy azoknak, akik a betegség első napját túléltek (de még betegségben maradtak) többször akkora esélyük volt a túlélésre, mint akiknél a kimenetel az első nap eldőlt.

5. táblázat: 1 v. több napig beteg-kimenetel

			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
betegnapok	1 napig beteg	Fő	273	23	296
		%-os megoszlás	92,2%	7,8%	100,0%
	2 vagy több napig beteg	Fő	410	776	1186
		%-os megoszlás	34,6%	65,4%	100,0%
Összesen		Fő	683	799	1482
		%-os megoszlás	46,1%	53,9%	100,0%

P=0,000

A vizsgálat következő lépéseként az egy, vagy két napig betegek lethális mutatóit hasonlítottam össze a három vagy annál több napig betegségben levők lethális mutatóival (lásd 6. táblázat). Az eredmény itt is szignifikáns. Akik az első kettő nap valamelyikén meghaltak, vagy felgyógyultak, náluk a lethális arány 75,1% (531 fő) volt, a gyógyulási arány pedig 24,9% (176 fő). Azok esetében ugyanakkor, akik a betegség második napját túlélték a halandóság 19,6%-os (152 fő), a gyógyulási arány pedig 80,4% (623 fő). Az eredményeken végigtekintve jól látható tehát, hogy azoknak, akik a betegség második napját túlélték (de még betegségben maradtak) többször akkora esélyük volt a túlélésre, mint azoknak, akiknél a kimenetel már az első két nap valamelyikén eldőlt, ugyanakkor az előbbi, 5. táblázat eredményeihez képest a különbségek csökkentek.

6. táblázat: 2 v. több napig beteg-kimenetel

			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
betegnapok	1-2 napig beteg	Fő	531	176	707
		%-os megoszlás	75,1%	24,9%	100,0%
	3 vagy több napig beteg	Fő	152	623	775
		%-os megoszlás	19,6%	80,4%	100,0%
Összesen		Fő	683	799	1482
		%-os megoszlás	46,1%	53,9%	100,0%

P=0,000

Végezetül megvizsgáltam, hogy hogyan alakultak a lethális és gyógyulási arányok azok esetében, akik 1-3 napig voltak betegek, illetve azoknál, akik négy vagy annál több

napig (lásd 7. táblázat). Az eredmény az előzőekhez hasonlóan ebben az esetben is szignifikáns lett. Első csoportnál a lethális arány 56,8% (616 fő) volt, a felgyógyulási 43% (469 fő), második csoportnál pedig a halandóság 16,9%-os (67 fő), és 83,1% (330 fő) gyógyult meg. Az eredmények alapján elmondható tehát, hogy azoknak, akik a betegség harmadik napját túlélték (de még betegségben maradtak) még mindig jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint azoknak akik az első három napban meghaltak, vagy meggyógyultak. Ugyanakkor az is látható, hogy a felgyógyulási esélyek közötti különbségek a 6. táblázat eredményeihez képest – az azt megelőzőekben erre vonatkozóan leírtakhoz hasonlóan – ismét csökkentek.

7. táblázat: 3 v. több napig beteg-kimenetel

			kimenetel		Összesen
			meghalt	meggyógyult	
betegnapok	1-3 napig beteg	Fő	616	469	1085
		%-os megoszlás	56,8%	43,2%	100,0%
	4 vagy több napig beteg	Fő	67	330	397
		%-os megoszlás	16,9%	83,1%	100,0%
Összesen		Fő	683	799	1482
		%-os megoszlás	46,1%	53,9%	100,0%

P=0,000

Az ötödik hipotézisemben azt a feltételezést állítottam fel, hogy: „A betegség második napját túlélve nagymértékben megnőtt a beteg esélye a felgyógyulásra.” Így tehát a hipotézis szerint a második nap egyfajta vízválasztó volt a kolerás megbetegedések esetében, amit túlélve a beteg jó eséllyel reménykedhetett a végső gyógyulásban. Fenti eredmények jól igazolták, hogy a napok előrehaladtával a túlélési esélyek folyamatosan nőttek, ugyanakkor a második nap „vízválasztó” voltát mindezen eredmények sem támasztják alá. Erre csak az alábbiakban bemutatott többváltozós logisztikus regressziós modell alkalmas, ezért az ötödik hipotézisre vonatkozó következtetéseket majd a modell eredményeinek ismertetését követően fogom levonni.

11.2.4. Többváltozós logisztikus regressziós modell

A többváltozós logisztikus regressziós modell szerepe, hogy a statisztikai elemzés során a magyarázó változók, vizsgált kimeneti tényezővel kapcsolatos önálló hatását számszerűsíti

egy esélyhányados formájában, úgy, hogy közben kiszűri a többi elemzésbe vont tényező hatását.⁴⁷⁰

A nemi hovatartozás esetében referenciacsoportnak a nőket vettem. Az eredmények alapján elmondható, hogy a férfiak 80,4 %-al nagyobb eséllyel éltek túl a járványt, mint a nők (lásd. 8. táblázat). A nemzetiségnél referenciacsoportnak a szlávokat véve látható, hogy szlávokhoz képest a magyarok túlélési esélye 151,0%-os volt, a német származásúak szintén a szlávokhoz viszonyított túlélési esélye pedig 242,7%.

A korcsoportok között túlélési esélyek terén fennálló különbségek vizsgálatakor a 61 év felettieket vettem referenciacsoportnak. Hozzájuk viszonyítva a 0-10 év közöttiek túlélési esélye 304,0%, a 11-20 év közöttieké 1662,5%, 21-30 év között 854,8%, 31-40 év között 858,8%, 41-50 év között 700,6%, 51-60 év közöttiekénél pedig 361,0% volt.

A betegségben eltöltött napok és a túlélési esélyek összefüggéseinek vizsgálata során referenciacsoport az egy napig betegek csoportja volt. Hozzájuk viszonyítva a két napig betegségben levők túlélési esélye 669,3%, a három napig betegeké 4462,0%, a négy napig betegeké 4908,0%, az öt napig betegeké pedig 7789,2% volt.

Itt térnék vissza az előbbi alfejezetben már megjelölt problémára. Az ötödik hipotézisemben azt feltételeztem, hogy a betegség második napját túlélve a betegeknek ugrásszerűen megnőtt az esélyük a túlélésre, így a kolera lefolyásában a második nap egyfajta „vízváltótónak” tekinthető a betegség végkimenetelét illetően. A többváltozós logisztikus regressziós modell eredményeit vizsgálva jól látható, hogy míg a két napig betegek esetében a túlélési esély 669,3%-os volt, addig a három napig betegek esetében ezen arány már 4462,0%, a további napoknál pedig még ennél is magasabb. A modell megmutatta tehát, hogy azoknak, akik a betegség második napját túléltek több mint hatszorosára emelkedett a túlélési esélyük azokhoz viszonyítva, akik az első napot túléltek. A további napok esetében ugyanakkor, bár a túlélési esély tovább nőtt, ilyen nagymértékű növekedést nem tapasztalhatunk. Így tehát:

Az ötödik hipotézisem, mely szerint: „A betegség második napját túlélve nagymértékben megnőtt a beteg esélye a felgyógyulásra.” beigazolódott.

⁴⁷⁰ Székelyi – Barna 2002.

8. táblázat: Többváltozós logisztikus regressziós modell

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
nem(férfi)	0,590	0,145	16,641	1	0,000	1,804
nemzetiség			18,576	2	0,000	
nemzetiség(magyar)	0,412	0,161	6,581	1	0,010	1,510
nemzetiség(német)	0,887	0,219	16,447	1	0,000	2,427
Korcsoport (referencia 61-)			69,877	6	0,000	
Korcsoport (0-10)	1,114	0,449	6,151	1	0,013	3,046
Korcsoport (11-20)	2,811	0,422	44,401	1	0,000	16,625
Korcsoport (21-30)	2,146	0,396	29,285	1	0,000	8,548
Korcsoport (31-40)	2,150	0,397	29,412	1	0,000	8,588
Korcsoport (41-50)	1,947	0,404	23,266	1	0,000	7,006
Korcsoport (51-60)	1,284	0,418	9,450	1	0,002	3,610
Betegkategória (referencia 1 nap)			321,831	4	0,000	
Betegkategória (2 nap)	1,901	0,269	49,988	1	0,000	6,693
Betegkategória (3 nap)	3,798	0,281	182,416	1	0,000	44,620
Betegkategória (4 nap)	3,893	0,327	142,029	1	0,000	49,080
Betegkategória (5 nap)	4,355	0,314	191,824	1	0,000	77,892
Constant	-5,024	0,461	118,526	1	0,000	0,007

a. Variable(s) entered on step 1: nem, nemzetiség, korcsoport, betegkategória.

11.2.5. A térbeli független változók és a lethális kapcsolata

A kutatás részét képezte az is, hogy a demográfiai, nemzetiségi tényezők és a betegségben eltöltött napok számának lethálisra, illetve túlélési esélyekre gyakorolt hatásának vizsgálata mellett mértem, hogy egyes földrajzi tényezők milyen mértékben befolyásolták a járványok megjelenésének esélyeit, illetve a lethálisást. Itt két független változó hatását vizsgáltam: a járásközponttól való távolság, a legközelebbi kikötőtől mért távolság.

Előbbi esetében mértem, hogy a járásközponttól távolodva, hogyan alakultak a lethális, illetve túlélési esélyek, utóbbi változónál pedig azt vizsgáltam, hogy a kikötőtől

távolodva hogyan változott a települések esélye arra vonatkozóan, hogy a betegség okozott megbetegedéseket a településen, vagy sem.

A járásközponttól való távolság hatása a lethálisra

A fentiekben már kitértem rá, hogy a járásközpontok a korban amellet, hogy fontos közigazgatási és egészségügyi közigazgatási központok voltak, egy-egy kivételtől eltekintve az egyetlen olyan településnek tekinthetők a járásban, ahol orvos dolgozott. Ő volt a járásorvos, akinek feladata a járás egészségügyi közigazgatási feladatainak ellátása mellett gyakorlatilag az egész járás lakosságának gyógyítására is kiterjedt. Így adódott a feltételezés, hogy a járásközpontoktól távolodva a kolerahalandóság is növekedett.

A statisztikai elemzés azonban nem hozott szignifikáns eredményt, így:

A hatodik hipotézisem, melyben feltételeztem, hogy: „A járásközponttól távolodva nőtt a lethális.” nem igazolódott be.

Ebben valószínűleg nagy szerepe van egyrészt annak, hogy az adatbázisba került 1622 megbetegedettnek közel fele, 778 fő egyetlen településen, Mohácson élt, mely a Mohácsi járás járásközpontja volt. Így tehát a járásközpontban megbetegedettek igen nagy száma miatt nem születhetett szignifikáns eredmény. Emellett azt is meg kell jegyezni, hogy mivel a kolerával szemben a járvány idején sem igazán hatékony gyógymód, sem pedig kielégítő prevenció nem állt rendelkezésre, az orvos jelenléte nem feltétlenül jelentett védőfaktort. Továbbá az elzártabb helyen fekvő kisközségekbe – mivel e településeken ritkábban fordultak meg idegenek – nehezebben juthatott el a járvány.

A legközelebbi kikötőtől mért távolság kapcsolata a lethálisal

A másik vizsgált térbeli változó, a legközelebbi kikötőtől mért távolság volt. A kikötők és révátkelők járványok terjedésében betöltött jelentős szerepére fentebb már kitértem. A legközelebbi kikötőtől mért távolság és a járvány megjelenési esélye közötti kapcsolat mérésére a Pearson-féle korrelációs együtthatót használtam. Az elemzés erős- közepes szignifikáns kapcsolatot mutatott ki a két változó között (lásd 9. táblázat).

9. táblázat: a legközelebbi kikötőtől mért távolság – járvány megjelenési esélye

		kikötőtől mért távolság	Volt-e járvány
kikötőtől mért távolság	Pearson Correlation	1	0,648**
	Sig. (2-tailed)		0,000
	N	56	56
Volt- e járvány	Pearson Correlation	0,648**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	
	N	56	56
betegek száma	Pearson Correlation	-0,407	. ^a
	Sig. (2-tailed)	0,117	0,000
	N	16	16
gyógyultak száma	Pearson Correlation	-0,402	. ^a
	Sig. (2-tailed)	0,123	0,000
	N	16	16
betegek aránya	Pearson Correlation	-0,227	. ^a
	Sig. (2-tailed)	0,588	0,000
	N	8	8
gyógyulási arány	Pearson Correlation	0,121	. ^a
	Sig. (2-tailed)	0,669	0,000
	N	15	15
VAR00009	Pearson Correlation	-0,324	. ^a
	Sig. (2-tailed)	0,239	0,000
	N	15	15
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
a. Cannot be computed because at least one of the variables is constant.			

Így tehát:

A hetedik hipotézisem, melyben feltételeztem, hogy: „A legközelebbi folyami kikötőtől távolodva csökkent a lethális.” beigazolódott. A távolság csökkenésével tehát az egyes településeken a járvány jelenléte egyre gyakoribbá vált.

Végezetül itt térnék ki egy a vizsgálat során felmerülő módszertani problémára, mely részben a kikötőktől való távolság halandóságra gyakorolt hatását is érinti. Köztudott, hogy a kolera terjedésében a nem megfelelő minőségű, szerves anyagokkal fertőzött ivóvíz

főszerepet játszott. Különösen ott ütötte fel a fejét gyakran a kolera, ahol közvetlenül a folyóból, vagy a folyók vízszintjénél mélyebbre ásott és ezért a beszivárgó folyóvíz által könnyen megfertőződő kutakból nyerték az ivóvizet.

A térképre tekintve látható, hogy az 1831. évi járvány által érintett települések szinte kivétel nélkül a Duna viszonylagos közelségében találhatók. Joggal adódna tehát a feltételezés, hogy a kikötőktől mért távolság mellett a Duna vizétől való távolság is meghatározta a betegség megjelenésének esélyét. Ez utóbbi tényezőt azonban a korban statisztikai módszerekkel gyakorlatilag lehetetlen mérni, ugyanis a folyószabályozási munkák teljes befejezését megelőzően a Duna partvonala nem állapítható meg pontosan. Az 1830-as években a Mohácstól délre fekvő partszakasz tulajdonképpen egy a Duna által az év folyamán hosszabb-rövidebb ideig, vagy állandóan elárasztott mocsaras, nádas terület volt, így tehát nincs mód a járvány által érintett települések Dunától való pontos távolságát mérni. Így a folyóvíz a járvány terjedésében betöltött esetleges szerepének statisztikai vizsgálatától is el kellett tekintenem.

11.3. Összegzés

A kutatás során tehát összesen hét hipotézis érvényességét vizsgáltam. Az eredmények alapján öt hipotézis teljes mértékben, egy részben alátámasztást nyert, egyet pedig el kellett vetnem.

A nemi hovatartozás lethálisra gyakorolt feltételezett hatása beigazolódott; a nők körében valóban magasabb volt a halandóság a járvány során. Ez összhangban áll a szakirodalom vonatkozó megállapításaival. A nők alacsonyabb társadalmi helyzetük és magasabb fokú alultápláltságuk miatt nagyobb mértékben ki voltak szolgáltatva általában a járványoknak, így a kolerának is.

Az életkor és a halandóság kapcsolatára vonatkozó hipotézisem csak részben igazolódott be. Az életkor és a lethális között szignifikáns összefüggés áll fenn és a halandóságot az életkor függvényében ábrázolva U-alakú görbét kapunk. Ez összhangban áll a járványos halandóságra vonatkozó általános trendekkel. Ugyanakkor a második hipotézisem második részével ellentétben a halandóság nem a fiatal felnőttek körében volt a legalacsonyabb, hanem a 11-20 éveseknél.

A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó harmadik hipotézisem a vizsgálat során alátámasztást nyert. A legkedvezőbb kolerahalandósággal a németek rendelkeztek, utánuk következtek a magyarok, a legmagasabb lethális arányt pedig a szlávoknál találtam. Az

eredmények jól mutatják tehát, hogy a műveltség, a lakáskörülmények, a települések higiénés viszonyai, az élelem mennyisége és minősége nagymértékben befolyásolták a lethalitást. Ezen tényezők egyes nemzetiségek közötti, fentebb már bővebben taglalt eltérései magyarázzák a nemzetiségi hovatartozás és a lethalitás között tapasztalt korrelációt.

A negyedik és ötödik hipotézisem, melyek a betegségben eltöltött napok számának és a halandóságnak, illetve a túlélési esélynek az összefüggéseire vonatkoztak szintén beigazolódtak. Egyrészt a lethalitás a napok számának emelkedésével csökkent, másrészt a betegség második napja „vízváltástónak” bizonyult abban a tekintetben, hogy ezt túlélve a betegeknek nagymértékben megnőtt az esélye a teljes felépülésre.

A járásközponttól való távolság ugyanakkor nem befolyásolta a lethalitást, így az erre vonatkozó hatodik hipotézisemet el kellett vetnem. Az eredményben – mint már kitértem rá – nagymértékben szerepet játszhatott a mohácsi, tehát járásközpontban élő lakosok feltűnő felülreprezentáltsága a megbetegedettek körében. E felülreprezentáltságra magyarázat lehet egyrészt, hogy Mohács, mint legforgalmasabb baranyai kikötő és mint a fertőző forrásként szolgáló folyóvíz közvetlen közelségében levő településként egyaránt eleve nagyobb mértékben ki volt szolgáltatva a kolerának, mint a többi település. Másrészt pedig a járvány által érintett települések között messze Mohács volt a legnépesebb, így magától értetődő, hogy itt történt a legtöbb megbetegedés, továbbá a nagy lakosságszám is tovább könnyítette a betegség terjedését a településen belül. Továbbá mivel a kolerával szemben a járvány idején sem igazán hatékony gyógymód, sem pedig kielégítő prevenció nem állt rendelkezésre, az orvos jelenléte sem feltétlenül jelentett védőfaktort.

A hetedik hipotézisem, melyben feltételeztem, hogy a legközelebbi kikötőtől távolodva csökkent a lethalitás, ugyanakkor beigazolódt. Az eredmények igazolták, hogy a közlekedés és különösen a korban a távolsági kereskedelem nagy szerepet betöltő vízi közlekedés szerepet játszhatott a kolera terjedésében. Ugyanakkor a fentiekben arra is kitértem, hogy az eredményben szerepe lehet a kikötőtől való távolság mellett a folyóvíztől való távolságnak is, amit azonban a korban lehetetlen egzakt módon mérni. Így azt sem lehet pontosan megállapítani, hogy abban hogy a Dunától távolodva csökkent a lethalitás, illetve a folyótól távolabb fekvő településeknek jóval kisebb esélyük volt arra, hogy a kolera egyáltalán megjelenjen bennük (és így a járvány a Duna viszonylagos közelségében található településekre korlátozódott), milyen arányban játszott szerepet a kikötőtől való távolság és milyen mértékben magától a fertőző folyóvíztől való távolság.

12. Összefoglalás, következtetések

Térjünk tehát vissza a bevezetőben már felvetett kérdéshez! A vizsgált két megye hatóságainak erőfeszítései, azon belül a zárvonalak és veszteglőintézetek felállítására hozott rendelkezései mennyire bizonyultak hatékonyaknak a kolera továbbterjedésének meggátolásában, illetve a kordonok túlnyomórészt folyópartra történő felállítása mennyiben befolyásolták e hatékonyságot? A kérdés azért is fontos, mert a fentiekben már említett augusztus 17-én 1864. szám alatt kelt nádori utasítás többek között a zárvonalak alacsony hatékonyságával indokolta azok megszüntetésének szükségességét és a későbbiekben is többször hivatkoztak a központi szervek arra, hogy a kordonok sehol nem képesek útját állni a járványnak.

A Magyar Királyi Helytartótanács által július 6-án elrendelt, és a két érintett vármegye által a hónap második felében közvetlenül a Duna partján felállított zárvonat – mint ahogy a fentiek alapján egyértelműen megállapítható – sem Tolnában sem pedig Baranyában nem volt képes megakadályozni a kolerajárvány betörését. Ennek két fő oka lehetett.

Egyrészt, mivel a folyószabályozási és mocsár lecsapolási munkák még csak részben mentek végbe az érintett területen, a folyópart nem egy jól meghatározható vonalat képezett, hanem sok helyen, különösen Baranyában a Mohácstól délre húzódó szakaszon, ill. Tolnában a Sió torkolatától délre egy lápos, nádasokkal benőtt, a folyót több kilométer szélességben kísérő vízzel borított sávot jelentett, amit valószínűleg lehetetlen volt tökéletesen lezárni.

A dunai zárvonat sikertelenségének másik fő oka pedig az elzárás helyének a megválasztásában keresendő. Az első magyarországi kolerajárvány idején még nem volt ismert a fertőzött ivóvíz és a kolerás megbetegedések közötti szoros kapcsolat, így arra sem fektettek kellő hangsúlyt, hogy a folyó mentén élő lakosság egészséges ivóvízzel történő ellátását megoldják. A Duna mentén számos település feküdt, melyek lakosai mindennapi kapcsolatban álltak a folyóval (pl. az ivóvizet onnan nyerték, halásztak, mostak), akiket nem lehetett a megye teljes folyószakaszán, napi 24 órában távol tartani a víztől, de az elzárásokra vonatkozó rendelkezések erre egyáltalán nem is tértek ki. A kordon annak megakadályozására volt hivatott, hogy a túlsó partról esetlegesen fertőzött személyek a batina, ill. a bátai veszteglőintézetet kikerülve, a veszteglési idő letöltése nélkül a megye területére lépjenek. Azonban azt nem tudta meggátolni – és erre nem is volt törekvés – hogy pl. a Duna mentén élő emberek közvetlenül a folyóból, vagy a folyó árterében levő fertőzött kutakból igyanak. A folyó, mint természetes határ a korabeli körülményekhez képest jól lezárható vonalnak

bizonyult pestis idején, azonban kolera esetében – fenti okok miatt – a legalkalmatlanabb hely volt a járvány megállítására. Itt megjegyzendő, hogy e probléma nem kizárólag a baranyai és tolnai zárvonalszakaszra érvényes. A dunai zárvonat egy az egész országon észak–déli irányban végigfutó kordon részét képezte, mely sehol nem tudta megállítani a kolerajárvány terjedését. A Magyar Királyi Helytartótanács tehát jó irányból várta a járvány régióba való érkezését, ugyanakkor a zárvonat közvetlenül a folyópartra történő felállításának elhibázott döntésnek bizonyult, ami természetesen a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek számlájára írható.

A kolera Duna által történő elterjesztését – fenti okok mellett – a már említett magas vízállás is elősegíthette, mely valószínűsíthetően nem kizárólag a Dél-Dunántúlon állt fenn, hanem a felsőbb folyószakaszon is, azonban természetesen az erre vonatkozó adatok hiányában e feltevés nem igazolható. A kórokozók víz által történő terjedését bizonyíthatja egyébként a járvány Duna menti, a folyó folyásával megegyező irányú haladása is, ugyanis a kolerajárvány kitörésének pesti, fejéri, tolnai és baranyai időpontjai – ahogy az a fentiek alapján jól látható – kronologikus sorrendet mutatnak.

Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk az elzárások hatékonyságát a járvány megjelenését követően a két vármegye belső területeinek védelmére felállított zárvonatok esetében, már más képet kapunk. Baranya megyében a Duna partjától néhány kilométerrel hátrébb augusztus 12-én felállított kordon hatékonyságát vizsgálva azt látjuk, hogy a kolerajárvány által érintett 17 baranyai település közül 12 a zárvonat által elzárt területen feküdt. A kordonon túl tehát összesen öt településre jutott el a betegség, azok közül kettő (Somberek, Lánycsók) közvetlenül a zárvonat mellett helyezkedett el, három pedig attól távolabb (Baranyavár, Lőcs, Birján). A járványügyi jelentéseket megvizsgálva ugyanakkor azt látjuk, hogy az öt település közül Baranyaváron és Lőcsön az első megbetegedéseket szeptember 3. után, tehát a zárvonatok megszüntetését követően jelentették, tehát a közvetlenül a zárvonat mellett fekvő Sombereket és Lánycsókot leszámítva a kolera csak egy esetben (Birján) lépte át az augusztus elején felállított kordonokat.⁴⁷¹ A Dunától hátrébbvont második zárvonat tehát nagyjából ellátta a feladatát és öt települést leszámítva megóvta a megye többi részét a kolerajárványtól.

Még tovább árnyalja a képet, ha megvizsgáljuk a zárvonat két oldalán megbetegedettek számát. A megyei jelentések tanúsága szerint a közvetlenül a kordon mellett fekvő

⁴⁷¹ Az augusztus végén Birjában regisztrált négy megbetegedés azért is számít kirívó esetnek, mert a település légvonalban is 20 kilométerre feküdt a kordontól. Ide valószínűleg a zárvonatról hazatérő öregek vitték el a kórt, ahogy arról már szó esett.

Sombereken 61, Lánycsókön 12 megbetegedést jegyeztek fel, a távolabb fekvő Birjánban pedig 4 esetről tudunk. Ez alapján megállapítható, hogy a megyei kimutatásokban szereplő 1748 kolerás megbetegedésből ⁴⁷² 77 történt a második zárvonalon túl – ezek közül is 73 a közvetlenül a zárvonaltól melletti fekvő Sombereken és Lánycsókön – így tehát a járvány túlnyomórészt a kordon által elzárt területen lokalizálódott, azon túl csak szórványosan jelentkezett. E számok még akkor is meggyőzőek, ha tudjuk, hogy a kolera diagnosztizálására a korszakban nem álltak rendelkezésre olyan megbízható eljárások, mint a későbbi járványok idején, ezért a kimutatásokban szereplő adatok is mutathatnak pontatlanságokat.

Így a rendelkezésre álló források alapján megállapítható, hogy Baranya megyében a koleraválasztmány által augusztus 9-én elrendelt és augusztus 12-ére felállított Duna menti kordonra vonatkozóan nem volt érvényes a Magyar Királyi Helytartótanács által levont országos következtetés, mely szerint a zárvonatok és a veszteglőintézetek nem bizonyultak hatékonyaknak a kolerajárvány feltartóztatásában. A második dunai zárvonaltól és a rajta felállított lánycsóki és udvari veszteglőintézetek ellenére nagyrészt feltartóztatták a kolerajárványt, hogy két postaútvonal is áthaladt rajtuk, ezen kívül a kordonnak több mint 60 kilométer hosszan kellett elzárnia a megye fertőzött területeit az egészségesektől. E megállapítás még akkor is igaz, ha természetesen azt is tudjuk, hogy a Duna menti települések – mivel az itt élők szorosabb kapcsolatban álltak a folyóval – eleve jobban ki voltak téve a járvány pusztításának, mint a távolabb fekvők. A kolerajárvány ugyanis több megyében, így – ahogy már látható volt - a szomszédos Tolnában sem korlátozódott a Duna közvetlen környezetére, így valószínűsíthető, hogy a baranyai járvány lokalizálásában a kedvező vízrajzi tényezők mellett, ill. alábbiakban látható módon azokkal összefüggésben, – bár nyilván minden tudatosságot nélkülözve – a jól és főleg jó helyen felállított zárvonaltól is szerepet játszott. Utóbbi, gondolatjeles megjegyzést nagyon fontos hangsúlyozni, ugyanis az eddigiek alapján talán magától értetődő, hogy a baranyai választmány ugyanúgy nem volt tisztában a folyópart zárvonatokra vonatkozó teljes alkalmatlanságával, mint az összes többi hasonló vármegyei testület. Pusztán arról volt szó, hogy a megye vízrajzi viszonyaiból következően a kolerajárvány kiterjedésekor a fertőzött Duna menti települések elzárására – szerencsére – nem kínálkozott egy folyó nagyjából párhuzamosan a Dunával, amelyre, mint a kor felfogása szerint jól lezárható természetes határvonalra támaszkodni lehetett volna. Így a baranyai

⁴⁷² Az országos jelentések Baranya vármegyére vonatkozó rovatai szerint a megyében 2026 megbetegedés történt, azonban a megyei, településekre lebontott jelentések csak 1748 esetet tartalmaznak.

választmány – ismét csak szerencsére - kénytelen volt beérni egy szárazföldi területen felállított kordonnal.

Ugyancsak a nem folyópartra állított kordonok nagyobb hatékonyságának a bizonyítéka a Baranya vármegye által létrehozott másik nagy szárazföldi zárvonat, az augusztus 2-án Tolna vármegye határában felállított elzárás. A térképre tekintve jól látható, hogy a zárvonat közelében, sőt attól jelentősebb távolságra sem tört ki semelyik településen járvány, a kolera mindvégig Duna menti jelenség maradt Baranyában. A betegség tehát Tolnából, legalábbis a járványügyi jelentéseket alapul véve és a térképpel összevetve nem jutott át a kordonon annak ellenére, hogy az elzárás túlsó oldalán, annak közvetlen közelében több település is érintett volt és a zárvonalon három forgalmasabb útvonal is keresztülhaladt (Kaposzekcsónél, Hidasnál és Dunaszekcsónél).

Visszatérve a Duna menti elzárásokhoz, nem így történt mindez Tolna vármegyében, ahol két folyó, a Sió és a Kapos is kínálkozó lehetőséget nyújtott a Dunától hátrébb vont zárvonatok felállítására. A tolnai hatóságok által augusztus 1. és 7. között újra és újra áthelyezett kordonokkal kapcsolatban már a vonatkozó fejezetben említésre került, hogy a zárvonatok folyamatos mozgását, majd augusztus 9-ei, ill. 13-ai megszüntetését az indokolta, hogy a járványt egyik vonal sem volt képes megállítani, így a kór igen hamar a megye mind a négy járására kiterjedt. A tolnai belső kordonok sikertelenségének több oka lehetett.

A zárvonatok kudarcának fő oka a vármegye kedvezőtlen vízrajzi viszonyaiban keresendő, mely problémát a belső zárvonatok helyének megválasztása csak tovább súlyosbított. A Tolna megye középső területeit tagoló két folyó, a Kapos és különösen a Sió vize kulcsszerepet játszhatott a járvány tolnai terjedésében. A tolnai járvány, ahogy a fentiekben már említésre került, két fő szakaszra osztható. Amíg a betegség megyei megjelenésétől augusztus 8-ig a járvány – a járványügyi jelentések tanúsága szerint - a Duna partján illetve annak néhány kilométeres körzetében fekvő településekre lokalizálódott, addig augusztus 9-től a megye középső területein is megjelent és ott igen gyorsan elterjed, melyben valószínűleg a két említett folyó kulcsszerepet játszott. A járvány e második szakaszának kezdetén a kolera a megye középső területein elsőként Pincehelyen (augusztus 9.) és Pálfán (augusztus 10.) jelent meg. Arról nincs információ, hogy e két településre honnan került a kór, azonban feltűnő, hogy a következő napokban számos olyan helységben jelent meg a betegség a Sió partján, vagy annak néhány kilométeres körzetében, amelyek a Pálfa alatti szakaszon helyezkednek el. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a járvány e szakaszának kiindulópontja a Kapos partján fekvő Pincehely, ill. a Sió menti Pálfa volt, ahonnan a kórokozók rövid időn

belül eljutottak a Kapos és a Sió vizével a parton fekvő településekre, majd ott megbetegedéseket okozva a környező falvakba.⁴⁷³ Utóbbi azért is könnyen előfordulhatott, mert a járvány e szakaszában a fertőzött településeket is el lehetett hagyni a már említett dokumentumok birtokában. A kolerajárvány szempontjából kedvezőtlen vízrajzi viszonyokat még tovább súlyosbította az a tény, hogy a központi kiküldöttség, nem ismerve természetesen a folyóvíz járványügyi kockázatát, a belső zárvonalak fennállása alatt mindvégig a Sióra, ill. augusztus 7. és 13. között a Kaposra, mint természetes határra támaszkodott és így a Duna vonatkozásában már említett okok miatt a kolera könnyedén átjuthatott a vonalakon.⁴⁷⁴

Még néhány gondolat erejéig érdemes visszatérni a járvány második szakaszának kiindulásához, ugyanis ez az a pont, amikor a tolnai kolerajárvány Duna mentiből az egész megyét érintő jelenséggé vált. A második szakasz kiindulópontja tehát Pincehely és Pálfa, ahol a betegség először megjelent. Ugyan nincs információnk arról, hogy e településekre hogyan került a kór, azonban két eshetőséget mindenképp meg kell említeni. Az egyik, hogy a kolera szárazföldön jutott oda. A fentiek alapján jól látható, hogy a zárvonalak átlépésére vonatkozó központi szabályozás hagyott kívánni valót maga után. Tolna vármegyében pedig – ahogy arról szintén szó esett már – e rendelkezéseket is igen lazán kezelték, tehát nagyon könnyen előfordulhatott, hogy valaki a Duna mellékéről, vagy akár a szomszédos Fejér megyéből érkezvén, útlevele alapján egészségesnek minősült, azonban a kórt már szervezetében hordozván átutazott a két érintett településen, eljuttatva a kolerát ezáltal a Kapos és a Sió partjára.

A másik eshetőség, hogy a kórokozók a víz közvetítésével érkeztek. A Sió északnyugat-délkeleti folyásirányát ismerve érdemes megvizsgálni a járványügyi helyzetet a folyó felső folyásánál. Haug Antaltól tudjuk, hogy Siófokon már július 29-től járvány volt, így a Tolna Sió menti településein történt megbetegedésekig eltelt idő bőven elegendő lehetett arra, hogy a kórokozók a Sió vizével lejussanak Pálfára, majd innen tovább a többi Pálfa alatti folyó menti településre. Amennyiben a kolera ez utóbbi módon érkezett a megye e vidékére, akkor a Duna melléki és a járvány második szakaszában történt Sió menti megbetegedések más-más

⁴⁷³ A járvány Sió menti terjedésével kapcsolatban külön ki kell térni egy fontos körülményre. A járvány Sió partján történő első megjelenése – a kimutatások szerint - augusztus 9-re tehető, mely napon a siói zárvonalat felszámolta a központi kiküldöttség. A többi, Sió menti településen a járvány az ezt követő napokban jelentkezett, mely tény látszólag azt támasztja alá, hogy a kolera elterjedésében a kordon megszüntetése kulcsszerepet játszott. Meg kell azonban jegyezni, hogy a betegség 3-5 napos lappangási ideje miatt a kórokozó eljutása egy településre, illetve az első esetek észlelése között napok telhetnek el, így valószínűsíthető, hogy a kolera kórokozója még a zárvonat fennállásának idején jutott el a Sió mentén fekvő településekre. Ez szintén a siói kordon alkalmatlanságát támasztja alá.

⁴⁷⁴ A tolnai központi kiküldöttség annyira ragaszkodott a természetes határokhöz a kordonok felállításakor, hogy a siói zárvonat augusztus 7-ei módosításakor a Siótól a baranyai megyehatárig létrehozott zárvonalszakaszt is egy vízfolyás mentén állította fel a szentgáli, malomtáji és a börzsönyi völgyekben.

eredetre lennének visszavezethetők. Ebben az esetben Tolna vármegyében – eredetét tekintve két külön járványról beszélhetünk. Az egyik, a Duna menti településeken kitört járvány, mely jó eséllyel a Duna felsőbb folyásán, Pesten, illetve Fejér megyében történt korábbi esetektől származtatható, a másik pedig Sió menti járvány, amely a Sió felső folyásáról (például Siófokról) eredeztethető.

A megye vízrajzi viszonyai, illetve a zárvonalaknak a Sióra és Kaposra történő helyezése mellett Tolnában egyéb okok is szerepet játszhattak a kolera egész megyére történő elterjedésében. A járvány megjelenésével Tolnában nem a Duna teljes szakaszán hoztak létre hátrébbvont kordonot, ahogyan Baranyában történt, hanem egyrészt a Sióra, mint természetes határra helyezkedve, másrészt Dunaszentgyörgy és Bikács között, ami viszont azt jelentette, hogy a Sió torkolatától délre fekvő részen egészen augusztus 7-ig csak a dunai zárvonal még fenntartott szakasza biztosította a védelmet. E védvonalról pedig már augusztus 1-én kimondta a központi kiküldöttség, hogy nem képes a járványt feltartóztatni. Mind a Dunaszentgyörgy-Bikács, mind a siói zárvonal azon a téves helyzetértékelésen alapult, hogy mivel a betegség először a megye északkeleti részén mutatkozott, annak további terjedését pusztán e részek szárazföldi elzárásával meg lehet akadályozni. Augusztus 1. és 7. között a kordonok északkeletről délnyugatra történő mozgatásával próbálták a járványt megállítani, így viszont a Dunának a Sió torkolatától a baranyai megyehatárig húzódó szakaszát kizárólag a közvetlenül a folyó partján felállított vonal védte, ami a fentiekben már többször említett okok miatt valószínűleg eleve alkalmatlan volt a feladat ellátására. Megjegyzendő, hogy az északkeleti megyerészek elzárására felállított kordonok esetében még az elzárások, egészségesnek vélt és fertőzött települések közötti vonalvezetésének meghatározásában is követtek el hibát. Például augusztus 6-án már tudott volt a központi kiküldöttség számára, hogy Tolna városában is jelen van a kolera, az aznap elrendelt zárvonalat mégis a településtől északra tették, így tehát a már nyilvánvalóan fertőzött mezővárost a kordon nem zárta el a megye még egészségesnek vélt területeitől.

Szintén ronthatta az elzárások hatékonyságát, hogy Tolnában olyan gyorsan mozgatták a zárvonalakat, hogy valószínűleg még fel sem állhatott rendesen egy-egy zárvonal, amikor már meg is szüntették. Az augusztus elején elrendelt elzárások többsége csak 1-2 napig volt érvényben, ami azt jelenti, hogy a gyakorlatban valószínűleg nem tudták feltölteni ilyen rövid idő alatt örrökkel a több tíz kilométer hosszúságú kordonokat.

További problémát jelentett, hogy Tolnában még a zárvonalak fennállásuk alatt sem jelentettek olyan szigorú elzárást, mint például Baranyában. Az elzárások enyhítése részben összhangban is állt a felsőbb ajánlásokkal, ugyanis már a nádor július 20-án 1291. szám alatt

kelt levele is a zárvonalak alacsony hatékonyságáról és a mezőgazdaságra és kereskedelemre gyakorolt kártékony hatásáról szólt. A tolnai zárvonalakon való átlépés esetén csak kezdetben volt érvényben a veszteglési kötelezettség, augusztus 3. után már azok, akik igazolni tudták, hogy útjuk során csak egészséges helyeket érintettek, szabadon folytathatták útjukat és a továbbiakban a veszteglés csak azok számára volt kötelező, akik erről nem rendelkeztek igazolással, vagy papírjaik alapján fertőzött településen is megfordultak. Ez valószínűleg nehezen volt ellenőrizhető, így gyanítható, hogy olyanok is átléptek a zárvonalon, akik jártak fertőzött településen. Augusztus 9. után pedig még a fertőzött településekről jövők is szabadon utazhattak, ha igazolták, hogy ott nem érintkeztek betegekkel. Ez utóbbi ellenőrzése és igazolása nyilván még problematikusabb volt. Baranyában ugyanakkor – a tolnai gyakorlattal szemben - végig fennállt a veszteglési idő kötelezettsége változó formában. Kezdetben a fertőzött helyről jövők számára 20 nap, az egészséges helyről jövőkre vonatkozóan pedig 10 nap volt. A július végi enyhítés után egy ideig az egészséges helyről jövők veszteglés nélkül beutazhattak, azonban augusztus 12-től a zárvonalak fennállásáig mindenkinek le kellett töltenie a 20 napos veszteglési időt. A veszteglőintézetek felállításában is jelentős eltérés mutatkozott a két vármegye között. A tolnai kiküldöttség, a központilag elrendelt bátain és a kényszerűségből felállított szekszárdin kívül nem hozott létre veszteglőhelyeket. Baranya megyében ezzel szemben az állandó választmány a kordonok átkelőinél mindenhol kialakított veszteglésre alkalmas helyet.

Bár augusztus folyamán az országos közegészségügyi vezetés is egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy az elzárások a kolerajárványt nem képesek megállítani, ugyanakkor a lakosság ellátását ellehetetlenítik, a tolnai zárvonalakokkal kapcsolatban mégis megjegyzendő, hogy azok augusztus 9-ei, illetve 13-ai megszüntetése a térség többi megyéjéhez képest igen korán következett be, megelőzve még az erre fokozottabban ösztönző augusztus 17-ei 1864. számú nádori levelet is. A szomszédos megyék közül Fejérbén augusztus 21-én, Bácsban augusztus 26-án, Baranyában szeptember 3-án, Somogyban pedig csak októberben szüntették meg a zárvonalakokat.

Az elzárások, ill. általában a járványügyi rendelkezések vonatkozásában ki kell még térni röviden arra - az országban általánosan tapasztalható jelenségre - hogy a gyakorlat gyakran felülírta a felsőbb utasításokat. Különösen a hadseregre volt jellemző, hogy a rendeletek ellenére tört át zárvonalakon, illetve a szigorú tiltást figyelmen kívül hagyva beszállásolta magát egy-egy településen. Emellett a lakosság körében is előfordult, hogy a hatályos rendeleteket megszegték, például a halottkíséreték és halottvirrasztások esetében. Sőt, még az is előfordult, hogy a jobbágyok – a kolera miatti nagy félelmükben – megtagadták

a robotot. A mezőgazdasági munkák miatt pedig gyakran maguknak a hatóságoknak kellett kiegészíteni, módosítani az elzárásokra vonatkozó rendelkezéseket.

Mindent összegezve megállapítható tehát, hogy Baranya és Tolna vármegyékre vonatkozóan érvényes a bevezetőben felállított feltételezés, mely szerint a folyóparton felállított elzárásokon kivétel nélkül mindenhol keresztüljutott a kolera, így a mindkét megye által a Duna partján létrehozott, ill. a Tolnában a Sió és a Kapos mentén felállított kordonok is kudarcot vallottak. Ezzel szemben a régió két fontosabb nem folyóparti zárvonala jól helytállt, így a Baranya megyének, a Dunától hátrébbvont kordon, illetve a tolnai határban felállított zárvonaltól védett területén csak néhány kolerás esetet regisztráltak. E tény annak fényében még inkább figyelemre méltó, hogy – ahogyan a kolerajárványok több kutatója is megjegyzi – az elzárásokon számos alkalommal átjuthattak olyanok, akik esetlegesen fertőzöttek voltak. Kijelenthető tehát, hogy az országosan bevett gyakorlat, mely szerint a zárvonalat, ahol csak mód nyílt rá, a folyók partjára helyezték, a folyóparti lakosság vízzel való közvetlen érintkezése miatt (pl. a folyóból történő ivás) kulcsszerepet játszott a kolerajárvány akadály nélküli terjedésében.

Természetesen ahhoz, hogy a kolera terjedésének egy ilyen jelentőséggel bíró esetleges tényezőjére vonatkozóan minden kétséget kizáró igazolást kapjunk, a későbbi kutatások során fontos lesz megvizsgálni, hogy egy sokkal szélesebb kitekintésben, a járvány által érintett európai országokban az egyes folyók partján létrehozott, illetve azoktól távolabb felállított zárvonatok milyen hatékonysággal voltak képesek útját állni a kolerának.

Köszönetnyilvánítás

Végezetül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik dolgozatom elkészítésében szakmai tanácsaikkal segítettek, így a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, a Magyar Országos Levéltár, a Baranya Megyei Levéltár, a Tolna Megyei Levéltár és a Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar dolgozóinak. Végül szeretném megköszönni szüleimnek és feleségemnek a munkám során nyújtott támogatást.

13. Hivatkozott irodalom

1. Balázs 2007. = Balázs Péter: Mária Terézia egészségügyi alaprendelete. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Piliscsaba – Budapest, 2007.
2. B. Lukács 1966. = B. Lukács Ágnes: Az 1831-32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. Orvostörténeti Közlemények, 1966. 40. 71-137.
3. Bálint Nagy 1928. = Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közönsége, Makó, 1928.
4. Bodosi 1996. = Bodosi Mihály: Adatok a XIX. század Somogy megyei kolerajárványaihoz. Somogy Megye Múltjából, Levéltári Évkönyv 27. Kaposvár, 1996. 113-143.
5. Buday 1995. = Buday József: Kolera. Egészségtudomány, 1995. XXXIX.2. 114-117.
6. Bugát 1831. = Bugát Pál: A cholera Oroszországban hivatalos tudósítások szerint. Orvosi Tár, II. kötet, 1831. 99-117.
7. Deési Daday 1931. = Deési Daday András: A pestvármegyei első cholerajárvány története. Egyesült Kő-, Könyvnyomda Rt. Budapest, 1931.
8. Dóka 1980. = Dóka Klára: Folyószabályozás Tolna megyében a 19. században. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből 9. Szerkesztette: K. Balog János, Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 1980. 229-245.
9. Eckstein 1831. = Eckstein Fiderik: A járványos cholera okai, különös tekintettel annak eredetére Pesten. Orvosi Tár, III. kötet, 1831. 148-170.
10. Falus - Ollé 2008. = Falus Iván – Ollé János: Statisztikai módszerek pedagógusok számára. Okker Kiadó, Budapest, 2000.

11. Fényes 1841. = Fényes Elek: Magyarországnak, s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I. kötet. Trattner-Károlyi, Pest, 1841.
12. Gáspár 1996. = Gáspár János: A XIX. század kolerajárványai Nógrád megye, 1831., 1849., 1855., 1866., 1873., (kiadó és kiadás helye ismeretlen) 1996.
13. Gecsei 1985. = Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba, 1985.
14. Gortvay 1953. = Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.
15. Haas 1845. = Haas Mihály: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Lyceum Könyvnyomó Intézet, Pécs, 1845.
16. Hahn 1960. = Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1960.
17. Halász 1879. = Halász Gejza: A Budapesten uralgott járványos betegségek történelme különös tekintettel a kolerára. Magyar Királyi Tudományegyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1879.
18. Haug 1981. = Haug Antal: Kolerajárvány Siófokon 1831-ben. Városi Tanács, Siófok, 1981.
19. Horváth 1943. = Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. In: Tanulmányok Budapest múltjából. X. Szerkesztette: Némethy Károly és Bodó Jusztin, Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1943. 219-234.
20. Hölbling 1845. = Hölbling Miksa: Baranya vármegyének orvosi helyirata. Lyceum Könyvnyomó Intézet, Pécs, 1845.
21. Ignáczy 1933. = Ignáczy Béla: A debreceni kolerajárvány. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Rt. Budapest, 1933.

22. Kapronczay 2001. = Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 2001.
23. Kapronczay 2004. = Kapronczay Károly: A hazai vízszabályozások hatásai a magyar közegészségügyi állapotra. Orvostörténeti Közlemények, 2004. 188-189. 5-31.
24. Korányi 1873. = Korányi Frigyes: Az ázsiai hányszékelésről (cholera asiatica). Eggenberger-féle Akadémiai Könyvkereskedés, Budapest, 1873.
25. Lóránd 1973. = Lóránd Nándor: További adatok a múlt századbeli magyar kolerajárványok történetéhez. Orvostörténeti Közlemények, 1973. 69. 10. 311-319.
26. Magyary-Kossa 1931. = Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. kötet. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1931.
27. Magyary-Kossa 1942. = Magyary-Kossa Gyula: Az első kolerajárvány Magyarországon. Orvosi Hetilap, 1942. 17. 1-6.
28. Máдай 1983. = Máдай Lajos: Kolerajárványok és az általános halandóság. Demográfia, 1983. XXVI. 2-3. 331-351.
29. Máдай 1990. = Máдай Lajos: Hat nagy kolerajárvány és halandóság. Demográfia, 1990. XXXIII. 1-2. 58-95.
30. Nagy 1876. = Nagy József: A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig. Neugebauer E. özvegye, Nyitra, 1876.
31. Pinel 1831. = Pinel dr. véleménye a choleráról. Vegyes tudósítások. Orvosi Tár, IV. kötet, 1831. 263-267.
32. Rigler 1911. = Rigler Gusztáv: A magyar orvosok véleménye és gyógyításmódja az 1831-i (első) cholera alkalmával. Orvosi hetilap (különlenyomat) LV. Budapest, 1911.

33. Schordann 1831. = Schordann Zsigmond: Észrevételek a magyarországi cholerajárványról. Orvosi Tár, III. kötet, 1831. 119-148.
34. Schuster 1831. = Schuster János: A keletindiai kolera. Orvosi Tár, I. kötet, 1831. 34-60.
35. Szaplóczay 1911. = Szaplóczay Manó: Az 1831. évi kolerajárvány és az ellene való védekezés Somogy vármegyében. Szalai Ferenc Könyvnyomdája, Kaposvár, 1911.
36. Szállási 1964. = Szállási Árpád: Az 1831-es kolera-év Esztergom vármegyében. Orvostörténeti Közlemények, 1964. 31. 315-317.
37. Szántó-Susánszky 2002. = Orvosi szociológia. Szerkesztette: Szántó Zsuzsa és Susánszky Éva, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2002.
38. Szeremlei 1900-1913. = Szeremlei Samu: Hódmezővásárhely története. IV. kötet: A közmívelődés története 1526-1848. I. rész, Budapest-Hódmezővásárhely, 1900-1913.
39. Székelyi – Barna 2002. = Székelyi Mária – Barna Ildikó: Túlélőkészlet az SPSS-hez: többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára. Typotex, Budapest, 2002.
40. Szilágyi 1966. = Szilágyi Lajos: Az 1873. évi kolerajárványról. Orvosi Hetilap 1966. 170. 13. 610-611.
41. Tilkovszky 1955. = Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955.
42. Valló 1930. = Valló István: Az 1831. évi kolera története Győrött. Győri Szemle Társaság, Győr, 1930.

14. Hivatkozott források

Baranya Megyei Levéltár (BML):

Koleraválasztmány iratai:

(BML IV. 1 m 5. 1-2):

- 26/1831.
- 29/1831.
- 30/1831.
- 33/1831.
- 34/1831.
- 43/1831.
- 47/1831.
- 51/1831.
- 54/1831.
- 59/1831.
- 64/1831.
- 65/1831.
- 67/1831.
- 74/1831.
- 88/1831.
- 89/1931.
- 100/1831.
- 107/1831.
- 110/1831.
- 119/1831.
- 121/1831.
- 123/1831.
- 124/1831.
- 125/1831.
- 126/1831.

- 128/1831.
- 132/1831.
- 135/1831.
- 137/1831.
- 147/1831.
- 149/1831.
- 150/1831.
- 153/1831.
- 155/1831.
- 170/1831.
- 177/1831.
- 179/1831.
- 185/1831.
- 191/1831.
- 196/1831.
- 212/1831.
- 232/1831.
- Koleraválasztmányi jegyzőkönyv

(BML IV. 1m 5 2-4):

- 247/1831.
- 262/1831.
- 270/1831.
- 272/1831.
- 274/1831.
- 284/1831.
- 287/1831.
- 288/1831.
- 291/1831.
- 295/1831.
- 300/1831.
- 302/1831.
- 304/1831.
- 308/1831.

- 321/1831.
- 325/1831.
- 326/1831.
- 327/1831.
- 333/1831.
- 336/1831.
- 345/1831.
- 349/1831.
- 353/1831.
- 355/1831.
- 357/1831.
- 362/1831.
- 363/1831.
- 366/1831.

Közyűlési iratok (BML IV. 1. b):

- 1667/1831.
- 1682/1831.
- 1684/1831.
- 1685/1831.
- 1686/1831.
- 1687/1831.
- 1698/1831.
- 1699/1831.
- 1774/1831.
- 1825/1831.
- 2066/1831.
- 2274/1831.
- 2284/1831.
- 2572/1831.
- 2706/1831.

Magyar Országos Levéltár (MOL):

C 61, F10, p. 237. 18606/1831.
C 66, F12, p. 521. 14151/1831.
C 66, F12, p. 955. 20206/1831.
C 66, F12, p. 1289. 21071/1831.
C 66, F12, p. 1512. 21380/1831.
C 66, F12, p. 1835. 21983/1831.
C 66, F12, p. 1835. 22256/1831.
C 66, F12, p. 1949. 22291/1831.
C 66, F12, p. 2073. 22463/1831.
C 66, F12, p. 2344. 23066/1831.
C 66, F12, p. 2514. 23431/1831.
C 66, F12, p. 2692. 24055/1831.
C 66, F12, p. 2770. 24095/1831.
C 66, F12, p. 2789. 24109/1831.
C 66, F12, p. 2966. 24242/1831.
C 66, F12, p. 3226. 25279/1831.
C 66, F12, p. 3288. 26437/1831.
C 66, F12, p. 3499. 27816/1831.
C 66, F12, p. 3737. 29363/1831.
C 66, F12, p. 3808. 29778/1831.

Miniszteri rendeletek:

Belügyminiszteri rendeletek:

1. (33251/1873. B.M.)
2. (42566/1873. B.M.)
3. (5375/1874. B.M.)
4. (37061/1884.B.M.)
5. (38372/1884.B.M.)
6. (40182/1884.B.M.)
7. (44382/1884. B.M.)
8. (49254/1884. B.M.)
9. (63598/1884.B.M.)

10. (20476/1885.B.M.)
11. (33511/1885. B.M.)
12. (64022/1885.B.M.)
13. (65109/1886. B.M.)
14. (18240/1887. B.M.)
15. (42341/1890. B.M.)
16. (50092/1892.B.M.).
17. (53061/1892. B.M.)
18. (69074/1892. B.M.)
19. (77635/1892. B.M.)
20. (78384/1892. B.M.)
21. (78711/1892. B.M)
22. (78772/1892. B.M.)
23. (80517/1892. B.M.)
24. (82227/1892.B.M.)
25. (83399/1892. B.M.)
26. (87528/1892. B.M.)
27. (89315/1892. B.M.)
28. (78384/1892. B.M.)
29. (78772/1892. B.M.)
30. (80596/1892. B.M.)
31. (5856/1893. B.M.)
32. (112121/1893.B.M.)
33. (48571/1893. B.M.)
34. (52344/1893. B.M.)
35. (58505/1893. B.M.)
36. (5856/1893. B.M.)
37. (60992/1893. B.M.)
38. (63862/1893. B.M.)
39. (68008./1893. B.M.)
40. (69840/1893. B.M.)
41. (70038/1893. B.M.)
42. (71903/1893. B.M.)
43. (80833/1893. B.M.)
44. (89884/1893. B.M)
45. (730/1894. B.M.)
46. (29013/1894. B.M.)
47. (53234/1894. B.M.)
48. (64868/1894.B.M.)
49. (78571/1894. B.M.)
50. (81521/1894.B.M.)
51. (91954/1894. B.M.)
52. (28981/1894. B.M)
53. (93627/1895. B.M.)

- 54. (55104/1896. B.M.)
- 55. (63324/1896. B.M.)
- 56. (120528/1898.B.M.)
- 57. (110000/1911.B.M.)
- 58. (153358/1913.B.M.)
- 59. (176131/1914.B.M.)
- 60. (190391/1914. B.M.)

Honvédelmi miniszteri rendeletek:

- 61. (2958/IV./1873.H.M.)
- 62. (53561/1892.H.M.)

Földművelésügyi miniszteri rendeletek:

- 63. (58943/1892. F.M.)

Kereskedelemügyi miniszteri rendeletek:

- 64. (67544/1892 K.M.)
- 65. (68124/1892. K.M.)
- 66. (68169/1892. K.M.)
- 67. (70318/1892. K.M.)
- 68. (53375/1893. K.M.)
- 69. (34121/1896. K.M.)

Tolna Megyei Levéltár (TML):

Központi Kiküldöttség iratai (TML IV/A/1/h):

- 117/1831.
- 184/1831.
- 2361/1831.
- Központi Kiküldöttség Jegyzőkönyve

Törvénycikkek:

Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára

1894/IX. tc.

1898/XXI. tc.

1908/XVIII. tc.

1909/XXI. tc.